

VIIPURIN SUOMALAISEN KIRJALLISUUSSEURAN TOIMITTEITA

Muuttuvien tulkintojen

Viipuri

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

18

Muuttuvien tulkintojen Viipuri

TOIM.
ANU KOSKIVIRTA
PENTTI PAAVOLAINEN
SANNA SUPPONEN

Kansikuva: Osa Severin Falkmanin vuonna 1886 tekemästä öljymaalauksesta *Kaarle Knuutinpoika Bonde lähdössä Viipurin linnasta Tukholmaan kuninkaanvaaliin 1448. Karl Knutson Bonde på väg från Viborgs slott till kungavalet i Stockholm 1448.*

Kansallisgalleria/Kirsi Halkola. Ateneumin taidemuseo.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita osa 18
Muuttuvien tulkintojen Viipuri

Toimittaneet:

Anu Koskivirta (osan päätoimittaja),
Pentti Paavolainen (sarjan päätoimittaja),
Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri)

Kuvatoimitus:

Risto Marjomaa

Graafinen suunnittelu & taitto:

Eemeli Nieminen, www.eemelinieninen.fi

ISBN: 978-952-67216-3-7 (Toimite 18, PDF)

ISSN: 1236-4304 (Sarja)

Painettu: 2016, Juvenes Print

Painosmäärä: 200 kpl

2. korjattu painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki

Sisällys

- 5 Viipuri – kulttuurin kaupunki
- 7 ANU KOSKIVIRTA, PENTTI PAAVOLAINEN, SANNA SUPPONEN
Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia

Kauppakaupungin kulttuuria

- 20 PETRI KARONEN Talouden ehdoilla: aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutus Viipurissa 1500–1600-luvuilla
- 49 CHARLOTTA WOLFF Liike- ja kulttuurielämän väliset yhteydet 1800-luvun ja 1900-luvun alun Viipurissa
- 66 PENTTI PAAVOLAINEN Kielisuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä

Suomenkielisen kirjallisuuden kaupunki

- 98 PENTTI PAAVOLAINEN Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvia
- 133 ANU KOSKIVIRTA Pastori-kirjailija K. H. J. Ignatius (1809–1856): Viipurin fennomanian tuntematon keskushenkilö
- 162 OLLI MATIKAINEN Sanomalehti Otavan radikaali kausi (1860–1863)
- 175 ILKKA MÄKINEN Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ja pitäjänkirjastojen perustamisalto

Viipuri ja sen sodat

- 194 TEEMU KESKISARJA Ernst Löfström (1865–1937): unohdettu Viipurin valtaaja
- 207 MARTTI TURTOLA Viipuri ja sen linnoitukset puolustuksen symboleina

Viipuri ja muuttuvat historiantulkinnat

- 224 RAINER KNAPAS Viipurin kulttuurielämä Vanhan Suomen aikana: historiankirjoitusta ja tutkimusideoita
- 243 YURY SHIKALOV Viipuri 1940-luvulta 2000-luvulle: neuvostoliittolainen, suomalainen, venäläinen

-
- 266 Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus
- 280 Kuvälähteet
- 281 Henkilöhakemisto

Toimituskunta

Sarjan päätoimittaja	Pentti Paavolainen, dosentti
Osan päätoimittaja	Anu Koskivirta, dosentti
Kuvatoimittaja	Risto Marjomaa, dosentti
Toimitussihteeri	Sanna Supponen, FM

Kirjoittajat

Petri Karonen	Suomen historian professori, Jyväskylän yliopisto
Teemu Keskisarja	Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti, Helsingin yliopisto
Rainer Knapas	FT. h.c., Helsingin yliopisto. Kulttuurihistorioitsija.
Anu Koskivirta	Dosentti, Helsingin yliopisto ja Itä-Suomen yliopisto. Yliopistotutkija Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.
Olli Matikainen	Dosentti, Jyväskylän yliopisto ja Itä-Suomen yliopisto. Tutkija Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.
Ilkka Mäkinen	Kirjastohistorian dosentti. Yliopistonlehtori Tampereen yliopiston informaatiotieteiden yksikössä.
Pentti Paavolainen	Teatteritieteen dosentti, Helsingin yliopisto. VSKS:n esimies.
Yury Shikalov	Yleisen historian, erityisesti Venäjän ja Karjalan historian dosentti. Tutkija Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksessa.
Martti Turtola	Sotahistorian emeritusprofessori, Maanpuolustuskorkeakoulu
Charlotta Wolff	Euroopan historian dosentti. Akatemiatutkija Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksessa.

Viipuri – kulttuurin kaupunki

Viipurin kulttuurihistorian tutkimus sekä sen päivittäminen osaksi uusinta tieteellistä keskustelua ja sen näkökulmia ovat Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran itselleen ottamia tehtäviä. Suomenkielisen kirjallisuuden kartuttamiseksi vuonna 1845 perustettu seura ehti toimia Viipurissa lähes sadan vuoden ajan. Jatkosodan jälkeen seuran kotipaikaksi vakiintui Helsinki ja sen tehtävätkin ovat uudistuneet. Kolme vuosikymmentä sotien jälkeen (1976) seura alkoi julkaista *VSKS:n Toimitteita* -nimistä tieteellistä sarjaa, jonka panivat alulle seuran viipurilaistaustaiset professorijäsenet. Sarjan 17 ensimmäisessä numerossa on julkaistu yli 150 tutkimusartikkelia, katsauksia, konferenssiesitelmiä ja joitain muistelmakirjoituksia sekä lähdeaineistoja.

Kun vuonna 2011 Viipuria käsittelevän tutkimuksen edistäminen vahvistettiin VSKS:n yhdeksi päätehtäväksi, päätettiin myös *Toimite*-sarjaa uudistaa niin, että numerosta 18 alkaen siinä julkaistaan pääasiassa vertaisarvioituja tutkimusartikkeleita. *Toimitteista* viisi (18–22) muodostavat kokonaisuuden *Viipuri – kulttuurin kaupunki*. Kunkin osan tehtävä on paikata kaupungin historian tutkimuksen aukkoja ja avata aiemmin tutkittuakin uusista näkökulmista. Kulttuuri ymmärretään tässä yhteisesti jaettujen ja sukupolvesta toiseen periytyvien arvojen, tapojen ja merkitysten kokonaisuudeksi, joihin korkeakulttuurin muodotkin luetaan.

Tulevista *Toimitteista* numerot 19–22 on suunniteltu etenemään kronologisesti ja sisältämään tutkimusartikkeleita Viipurin kulttuurihistoriasta. Osien aikajänteet seuraavat Karjalan ja tarkemmin läntisen Karjalankannaksen kulttuurihistorian periodisointia, joka poikkeaa muun Suomen historiallisesta aikakausijaottelusta. Ne käsittelevät varhaismodernia Ruotsin vallan aikaa (n. 1550–1710), Vanhan Suomen aikaa ja saksankielisen kulttuurikauden viime vaihetta autonomian ajan alkuvuosikymmeninä (n. 1710–1840) sekä sitä seurannutta ruotsin- ja suomenkielisen kulttuurin huipentumista (n. 1840–1940). Viimeisessä osassa käsitellään sekä talvi- ja jatkosodan jälkeisen ajan Suomen viipurilaista diasporaa että neuvostoliittolaista ja venäläistä Viipuria (n. 1940–2020). Teema-artikkelien avulla on tarkoitus luoda edellytyksiä synteisin rakentamiselle Suomen oloissa ainutlaatuisen kerrostuneen ja monikansallisen kaupunkikulttuurin historiasta.

Toimite 18, Muuttuvien tulkintojen Viipuri on tulevia osia valmisteleva katsaus Viipurin kulttuurihistoriaan ja tutkimustilanteeseen sekä uusien kysymyksen-

asettelujen herättäjä. Se ei ole kronologisesti tai temaattisesti kattava, mutta siinä on tarjolla yleiskuvan aineksia ja eri kulttuurin osa-alueisiin uppoutuvia syväluotauksia. Henkisen kulttuurin keskeisistä osa-alueista esimerkiksi koulutus, uskonto ja kansanliikkeet sekä esineellisen osalta kaupunkiarkkitehtuuri ja muistomerkit jäävät varsin vähälle huomiolle, koska niitä tarkastellaan seikkaperäisesti sarjan tulevissa osissa.

Referee-prosessin läpikäyneet tutkimusartikkelit on merkitty Tieteellisten seurojen valtuuskunnan (TSV:n) myöntämällä vertaisarvointitunnuksella. Mukana on myös katsausartikkeleita, joissa niissäkin dokumentointi ja tutkimuskysymykset täyttävät yleiset tieteellisen kirjoittamisen periaatteet. Artikkeleissa esiintyvät venäjänkieliset henkilönimet ja nimekkeet on translitteroitu leipätekstissä kansallisen standardin mukaan. Tiedonhaun helpottamiseksi ne on kuitenkin merkitty bibliografiaan kansainvälisen ISO 9 -standardin mukaisessa muodossa. Artikkelien painamaton lähdeaineisto ja sanomalehdet on merkitty kokonaisuudessaan loppuviitteisiin; sen sijaan muu julkaistu lähdeaineisto ja tutkimuskirjallisuus on koottu teoksen loppuun yhteiseen kirjallisuusluetteloon. Mainittakoon, että kokoelman artikkeleissa usein mainitusta Jacob Judénista käytetään virkamiehenä ja yksityishenkilönä ruotsinkielistä nimitystä, kun taas suomalaisen valistuskirjailijan roolissa hänestä kirjoitetaan Jaakko Juteinina.

Artikkeleiden aihepiiriä on esitelty yleisölle VSKS:n Helsingin yliopistossa järjestämässä luentosarjassa *Rajakaupungin kulttuurielämää 1500-luvulta 2000-luvulle* ja syyskuussa 2015 järjestetyssä Viipuri-tutkimuksen päivässä, jonka esitelmien aiheena olivat VSKS:n fennomaanit ja heidän hankkeensa. Osan vastaavana toimittajana on Anu Koskivirta. Toimituskuntaan kuuluvat lisäksi sarjan päätoimittaja Pentti Paavolainen ja toimitussihteeri Sanna Supponen. Kuvatoimittaja Risto Marjomaa ansaitsee kiitoksen siinä missä artikkeleista arvokasta palautetta lausunnoissaan antaneet kollegat.

Helsingissä, 8. helmikuuta 2016

Pentti Paavolainen, Anu Koskivirta, Sanna Supponen

Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia

Viipurin menneisyydestä, tuolloin venäläisen kuvernementin osana, kirjoitti ensimmäisenä Frans Petter von Knorring kuvauksessaan *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska gouvernementet* (1833), kuten Rainer Knapas tässä kirjassa olevassa artikkelissaan toteaa.¹ Von Knorring halusi rehabilitoida Vanhan Suomen aikaiset venäläiset olot tilanteessa, jossa niitä oli moitittu. Historiankirjoitusta jatkoi kaupungin ruotsinkielinen säätyläistö, joka vuosisadan edetessä käänsi tuon teoksen asetelmat pääläelleen. Laajaan dokumentointiin pohjautuneessa teoksessaan *Ur Wiborgs historia* (1893–1895) lehtori Gabriel Lagus korosti kaupungin vuosisataisia juuria Ruotsin osana. Vastaavanlaisiin ruotsalaisen kulttuurin saavutuksia tähdentäviin historian rekonstruktioihin liittyivät samoihin aikoihin sekä Jac. Ahrenbergin suunnitelma Viipurin linnan restauroimiseksi että Tyrgils Knutssonin (Torkkeli Knuutinpoika) patsashanke.

Viipurin ruotsalaisen kulttuuriperinnön muistamiseen viittaa myös tämän kokoelman kansikuvaksi valittu Severin Falkmanin (1831–1889) Viipuriin paikantuva maalaus *Karl Knutson Bonde på väg från Viborgs slott till kungavalet i Stockholm 1448* (1886), *Kaarle Knuutinpoika Bonden lähtö Ruotsin kuninkaana-*
liin, joka liittyy aiheeltaan Kalmarin unionin aikaiseen vallanperimystaisteluun ja ruotsalaiseen separatismiin.² Maalauksen tapahtumat kirjoitti näyttämökuvaelmiksi jo mainittu Gabriel Lagus, joka teki muutenkin huomattavan kulttuurityön kaupunkihistoriallisten aineistojen kokoajana.

Historiallisten romaanien ja näytelmien tapaan historiamaalaukset kytkevät kohteen ajan ja nykyhetken toisiinsa. Falkmanin maalauksen Viipurin linnanherrasta lähtemässä siltaa pitkin länteen voi ajatella korostavan taiteilijan aikalaisten tulkintaa Viipurin Karjalan läntisestä perinnöstä, ajankohtaisesti myös Suomen läntisyydestä ja erityisyydestä Venäjän keisarikunnassa. Se saattoi sisältää myös ajan historiankirjoitukselle ominaisen viitteen Suomen erilliskehityksestä Ruotsin valtakunnassa.

Falkmanin maalauksen ritariloisto peilaa ajan taiteen historismille ominaista romanttista ylenpalttisuutta. Niin kuin Turun linnalle löydettiin loistoaikansa Juhana-herttuan ajasta, sopi Kaarle Knuutinpoika samaan tehtävään Viipurin linnan historiakuvassa.³ Näin maalaus voi kommentoida jopa Sortavalan se-

minaarin perustamisen jälkeen 1880-luvulla voimistunutta Karjala-innostusta: ruotsalaisen keskiaikansa ansiosta vauras Viipurin Karjala erottautui näyttävästi niistä alkuvoimaisiksi, takapajuisiksi ja itäisiksi mielletyistä Karjalan osista, jotka olivat suomalaisuuden uskottuna alkukotina parhaillaan aktiivisen kansansivistystyön, romanttisen innostuksen ja kansatieteellisten retkien kohteena.⁴

Suomen- ja ruotsinkielisten piirien taistelu merkitysten omistamisesta heijastui 1800–1900-lukujen taitteen molemmin puolin monissa kulttuurikysymyksissä. Kiistassa tulevan kaupunginmuseon nimimuodosta päädyttiin latinankieliseen kompromissiin *Museum Wiburgense*. Molemmille ryhmille myös löytyivät omat paikalliset sankarihahmonsa patsaiden aiheeksi: Tyrgils Knutsson oli Ruotsin marski, mutta olihan suomen kirjakielen isä Mikael Agricola ehkä haudattu Viipuriin.⁵ Nämä korkeakulttuurin manifestaatiot sopivat malliesimerkeiksi historiallisten rekonstruktioiden poliittisesta käytöstä: Agricola-kulttia lukuun ottamatta ne heijastivat ruotsinkielisen väestön tietoisuuden vahvistumista suomenkielisen väestön määrän kasvaessa ja kansankielen oikeuksien parantuessa. Niihin yhdistyi myös kasvava halu ottaa etäisyyttä Venäjään.

Kielipolitiikan ja Venäjä-suhteen monimutkaisuutta kuvaa se muutos, joka tapahtui autonomian ajan loppupuolella. Kauden alkupuolella ruotsinkieliset ohjasivat korkeimman virkakunnan jäsenenä suuriruhtinaskunnan kehitystä, ja erityisen aktiivisesti Suomen ruotsinkielinen säätyläistö edisti urapyrkimystään Venäjän keisarikunnan upseereina ja virkamiehinä.⁶ Asetelmat käänsi fennomaanien vaikutusvallan lisääntyminen valtiopäivillä ja senaatissa. Myöhemmin muutosta vauhditti vanhasuomalaisen myötäsukainen suhde hallitsijaan, kun Venäjä aloitti vuosisadan lopulla yhdenmukaistamistoimet Suomessa, joka oli siihen asti säilynyt viimeisenä keisarikuntaan integroimattomana rajamaana. Ruotsinkielisestä säätyläistöstä tulikin autonomian loppuvuosina innokkaimpia Suomen erityisaseman puolustajia. Liittolaisinaan heillä olivat nuorsuomalaiset, joita Viipurissa oli runsaasti. Niin ruotsinkielisten kuin suomenkielistenkin tahojen kulttuurityö sai vuosisadan lopulta lähtien syvälle käyvää merkitystä reaktiona venäläistämisyarkimykksiä kohtaan.⁷

Jo 1800-luvun lopulla ruotsinkieliset säätyläispiirit käsitelivät Viipurin venäläistä perintöä lähinnä kielteisessä valossa, ja vuosisadan vaihteessa myös suomenkielinen VSKS keräsi muistitietoa syntyneistä selkkauksista Vanhan Suomen aikaisilla lahjoitusmailla. Aihe kiinnosti Helsingissäkin, jossa yliopistopiirit järjestivät tiedonkeruita ja tutkivat asiaa aktiivisesti. Viimeistään 1800-luvun lopulla Viipurin läänin maanomistusoloihin liittyneistä ongelmista ja jälkijättöiseksi katsotusta yhteiskuntarakenteesta oli muodostunut osa kansallista Karjalan historian kerrontaa – ja sellaiseksi se itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmeniksi jäi.⁸

Venäjän ajalta periytyneissä sosiaalisissa oloissa oli joustavatkin puolensa, jotka historiankirjoitus tässä asiayhteydessä usein sivuutti. Vaikka Viipurin lääni haluttiin yhtäältä nähdä sorretun kansan maakunnaksi, etenkin sen pääkaupunki Viipuri on mielletty myös niiden mahdollisuuksien Eldoradoksi, joita Viipurin vilkas kaupan kasvu ja liikenteen kehitys sekä vilkkaat Pietarin yhteydet itäsuomalaisille tarjosivat. Tilaisuuksia sosiaaliseen nousuun syntyi jo 1800-luvun alkupuolella esimerkiksi kaupan palvelukseen työllistyneille kansankielisille maalaisnuorukaisille. Joistakin heistä tuli 1840-luvulta lähtien myös VSKS:n ja kaupungin muiden kulttuurilaitosten rakentajia.⁹

Muuta Suomea varhaisemmin ja tuntuvammin Viipurin lääniin ulottuneet venäläistämispyrkimykset synnyttivät vastakkainasetteluja viipurilaisten viranomaisten ja Pietarin vallanpitäjien kanssa. Yksi vakavimmista oli läänin venäläisen kuvernöörin Nikolai Mjasojedovin murhayritys keväällä 1905. Asukkaita tosin järkytti huomattavasti syvemmin Viipurin hovioikeuden jäsenten vangitseminen vuonna 1912 yhdenvertaisuuslain soveltamiseen kytkeytyneen kiistan takia. Suomalaisia vuonna 1911 tyrmistyttänyt Venäjän hallituksen päätös liittää Kannaksen kaakkoisosia Pietarin piiriin taas jäi lopulta pane-matta toimeen maailmansodan alkamisen takia. Tällaiset uhkat dynamisoivat paikallista kulttuurikeskustelua ja aktivoivat esimerkiksi kauppiaita ja teollisuusmiehiä rahoittamaan kansalaistoimintaa ja maakuntaan keskittyvää valistustoimintaa.¹⁰

Vuosisadan alun asetelmat heijastuivat ajankohtaisesti esimerkiksi kaupungin ensimmäisessä tieteelliseen dokumentointiin perustuneessa historiasarjassa, J. W. Ruuthin kaksiosaisessa teoksessa *Viborgs stads historia*. Siinä venäläisiin suhtauduttiin ajan oloihin nähden korrektisti, mutta Venäjän hallinnon lähdemateriaalia ei käytetty. Jo 1800-luvulla voimistunut puolustuksellinen ajatus Viipurista etuvartiona itää vastaan leimasi erityisesti Suomen itsenäistymisen jälkeisten vuosikymmenien historiakuva.

MUISTAMISEN POLITIIKKAA JA MENNEISYYDENHALLINTAA

Historia oli tullut monille viipurilaisille tärkeäksi jo ennen kuin kaupunki talvi- ja jatkosodan jälkeen luovutettiin Neuvostoliitolle. Menneisyyden kerrostumia oli arkipäivässä tehnyt näkyviksi esimerkiksi kaupungin kiviarkkitehtuuri, joka oli antanut impulsseja jo kaupungin varhaiselle historiankirjoitukselle sekä nyt myös kaunokirjallisuudelle. Pyöreän tornin kunnostus ja avaaminen sekä kaupungin historiallista perintöä vaalineen Torkkelin killan perustaminen (1933) osoittivat, että paikalliset – ainakin koulutettu väestö – näkivät kotikaupunkinsa suuren arvon sen iässä ja perinnön rikkaudessa.

Talvi- ja jatkosodan jälkeen Viipurin asukkaat muistelivat menetettyä kotikaupunkiaan monin muodoin. Viipurin kahden luovutuksen traumaattisuutta kuvastaa se, että tuolloiset asukkaat tunsivat menettäneensä enemmän kuin vain asuntonsa tai sukutalonsa. Muistelmat osoittavat, miten useimmat kokivat kadottaneensa kokonaisen elämänmuodon ja maailman, urbaaneja merkityksiä ja mahdollisuuksia. Niitä kantoivat oman sukupiirin lisäksi kaikki muutkin, jotka kaupungissa elivät – ja olivat eläneet. Siksi tämä kahdesti menetetty – lapsuus ja paikka – tuli niin intensiivisen muistamisen kohteeksi. Viipurille muodostui myyttinen menneisyys.

Tarve muistaa ja säilyttää tietoa menetetyistä kotiseudusta teki sodanjälkeisistä vuosikymmenistä yleistajuisten paikallishistorioiden ja populaarihistorioiden kulta-aikaa, jolle loivat pohjaa myös rintamakokemukset. Suuntauksen tuloksena syntyi lukematon määrä heimo- ja muistojulkaisuja. Joissakin niistä kipeä suhde itänaapuriin heijastui kaukaisemmankin menneisyyden käsittelyyn.¹¹ Myös hajalleen joutunut ja diasporaan karkotettu viipurilaisuus tuotti oman, kipuun perustuvan muistamiskirjallisuuden lajinsa. Kuten Pentti Paavolainen tämän kokoelman kirjallisuusartikkelissaan osoittaa, etenkin säätyläiskerronnan elementeissä korostui edellä mainitun elementin sijaan kosmopoliittisen urbaani ja elävä kaupunkikulttuuri.

Viipurin kaupunkihistoriasta kirjoittivat sodanjälkeisinä vuosikymmeninä lähinnä entiset viipurilaiset. *Viipurin kirja* -muistojulkaisun (1958) nostalgisoivat tulkinnat pohjustivat ja vakiinnuttivat kaupungin historiakuvaa. Teoksen esipuheessa viimeinen suomalainen kaupunginjohtaja Arno Tuurna korosti nelikielisen kaupungin sallivaa rinnakkaiseloa, josta oli jo aikanaan varsin niukkojen lähteiden pohjalta kirjoittanut J. W. Ruuth.

Kirjoittajan omakohtainen suhde menetettyyn kotikaupunkiin loi jatkosodan jälkeisinä vuosikymmeninä myös ammattimaisesti harjoitettuun historian tutkimukseen tendenssin, joissa Viipurin erityisyys lähtökohtaisesti korostui.¹² Suuntauksen voi toisaalta nähdä reaktiona siihen, että luovutetut alueet alkoivat vähitellen kadota monista yleissuomalaisen menneisyyden tarkasteluista. Sitäkin painokkaammin kaupunkia kohotettiin entisten viipurilaisten kirjoittamissa historioissa kulttuuriseksi lipunkantajaksi: joko edelläkävijäksi tai muilla tavoin myönteisesti poikenneeksi osaksi Suomea. Tämä esimerkiksi tuotteliaan Jouko Teperin tutkimuksissa toistunut käsitys saattoi joillakin elämänaloilla¹³ olla hyvinkin oikeutettu, mutta jatkossa on vielä kysyttävä ja varmistettava dokumentoiduin ja objektiivisin kriteerein, missä suhteessa Viipuri todella poikkesi muista vastaavankokoisista Itämeren rannikon kaupungeista. Vastaavasti millä alueilla Viipurin kehitys myötäili Helsinkiä ja Turkuja, joiden sijainti, koko kielisuhteet ja kaupunkilaiskulttuuri ovat mielekkäästi vertailtavissa Viipurin

kanssa? Miten Viipurin kulttuuri toisaalta suhteutui Vanhan Suomen / Viipurin läänin pienempien kaupunkien, Lappeenrannan, Sortavalan, Haminan ja Käkisalmen kulttuuriin?

Monilla muilla aloilla lähimmät vertailukohtat Viipurille voivat löytyä kansallisia kokonaisuuksia laajemmasta tarkastelusta. Varsinkin Rainer Knapas ja Charlotta Wolff korostavat artikkeleissaan, että katse tulisi 1700-luvun ja 1800-luvun säätyläiskulttuuria tutkittaessa suunnata laajasti Itämeren piiriin ja erityisesti saman kokoluokan pohjoissaksalaisiin kaupunkeihin. Niihin Viipuria rinnastettiin jo 1840-luvulla.¹⁴

Muistamisen kokonaisuudessa jotkin sävyt hämärtyivät ja toiset kirkastuivat ylenpalttisesti. Itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen lähihistorian kielikiistat ja perustuslaillisuutta koskevat puoluekiistat oli hyvä unohtaa. Vastaavasti Viipuriakin koskenut punaisten ja valkoisten draama liukeni talvisodan jälkeen jo siihen, että kaupungin menetys oli yhteinen. Menneisyydenhallinnan kipupisteitä heijastellee se, että Viipurin työväenkulttuuri on jäänyt sinivalkoisen isänmaa-kertomuksen katveeseen. Sama koskee Viipurin venäläisyyttä, jota on vaalittu yksityisperheissä, mutta integroitu suomalaiseen Viipuri-tutkimukseen vasta 2000-luvulla. Parhaillaan Viipurin kaupunkitilan venäläisiä(kin) merkityskerrostumia purkaa Kimmo Katajalan akatemiahanke *Kaupunkitilan merkitykset ennen ja nyt. Kulttuurien välinen tutkimushanke Viipurin kaupungista 1500-luvulta 2000-luvulle*.

Erityisesti Urho Kekkosen presidenttikaudella (1956–1981) legitiimein tapa muistella ja kirjoittaa Viipurista oli se, jossa korostettiin kaupungin monikulttuurisuutta. Se oli Neuvostoliitonkin näkökulmasta varsinkin 1970-luvun virallisten ”ystävyytsuosisien” ilmapiiriin erinomaisesti sopivaa retoriikkaa, jossa korostui rinnakkaiselo myös venäläisten kanssa. Poliittinen korrektius, vaikeimpien aiheiden ja aikakausten sivuuttaminen ja eräänlainen uusobjektiivisuus oli leimallista muullekin Karjalaa käsitelleelle akateemiselle historian-tutkimukselle, vaikka eivät tulkinnat aivan yksinäisiä olleetkaan.¹⁵

Arkisen muistamisen ja virallisen ulkopoliittikan kaksoisstandardit eivät edistäneet kansallisten menetysten työstämistä. Ne eivät myöskään luoneet aitoja edellytyksiä näkökulmien avartamiseen oman viiteryhmän ulkopuolelle. Suvaitsevaa kosmopolitismia, josta oli tullut keskeinen osa maailmansodan jälkeistä Viipuri-mytologiaa, alettiin kyseenalaistaa tai tarkentaa tutkimuksissa vasta 2000-luvulla.¹⁶

Diasporaan liittyy aina myytti luvatusista maista, ja voidaan ajatella, että unelma Viipurin palauttamisesta Suomelle on osa tätä olotilaa, jota myös karjalaisjärjestöjen intensiivinen ja osin rituaalinen toiminta on pitänyt yllä. Kulissien takana Kekkonenkin esitti neuvostojohdolle Viipurin palauttamista, vaikka

samaan aikaan käski karjalaisjärjestöjä luopumaan tällaisista haaveista.¹⁷ Nytemmin Viipuri on symbolisessa mielessä palautettu suomalaisten haltuun esimerkiksi rakentamalla kaupunki kollektiivisesti uudelleen Lappeenrannan museon pienoismalliksi ja sen virtuaaliseksi versioksi Tampereen ammattikorkeakoulun palvelimelle.

Populaarihistoriassa kansalliselle kerronnalle on oikeutettua kysyntää niin kauan kuin siirtokarjalaisten jälkipolvilla – tai Karjalaa puolustaneiden veteraanien perillisillä – on tarvetta ymmärtää ja työstää omia ja sukunsa kokemuksia. Se tekee ymmärrettäväksi myös sen, että sotien välisen ajan kiivain retoriikkakin palasi satunnaisesti joihinkin Neuvostoliiton romahtamisen jälkeisten vuosien matkaoppaisiin ja pamfletteihin.¹⁸ Vielä enemmän menneisyyden jäsentämisen tarvetta heijastelee 1990-luvulta kukoistanut kotiseutuharrastus ja uudelleen virinnyt Karjalaa koskevan muistitiedon tutkimus, joiden näkökulmia Outi Fingerroos on nimittänyt uskarelianistiseksi.¹⁹

VIIPURI-HISTORIOGRAFIA KARJALAN HISTORIANKIRJOITUKSEN JALANJÄLJISSÄ

Uskarelianistiseksi oli toisaalta nimetty myös jo 1960-luvun lopulla alkanut Karjalan tutkimuksen nousu ja paradigmanmuutos, jonka muun muassa kulttuurikontakteja itään tutkinut Heikki Kirkinen ja taiteellisen, sivistyksellisen ja poliittisen karelianismin juuria jäljittänyt Hannes Sihvo toteuttivat Joensuun korkeakoulun (nykyinen Itä-Suomen yliopisto) piirissä. Kimmo Katajalan (2013) mukaan Kirkisen ajattelussa oli käänteentekevää etuvartioajattelusta luopuminen: Karjalaa eivät enää määritelleet sitä halkoneet kiistanalaiset rajat, vaan se voitiin nähdä identiteetiltään ja kulttuuriltaan idän ja lännen väliin sijoittuvaksi omaleimaiseksi alueeksi. Näkökulman muutoksen oli tehnyt mahdolliseksi sisäpoliittinen muutos ja Neuvostoliittoa koskeneiden vastakkainasettelujen lieveneminen; myös niin kutsuttujen sortokausien sekä toisen maailmansodan traumojen työstämisessä oli päästy sukupolven verran eteenpäin.²⁰ Kirkisen perintöä ylijärjennän Karjalan tutkijoina ovat Joensuussa jatkaneet esimerkiksi historioitsijat Jukka Korpela, Kimmo Katajala ja Maria Lähteenmäki.

Katseet kääntyivät Viipurin ja muunkin Karjalan historian tutkimuksessa entisten rajojen yli Itämeren piiriin laajemminkin viimeistään 1990-luvulla. Kyse ei ollut pelkästään tutkimusmahdollisuuksien helpottumisesta rajojen avauduttua Neuvostoliiton romahtamisen ja Euroopan integraation seurauksena, vaan myös historian tutkimuksen paradigmoja uudistaneesta transnationaalista käänteestä.²¹ Sen myötä Viipurin ja muun Karjalan menneisyyden tutkimisen lähtökohtia alkoi yleisesti määritellä se, ettei varhaisempia

aikakausia pitänyt tarkastella myöhäsyntyisemmän kansallisvaltiokehityksen arvostuksista käsin. Helsingin yliopistossa näkökulmia avarsivat kansallisten rajojen yli erityisesti Vanhan Suomen historiaa tutkineet Jyrki Paaskoski, Yrjö Kaukiainen ja Rainer Knapas. Tarkastellessaan Suomea Venäjän keisarikunnan osana myös Matti Klinge on luonut pohjaa suomalaiskansallista laajemmalle ajattelutavalle. Hän on 1960-luvulta lähtien sivunnut toistuvasti omaleimaista ilmapiiriä, jonka Viipurissa loi kosmopolitismien, keisariloyaliteetin ja poliittisen radikalismien sekoittuminen.²²

Hannes Sihvon aloitteesta Karjalan politisoitunutta menneisyyskuvaa alettiin purkaa ja jäsentää uudelleen vuosina 2004–2014 ilmestyneessä sarjassa *Viipurin läänin historia I–VI*, jossa pyrittiin luomaan kansalliset tulkinnat ylittävä kokonaisnäkemys alueen menneisyydestä. Sen osana arvioitiin uudelleen myös Viipurin historiaa. Teossarjan merkitystä Viipurin kaupunginkin historiankirjoitukselle osoittaa se, että sen valmistamiseen osallistui seitsemän käsillä olevan toimitteen kirjoittajaa.

Karjalan ja koko läntisen kulttuuripiirin puolustuksen symbolina Viipuria on lähestynyt sotahistoria, jonka asetelmiin kuuluu jo teknisiltä lähtökohdiltaan myötäillä kulloisiakin kansallisia rajoja ja tarkastella sodankäynnin edellytyksiä niistä käsin. Sitä on harjoittanut ammattilaisten ohella laaja harrastajien piiri ja kiinnostus on vähintään yhtä intohimoista Venäjän puolella.

Siinä missä suomalainen näkökulma pitkään tähdensi omaansa, venäläinen historiantulkinta korosti venäläisnäkökulmaa. Siihen Neuvostoliiton aika antoi vielä erityiset painotuksensa. Molempien kansallisten tulkintojen yksipuolisuus on monina historian jaksoina heijastunut aihevalintoihin, kysymyksenasetteluihin ja historian tulkintoihin, kuten erityisesti Rainer Knapas ja Yury Shikalov artikkeleissaan osoittavat. Venäläiselle historiakuvalle olivat jo 1900-luvun alussa tärkeitä Pietari Suuren muistot. Viipurin valloituksen 200-vuotisjuhla vuoden 1910 kesäkuussa muiden venäläistoimien varjostaessa kaupungin tulevaisuutta herätti kaupungin muissa kieliryhmissä harmia. Venäjän nykyisten valtiomiesten tapa muistaa ja juhlistaa tapahtunutta 100 vuotta myöhemmin taas herätti 2010-luvun asukkaiden parissa lähinnä ihmettelyä. Venäläisten asukkaiden kiinnostus kotikaupunkinsa historiaa kohtaan on alkanut 2000-luvulla kasvaa ja samalla sen kerroksellisuus on hyväksytty. Suosituksi tullutta kotiseutuhistorian harrastamista heijastelevat dokumentaariset artikkelikokoelmat *Stranicy vyborgskoj istorii I–II* (Sivuja Viipurin historiasta I–II).²³ Kiinnostusta suomenkielisen aineiston käyttöön osoittaa esimerkiksi Julia Moshnikin väitöskirja (2008), joka käsittelee Viipurin väestön sosiaalista rakennetta Suomen itsenäisyyden aikana.

MUUTTUVIEN TULKINTOJEN VIIPURI

Toimite 18, Muuttuvien tulkintojen Viipuri, luo katsauksen Viipurin historiantutkimuksen nykytilanteeseen. Tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi kirjallinen kulttuuri, säätyjen elämäntapa ja seurustelun muodot samoin kuin historiakäsitykset ja muut itseymmärryksen keinot. Toisena painopisteenä on 1800-luvun kaupunkikulttuurille eli urbaanille elämäntavalle ominainen organisaatioiden ja kulttuuri-instituutioiden vahvistuminen.²⁴

Kokoelma jakautuu neljään päälukuun, joista ensimmäisessä käsitellään talouselämän ja kulttuurin suhteita. ”Kansainvälinen kauppakaupunki” -luvun artikkeleissa Viipuria asemoidaan yhdeksi Ruotsin ja laajemmin Itämeren kosmopoliittisen kulttuuripiirin satamista. Käsitteilyltään ajallisesti varhaisin on Petri Karosen artikkeli, jonka lähtökohtana on aineellisen kulttuurin ensisijaisuus henkisen kulttuurin taustatekijänä ja edellytysten luojana. Viipuria tarkastellaan suhteessa Ruotsin valtakunnan muihin kaupunkeihin erityisesti raja-, linnoitus- ja kauppakaupunkina. Historian uudelleentulkintoja mahdollistaa tili- ja tuomioaineistojen sekä erilaisten tietokantojen tarjoamien tietojen yhdistäminen aiemmin avaamattomista näkökulmista.

Porvariston suosimaan seuralliseen korkeakulttuuriin ja kulttuurilaitosten muodostumiseen kohdistavat tarkastelunsa Charlotta Wolff, joka selvittää liike- ja kulttuurielämän yhteyksiä muun muassa taiteen tukemisen kannalta, sekä Pentti Paavolainen, joka käsittelee artikkelissaan teatterin ja oopperan kielisuhteita. Viipurissa kasaantui 1800-luvulla runsaasti pääomia, ja taloudellisen vaurastumisen myötävirrassa taas kasvoi innostus korkeakulttuuriin. Sosiaalinen nousu tuotti Viipurissa vaurautta ja mesenaatteja niin kuvataiteelle kuin myöhemmin teatterille.

Wolff kuvaa sosiaalista itseymmärrystä muokanneen kulttuurin harrastamisen luonnolliseksi osaksi säätyläisten yhteiskunnallista elämää. Sama koskee säätyläistön vilkasta musiikkiharrastusta ja vahvan musiikkia harrastavan yleisön syntyä, joista Paavolainen kirjoittaa. Teatterihistoriallisessa tarkastelussa huomioidaan myös työväenkulttuurin synty. Sille loi edellytykset 1800-luvun puolivälissä alkanut suomenkielisen väestön vauhdikas kasvu, joka liittyi muun ohella uudenaikaisten liikennemuotojen voimistamaan työvoiman kysyntään. Kulttuurielämää tämä väestödynamiiikka edisti esimerkiksi teatterin katsojapotentiaalin kasvuna: suomenkieliselle ammattiteatterille kasvoi muita kaupunkeja varhaisemmin vakituinen ja laaja yleisö. Helsingin ja Turun tavoin myös Viipurin työväestön erilliset kaupunginosat aktivoituivat ja loivat alueellisia osakulttuureja.

Kielisuhteet, ruotsin- ja saksankielinen kulttuuri ja suomenkielisen kulttuurin vahvistuminen ovat 1800-luvun Viipurin kulttuurihistorian tutkituimpia

teemoja. Toinen pääluke ”Suomalaisen kirjallisuuden kaupunki” omistetaan-kin uusista näkökulmista ensisijaisesti kansankielisen kirjallisen kulttuurin syntymiselle ja leviämiselle. Sen artikkelit luovat katsauksia tieto- ja kauno-kirjallisuuteen, sanomalehdistön toimintaan ja painotuotteita kansan saata-ville tuoneeseen kirjastolaitokseen. Pentti Paavolaisen artikkeli luo kokonais-valtaisen katsauksen Viipurin kirjallisuushistoriaan erilaisten ja erikielisten tekstilajien kehityksen näkökulmasta. Artikkelin aikajänne ulottuu 1800-lu-vun alun Viipurin romantiikan saksankielisestä Suomi-runoudesta jatkosodan jälkeiseen ruotsin- ja suomenkieliseen nostalgiaan. Anu Koskivirta taas koh-distaa artikkelissaan valokeilan viipurilaiseen seuratoiminnan käynnistäjään K. H. J. Ignatiukseen, joka jäi valistuskirjailijana Jaakko Juteinin ja Pietari Han-nikaisen varjoon. Kuljettamalla tarinan johtolankana seuran perustajahahmon henkilöhistoriaa Koskivirta haastaa aiempia tulkintoja VSKS:n perustamisen motiiveista ja seuran toiminnan alkuajan muodoista. Olli Matikaisen artikkeli puolestaan tarkastelee VSKS:n julkaisemaa *Otava*-lehteä kansalaisjulkisuuden varhaisena edustajana ja arvioi sen radikalismia aikansa liberaalin lehdistön kentässä. Porvarillinen julkisuus on myös Ilkka Mäkisen avainkäsitteitä, kun hän täydentää aiempaa kuvaa VSKS:n edistämästä kansankirjastotoiminnasta sijoittamalla sen yleiseen kirjastohistorialliseen kontekstiin.

Viipurista käydyt sodat merkitsivät 1710-luvun taitteessa ja 1940-luvun al-kupuolella paitsi valtiollisia muutoksia, myös suurta kulttuurihistoriallista käännekohtaa. Eri sotia Venäjän kanssa onkin käsitelty seikkaperäisesti niin yleistajuisessa kuin akateemisessakin tutkimuksessa. Menneisyystulkintojen vaihtuvuutta ja moninaisuutta selittää Viipurin rajakaupunkiluonne. Vaikka kaupunki ei pitkän historiansa aikana aina varsinaisesti sijainnut lähellä valtio-rajaa,²⁵ sen tekevät rajakaupungiksi valtiollisten vallanpitäjien toistuva vaihtu-minen (1710, osin 1812, 1917, 1940/44) ja kaupungin asema vertauskuvallisena kulttuurien tai sivilisaatioiden risteysasemana, kiistakenttänä tai suojamuurina – siitä luodut mielikuvat milloin lännen ja milloin idän etuvartiona.

Luvussa ”Viipuri ja sen sodat” Teemu Keskisarja luo Ernst Löffströmin muis-telmia ja päiväkirjoja lähilukemalla eläytyvän tulkinnan kevään 1918 valkoisen sodanjohdon henkilösuhteista ja Viipurin valloittajasta, jota katkerointi jäämi-nen C. G. E. Mannerheimin ja Aarne Sihvon varjoon. Artikkelin valottaa samalla vielä yhden Viipurin historialle tärkeän unohdetun merkkihenkilön vaiheita. Tarkastelemalla Mannerheimin ja Löffströmin välien kehitystä Keskisarja yh-distää upseerien keskinäisten suhteiden tarkastelulle ominaiset sääty-, kulttuuri- ja sotahistorian näkökulmat mikrohistorialliseen merkitysten tasoon.

Samassa luvussa Martti Turtola purkaa katsauksessaan Viipurin linnan vuosisataista merkitystä lännen etuvartiona itää vastaan. 1800-luvun lopulla lin-

nasta muodostui Viipurin ruotsalaisen ajan (1323–1710) ja itsenäisyyden aikana suomalaisen puolustuksen symboli, ja kolmesti läntinen osapuoli on historian saatossa joutunut luovuttamaan sen itänaapurille. Turtola ottaa kantaa myös kontrafaktuaalisiin tulkintoihin, joita on tehty vuoden 1710 valloituksesta siinä kuin jatkosodan viimeisistä vaiheistakin.

Historiantulkinnat kiinnittyvät aina kirjoitusajankohtaansa. Yksi artikkelien kantavista teemoista koskee historiakulttuureja: historiankirjoituksen ja kirjallisuuden luoman Viipuri-kuvan muutosta vuosisatojen aikana. Omassa pääluvussaan ”Viipuri ja muuttuvat historiantulkinnat” teemaa tarkastelevat Rainer Knapas ja Yury Shikalov. Knapaksen artikkelin näkökulma on Viipurin Vanhan Suomen ajan kulttuurihistorian tulkinnoissa 1800-luvun alkupuolelta tähän päivään. Hän yhdistää venäläisen, saksankielisen, ruotsinkielisen ja suomenkielisen maailman tulkinnat aikakauden historiakulttuureista ja osoittaa, mitä moninäkökulmaisuus voi nykytutkimuksessa tarkoittaa.

Shikalov taas havainnollistaa artikkelissaan, kuinka valtion toimielimet säätelivät Neuvostoliiton aikana kaupungin historiallista narratiivia ja määrittivät yleisen viitekehyksen, johon Viipurin historia tuli muokata ja istuttaa. Artikkelissa kuvataan osuvia ja paradoksaalisia yksityiskohtia siitä, kuinka Viipurin ominaispiirteet olivat pulmallisia selitettäviä neuvostokansalaiselle. Neuvostoajasta poikkeavaa uudempaa historiakuva leimaa venäläiskansallinen näkökulma ja populaari historiakulttuuri, josta on tullut myös nykyvenäläinen matkailuelinkeino.

Viipuria käsittelevä historiankirjoitus on yksi osoitus menneisyyteen kohdistuvan mielenkiinnon poliittisuudesta. Suomalaisen historiografian käännteet ovat kaupungin osalta myötäilleet suhteita Venäjään, mutta kehittyneet metodeiltaan myös laajemman historiantutkimuksen virrassa. Mikäli Viipuria käsittelevä historiankirjoitus pysyy jatkossakin virallisen Suomen ja suomalaisten Venäjä-suhteen peilinä ja ilmapuntarina, jää nähtäväksi, kuinka maailmanpoliittisen tilanteen muutokset vaikuttavat tutkimuksen näkökulmiin myös tulevaisuudessa.²⁶

- 1** *Suomen Historiallisen bibliografian* mukaan varhaisimmat Viipurin historiaa käsittelevät tekstit ajoittuvat 1860-luvulle. Knorringin katsaus käsittelee Viipurinkin historiaa osana venäläisen kuvernementin historiaa. Vallinkoski & Schauman 1961.
- 2** Ahrenberg 1907; Suvanto 2007.
- 3** Falkmanin tarkoista historiarekonstruktioista maalausta varten: Ahrenberg 1907.
- 4** Vrt. Koskivirta 2014a.
- 5** Kähäri 1981.
- 6** Esim. Engman 2009.
- 7** Leino-Kaukiainen 2014a.
- 8** Esim. Palmén 1895; Danielson-Kalmari 1911.
- 9** Koskivirta 2014b.
- 10** Esim. Leino-Kaukiainen 2014b; Koskivirta 2014a.
- 11** Katajala 2013, 45–48.
- 12** Esim. Teperi 1965, 1967.
- 13** Näin esimerkiksi 1800-luvun alun aate- ja sivistyselämässä, suomenkielisessä kulttuuriryöissä ja teatterissa.
- 14** Teperi 1965, 26–27, 35, 66, 79.
- 15** Katajala 2013. Vrt. toisaalta esim. Neuvostoliiton historiapolitiikkaa kriittisesti tarkasteleva Jussila, joka aloittaa neuvostonäkemyksestä Viipurista vanhana venäläisenä kaupunkina: Jussila 1983.
- 16** Esim. Tandefelt 2002a; Lähteenmäki 2013; Einonen 2013a.
- 17** Nevalainen 2010.
- 18** Katajala 2013.
- 19** Fingerroos 2010.
- 20** Katajala 2013, 52.
- 21** Esim. Katajala 2013, 60–61.
- 22** Esim. Klinge 1975; Paaskoski 1997; Paaskoski 2010; Kaukiainen 2013; Kaukiainen 2014b; Knapas 2003; Knapas 2015; Kujala 2010.
- 23** *Abdullina 2000; Abdulinna 2004.*
- 24** Organisaatiolla viitataan VSKS:aan, instituutioilla esimerkiksi teatteriin, oopperaan ja kirjastoihin.
- 25** Pelkästään rajan etäisyydellä mitaten Viipuri ei aina ollut rajakaupunki, sillä valtioraja sijaitti siitä varsin etäällä Ruotsin suurvalta-ajalla (1617–n. 1709), autonomian ajalla (1812–1917) ja suomalaisaikana (1917–1940). Aidommin rajakaupungin asemassa Viipuri on ollut sijaitessaan noin 40 kilometrin päässä Ruotsin rajasta 1700-luvun alkuvuosikymmeninä ja Suomen rajasta talvi- ja jatkosodan rauhan- teoista lähtien.
- 26** Koskivirran osuus tekstistä on tehty Koneen Säätiön vuonna 2013 myöntämällä apurahalla K. H. J. Ignatiusta koskevaa henkilöhistoriallista tutkimusta varten, joka yhtenä elementtinään purkaa Viipurin historiografiaa.

1

Kauppakaupungin kulttuuria

Talouden ehdoilla: aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutus Viipurissa 1500–1600-luvuilla

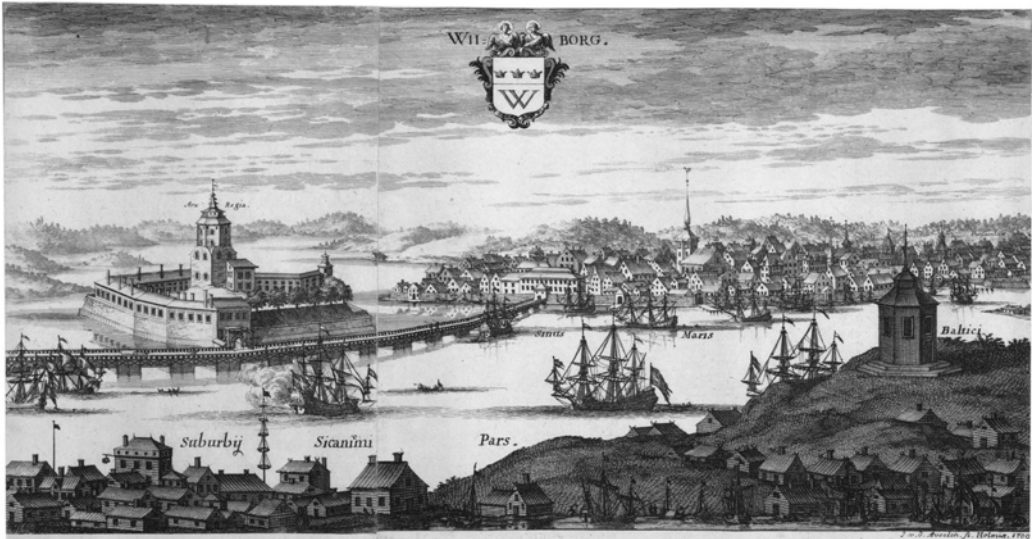
JOHDANTO

Artikkelissa tarkastellaan Viipurin aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutusta Vaasa-kaudelta aina suurvaltakauden lopulle (n. 1520–1710). Tavoitteena on antaa yleiskuva kyseisen ajanjakson päälinjoista sitomalla viipurilainen todellisuus Ruotsin valtakunnan yleiseen kehitykseen. Esitys selvittää aineellista kulttuuria niin normien ja rakenteiden kuin paikallisten toimijoidenkin näkökulmasta. Pääpaino on taloudellisten reunaehtojen analyysissä, joka auttaa suhteuttamaan Viipurissa varsinkin 1600-luvun kuluessa tapahtunutta henkisen kulttuurin kehitystä.

Aineellisen ja henkisen vuorovaikutus merkitsee seuraavassa prosessia, jossa taloudellinen kasvu ja vauraus loivat edellytyksiä erilaisten henkisten kulttuurimuotojen kehittämiseen ja kehittymiseen. Kulttuuri ymmärretään kaikeksi ihmisen tuottamaksi toiminnaksi, joka ei ole taloutta; talous tavallisin mahdollistaa kulttuurin ja on jopa välttämätön sen muodostumisen taustatekijä. Uskoakseni käsitys vastaa ankarasti yksinkertaistettunakin tutkimuskauden viipurilaisten ajatusmaailmaa.

Valittu näkökulma ohjaa tarkastelun lopuksi aikakauden Viipuria käsittelevään kirjallisuuteen, historiakulttuuriin, historian käyttöön ja historiakuvaan. Näistä teemoista on viimeisten vuosikymmenten aikana tehty kansainvälisesti runsaasti tutkimusta, mutta Suomessa tutkimus on ollut vielä vähäistä.¹ Esimerkiksi historiakuvan luomisesta käy Viipurin viimeisen suomalaisen kaupunginjohtajan Arno Tuurnan luonnehdinta ”Viipurin psyyken” osatekijöistä *Viipurin kirjassa* (1958). Hänen mukaan Viipurin tunnettu erityisyys koostui 1) kaupungin ja linnan etuvartioasemasta suhteessa itään, 2) kaupungin ”luonteesta”, joka näkyi ”viipurilaisten avaramielisyytenä ja suvaitsevaisuutena suhteessa toinen toisiimme”, 3) ”Viipurin omalaatuisesta kulttuurista”, 4) ”hartaasta uskonnollisesta mielestä” sekä 5) Viipurin linnasta.²

Monet näistä erityispiirteinä pidetyistä seikoista ovat sittemmin nousseet Viipuri-muistoissa ja tutkimuksessakin keskiöön. Osa teemoista tavataan 1500-

Viipurin kaupunki ja linna 1600-luvun jälkipuoliskon asussaan Erik Dahlberghin *Suecia Antiqua et Hodierna* -teoksen perusteella.

ja 1600-luvun Viipurista. Linna ja kaupunki muodostivat Ruotsin valtakunnan näkökulmasta etuvartion, jota erityisesti 1600-luvulla ja vielä 1700-luvun alussa kutsuttiin näkökulmasta ja ajankohdasta riippuen Karjalan lukoksi, Suomen lukoksi tai jopa Ruotsin lukoksi. Viipuri oli myös yksi kolmesta Ruotsin linnoitetusta kaupungista: kaksi muuta olivat samalla tavoin pitkään rajakaupunkina seissyt Kalmari sekä pääkaupunki Tukholma.³ Kaupungin valta-asema Ruotsin valtakunnan itäisen osan taloudellis-poliittisena keskuksena oli ehdoton aina 1700-luvun alkuun.⁴ Sen sijaan vaikeammin todennettavia ovat tutkimustiedon perusteella ennen muuta kohdat 2–4.

Artikkeli alkaa talouden ja oikeuksien mahdollisen rajojen esittelystä. Sen tarkoituksena on havainnollistaa, kuinka aineellisen kulttuurin kehittymiselle tärkeät seikat, kuten kaupungin status, ranki, erioikeudet ja -vapaudet, luovat yleisen taustan Viipurin asukkaiden ja sen eri ryhmien toimintakyvyn ymmärtämiselle. Taloudelliset reunaehdot ja käytäntö puolestaan kytkeytyvät suoraan paikallisen poliittisen kulttuurin kannalta keskeiseen vuorovaikutukseen hallitsijan kanssa. Hallitsijaan vetoamalla porvaristo pyrki hankkimaan itselleen, edustamalleen ryhmälle ja kotikaupungilleen entistä parempia etuja ja oikeuksia. Tämän jälkeen tehdään katsaus kaupungin yleiseen ilmeeseen ja infrastruktuuriin. Lopuksi pohditaan muun muassa lineaarista – kaupunkimaista – aikakäsitystä, joka vaikuttaa monenlaisiin kaupunkikulttuurin ulottuvuuksiin ”poikkeavuuksien” kuvauksista koulutuksen, sivistyksen ja taiteen merkitykseen yhteisössä.

VIIPURIN LÄHDEAINEISTO JA AIKAISEMPI TUTKIMUS

Esitys perustuu pääosin aikaisempaan tutkimukseen ja sen osittaiseen uudelleentulkintaan, mutta tekstin tausta-aineistona on käytetty runsaasti alkuperäisaineistoja. Viipurin linnan- ja tullitilit sisältävät suuren määrän yksityiskohtaista tietoa 1500-luvun puolimaista alkaen,⁵ ja myöhemmin Viipurin läänin aineistoissa (n. 1640–1710) on jonkin verran kaupunkiin liittyviä dokumentteja, kuten hajanaisesti säilyneitä kaupungin tilejä. Silti tärkein kertova aineisto sisältyy kaupungin monipuoliseen ja 1620-luvulta aina Ruotsin ajan lopulle säilyneeseen tuomiokirja-aineistoon. Viipurin tuomiokirjat – jotka käsittävät sekä alempana tuomioistuimena toimineen kämnerinoikeuden että tärkeimmistä asioista ja hallinnosta vastanneen raastuvanoikeuden pöytäkirjoja – ovat sisällöltään ja muodoltaan ainutlaatuisia Ruotsin valtakunnassa. Vaikka Viipurissa pöytäkirjoissa keskityttiin 1630-luvun alusta lähes yksinomaan oikeuslaitokselle oleellisten tietojen ja asioiden esittelyyn, voi juuri siksi kaupungin aineistolla tavoittaa monipuolisesti yksittäistenkin kaupunkilaisten ajattelua. Siinä mielessä Viipurin oikeudenkäyntipöytäkirjojen rikkaan annin voi rinnastaa yksityisaineistoihin, joita ei ole aikakauden suomalaisista kaupungeista juurikaan säilynyt.⁶

Monissa keskus- ja kirkollishallinnon sekä koululaitokseen liittyvissä lähdejulkaisuissa ja tietokannoissa on runsaasti aineistoa Viipurista. Sen systemaattinen hyödyntäminen on aiemmin jäänyt vähälle, mikä osin johtuu siitä, että aiempi tutkimus on pääosin tehty ennen tietokantojen julkaisemista. Joka tapauksessa esimerkiksi Kustaa Vaasan registatuura (1521–1560) sekä monipuolisesti Ruotsin valtakunnan kaupunkien suhdetta esivaltaan käsittelevä *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer* -sarja ovat tärkeitä apuvälineitä niin kaupunkihistoriassa yleensä kuin esimerkiksi kulttuurihistoriallisissa kysymyksissä. Tärkeitä kulttuurihistoriallisia näkökulmia sisältyy esimerkiksi Viipurin tuomiokirkon 1600-luvun lähdejulkaisuna painettuihin tiliaineistoihin. Sosiaali- ja henkilöhistoriallisesti merkittävä on verkossa vapaasti saatavilla oleva ylioppilasmatrikkeli, joka rekisteröi käytännössä kaikki suomalaiset ylioppilaat vuodesta 1640. Kulttuurihistoriallisesti tärkeä on esimerkiksi Toini Melanderin toimittama bibliografia suomalaisista varhaismoderneista pienpainatteista. Kiinnostavaa, joskin toisinaan vaikeasti avautuvaa ja käytettävääkin aineistoa ovat Viipuri-tutkijoiden omat yksityisarkistot. Gabriel Laguksen ja Kaarle Soikkelin yksityisarkistoja säilytetään Mikkelin maakunta-arkistossa, Ragnar Rosénin arkisto on Kansallisarkistossa ja J. W. Ruuthin yksityisarkistoja on sijoitettu sekä Kansallisarkistoon että Helsingin kaupunginarkistoon.⁷

Ruotsin ajan Viipurin historiantutkimus on kaupungin merkitykseen nähden yllättävän vähäistä. Kaupunkia kokonaisuutena käsittelevä tutkimus pe-

rustuu 1800- ja 1900-luvun vaihteessa laadittuihin, sinänsä korkealuokkaisiin Gabriel Laguksen ja J. W. Ruuthin kaupunki- ja sukuhistorioihin. Ruuthin teosta päivitettiin sittemmin 1970–1980-luvulla, ja esimerkiksi suurvalta-ajan osuutta modernisoi kaupunkihistorian asiantuntija Aimo Halila. Silti tuossa-kaan osassa ei suuria muutoksia tehty, vaikka hallintohistorian osuus kasvoikin hieman ja sotahistoria paljon.⁸ Viipurin 700-vuotisjuhlan vaiheilla ilmestyi kaksi sinänsä vahvaa yleisesitystä kaupungin historiasta,⁹ eikä unohtaa voi jo vuonna 1958 julkaistua *Viipurin kirja* -muistojulkaisua, jossa varsinkin Viljo Nissilän artikkelit luovat hyvän yleiskatsauksen kaupungista.¹⁰ Kuitenkaan perustulkinnat eivät ole olennaisesti muuttuneet. Korkealuokkaisessa *Viipurin läänin historiassa (III)* tutkitaan monia kaupungin talouteen ja rakenteisiin vaikuttavia tekijöitä, mutta teoksen painopiste on nimensä edellyttämällä tavalla silti muualla kuin urbaaneissa tiloissa.¹¹

PRIVILEGIOT, ETUOIKEUDET JA ERITYISVOITONPYYNTI KAUPUNGIN TALOUDELLISEN TOIMINNAN MAHDOLLISTAJINA

Edellä on tullut ilmi, kuinka yhtä aikaa otollisella ja vaarallisella paikalla Viipuri ja siihen suoraan yhteydessä oleva linna sijaitsivat: Ruotsin ja Novgorodin, sittemmin Venäjän, rajaseudulla. Kaupungin olemassaolo ei Ruotsin valtakunnassa ollut koskaan itsestäänselvyys eikä yksinomaan kaupunkilaisten käsissä. Ruotsin erityispiirre suhteessa moniin muihin aikakautensa valtioihin oli nimenomaan siinä, että kaupungit olivat poliittisesti, taloudellisesti ja juridisestikin riippuvaisia kulloisestakin hallitsijasta. Niinpä Ruotsin kaikki kaupungit on tosiasiallisesti perustettu hallitsijan mahtikäskyllä, yksikään niistä ei ole syntynyt itsestään.¹²

Valtio eli hallitsija eli kuninkaallinen majesteetti jakoi erityisesti Kustaa Vaasan ajoista (hallitsijana 1521–1560) lähtien kaupungeille erilaisia etu- ja erioikeuksia. Privilegiotyyppejä oli monenlaisia, mutta tässä yhteydessä niistä kiinnostavimpia ovat valtion yliherruusasemansa perusteella taloudelliseen toimintaan – yleensä sekä kauppaan ja teollisuuteen – myöntämät monopolit, taloudelliset privilegiot, verovapaudet ja muut erioikeudet.¹³

Merkittävimpiin yleisiin erioikeuksiin kuuluivat kaupan keskittäminen kaupunkeihin (porvaristolle) sekä kaupunkien jakaminen tapuli- ja maakaupunkeihin. Jälkimmäisen nojalla osa kaupungeista suljettiin ulkomaankaupasta. Tapulipolitiikkaa sovellettiin ensimmäisen kerran vuosien 1614 ja 1617 kauppa- ja purjehdussäännöissä, joissa kaupungeille annettiin joko aktiiviset, passiiviset tai täydet tapulioikeudet. Maakaupungeilta ulkomaankauppa oli kielletty, sillä oman kauppapiirin sisäisen kaupan lisäksi porvareiden oli matkustettava

joko lähimpään tapulikaupunkiin tai Tukholmaan. Viipurille myönnettiin täydet tapulioikeudet, joista se piti kiinni aina Ruotsin ajan loppuun.¹⁴

Hallitsijan Viipurille myöntämät erioikeudet eivät silti tarkastelujaksolla useinkaan sisältäneet yksityiskohtaisia määräyksiä. 1400-luvun ja 1500-luvun alkupuolen harvoissa asiakirjoissa vain todetaan ja vahvistetaan Viipurin kaupunkioikeudet, minkä lisäksi hallitsijat antoivat muutaman kerran asukkaiden suojaksi tarkoitettuja turvakirjeitä. Varsinaisia konkreettisia esimerkkejä viipurilaisten erityisasemasta suhteessa esimerkiksi ympäröivään maaseutuun on niukasti. Viipurin privilegit olivat sananmukaisesti paperinohuet, mutta ajan myötä kaupunkilaiset osasivat venyttää ja vahvistaa niitä.¹⁵

Tilanne muuttui Kustaa Vaasan hallintokaudella, kun uskonpuhdistuksen myötä kuningas sai enemmän resursseja käyttöönsä ja kovensi äänenpainoaan. Vuonna 1537 hallitsija määräsi viipurilaisten valitusten perusteella voutinsa ranskaisemaan laitonta maakauppaa harjoittaneita sotilashenkilöitä, sillä kauppa sai käydä vain kaupungeissa. Tämä oli ensimmäinen kerta, kun viipurilaiset valittivat elinkeinonharjoitukseensa nivoutuvasta ja kaupungin etuoikeuksien suojaamiseen tähänneestä asiasta. Myöhemmin Kustaa Vaasa antoi vastavanlaisia määräyksiä lisää, mikä yhtäältä kertoo, että viipurilaiset olivat saaneet kanavat auki hallitsijan suuntaan ja toisaalta todistaa hallitsijan käskyjen tehottomuudesta.¹⁶

1540-luvun alussa Viipurin asema Ruotsin valtakunnan itäisimpien osien kaupallisena valtiaana viimein virallistui. Tuolloin Kustaa Vaasa antoi ensimmäisen avoimen kirjeensä, jossa hallitsija lupasi kaupunkilaisille sekä tavanomaisesti suojelustaan että yksinoikeuden kauppaan (Ruotsin) Karjalassa. Lisäksi viipurilaiset saivat muun muassa vapaamarkkinat Jääskessä, Lapvedellä (nyk. Lappeella), Äyräpäässä ja Vehkalahdella. Kuningas määräsi samalla, että Viipurin linnanisännän tuli lakkauttaa suurin osa lähimaaseudun ”turhista krouvareista”, jotka olivat kirjeen mukaan harjoittaneet maakauppaa ja muuta viipurilaisille epäedullista liiketoimintaa. Viipurin asema laillisena huvittelupaikkana vahvistui merkittävästi, kun alkoholin myynti maaseutupitäjissä tuli rajata vain muutamille henkilöille. Edelleen kuningas rajasi talonpoikien aiemmin varsin vapaata purjehdusoikeutta ja käski maalaiset viemään tuotteensa yksinomaan Viipuriin. Myöhemmin vuosikymmenen mittaan samankaltaisia määräyksiä annettiin useita, ja ainakin periaatteessa Viipurin asema valtakunnallisena satamakaupunkina koheni vuonna 1547, kun Tukholman ja Gävlen porvarit veloitettiin Riian, Narvan ja Tallinnan sijasta purjehtimaan Viipuriin. Tosin näyttöä käskyn toimeenpanosta tai edes osittaisesta noudattamisesta ei ole.¹⁷

Kustaa Vaasa halusi kehittää Viipurista vuosisadan puolimaissa merkittävän Venäjän kaupan solmukohdan, mutta tuo ajatus – kuten monet muukin hallit-

sijan nopeasti vaihtuvista suunnitelmista – oli lähtökohdiltaan toivoton. Myös Suomen herttua Juhana (herttua vuosina 1556–1563) pyrki omalla tahollaan edistämään Viipurin kaupallista asemaa vuonna 1562. Tuolloin hän kirjoitti Viipurin linnanisännälle Ruotsin valtakunnalle haitallisesta Käkisalmen venäläisten laittomasta kaupasta Norrbotteniin, joka tuolloin kattoi nykyisen Norrlannin ja Pohjanmaan. Herttua ideoi – isänsä aiempia aivoituksia mukailen – Viipuria tällaisen kaupan risteysasemaksi, jonne Käkisalmen alueen asukkaat veisivät tuotteensa. Viipurilaisten tehtäväksi puolestaan tuli välityskauppa Norrbotteniin. Ajatus oli täysin epärealistinen; viipurilaiset itse suuntasivat samaan aikaan entistä enemmän Itämeren eteläosiin ja jopa Juutinrauman länsipuolelle, eivät Pohjanlahdelle tai Suomenlahden länsirannikolle. Oleellista tässä yhteydessä on silti se, että Viipurin asema Ruotsin valtakunnan itäisenä talouskeskuksena vahvistui ainakin ideatasolla.¹⁸

Vaikka suunnitelmat ulkomaankaupan suuntaamisesta Viipuriin jäivätkin paperille, kotimaankaupan tarkkarajaisen määrittelyn myötä Viipurin arvostus nousi eikä ohjeiden periaatteellinen merkitys jäänyt lainkaan yhtä mitättömäksi. Viipurin kaupunki ja koko Ruotsin valtakunnan itäinen rajaseutu kärsivät suuresti 25-vuotisesta Venäjän sodasta (1570–1595), joka ajoittaisista pitkistä aselevoista huolimatta sai aikaan karmivaa jälkeä niin Ruotsin kuin Venäjän alamaisten parissa. Anssi Mäkisen mukaan sodan aikana Savo ja Viipurin Karjalan maaseutu autioituivat noin 50–75-prosenttisesti, mutta Käkisalmen läänissä veronmaksukyvyttömyys tai äärimmillään fyysinen autioituminen nousivat 75–100 prosenttiin taloluvusta. Viipurille asia oli vakava. Käytännöllisesti katsoen kaikkien sen luontaisten talousalueiden tuhoutuminen heijastui suoraan kaupungin elinvoimaan ja kykyyn tuottaa kulttuurin edistämiseen tarvittavia taloudellisia resursseja. Tosin mainitun sodan kuluessa Viipurin linnaan ja lähiseuduille sijoitettiin runsaasti armeijan yksiköitä ja sodanjohtoa, jotka aiheuttamiensa vitsausten ohella toivat porvaristolle ansaintamahdollisuuksiakin.¹⁹

Tätä vaikeaa taloudellista tilannetta vasten on tulkittava jo sodan alkuvaiheessa vuonna 1573 kuningas Juhana III:n käskykirje Viipurin käskynhaltija Anders Nilssonille (Sabelfana): viipurilaisten pyynnöstä hallitsija määräsi, että Venäjän sodan päättymiseen saakka sellaiset kaukana Karjalasta sijaitsevat pitäjät kuin Hollola, Sysmä ja Jämsä kuuluisivat Viipurin kauppa-alueeseen, koska ”Wiiborgz lhan är mestdeelis förheriedt och affbrännndt”. Viipurilaisten anomuksesta tuli ennakkotapaus, jonka innoittamina kaupunkilaisista kehittyi taitavia vaatimaan erilaisia etuisuuksia kaupungilleen.²⁰ Tätä taitoa voidaan kutsua erityisvoitonpyynniksi (*rent seeking*), jolla pyrittiin kiskomaan omalle ryhmälle, yhteisölle ja usein itsellekin vielä parempia etuisuuksia kuin mitä normaalin hallitsijavetoisen erioikeusjärjestelmän puitteissa oli tavallisesti

mahdollista. Erityisvoitonpyynti eroaa kapitalismille ominaisesta voitonpyynnistä siinä, että sen avulla tavoiteltiin nimenomaan merkantilismin ja vahvan valtiojohtoisuuden ajalle tyypillisiä, kilpailijat jopa kokonaan markkinoilta ulossulkevia erityisoikeuksia ja monopolioikeuksia.²¹ Ruotsissa ja Suomessa alamaiset pystyivät vaikuttamaan valtiovaltaan painostamalla sitä valituksin ja anomuksin. Hallitus määräsi ehdottomasti päälinjoista, mutta silti asukkaat eivät vain nöyristelleet lakki kourassa maallisen esivallan edustajien edessä. Viipurissa tilanne oli usein aivan päinvastainen.²²

Kaarle-herttua myönsi 1600-luvun alussa viipurilaisten kannalta tarkastelujakson tärkeimmät privilegiot, kun Viipurista oli lähetetty vuosisatojen vaihteessa edustaja hallitsijan luokse. Perinteiseen tapaan valtionhoitaja vahvisti kaupungin privilegiot, mutta samalla myönsi sodassa ja tulipaloissa kärsimään joutuneille alamaisilleen uusia etuuksia. Tässä yhteydessä kiintoisia ovat Täyssinän rauhan (1595) jälkeen hetkeksi rauhoittunutta itärajaa koskevat ja edelleen tiukennetut määräykset, joiden mukaisesti kauppa tuli suunnata yksinomaan Tallinnaan ja Viipuriin. Toisaalta viipurilaiset valittivat herttualle, että Kustaa Vaasan kaupungille osoittamilta kauppa-alueilta maalaiset suuntasivat tavaroineen suoraan Tukholmaan, Tallinnaan ja jopa Pohjanmaalle ja Kainuuseen. Herttua kielsi odotusten mukaisesti jyrkästi tällaiset laittomuudet, ja vaikkei käsyyllä heti ollutkaan merkitystä, niin Ruotsin itärajan rauhoittuessa 1610-luvun kuluessa ja erityisesti tervakaupan edelleen vilkastuessa tilanne muuttui oleellisesti. Viimeistään tuolloin alkoi Viipurin todellinen nousu talousmahdiksi.²³

Kustaa II Aadolf kutsui vuonna 1616 Helsinkiin koolle valtakunnan itäisen osan ongelmia pohtineet maapäivät. Jälleen kerran viipurilaiset olivat paikalla puolustamassa saavutettuja etujaan ja pyytämässä lisää oikeuksia jo näköpiirissä olevan Venäjän kanssa solmittavan rauhan varalle. Viipurilaiset saivat hallitsijalta lähes yksinoikeuden koko Käkisalmen läänin kaupankäyntiin, sillä viittaamalla paikallisen hallituksen edustajan, Käkisalmen läänin käskynhaltija Hans Jonssonin, väärinkäyttöksiin talouselämän aloilla, kuningas kielsi käskynhaltijaa puuttumasta viipurilaisten ja seutukunnan asukkaiden väliseen kauppaan. Viipurilaisille annettiin myös yksinoikeus merkittäville Lappeenrannan markkinoille – kaikilta muilta säätyyn ja arvoon katsomatta osallisuus markkinoiden järjestämiseen kiellettiin ankarasti. Muiden kuin viipurilaisten luvaton kaupankäynti näet ”vei leivän suusta heiltä [viipurilaisilta], joille oli annettu lupa käydä kauppa”. Jos edellä tarkasteltuja helmikuun 1616 asiakirjoja pitäisi kuvata parilla lauseella, niin ne olivat ehdottoman voimakkaasti viipurilaisten puolesta, ankarasti kaikkia muita vastaan. Helsingin maapäivien päätökset sinetöivät kaupungin nousun valtakunnalliseksi talousvaikuttajaksi.²⁴

Viipurilaisilla oli jo aiemmin ollut taipumus esittää häikäilemättömiä vaatimuksia oman kaupunkinsa puolesta. Niinpä jo Turussa 1547 Suomen harvakuisten kaupunkien edustajien kokouksessa viipurilaiset esittivät suunnitelmansa noin 300 asumattoman tontin käyttöön ottamiseksi. Kaupunki oli tuossa vaiheessa pahasti kärsinyt poismuutosta ja taloudellisista laskusuhdanteista. Viipurilaisten esitys oli selkeä: tonttimaata saataisiin tehokkaasti käyttöön, mikäli Tammisaaren, Porvoon ja Ulvilan asukkaat siirrettäisiin vahvistamaan Viipuria. Kustaa Vaasa ei kuitenkaan suostunut ehdotukseen, mutta todennäköisesti tästä hallitsija sai muutama vuosi myöhemmin ideansa, jolla vastaperustettu Helsinki (1550) olisi asutettu lakkauttamalla Rauma, Ulvila ja Tammisaari. Viipurilaiset eivät kuitenkaan unohtaneet ajatustaan, sillä pari vuosikymmentä myöhemmin he pyysivät – turhaan – samaa uudestaan Juhana III:lta.²⁵

Tällaisista kokemuksista viipurilaisten uskallus ja suoranainen röyhkeys omien asioidensa edistämiseen joka tapauksessa vahvistuivat, mikä näkyi entistä selvemmin kaupungille taloudellisesti hyvin suotuisalla 1600-luvulla. Viipurilaiset aktivoituivat jälleen 1640-luvun lopulla. Tuolloin he vastustivat kahden muun suomalaisen tapulikaupungin Turun ja Helsingin ohella niin kutsutun Norrlannin tervakomppanian vientimonopolia. Tämä täysin tukholmalaisten hallitsema yhtymä sai vuonna 1648 hallitsijalta 20 vuoden ajaksi yksinoikeuden tervan ja pien vientiin Norrlannista, Pohjanmaalta, Suomesta ja Karjalasta – käytännössä privilegion piirissä olivat näin kaikki vähänkin merkittävät tervantuotantoalueet. Aluksi viipurilaiset kauppiat jättivät säännön noteeraamatta ja jatkoivat tervanvientiä kuin mitään ei olisi tapahtunutkaan. Myöhemmin he yrittivät helsinkiläisten ja turkulaisten kanssa vaikuttaa hallitsijaan, jotta Suomen tapulikaupungeille haitallinen komppania lakkautettaisiin. Yhteisvalitukset tuottivatkin osin tulosta, sillä vuoden 1650 valtiopäivillä asetettiin komitea tutkimaan asiaa. Komitean suosituksesta järjestelmän pahimpia epäkohtia poistettiin, mutta tervakomppaniaa ei silti lakkautettu. Suomen tapulikaupunkien edustajat vetosivat hallitsijan myöntämiin tapulioikeuksiin, joiden valitettiin menettävän merkityksensä, kun tervakomppania määräsi Pohjanlahden itäpuolen tärkeimmän vientituotteen tuotantomääristä, myynnistä ja markkinoinnista. Viipurilaiset totesivatkin tervakomppanian privilegioiden vievän ”hyvän osan kaupungin tapulioikeuksista”.²⁶

Kaikkein tehokkaimmaksi vaikuttamisen tavaksi 1600-luvullakin osoittautui paikan päälle meneminen – tai siellä pysyminen. Tukholmassa suunniteltiin 1688 uutta valtakunnallista kauppalainsäädäntöä, jolloin pääkaupungissa jo valmiiksi oleskellut Viipurin vastanimetty kuninkaallinen pormestari Per Fremling kirjoitti alaisilleen jäävänsä valvomaan yhteisönsä etuja. Samalla hän pyysi kaupunkilaisilta avustusta asumiskuluihinsa kalliissa kaupungis-

sa. Viipurin raastuvanoikeus kutsui kymmenkunta vaikutusvaltaista porvaria neuvonpitoon, jonka tuloksena pormestarille lähetettiin pikapostissa kulujen kattamiseksi peräti 100 riikintaaleria.²⁷

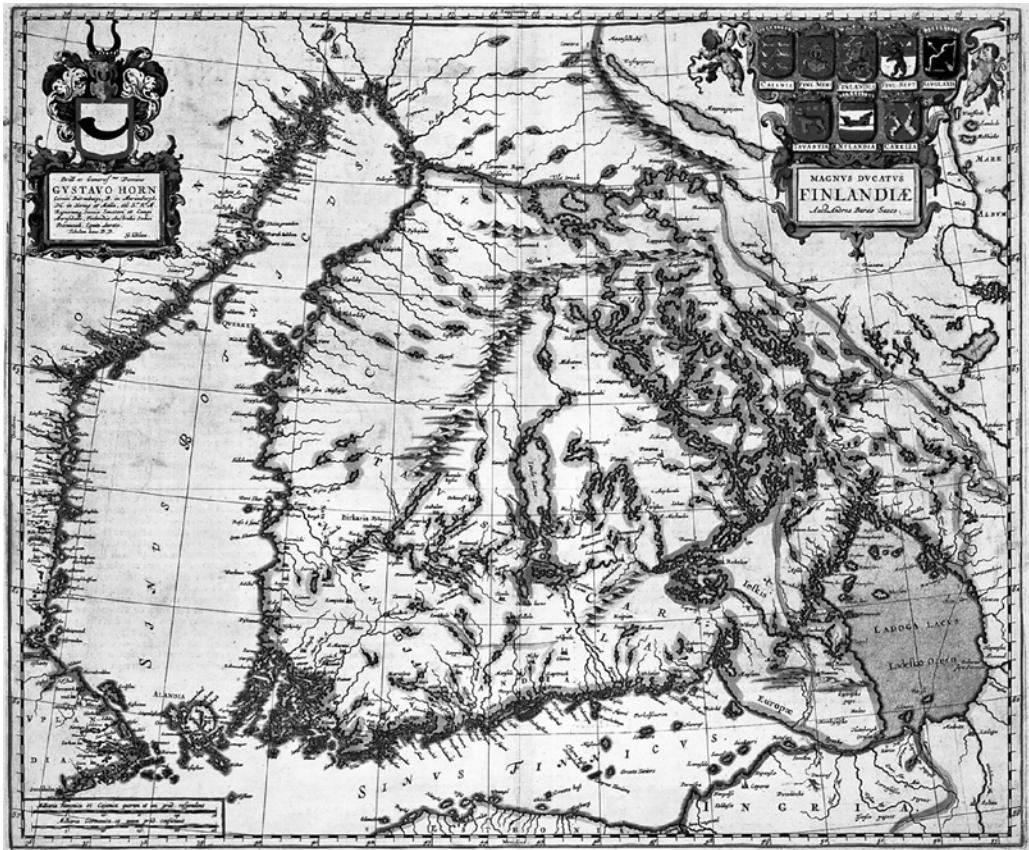
Viipurilaiset pystyivät tehokkaasti hyödyntämään ruotsalaisen poliittisen kulttuurin osa-alueita. Myöhemmin 1700-luvulla, kun osa vanhoista viipurilaisista oli siirtynyt Ruotsin Suomen puolelle ja osa jäi edelleen kotiseuduilleen Venäjän keisarin alaisuuteen, näistä opituista keinoista oli suuresti hyötyä sekä porvareille itselleen että heidän yhteisöilleen.²⁸

KAUPPA VAURAUDEEN LÄHTEENÄ

Talouselämässä Kustaa Vaasa (kuninkaana 1521–1560) halusi aiempien esimerkkien mukaisesti laajentaa suoria kauppasuhteita Länsi-Euroopan merkittäviin merivaltoihin. Hän yritti henkilökohtaisesti johtaa ulkomaankauppaa, jonka tuli nimenomaisesti olla kuninkaallisen majesteetin kauppaa. Venäjän suuntaa oli Skandinaviassa pidetty tärkeänä jo Kalmarin unionin (1397–1521) aikana, eikä Ruotsin Kustaa Vaasalla ollut siihen paljon uusia keinoja, vaikkei yritystä puuttunutkaan: hetken aikaa Viipurista kaavailtiin idänkaupan keskusta. Vaikka suunnitelma ei loppujen lopuksi toteutunutkaan, oli se vakavammalla pohjalla kuin esimerkiksi hallitsijan haave tehdä vastaperustetusta (1550) Helsingistä vahva vastustaja Tallinnalle.²⁹

Tallinna, Riika ja Narva olivat ylivertaisia kilpailijoita muille Itämeren itäosien kaupungeille, mutta Viipurinkin asema kansainvälisessä kaupassa parantui merkittävästi Täyssinän (1595) ja Stolbovan (1617) rauhanteoissa. Erityisesti Täyssinän rauhansopimukseen sisältyi määräyksiä, jotka antoivat Viipurille muodollisesti tärkeän roolin Venäjän kaupassa. Jo tuolloin kaupungin ulkomaankaupan painopiste oli silti siirtynyt oleellisesti länteen, sillä Viipuri oli 1500-luvun jälkipuoliskolla noussut eurooppalaiseen tietoisuuteen aikakauden nousevan vientituotteen, tervan, viejänä. Jos Kustaa Vaasan loppuaikoina (1558) tervaa oli rahdattu satamasta maailmalle alle kolme lästiä (30 tynnyriä), niin kolme vuosikymmentä myöhemmin lästejä lähti yli puolentuhatta. Jo tuolloin Viipuri lienee ollut valtakunnan merkittävin tervanviejä.³⁰ Volyymien kasvu jatkui huimaavana 1600-luvullakin. Esimerkiksi vuonna 1647 yli puolet Ruotsin valtakunnan tervanviennistä – noin 4 500 lästiä 8 500 lästin kokonaisuviennistä – lähti maailmalle Viipurista, ja kaupunki säilytti asemansa Ruotsin merkittävimpana tervanviejänä vuosisadan lopulle saakka.³¹

Näillä näytöillä Viipuri oli yksi Ruotsin valtakunnan tärkeimpiä tapulikaupunkeja ja kuului merkittävimpien ulkomaankauppaa käyvän kaupungin joukkoon Tukholman, Norrköpingin, Kalmarin ja Göteborgin sekä Tallinnan

Alankomaalaisen Joan Blaeun (1596-1643) piirtämässä, vuonna 1662 julkaistussa Suomen suuriruhtinaskunnan kartassa näkyy Stolbovan rauhän (1617) raja, joka kulki kaukana Viipurista.

ja Riian kanssa. Valtakunnan Suomen puoleisen osan merkittävin kaupunki Turku oli tässä suhteessa kaukana Viipurin takana.³²

Viipurin kehitykselle oli tärkeää, että ympäröivän maaseudun asukkaat tulivat tuotteineen vapaaehtoisesti ja hyvillä mielin kaupunkiin. Privilegioidensa ja viimeistään 1500-luvun jälkipuoliskolta vahvan porvaristonsa ansiosta Viipuri oli hyvässä asemassa suhteessa muihin kilpailijoihin. Maalaistenhan ei olisi periaatteessa tarvinnut käydä kaupungissa kuin maksamassa veronsa ja ostamassa säilöntäaineena välttämätöntä suolaa, mutta toki heillä oli muitakin syitä matkata kaupunkiin. Syistä vähäisimpiä eivät liene olleet erilaiset nautintoaineet.³³ Talonpoikien Viipurin käyntejä lisäsivät aikakauden kuluessa edelleen tiukentuneet kiellot harjoittaa maaseudulla kauppaa (maakauppa) muualla kuin harvoin järjestettävillä markkinoilla. Valtiovallan ohjauksessa Viipurista

kehittyikin 1500- ja 1600-luvun kuluessa koko Ruotsin valtakunnan itäisen osan hallitseva talouskeskus, jonka sinänsä vähälukuinen porvaristo keräsi maaseudun tuotteet itselleen ja edelleen koti- ja ulkomaankauppaan välitettäväksi.

Onnistuneen strategian tärkeä taustatekijä oli majamieslaitos eli järjestelmä, jossa porvari majoitti kaupungissa vierailulla olleen talonpojan luokseen. Majamies puolestaan sai talonpojasta luotettavan tavarantoimittajan, sillä yö-sijan lisäksi porvari saattoi antaa talonpojalle luottoa rahaverojen maksuun tai maksaa suoraan tämän verot valtiolle. Järjestelmä hyödytti molempia osapuolia ja oli erityisen käyttökelpoinen Ruotsin itäosien ja Venäjän länsirajan heikosti kehittyneissä taloudellisissa oloissa. Siitä huolimatta Ruotsin kruunu yritti varsinkin 1600-luvulla kitkeä järjestelmää kovin ottein, mutta tulokset jäivät heikoiksi, koska käytäntö oli ajan oloissa toimivin mahdollinen. Ruotsin valtiovalta vieroi majamiehisiyyttä ennen muuta siksi, että sen ajateltiin siirtävän maaseudun tuotteet laillisten markkinoiden ulkopuolelle (tiskin alle), mitä pidettiin haitallisena kuninkaalliselle majesteetille, köyhille porvareille ja talonpojille itselleenkin. Järjestelmän sanottiin sitovan talonpojat tiukasti kiinni rikkaisiin porvareihin. Vaikka talonpoikien velkaantumisesta porvareille onkin runsaasti näyttöä, talonpojat eivät tietävästi koskaan ryhmänä valittaneet majamieslaitoksen ongelmista.

Hyödyt olivat haittoja suuremmat. Maaseudun ostovoima perustui osin siihen, että porvarit lainoittivat talonpoikien hankintoja. Lainananto olisi puolestaan ollut mahdotonta, mikäli porvareilla ei olisi ollut omia pääomia ja luottamusta talollisten kykyyn maksaa velkansa takaisin. Talonpojalle saattoi olla edullista, että kauppiaas maksoi hänen veronsa suoraan. Porvareiden toiminta ei tältä osin suinkaan ollut pyyteetöntä, mutta ei rosvoustakaan. Valtiovallan esittämistä argumenteista vakavammin otettava oli, että kruunu menetti tullituloja, kun porvari pystyi majamieslaitoksen varjolla siirtämään osan kaupastaan maaseudulle, jolloin valtiolta jäivät saamatta kaupungin portilla perityt pikkutullit.³⁴

Seuraava esimerkki kertoo eloisesti viipurilaisesta kauppaentaliteetista, vaikka se onkin peräisin vasta Ruotsin ajan jälkeiseltä ajalta. Pormestari Erich Åkerman kirjoitti vuonna 1723 siitä, miten maalaiset saatiin houkuteltua kaupunkiin ja tuomaan tuotteet tutulle kauppiaille. Åkermanin mukaan maamiehen annettiin ”levätä ja virkistyä, jolloin hänen tuliaisikseen tarjottiin viinaa, olutta ja tupakkaa. Muutenkin häntä pidettiin hyvänä ja hän sai vapaasti istua kauppiaan pöydän ääressä niitä (tarjoomuksia) nauttimassa ja häntä puhuteltiin ystävällisesti. Ilman mitään pakotusta hänen kanssaan sovittiin tavarain hinnasta.” Myyjä ”sai velaksi rahaa tahi tavaraa kuten suolaa, tupakkaa y. m. Jos kauppa oli suurempi, niin maalaiselle lahjotettiin myssy tahi

hattu taikka muutakin. Erojaisiksi tarjottiin vielä olutta, ruokaa ja tupakkaa. [– –] Porvariston luona talonpoika sai vapautta, hoitoa, lahjoja ja lainaakin, kuten tavallista oli”.³⁵

Pormestari Åkermanin kuvaus on silti kaunisteltu, sillä tosiasiasa Viipurin hegemoninen asema Ruotsin valtakunnan itärajalta tarkoitti sitä, että harvalukuisilla kaupungin kauppiaille oli valtaa sanella tuotteiden hinnat. Tässä mielessä talonpojat olivat heikommassa neuvotteluasemassa kuin Länsi-Suomessa tai erityisesti Pohjanmaalla, jossa lähekkäin sijainneiden pikkukaupunkien kilpailu tervasta piti tuotteesta maksetun hintatason pitkään kohtuullisena.³⁶ Vastaavaa kilpailutilannetta ei Viipurin seudulla ollut, sillä kaikki Itä-Suomeen ja Suomenlahdelle 1640- ja 1650-luvulla perustetut kaupungit oli tiukasti sidottu Viipurin vaikutuspiiriin. Ennen muuta Lappeenranta, Savonlinna, Kuopio ja Vehkalahti (Hamina) olivat viipurilaisten takamaiden kauppakeskittymiä, eivät varsinaisesti itsenäisiä kaupunkeja. Vehkalahtea lukuun ottamatta kaikki menettivätkin 1600-luvun kuluessa kaupunkioikeutensa.³⁷

VÄKILUKU, VERKOSTOT JA AIVOTUONTI

Viipuri ei ollut valtakunnallisesta merkittävydestään huolimatta suuri kaupunki. Väkilukuarviot vaihtelevat huomattavasti eri aikoina. 1500-luvulla kaupungissa asui korkeintaan 1 500 asukasta, joista vain reilut kymmenen prosenttia oli porvarisvalan tehneitä kauppiaita tai käsityöläisiä.³⁸

1600-luvulla kaupungin todellista väkilukua on vaikea selvittää, koska tavallisimmin asukasluvun määrittämisessä käytetty lähdeaineisto eli henkikirjat kertoo yleensä vain verotettujen henkilöiden lukumäärän. Viipuri kärsi 1600-luvulla – kuten jo aiemminkin – toistuvista tulipaloista, joiden seurauksena porvariston ja muiden kaupungissa asuneiden veronmaksukyky aleni, vaikka onnettomuuksista kärsineet eivät jättäneetkään kotikaupunkiaan. Kaupungissa ei suurvalta-ajalla liene koskaan asunut enempää kuin 5 000 asukasta; toisinaan jäätiin noin puoleen tästä määrästä. Kaupunki oli silti Suomen toiseksi suurin Turun jälkeen ja valtakunnallisesti kymmenen suurimman joukossa.³⁹

Kaupunkiväestö oli varhaismodernina aikana värikästä joukkoa, sillä suurin osa asukkaista oli vailla täysiä vaikuttamismahdollisuuksia yhteisössään. Kaikissa kaupungeissa eleli iso joukko sotilaita ja laivamiehiä perheineen sekä monenlaisia suojelusmiehiksi kutsuttuja ryhmiä, samoin kuin palvelusväkeä. Vain porvarisvalan antaneilla porvariston jäsenillä eli kauppiaille ja käsityöläisillä oli kaupungeille suodun itsehallinnon puitteissa täydet toimivaltuudet, kunhan valtakunnallisia lakeja ja asetuksia vain noudatettiin. Hyvän kuvan Viipurin tilanteesta antanee se tosiasia, että merkittäviä kauppiaita ei tarkas-

telujaksolla tavallisesti ollut kerrallaan yli 40:ää. Käsityöläisiä oli enemmän, mutta käytännössä taloudellisen toiminnan painopiste ja vaikutusvalta oli keskittynyt muutamien harvojen kauppiaiden ja heidän sukulaistensa haltuun.⁴⁰

Eliitin harvalukuisuudesta huolimatta – tai osin ehkäpä osin juuri sen ansiosta – Viipuri oli 1500-luvun jälkipuoliskolta lähtien varsin vetovoimainen ja eloisa kaupunki. Kiinnostavan erityispiirteen kaupunkiin toivat lukuisat liike-elämään vahvasti osallistuneet naiset, joista mainittakoon huomattavina taloudellisina toimijoina esimerkiksi Catharina Hansdotter Cröell, Agneta Rosenbröijer sekä Catharina Walleriansdotter.⁴¹ Käytännössä kaikissa Ruotsin valtakunnan kaupungeissa kauppiasperheet olivat perheyriytyksiä, jossa vaimolla oli vaikutusvaltaa ja vastuuta myös ”miehisestä” elinkeinonharjoituksesta, mutta erityisesti lesket pystyivät aikakauden patriarkaalisessa yhteiskunnassakin toimimaan muutoin miehiseen elämäntapaan kuuluneissa tehtävissä.

Viipuri hyötyi suuresti suhteistaan Itämeren etelärannalle, sillä kaupunki sai runsaasti aktiivisia toimijoita saksankielisestä maailmasta. Varsinkin suurvaltakaudella Viipuri oli valtakunnallisesti merkittävä aivotuonnin kohdekaupunki, vaikka pääkaupunki Tukholma ja 1600-luvulla voimakkaasti kehittynyt Göteborg saivat vielä sitäkin suuremman osan ulkomaalaisinvaasiosta.⁴²

Keskiajan lopulla eli 1400–1500-luvun taitteessa Viipurissa asui runsaasti saksalaisia, mutta huomattava osa erityisesti Venäjän (Novgorodin) ja lännen markkinoiden välittäjistä jätti 1520-luvun loppuun mennessä kaupungin ja koko valtakunnan. Kalmarin unionin romahtamisesta ja Kustaa Vaasan tiukoista toimista seurannut saksalaiskauppioiden poismuutto heikensi Viipurin merkityksen murto-osaan entisestä jopa vuosikymmeniksi. J. W. Ruuth katsoikin, että 1500-luvulla viipurilaisilta puuttui niin pääomaa, osaamista kuin potentiaalisten liikekumppanien luottamuskin. Erityisen kiinnostavaa tässä tilanteessa onkin se, kuinka korostetun esivaltavetoista uusien taloudellisten toimijoiden rekrytointi Vaasa-kauden alussa oli. Toisin sanoen kruunun edustajat hankkivat aktiivisesti vetreitä tulokkaita, ja rekrytoijista omaa luokkaansa oli Kustaa Vaasan itärajan luottomies Klaus Kristerinpoika Horn, joka värväsi 1500-luvun puolimaissa Saksasta puolisen tusinaa kokenutta kauppiasta opettamaan viipurilaisia kaupanteossa. Nämä miehet – erityisesti Hans Lakman, Jakob Grothusen, Donatus Deutschman, Per Vintapper, Vit Olde ja Klaus Makeprang – saivat palkkiokseen erityisvapauksia muun muassa tullimaksuista.⁴³

Aikakauden erikoista ilmapiiiriä kuvastaa, että hallitsijat pitivät ”kosmeettista meteliä” ulkomaalaisia vastaan, vaikka viipurilainenkin esimerkki osoittaa, kuinka välttämätöntä maahan oli saada kansainvälisen tason asiantuntijoita eri aloilta. Siksi tietonsa, taitonsa, yhteytensä ja pääomansa mukanaan tuoneet vierasmaalaiset saivat esivallan kovista sanoista huolimatta toimia suhteellisen

löyhässä lieassa myös 1600-luvun Viipurissa.⁴⁴

Saksalaisten tulokkaiden opit kantoivat pian hedelmää, sillä jo 1500-luvun lopulla viipurilaiset olivat saaneet kokemusta sekä kansainvälisestä kaupasta että luotettavan maineen liikekumppaniensa keskuudessa. Viipurin taloudellinen nousu puolestaan merkitsi sitä, että kaupunki alkoi näyttäytyä houkuttelevana uusille tulokkaille. J. W. Ruuth kirjoitti ”muukalaisten valtavasta virrasta” erityisesti 1630- ja 1640-luvulla. Tällä kertaa Viipuriin haluttiin tulla omaehtoisesti, kun taas muualla valtakunnassa valtio hoiti houkuttelun ja rekrytoinnin. Muuttoliike kaupunkiin vaimeni vasta 1660-luvulla eli se jatkui Viipuriin noin vuosikymmenen kauemmin kuin muihin valtakunnan kaupunkeihin.⁴⁵

Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista, kuinka paljon 1600-luvun Viipurissa valitettiin kaupungin hallinnossa ja taloudessa havaituista sukulaisverkostoista sekä erilaisten sukulaissuhteiden aiheuttamista jääviys- tai paremminkin jääväämättömyysongelmista: suuri osa valtaapitävistä oli aikalaiskäsitystenkin mukaan vähintään langoksia keskenään. Taloudellisesti vilkkaan Viipurin eliitit olivat kapeita, ja esimerkiksi raastuvanoikeuden jäsenten täytyi olla hyvin perillä kaupallisista asioista, jotta oikeudenkäyttö olisi ollut asiantuntevaa, oikeudenmukaista ja tehokasta.⁴⁶ Monet uusistakin tulokkaista pääsivät mukaan hallintoon ja taloudellisen vaikutusvallan sisäpiireihin: usein se toteutettiin mahtisukujen keskinäisin naimakaupoin, ja hyvän pelisilmän omanneet laivan tuomat pääsivät samalla tavalla mukaan viipurilaiseen todellisuuteen.⁴⁷

Viipuri oli 1500- ja 1600-luvulla monikulttuurinen ja -kielinen kaupunki. Aiemmassa tätä aikakautta koskevassa tutkimuksessa on korostettu eri kieliryhmien välisiä kiistoja, mutta tulkintoihin lienevät vaikuttaneet 1900-luvun alun vaikea venäläistämiskauden ilmapiiri sekä lähdeaineistoissa väistämättä korostuvat konfliktit, sillä monia riitoja käsiteltiin oikeusistuimissa. Kielitieteilijöille monikieliset yhteisöt näyttävät ennen muuta kielikontakteina, kielikilpailuna ja kielikonflikteina, joita kaikkia tavataan myös varhaismodernin ajan Viipurista.⁴⁸

Tärkeitä porvarissukuja olivat 1600-luvulla esimerkiksi Tesche, Boisman, Schemedeman, Barckhusen, Winter ja Sutthoff, joista monet olivat merkittäviä Ruotsin ajan jälkeinkin.⁴⁹ Vaikka tulokassuvut usein ”ruotsalaistuivat” nopeasti, kaupungin eliittiin kuului suurvaltakaudella myös paljon saksankielisiä toimijoita. Marika Tandefelt ja Robert Schweitzer ovat korostaneet saksalaisten tulokkaiden tietopääomaa⁵⁰ sekä sitä, että varsinkin hallinnossa mukana olevien tuli taitaa valtakunnan virallista kieltä ruotsia. Tilanne muuttui vuoden 1710 jälkeen, jolloin saksasta tuli noin vuosisadaksi hallinnon kieli.

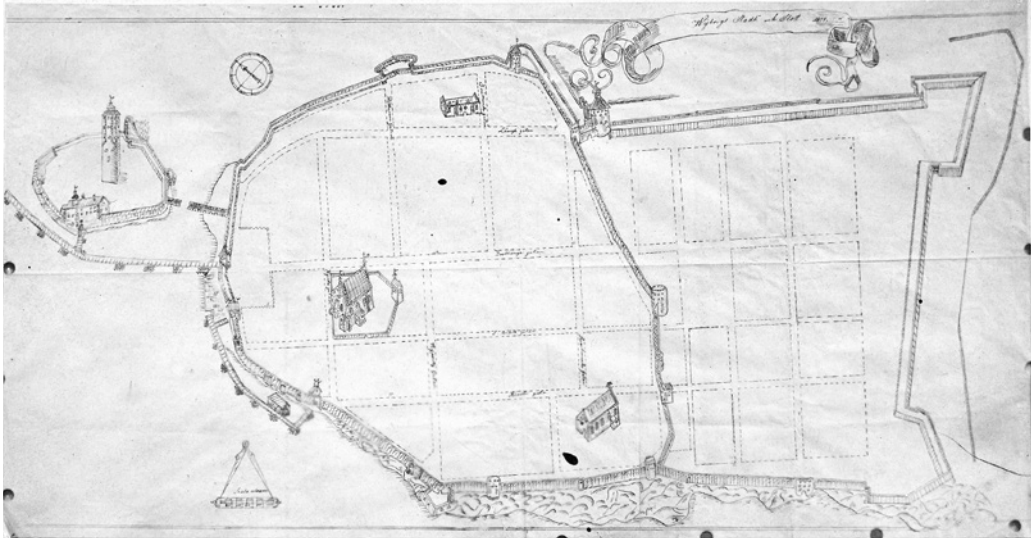
Kaupun ja käsityöharjoittajien oli hallittava ainakin jossain määrin myös talonpoikien kanssa käytettävää suomea. Kaupungin asukkaista suuri osa oli

koko ajan suomenkielisiä, mutta vahvoja taloudellisia tai poliittisia toimijoita heidän joukossaan oli vähän. Aikakauden kuluessa Viipurissa, kuten muissakin Suomen puoleisen valtakunnan kaupungeissa, suomenkielisten porvareiden merkitys väheni entisestään. Jos vielä 1550- ja 1560-luvun vaihteessa kymmenen eniten veroa maksavan kaupunkilaisen joukossa oli melkein puolet suomenkielisiksi⁵¹ tulkittavia henkilöitä, jo puoli vuosisataa myöhemmin tilanne oli muuttunut täysin. Tämäkin kertoo kaupungin vetovoiman kasvusta ja uusien varakkaiden tulokkaiden saapumisesta. Venäläisistä puhutaan tällä jaksolla harvinaisen vähän, vaikka toki he esiintyvät usein oikeusistuimissa erilaisissa velka-asioissa: varsinkaan 1500-luvun virallisissa asiakirjoissa hallitsijan kielenkäyttö ei tältä osin ole kovinkaan diplomaattista.⁵²

Esimerkiksi värikäs ja riitaisa kauppias, pormestariksi ja myöhemmin aateli-seksi ylennyt Johan Cröell osasi todistettavasti suomea. Pormestari kehuskelikin kielitaidollaan, joka tosin konkreettisimmillaan näkyi rehevänä suomenkielisenä kiroiluna.⁵³ Juuri tällaisissa yhteyksissä monikielisyys tulee aikalaislähteistä väkevimmin esille, kuten esimerkiksi vuonna 1648, jolloin suomenkielinen kaupungin laivamies kutsuttiin todistamaan kaupungin pormestari Hans Schmedemanin ja kruunun virkamiehen, kamariviskaali Samuel Cröellin (Johan Cröellin veli) välisessä voimakassanaisessa riita-asiassa. Tuomarit halusivat varmistua todistajan kelpoisuudesta lausunnonantajaksi, minkä vuoksi he kysyivät, ymmärsikö laivamies varmasti ruotsia ja saksaa. Todistaja kertoi ymmärtävänsä ”tarkasti” (*nogsamt*), kun joku kiroili – mikä sekin oli aikakaudella vakavaksi rikkeeksi katsottua jumalanpilkkaa – ja sellaisesta puheesta oli ollut kyse.⁵⁴

RAKENNETUN YMPÄRISTÖN JA AIKAKÄSITYSTEN MUUTOKSET

Rakennettu ympäristö ja topografia ovat olleet tärkeitä Viipuri-tutkimuksen teemoja jo pitkään. Traditiota loivat tältä osin etenkin Gabriel Lagus sekä kaupungista fyysisenä ympäristönä laajasti kirjoittanut J. W. Ruuth, joiden näkökulmavalintoihin vaikuttivat teosten laatimisaikana 1800- ja 1900-luvun vaihteessa edelleen olemassa olleet rakennukset ja artefaktit, samoin kuin monipuolinen aikalaislähdeaineisto. Keskiaikainen asemakaava on kiehtonut monia, mutta vielä enemmän on tutkittu 1630-luvun lopulta laadittuja uudistus suunnitelmia, joissa keskiaikaisia katuja purettiin osin häikäilemättömästi uuden regulariteetin [eli rakennuskaavan] tieltä. Uusin tutkimus korostaa, kuinka Viipurin vuoden 1649 ruutukaavasunnitelma tavoitteli käytännön sovellutusta. Taidehistorioitsija Nils Ahlberg pitää mainittua Viipurin suunnitelmaa lähes yhtä monimutkaisena kuin Tukholman ja Riian samoihin aikoihin laadittuja. Saavutus on merkittävä, sillä pääkaupungissa tapahtui suur-

Viipuriin uusittuun asemakaavaan vuodelta 1642 on kuvattu myös kaupungin merkittävimmät kirkot. Linaan on piirretty vain Pyhän Olavin torni ilman ympäröiviä rakennuksia.

valta-ajalla erityisen paljon tälläkin elämäalueella ja Riika oli koko Ruotsin valtakunnan ylivoimaisesti suurin kaupunki.⁵⁵

Viipurin rakennetun ympäristön erityisyys muodostui jo keskiajalla linnan läheisyydestä ja itse kaupungin linnoittamisesta. Kaupunginmuuri oli tullut valmiiksi 1470-luvulla. Missään vaiheessa Viipuria ei kuitenkaan voi pitää kivistä rakennettuna kaupunkina, vaikka valtiovalta alkoi eri keinoin tukea kivitalorakentamista 1540-luvulta.⁵⁶ Ensimmäisen kerran Kustaa Vaasa suosui 1541 kaupunkilaisten pyyntöön vahvistaa kaupunginmuuria ja tornia uskonpuhdistuksessa merkityksensä menettäneiden kahden luostarin tiilillä.⁵⁷ Viipurin linnoittamiseen myönnettiin myös esimerkiksi 1547 maanapu (*landz hielp*) -niminen vero kaikkialta Suomesta. Vuonna 1555 viimein valmistunut Pyöreä torni oli konkreettisin osoitus varustamisesta, johon käytettiin suuri määrä talonpoikien veropäivätöitä.⁵⁸

Kustaa Vaasa antoi useaan otteeseen kaupunkilaisille määräaikaista verovapauksia ja luovutti kuninkaan osuuksia veroista ja sakkotuloista takaisin kaupungille sillä ehdolla, että säästyneet varat käytettäisiin kaupungin ulkoasun kohentamiseen.⁵⁹ Kustaa Vaasa patisteli kaupunkilaisia linnoittamaan kotikaupunkiaan ja hänen seuraajansa velvoitti linnanpäällikön valvomaan työtä.⁶⁰ 1560-luvulta hallitsijoiden retoriikkaan ilmestyy ankaria sanamuotoja, joissa kuninkaan luottomiehet määrättiin repimään kaupungista puurakennuksia, varsinkin kaupunginmuurin lähistöltä.⁶¹

Kaupunkilaisia puolestaan kannustettiin purkamaan puutalot yleisten tulipalojen vuoksi: yhteensä vuosina 1575–1690 Viipurissa koettiin vähintään 11 vakavaa tulipaloa, jotka heikensivät kaupungin elinvoimaa. Raskaita tuhoja koitui esimerkiksi vuonna 1575, jolloin menetettiin muun muassa raatihuone ja kirkko. Vuonna 1594 kaupunki paloi aikalaisarvioiden mukaan täydellisesti, minkä vuoksi Viipuri sai valtakunnan kriittisestä taloustilanteesta huolimatta vuoden täydellisen verovapauden. Vuoden 1652 palossa tuhoutui puolestaan 300 taloa ja 1690 kaksi koulua ja 60 taloa.⁶²

Kehotukset, määräykset ja maanittelu eivät tuottaneet hyviä tuloksia. Jokseenkin yhtä tehotonta oli hallitsijoiden kivitalojen rakentajille lupaamat verohelpotukset. Ensimmäisen kerran tukipalkkioita luvattiin vuonna 1569, kun kivitalon rakentajille myönnettiin kymmenen vuoden verovapaus kruununveroista – jos talo valmistui tuon ajan kuluessa, lisäetu oli kaksi lisävapaavuotta.⁶³ Seuraavana vuonna alkanut ankara sotakausi vaikutti sekä käytännön mahdollisuuksiin että sanamuotoihin. Niinpä hallitsija määräsi 1583 Käkisalmen käskynhaltijana toimineen luottomiehensä Henrik Klassonin (Horn) kehottamaan painokkaasti viipurilaisia rakentamaan kivitaloja ”tai ainakin kattamaan puutalonsa” – sanamuodossa näkyy tappion ja realismin maku.⁶⁴ Vuosien 1612 ja 1613 tulipalojen jälkeen Kustaa II Aadolf lupasi jälleen verohelpotuksia kivitalon rakentajille.⁶⁵ Vastaava määräys toistettiin vuoden 1628 suurpalon jälkeen, kun kaupungin ”suurin ja parhain osa” raatihuone mukaan luettuna tuhoutui.⁶⁶ Toisin sanoen tavoite Viipurin muuttamiseksi kivikaupungiksi ei onnistunut, vaikka yrityksen puutteesta ei valtiovaltaa eikä kaupunkilaisiaan voi syyttää. J. W. Ruuth mainitsee, että vuoteen 1611 mennessä tukien avulla rakennettiin pari kivitaloa.⁶⁷

Kaupungin itsehallinnon symboli raatihuone tuhoutui tarkastelujaksolla pariinkin otteeseen. Raatihuone oli kaikkialla kaupungin symboli ja siinä suhteessa Viipurin raastuvanoikeuden evakkokaudet eivät tehneet hyvää kaupungin ja sen johtajien legitimitetille ja yleiselle uskottavuudelle. Vuoden 1628 jälkeen kaupungissa ryhdyttiin ensimmäisen kerran suunnittelemaan kivisen raatihuoneen rakentamista, johon työhön päästiin lopulta vasta 1640-luvulla. Raastuvanoikeus pääsi uusiin tiloihinsa viimein vuonna 1658, mutta lopullisesti Suomen puoleisen valtakunnan ainoa kaksikerroksinen raatihuonerakennus valmistui vasta kaksi vuosikymmentä myöhemmin.⁶⁸

Viipurin kaupunki ja sen asukkaat olivat osa prosessia, jossa 1500- ja 1600-luvun ihmisten syklinen aikakäsitys muuntui entistä lineaarisemmaksi. Ajan kurinalaistumisen ja pitkäjänteisen suunnittelun korostumisen taustalla oli useita tekijöitä, joista tärkeä oli nimenomaan valtiovallan vaatimus tehtävien nopeasta ja ennustettavasta hoitamisesta. Ajan kurinalaistuminen on yhdistetty myös sivilisaatioprosessiin, jonka keskiössä kaupungit talouden ja henkisen

elämän keskuksina olivat. Aikaa mittaavat kellot muodostuivat tässä tilanteessa tärkeäksi apuvälineeksi: vain harvalla varakkaallakaan porvarilla oli henkilökohtaisia kelloja, sen sijaan viimeistään 1600-luvun kuluessa kaikkiin Ruotsin valtakunnan kaupunkien julkisiin tiloihin hankittiin ajannäyttäjiä – tuntikelloja eli seijareita. Yleensä ne sijoitettiin joko kirkon tapuliin tai raatihuoneelle. Näin oli myös Viipurissa, jossa oli jo pitkään ollut kaksi kelloa, yksi kirkon kellotapulissa ja toinen linnassa. Tosin vuonna 1619 ne olivat molemmat toimintakyvyttömiä, minkä vuoksi kelloseppä Lorenz sai tehtäväkseen rakentaa linnaan uuden kellon. Sama käsityöläinen sai sittemmin vuonna 1642 tilauksen Turusta, kun turkulaiset pyysivät häneltä kellon raatihuoneelleen.⁶⁹

Viipurilaiset ja muut merkittävien kaupunkien asukkaat olivat tässäkin mielessä aikakäsityksen kurinalaistamisessa eturintamassa. Valtiovaltaa asia kiinnosti jo varhain. Niinpä vuoden 1619 tärkeä kaupunkihallintosääntö määräsi kaupunginkirjurin merkitsemään tarkasti muistiin kaikki asioiden käsittelyssä oleelliset kellonajat.⁷⁰ Hallinnollisen päätöksenteon jämäköitymisen ohella täsmentyi myös oikeudenkäyttö, sillä ajan merkitystä korosti myös Viipurin oikeuslaitokselle vuonna 1634 annettu ohjeistus. Kaupungin raati puolestaan istui yleensä aamuisin parin tunnin ajan ja tuomareiden oli saavuttava oikeuteen viimeistään raadin kellon soitua. Jo 1600-luvun puolivälistä on olemassa tietoja, joiden mukaan valtaapitävillä porvareilla oli henkilökohtaisiakin kelloja.⁷¹

RAUHALLINEN, MUTTA KOVAÄÄNINEN JA -KIELINEN KAUPUNKI

Viipuri oli 1500- ja 1600-luvulla poikkeuksellisen rauhallinen kaupunki, ainakin jos asiaa tarkastelee oikeuslaitoksen aineistoista. Silti kaupungin menneisyyttä käsittelevissä kirjoituksissa korostetaan usein erilaisia eliitin jäsenten välisiä konflikteja. Tällainen käsitys pitää suurelta osin paikkansa, sillä harvalukuinen eliitti kärhämöi ja tappeli keskenään. Viipurille tyypillisesti tapaukset olivat yleensä saaneet alkunsa taloudellisista kiistoista ja usein sukulaisuussuhteissa. 1600-luvun tuomiokirja-aineistoa on Viipuri-tutkimuksessa käytetty lähinnä havainnollistamaan aikakauden elämäntapojen raakuutta, vaikka tosiasiaa oikeudenkäyntimateriaali tarjoaa parhaat mahdollisuudet myös henkisen kulttuurin tarkasteluun.⁷²

Taulukko 1 (sivulla 38) osoittaa, että suurvaltakauden alkupuolen Viipurin kaupunkituomioistuimissa annettiin runsaasti langettavia tuomioita erilaisista talousrikoksista; peräti neljännes kaikista tapauksista koski kauppalainsäädännön rikkomuksia. Tällaisten juttujen suhteellisen korkea osuus heijastelee paitsi Viipurin talouselämän vilkkautta, myös taloudellisten rikkomusten tiukkaa valvontaa viimeistään 1640-luvun lopulta lähtien. Tältä osin Viipuri

	lukumäärä	%
talous	415	26
kunnia	288	18
väkivalta	367	23
siveellisyys	128	8
varkaus	80	5
tottelemattomuus	112	7
muut	208	13
yhteensä	1598	100

Taulukko 1. Viipurin rikosrakenne 1622–1660. Lähde: Viipurin raastuvan- ja kämnerinoikeuden tuomiokirjat; Karonen 2010.

poikkesi muista varhaismodernin Ruotsin kaupungeista. Sen sijaan väkivaltarikosten ja kunnianloukkausten korkeat osuudet eivät olleet ominaisia pelkästään Viipurille, vaan kaikille aikakauden pohjoiseurooppalaisille kaupunkiyhteisöille. Tosiasiasa Viipuri oli yksi Suomen puoleisen valtakunnan rauhallisimmista kaupungeista, sillä siellä tehtiin 1500–1600-luvuilla sekä absoluuttisesti että väkilukuun suhteutettuna paljon vähemmän henkirikoksia kuin suomalaisissa kaupungeissa keskimäärin.⁷³

Sen sijaan kaupungissa pidettiin usein kovaa ääntä. Pilkan ja epäkunnioituksen kohteeksi joutuivat ennen muuta kaupungin johtomiehet, mutta eipä heidän oma käytöksensääkään aina ollut tehtävän edellyttävän arvokkaan käytöksen tasalla, kuten Johan Cröellin esimerkki edellä osoitti.

Vaikka aikakauden kulttuuri oli pääasiassa suullista, Viipurin erityislaatuinen tuomiokirja-aineisto tarjoaa edellytykset myös kirjallisen kulttuurin tarkasteluun, sillä oikeuden pöytäkirjat ovat pullollaan hyvin tiheästi kirjatut todistuksia erilaisista yhteisöllisistä sattumuksista. Tästä syystä aiempi tutkimus on kiinnittänyt erityistä huomiota eliittien keskinäisiin riitoihin, vaikkei niitä erityisen runsaasti esiintynytäkään. Kuitenkin monen oikeustapauksen osallisina olivat raadin jäsenet tai myöhemmän elämänsä varrella merkittäviin asemiin nousseet hallintomiehet. Julkinen kärhämöinti ei tietenkään ollut omiaan rakentamaan ja ylläpitämään raadin ja eliittien auktoriteettia.⁷⁴ Niiden maineen kannalta ongelmallisia olivat myös monet 1600-luvun alkupuolella kiusallisen usein toistuneet tapaukset, joissa raadin jäsenet ja yhteisönsä varakkaimmat kauppiat olivat laiminlyöneet kenties tärkeimmän tehtävänsä, kotitaloutensa isännän eli patriarkan vastuun. Monet heistä eivät näet olleet valvoneet riittävästi palvelusväkensä siveellisyyttä, josta puhdasoppisuuden ajalla pyrittiin ainakin lainsäädännön ja ihanteiden tasolla pitämään tiukasti kiinni.⁷⁵

Viipurissa tavataan Turun tapaan aivan erityisiä häväistyskirjoitusten tekijöitä. Turussa tekstejä kynäilivät usein uhmakkaat ylioppilaat ennen muuta omista professoreistaan ja vain harvemmin kaupungin mahtimiehistä. Viipurissa kirjoitusten kärki oli suunnattu nimenomaan kaupungin johtaviin porvareihin ja hallintomiehiin ja sulkakynän varressa oli vähintään puoliammattilaisia.⁷⁶ Nämä yleiseurooppalaiset häväistyskirjoitukset eli paskillit (*pasquiller*) kertovat omalla valtaapitäville piinallisella tavallaan paikallisesta kult-

tuurista, vaikka toki kirjalliset esitykset olivat kärjistettyjä ja pahimmillaan mitä törkeintä panettelua. Tekstit olivat järjestelmälle erityisen vaarallisia silloin, kun niissä pilkkattiin avoimesti raatiherroja ja porvareita. Kaikkein kuuluisimmat pilkkakirjoitukset olivat 1670-luvun alussa viipurilaisen, omat liiketoimensa pahasti sotkeneen kirjanpitäjä Paul Moijin käsialaa. Hänen alun perin saksaksi laatimansa ja myöhemmin ruotsiksi käännetty kirjoituksensa levisivät laajasti kaupungilla ja erilaisissa ravitsemusliikkeissä. Moijin mukaan yksi pormestari ei ymmärtänyt laista juuri mitään; toisella oli iso pää kuin hevosella, mutta ei yhtään järkeä. Kolmas oli iän myötä muuttunut uudelleen lapseksi. Kirjoitus kyseenalaisti myös raatimiesten laadun: heissä oli vikoja tyhmyydestä juoppouteen ja huikentelevaisuuteen saakka. Se, että kaikille hahmoille löytyi helposti vastine todellisuudesta, ei luonnollisesti ainakaan lievittänyt raatiherrojen tuskaa.⁷⁷

KOULUT, KIRJAT JA KUVATAITEET

Viipurissa koulutus keskittyi useimpia muita Suomen kaupunkeja enemmän reaaliaineisiin sekä käytännölliseen ja suoraan talouselämän tarpeita palvelemaan opetukseen. Viipurilaiset eivät Ruotsin ajalla arvostaneet korkealle kirkon johtamaa ja lähes yksinomaan uskonnollisista tarpeista lähtevää koulutusta. Kaupunkiin oli vuonna 1641 perustettu kaksiluokkainen lukio, mutta sen suosio ei häikäissyt. Niinpä kaupunkiin vuonna 1688 ensimmäisen kirjapainon perustanut Viipurin piispa Petrus Bång totesikin 1690-luvun alussa, kuinka Viipurissa ”puotipoika on suurempiarvoinen kuin oppinut mies (*litteratus*)” – piispan mukaan lukion opettajia ja oppilaita peräti halveksittiin. Sen sijaan kaupunkilaiset rekrytoivat suoraan Saksasta kotiopettajia ja kustansivat porvariston käyttöön viimein 1600-luvun lopulta yksinomaan käytännön aineisiin – saksan kieleen, lukemiseen, kirjoittamiseen ja laskentoon – keskittyneen saksankielisen koulun: sitä voi pitää ammattimaisen koulutuksen ensiasteena. Koulu oli monin tavoin edistyksellinen, sillä poikien joukossa oli oppia saamassa myös muutama tyttö.⁷⁸

Akateeminen sivistys ei todellakaan ollut keskeinen osa viipurilaisten arkea tarkastelujaksolla. Vain harva viipurilainen harjoitti yliopisto-opintoja (taulukko 2, sivulla 40). Ne viipurilaiset, jotka akateemiselle tielle silti lähtivät, tavoittelivat kyllä aikakauden sääty-yhteiskunnan ideaalien mukaisesti sääty-nousua, mikä näkyy aikanaan valmistuneiden ylioppilaiden huomattavana, noin 40 prosentin osuutena kirkollisissa tehtävissä. Taulukko paljastaa myös sen, että Viipuri kärsi yliopisto-opintojen myötä aivovuodosta, sillä vain noin joka toinen opiskelija lähtenyt palasi edes Viipurin hiippakuntaan.⁷⁹

		Ylioppilaan isän ammatti							Oma lopullinen asema (%)	Moniko toimi lopulta Viipurissa/ Viipurin hiippakunnassa (N)
		Porvari	Kirkkoherra (vast.)	Pappi	Virkamies	Sotilas	Muu	Yhteensä		
Oma lopullinen asema	Porvari	7	0	0	0	0	0	7	6	5
	Kirkkoherra (vast.)	22	6	4	3	0	0	35	30	27
	Pappi	8	2	2	2	0	0	14	12	12
	Virkamies	19	2	1	11	0	0	33	28	7
	Sotilas	1	1	1	5	1	0	9	8	0
	Muu	0	0	0	1	0	0	1	1	0
	Ei tietoa/ kuoli nuorena	13	4	1	1	0	0	19	16	0
	Yhteensä	70	15	9	23	1	0	118	100	51
Isän asema (%)		59	13	8	19	1	0	100	—	—

Taulukko 2. Viipurilaiset ylioppilaat Turun Akatemiassa, Upsalan yliopistossa ja Tarton yliopistossa sekä heidän sijoittumisensa vuosina 1640–1710. Lähde: *Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1640–1852* (www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli).

Tästä huolimatta ja osin sen vuoksi viipurilaisista porvareista on jäljellä jonkin verran erilaisia painotuotteita erityisesti 1600-luvun jälkipuoliskolta. Osan julkaistuista kustansivat kauppiaat ja virkamiehet itse, mutta myös yliopisto-opiskelijat saattoivat laatia ajalle tyypillisiä promootiorunoja kotikaupunkinsa, suosijoidensa ja akateemisia oppiarvoja saavuttaneiden ystäviensä kunniaksi.⁸⁰ Oma lukunsa olivat erilaiset pappissäädyn piirissä laaditut tekstit, joita on säilynyt jo varhemmilta ajoilta. Silti ensimmäisiin aidosti viipurilaisiin pienjulkaisuihin kuuluivat kauppias Hans Schmidtin ja raatimiehen tytär Beata Ruuthin solmiman avioliiton kunniaksi painettu ruotsinkielinen hääruno (1653). Samoihin aikoihin alkoi ilmestyä tasaiseen tahtiin myös merkkihenkilöiden ja mahtisukuihin kuuluneiden ruumissaarnoja.⁸¹ Toisenlaisesta sanataiteilusta käy esimerkiksi runo, jonka viipurilainen porvarinpoika Olaus Qvast kirjoitti

niin ikään viipurilaiselle raatimiehen pojalle Henrik Winterille sekä Räisälän kirkkoherran pojalle Gustaf Bernerille sen kunniaksi, että nämä valmistuivat maistereiksi vuonna 1679. Sen säkeet kertoivat, kuinka Karjalan kansa kiitti vihittäviä maistereita siitä, että he olivat osoittaneet, kuinka ”Carjalaskin inhimisitä On: ei vaivon muilla mailla”. Hannes Sihvo tulkitsi kirjoituksen protestiksi länsisuomalaisten akateemisten piirien käsitykselle, jonka mukaan Karjala ja Viipurikin olivat alempiarvoisia tai primitiivisiä verrattuna Turunmaahan.⁸²

Qvastin runo tiivistää monia tässäkin esityksessä nousseita havaintoja. Viipurilainen kulttuuri ei yleisesti ollut kovin kirjallista tai henkisesti korkeatasoista.⁸³ Silti ainakin virkamiesten piirissä tavattiin jo 1600-luvun puolimaissa monipuolisia kirjastoja, joissa saattoi olla kymmeniä teoksia useilla eri kielillä, tavallisimmin toki ruotsiksi, latinaksi ja saksaksi. Lisäksi ainakin raastuvanoikeuden tuomareilla oli – kuten monissa muissakin kaupungeissa – oikeustieteellistä kirjallisuutta ja lakitekstejä. Erilaiset uskonnolliset julkaisut kuuluivat monien porvarien vakiolukemistoihin. Raastuvanoikeudessa kirjattiin vuonna 1649 poikkeuksellisen tarkasti muistiin kaupungin entisen kuninkaallisen pormestari Casper Thilen ja hänen taloudellisiin vaikeuksiin joutuneen poikansa, Viipurin läänin veromestari Carl Thilen omaisuus. Irtaimistojen ja erilaisten arvoesineiden joukossa olivat myös isän ja pojan kirjastot. Casper Thilellä oli vähintään kolmisenkymmentä nidettä sisältänyt kokoelma, johon kuului tavanomaisten sana- ja lakikirjojen sekä ruotsin- ja saksankielisten uskonnollisten teosten ohella muun muassa nürnbergiläisen oikeustieteen tohtori Jacob Ainerin *Processus juris*, ranskalaisen katolisen juristin, filosofin ja historiantutkija Jean Bodinin *Historiae* (todennäköisesti teos *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* vuodelta 1566) sekä Vergiliuksen runoja ja Terentiuksen komedioita. Carl Thilellä puolestaan oli vain kymmenisen teosta, joista suurin osa oli hartaus- ja uskonnollista kirjallisuutta, mutta myös veromestarille tarpeellinen teos aritmetiikasta.⁸⁴

Hengentuotteiden lisäksi Thilet omistivat laajan taulukokoelman, sillä Carl oli hankkinut muun muassa yhdeksän kehystettyä muotokuvaa ja Casper Thile piti seinällään ”kuninkaallisten majesteettien muotokuvia” sekä maalauksia tuolloin jo entisestä Viipurin läänin maaherra Carl Mörneristä, kansleri Axel Oxenstiernasta ja valtakunnan veromestari Gabriel Bengtsson Oxenstiernasta. Samoin tärkeitä olivat kuvat vaimosta ja muista sukulaisista.⁸⁵ Jos aikakauden mittapuun mukaan ilmeisen korkealla virkapalkallaan⁸⁶ eläneillä miehillä oli hallussaan tällaisia kokoelmia, niin niitä löytyi mitä todennäköisimmin myös terva- ja kotimaankaupalla rikastuneiden kauppiaiden kodeista. Tällaiset esineet olivat mitä suurimmassa määrin statussymboleja, joiden rahallinen arvo sinänsä ei ollut välttämättä korkea tai eliittien edustajille olennainenkaan.

VIIPURI TALOUSELÄMÄN JA KULTTUURIN KESKUKSENA

Viipuri oli 1500- ja 1600-luvulla merkittävä taloudellinen keskus, jonka voimakkein kehitysvaihe alkoi 1500-luvun lopulla. Nousu käynnistyi samoihin aikoihin kuin kaupungille ja koko Ruotsin valtakunnalle tärkeä itäraja vähitellen rauhoitui pitkän, rajaseutuja ja kauppayhteyksiä raunioittaneen sotakauden jälkeen.

Jo sotakaudella viipurilaiset olivat pystyneet rakentamaan kulloiseenkin Ruotsin hallitsijaan toimivan keskusteluyhteyden. Argumentaatiotaidot ja kaupungin vähitellen vahvistunut taloudellinen tilanne tarjosivat keinot parantaa kaupungin ja varsinkin sen vähälukuisen eliitin asemaa ja mahtia. Viipurilaisen omaleimaiseen poliittiseen kulttuuriin kuului pitkään suora yhteydenotto maallisen esivallan korkeimpiin edustajiin. Vielä kauan senkin jälkeen, kun Ruotsi oli menettänyt 1700-luvun alussa kaupungin Venäjälle, Ruotsin Suomen puolelle siirtyneet entiset viipurilaiset siinä kuin kotiseuduilleen jääneet kaupunkilaisetkin vetosivat taitavasti ja aggressiivisestikin vanhoihin saavutettuihin etuoikeuksiinsa ja pyrkivät hanakasti vahvistamaan niitä entisestään.

”Talouden ensisijaisuus” oli aikakauden toimintakykyisimmille viipurilaisille itsestään selvä periaate. Siksi hankkeet kulttuurin edistämiseksi jäivät koko jaksolla täysin sivuseikoiksi. Viipurilaisten saavutukset henkisen kulttuurin viljelyssä jäivätkin vähäisemmiksi kuin kaupungin yleinen poliittinen ja taloudellinen merkitys olisivat antaneet olettaa; Viipurissa keskityttiin ensi sijassa käytäntöön ja taloudellisten hyveiden vaalimiseen. Puhdasoppisen ajan yleisen ilmapiirin vastaisesti esimerkiksi uskonnollisuus ja kirkko ylipäätään, siinä kuin pappien johtama koululaitoskaan, eivät viipurilaisia suuremmin kiinnostaneet, vaikkei suoranaisia näyttöjä mainittujen instituutioiden ja laitosten hallennuksestakaan toisaalta juuri löydy. Edellä mainittu piispa Bångin voihkaisu aikakauden lopulta lienee lähinnä jyrkkä kärjistys, jollaisiin tosin usein sisältyy totuuden siemen. Tosiassissa viipurilaisissa kauppiasperheissä oli ollut jo varhain kotiopettajia ja 1600-luvun lopulla kaupunkilaiset halusivat itse kustantaa nimenomaan porvarisammateissa tarvittaviin aineisiin keskittyneen opinahjon.

”Viipurin omalaatuinen kulttuuri” tarkoittikin Ruotsin vallan ajalla ennen muuta talouden ylivaltaa henkisistä riennoista. ”Viipurilaisten avaramielisyys ja suvaitsevaisuus suhteessa toinen toisiinsa” puolestaan tarkoitti lähdeaineiston valossa ainakin rehevää kielenkäyttöä ja sukulaisten välisiä kovaäänisiä riitoja. Toisaalta kolikon, tai tässä tapauksessa paremminkin taalerin kääntöpuolen muodostaa havainto siitä, että Viipuri oli 1600-luvulla harvinaisen rauhallinen ja aikakauden mittapuun mukaan myös turvallinen kaupunki.

Viitteet

- 1 Esimerkkejä tutkimuksesta: Meyer & Myhre 2000; Hentilä 2004; Berger & Lorenz 2008; Kalela 2012; J. Tilli 2012; Karonen & Rähä 2014, 15–16 ja siinä mainitut lähteet. Poikkeuksena: Ågren 2011.
- 2 Tuurna 1958, 7–8.
- 3 Viipuri valtakunnan ”lukkona” eli puolustusmuurina itää vastaan ennen muuta suuren Pohjan sodan (1700–1721) aikana: Karonen 2009. Käsite ”lukko” on syntynyt vasta 1600-luvun kuluessa, sillä vielä esimerkiksi 25-vuotisen Venäjän sodan (1570–1595) aikana puhuttiin vain arkipäiväisemmin kaupungin linnoittamisesta ja linnoituksen vahvistamisesta. Visbystä tuli 1600-luvun puolimaissa neljäs linnoitettu kaupunki, kun Ruotsi valloitti Gotlannin Tanskalta. Esim. Hammarström 1982; Karonen 1995, 12; Ahlberg 2005, 25; yleisemmin Karonen & Villstrand 2014, 150.
- 4 Åström 1977a, 146–149; Karonen 2014, esimerkiksi 262–263, 279–280.
- 5 Grotenfelt 1887; Katajala 2010.
- 6 Jo Gabriel Laguksen (1895) ja J. W. Ruuthin (1908) teokset hyödynsivät laajasti tuomiokirja-aineistoja. Karonen 1994a, *passim*; Karonen 1995 *passim*; Karonen 2010. Harvinaisia väläyksiä viipurilaiseen todellisuuteen kruunun virkamiehen näkökulmasta saa maaherra Johan Rosenhanen 1600-luvun puolimaissa kirjoittamasta päiväkirjasta: Rosehane 1995. Tarkemmin esim. Toivanen 1991; Jansson 1995; C. J. Gardberg 1997; Einonen 2011.
- 7 *Konung Gustaf den förstes registratur* 1–29; Herlitz 1927; Nygren 1932; Lindberg 1939; Lindberg & Sleman 1946; Sleman 1964; Corin & Sleman 1985; Durchman 1928; T. Melander 1951; Kotivuori 2005. Keskiajalta säilyneet asiakirjat löytyvät: *Diplomatarium Fennicum* -tietokannasta (<http://extranet.narc.fi/DF/index.htm>). Asiakirjoista suurin osa liittyy tavalla tai toisella Viipurin linnaan tai pormestarin ja raadin kontaktihin eri kaupunkeihin, ennen muuta Tallinnaan.
- 8 Ruuth & Halila 1974.
- 9 Kallioniemi 1993; Forsberg 1993.
- 10 Kivi-Koskinen 1958; Nissilä 1958a; Nissilä 1958b.
- 11 G. Lagus 1893; G. Lagus 1895; Ruuth 1906; Ruuth *et al.* 1982; Ruuth & Halila 1974; Ruuth *et al.* 1982; Kaukiainen, Marjomaa, & Nurmiainen 2010. Kimmo Katajala (ISY) johtaa Suomen Akatemian hanketta (2014–2016) ”Kaupunkitilan merkitykset ennen ja nyt. Kulttuurien välinen tutkimushanke Viipurin kaupungista 1500-luvulta 2000-luvulle”, jossa tematiikka saa osakseen monipuolisen tarkastelun.
- 12 Ruotsin kaupunkipolitiikasta erityisesti Heckscher 1923; Norborg 1963; Sandström 1996; kansainvälisesti esimerkiksi artikkelit teoksessa Blockmans & Tilly 1994.
- 13 Niin sanotuista regaalioikeuksista esim. Malcus 1971, 6–7, 10; Viikuna 1994, 50–51, 290; Karonen 2004, 71.
- 14 Esim. Ranta 1980; Ranta & Åström 1980; Ranta 1981.
- 15 Herlitz 1927, n:ot 64 (19.8.1403), 114 (7.5.1448), 119 (6.6.1449), 255 (10.11.1522); *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Andra delen (1523–1560)*. Utgiven av Ernst Nygren. Stockholm 1932, n:ot 5 (22.9.1523), 18 (19.3.1525), 96 (26.6.1534). Viipurin privilegioista yleiskatsaus: Ruuth 1908, 151, 167–169; Katajala 2010, 25, 28–29.
- 16 Nygren 1932, n:ot 111 ja 112 (24.7.1537), myös n:o 120 (23.1.1539).
- 17 Vielä kuningas Sigismundin viitisenkymmentä vuotta myöhemmin vahvistamat Viipurin erioikeudet perustuivat pääsääntöisesti Kustaa Vaasan antamiin privilegioihin. Nygren 1932, n:ot 138 (7.8.1543), 168 (29.7. –11.10.1545), 192 (30.4.1547). Sigismundin privilegioista: Lindberg & Sleman 1946, n:o 43 (9.7.1594). Markkinoista erityisesti: Qvist 1909.
- 18 Lindberg 1939, n:o 32 (7.8.1562).

- 19** A. Mäkinen 2010, erityisesti kartta sivulla 238; tarkemmin A. Mäkinen 2002; myöhemmiltä ajoilta A. Kujala 2010. Viipurin linnan varusväen määrän muutos kertoo paljon: 1500-luvulla linnassa asusti tavalisesti 600–700 miestä, mutta esimerkiksi Stolbovan rauhan solmimisen jälkeen 1630-luvun alussa enää neljä upseeria ja 40 vahtimestä. Vuonna 1682 vahvuus oli vain yksi korpraali ja 24 miehistön jäsentä. Ruuth 1908, 254; K. R. Melander 1910, 18; Kiuasmaa 1968, 20.
- 20** Lindberg 1939, n:o 146 (30.7.1573). Katso myös n:o 182 (12.11.1576), jossa Juhana III kirjoitti pormestarille ja raadille ja totesi näiden pyytäneen ”tiettyjen alueiden” kaupan ohjaamista Viipuriin; hallitsijan ympäriryöreä vastaus ei tosin luvannut kuin kaupungin ympärillä olevat naapuripitäjät.
- 21** *Rent seekingistä* eli erityisvoitonpyynnistä esimerkiksi J.-A. Lamberg, Ojala, & Eloranta 1997; R. B. Ekelund & Tollison 1997; Ojala 1999; J. A. Lamberg 1999; Karonen 2004, luku 5 (jossa myös määriteltä käsitteen merkitys ja käyttötavat varhaismodernissa ruotsalais-suomalaisessa yhteiskunnassa).
- 22** Esivallan ja alamaisten kohtaamista on tutkittu paljon Ruotsissa ja Suomessa. Viimeisimmistä näkemyksistä aihepiiriin tutkimukseen esimerkiksi Villstrand 2011; Lindström 2013, 236–237; Ericsson 2013, 257–260; Karonen 2014, 22 ja viitteessä 15 mainittu kirjallisuus.
- 23** Vuoden 1600 jälkeen Viipurin privilegiot vahvistettiin Ruotsin ajalla vain kolme kertaa, vuosina 1617, 1650 ja 1676. Seuraavan kerran erioikeudet vahvistettiin vasta Venäjän vallan aikana, 1740-luvun alussa. Lindberg & Sleman 1946, n:o 129 (12.4.1600); Karonen 2013, 69–70.
- 24** Sleman 1964, n:o 87 (7.2.1616), 91 (8.2.1616). Maapäivistä eloisa esitys: Mirkka Lappalainen 2014.
- 25** Nygren 1932, n:o 192 (30.4.1547); Lindberg 1939, 71 (19.3.1569); myös esim. Grotenfelt 1887, 100–101; Ruuth 1908, 143. Helsinki vertailukohtana: Aalto 2012.
- 26** Edellä oleva suurelta osin: Möller 1975, lainaus 168; myös Karonen 2004, 72.
- 27** KA: Viipurin raastuvanoikeuden tuomio-kirjat, 13.8.1688: 458–460; Viikuna 1994; Karonen 2014, 78.
- 28** Ruotsin Suomen kaupunkien asukkaista 1700-luvulla kaikkein rohkeimmin valtion tarjoamia etuja käyttivät nimenomaan Viipurista (suuren Pohjan sodan jälkeen) ja Haminasta (hattujen sodan 1741–1743 jälkeen) kotoisin olleet tai mainituissa kaupungeissa pitkään vaikuttaneet porvarit. Osin kyse oli siitä, että kotikaupungistaan Viipurista lähtemään joutuneet kauppiaat uskalsivat kovasanaisesti vaatia valtiota kompensoimaan kärsittyjä tappioita. Osittain kyse oli todennäköisesti kokemuksen tuomasta varmuudesta, jonka myötä he olivat tottuneet vaatimaan suuria, ja myös perustelevaan anomuksen muotoon laaditut kirjoitelmansa vakuuttavasti. Tästä erityisesti: Karonen 2004; Karonen 2013.
- 29** Lundkvist 1960, 71, 73, 75, 83, 88, 90. Helsingistä: esim. Sandström 1996; Aalto 2012.
- 30** Grotenfelt 1887, esim. 109, 116; Pohjoilan–Pirhonen 1960, 385; Odén 1966, 315; Attman 1973, 70; Attman 1979, 9–14, 142–145 ja *passim*; Attman 1985; Kuisma 1993; Kotilaine 2004, luku 5 ja 6; Katajala 2010, 158.
- 31** Tosin tervanvientimäärät vaihtelivat suuresti vuodesta toiseen, minkä lisäksi yllättävän iso osuus tervasta jäi Itämeren piiriin eli sitä ei viety Juutinrauman länsipuolelle. Ruotsin ajan jälkeen Viipurin tervanvientti supistui merkittävästi. Yhtäältä kyse oli siitä, että tuolloin tervaa myytiin isoja määriä suoraan Venäjän laivastolle, eikä tämä myynti näkynyt ulkomaankauppatilastoissa. Toisaalta Uudenkaupungin rauhan raja oli katkonut monet aiemmat ostokanavat. Kolmas, ja tärkein, syy oli se, että viipurilaiset siirtyivät nopeasti ja lopullisesti tervakauppa tuottoisamman sahateollisuuden pariin. Lindholm 1892, 146–147; Ruuth 1908, 329; Hallberg 1959; Luukko 1967; Ahvenainen 1984; Ranta 1986; Åström

- 1988; Villstrand 1992; Kuisma 1993; Karonen 2013.
- 32** Åke Sandström kutsuu mainittuja viittä kaupunkia puhtaaksiviljellyiksi tapulikaupungiksi: Sandström 1996, 38. Viipurin ja muiden Suomen puoleisen valtakunnan kaupunkien valtiolle tuottamista vero- ja tullituloista 1600-luvun alkupuolella tarkemmin: Lindholm 1892, erityisesti 118–119; Kerkkonen 1945.
- 33** Tietävästi ensimmäinen maininta tuolloin aivan uuden nautintoaineen, tupakan, saapumisesta Viipuriin on vuodelta 1642. KA: Viipurin raastuvanoikeuden tuomiokirjat, 15.1.1642.
- 34** Ranta & Åström 1980, 285–290; Ranta 1981, 70–71; Nikula 1981, 163–165; Karonen 2013, 86; Karonen 2014, 265–266, 278–280 ja siinä mainittu keskustelu.
- 35** Karonen 2013, 87 (siinä viittaus Kaarle Soikkelin keräämään aineistoon, joka on sijoitettu Mikkelin maakunta-arkistoon).
- 36** Tästä keskustelusta erityisesti: Åström 1977b, 92–96; Karonen 2014 ja siinä mainittu kirjallisuus.
- 37** Esimerkiksi Ranta 1979; Ranta 1982; Karonen 2014, 262.
- 38** Grotenfelt 1887, 124; Ruuth 1908; Lilja 1996, 142.
- 39** Viipurin henkikirjoihin merkittyjen lukumäärä oli 1600-luvulla suurimmillaan vuoden 1640 tienoilla, jolloin veroa maksavia oli yhteensä yli 2 100 henkeä. Tämä vastaa laskutavasta riippuen noin 3 500–5 300 asukasta (henkikirjoihin perustuvista väkilukuarvioista: esim. Ruuth 1908; Karonen 1994a; Karonen 2014, 40). Sven Lilja puolestaan arvioi ennen muuta kotitalouksien määrään perustaen Viipurin asukasluvun 1650-luvulla noin 3 000 asukkaaksi ja 1690-luvulla noin 2 600 hengeksi: Lilja 1996, 2000. Claes Westlingin toteuttama kokonaisvaltainen väkiluvun laskumenetelmän jossa käytetään peruslähteiden lisäksi kaikkia mahdollisia muita aineistoja, tulisi vakavasti sovelletuna lähelle henkikirjaväkiluvun perusteella laskettua korkeinta lukemaa: Westling 2002, erityisesti luku 4.
- 40** Möller 1954. Venäjän vallan alle siirtymisen jälkeen Viipurin kauppiaiden määrä nousi Ruotsin ajan tilanteesta jonkin verran, vaikka samaan aikaan kaupungin asukasluku väheni. Esimerkiksi 1726 kauppiaita oli yhteensä 42, mikä luku nousi kauppiaiden leskien ja maistraatin kauppaa harjoittavien jäsenten avulla yhteensä 69:ään. Karonen 2013, 75.
- 41** Esimerkiksi Möller 1954, 100–102; Mäkelä-Alitalo 2008; Auranen 2006; Karonen 2004.
- 42** Aivotuonnista erityisesti Niléhn 1981; Sandström 1996, 166; Karonen 2003; Karonen 2004.
- 43** Grotenfelt 1887, 127; Ruuth 1908, 181, 184, 187–189, 191; K. Blomstedt 1921, *passim*; Schweitzer 2013, 15.
- 44** Esimerkiksi Juhana-herttua totesi 1558 Viipurin pormestarille ja raadille saksalaisista kauppiaista olleen suurta haittaa porvaristolle. Herttuan mukaan näiden harjoittamaa laitonta tavaroiden ostamista ennakoon eli etuostoa ei voitu sallia vieraille (*fremmande*), koska se ei käynyt päinsä omanmaalaisillekaan. Nygren 1932, n:o 272 (2.4.1558). Vrt. Lindberg & Sleman 1946, 230 (3.7.1607); Sandström 1996, 177–179 (lainaus).
- 45** Ruuth 1908, 306–307.
- 46** Esim. KA: Viipurin raastuvanoikeuden tuomiokirjat, 13.12.1652: 113; Karonen 1994a, 90; Karonen 2010; Ruuth 1908, 304.
- 47** Tässä suhteessa ero Venäjän vallan ajan eli Vanhan Suomen ajan Viipurin osin hyvinkin vaikeasti sisään päästäviin sukulaispiireihin oli merkittävä.
- 48** Tässä suhteessa tyypillinen on esimerkiksi Ruuthin ja Aimo Halilan otsikointi, josta löytyvät erikseen muun muassa seuraavat käsitteet: ”Saksalainen aines”, ”Ruotsalainen aines”, ”Muu vierasperäinen aines”, ”Syntyperäiset viipurilaiset ja taistelu ulkomailla syntyneitä tulokkaita vastaan”, ”Eräitä kansallistuneita ulkomaisia mahtisukuja: Freset, Schmidtit ja Thesleffit”: J W Ruuth & Halila 1974, luku

- ”Viipurilaiset”. Vrt. Tandefelt 2002b, 13 (monikielisten yhteisöjen kielivariaatiot).
- 49** Möller 1954, 71–72.
- 50** Tandefelt 2002b, 28; Schweitzer 2013, 16–17.
- 51** Kustavi Grotenfelt mainitsee kaupungin suurimpien veronmaksajien joukossa vuonna 1559 muun muassa Simo Varttisen, Hinnola Maunun, Multiala Kaarinan ja Ingi Kostiaisen: Grotenfelt 1887, 127.
- 52** Oikeuslaitoksen aineistossa 1600-luvulta tavataan niukasti mainintoja edes taloudellisista suhteista venäläisiin, joista tosin osa saattoi hyvinkin olla uskonnoltaan ortodoksisia Ruotsin kuninkaan alamaisia. Monet tapauksista olivat erilaisia kauppalainsäädännön rikkomuksia. Esimerkiksi KA: Viipurin kämnerioikeuden pöytäkirjat, 4.3.1637: 366–367; Viipurin raastuvanoikeuden tuomiokirjat, 27.3.1647. Kruunun pyrkimyksistä valvoa Viipurissa harjoitettua venäläiskauppaa: Nygren 932, n:o 168 (29.7. –11.10.1545), 207 (5.7.1549), 226 (3.12.1552); Lindberg. 1939, n:o 175 (15.5.1576); Lindberg & Sleman 1946, n:o 28 (27.3.1594), 59 (1.4.1595). Viipurin kieliasioista kootusti: Tandefelt 2002b, 26–29, 32–35.
- 53** Yksi tällaisista tapauksista esiintyi jo vuonna 1635, kun Johan Cröell oli riitautunut silloinen raatimies Hans Schmedemanin kanssa Lappeenrannan markkinoilla. Taustalla oli ajankuvaa hyvin vahvistavasti kiista talonpoikien tervaristä. Asiasta teki erityisen kiusallista niin Cröellin haukkumasanat, hänen muut koko kaupunkia hallinnutta raastuvanoikeutta kohtaan osoittamansa epäkunnioitus kuin tietenkin myös se, että mesoamista oli kuulemassa suuri joukko porvareita, lähiseutujen talollisia ja muuta kansaa. Sanastoon olivat Schmedemanin kirjallisen valituksen – jonka perussanomien kantajan paikalle kutsumat todistajatkin vahvistivat – kuuluneet sellaiset laatuilmaukset kuin ”*din hundsesfot, din bewenhyttare, din werewittunpoika*”, lisäksi hieman perinteisempää sanastoa edustivat varkaaksi sekä ”tärkeäksi” ja ”kunnia-arvoisaksi” ironisessa merkityksessä nimittely. Cröellin riitaisuuteen viittaa myös esimerkiksi maaherra Johan Rosenhane usein päiväkirjassaan 1650-luvun alussa. KA: Viipurin raastuvanoikeuden tuomiokirjat, 21.11.1635, 23.11.1635, 25.11.1635; Rosenhane 1995, 31–32, 42; SAOB, *bärnhyttare, fuskare*. Huldén & Tandefelt 2002, 124–127.
- 54** KA: Viipurin raastuvanoikeuden tuomiokirjat, 30.5.1648, 31.5.1648, 18.10.1648.
- 55** Nils Ahlberg täydentää merkittävästi aiemman tutkimuksen näkemyksiä, vaikka hän ei ole viitannut lainkaan Lagukseen tai Ruuthiin, jotka kummatkin olisivat vieläpä olleet saatavilla ruotsiksi. Ahlberg on laajassa (860 s. + toinen osa karttoja, 196 s.) väitöskirjassaan tutkinut kaikki aikakauden Ruotsin valtakuntaan kuuluneet kaupungit ja niiden kaupunkisuunnitelmat, myös voittomaiden ja provinssien: Ahlberg 2005, 145. Lisäksi asemakaavasta ovat kirjoittaneet muun muassa Meurman sekä taidehistoriallisesta näkökulmasta Gerhard Eimer, kartografian alalta Juhani Kostet ja arkkitehtuurista Marjut Kirjakka: Meurman 1958; Eimer 1961; Kostet 1995; Kirjakka 1996. Rakennusperinnöstä kiinnostavia pitkän linjan näkemyksiä sisältyy teoksiin: Neuvonen 2008; Hyvärinen 2012.
- 56** Ahlberg 2005; Katajala 2010, 37.
- 57** Nygren 1932, n:o 130 (12.3.1541).
- 58** Nygren 1932, n:o 169 (31.7.1545); myös Lindberg & Sleman 1946, n:o 230 (3.7.1607); esim. Ruuth 1908, 152; Katajala 2010, 72–75.
- 59** Esim. Nygren 1932, n:o 138 (7.8.1543), 283 (14.6.1559); Lindberg & Sleman 1946, n:o 204 (30.7.1605).
- 60** Nygren 1932, n:o 192 (30.4.1547); Lindberg 1939, n:o 7 (13.2.1561).
- 61** Esim. Lindberg 1939, n:o 7 (13.2.1561, kohta 4), n:o 142 (8.5.1573); n:o 182 (12.11.1576)
- 62** Lindberg & Sleman 1946, n:o 52 (30.9.1594); Corin & Sleman 1985, n:o 203 (28.2.1628); myös kommentaarit; Ruuth 1908, 144; kootusti: Jutikkala 1997, 492–493, 495.

- 63** Lindberg 1939, n:o 79 (8.8.1569); Ruuth 1908, 147.
- 64** Lindberg 1939, n:o 273 (28.2.1583).
- 65** Sleman 1964, n:o 65 (19.12.1614), 84 (4.2.1616); Ruuth 1908, 146–147.
- 66** Corin & Sleman 1985, n:o 203 (28.2.1628, lainaus s. 411); Ruuth 1908, 262.
- 67** Ruuth 1908, 147.
- 68** Ruuth 1908, 134–135, 140, 262–263; Lilius 1981, 317.
- 69** Ruuth 1908, 265; Halila 1942, 200–201; Ranta 1975, 60–61; Lilius 1981, 317; Karonen 2004, 152–153.
- 70** Karonen 1995, liite 1, kohta 4; Ågren 1998; yleisesti eurooppalaisesta kehityksestä: Friedrichs 1995, esim. 246–247; Clark 2009.
- 71** Esim. Viipurin kuninkaallisena pormestarina vuosina 1629–1647 toiminut Casper Thile omisti 1649 huonekellon ja Viipurin läänin maaherra Johan Rosenhane puolestaan teki toisinaan tarkkoja muis-tiinpanoja ajankäytöstään: Rosenhane 1995, esim. 64 (5.4.1653); G. Lagus 1895, 121–122, myös viite 4; Ruuth 1908, 293; Salenius 1911, 49–51; Ruuth & Halila 1974, 289–290; Karonen 1994b.
- 72** Erityisesti G. Lagus 1895; Ruuth 1908, 173, 238, 298–299; Ruuth & Halila 1974 korostavat kaikki oikeusaineiston käsit-telyssään eräänlaisia kauhutarinoita ja monenlaisia aikalaisten keskinäisiä kon-flikteja. Tämä käsitys on siirtynyt lähes sellaisenaan moniin muihinkin esityksiin. Vrt. Vilku 2009, jossa analysoidaan muun muassa yksi Viipurissa murheelli-sesti päättynyt kaksintaistelu.
- 73** Karonen 2010.
- 74** Esimerkiksi 1635 raastuvassa käsitel-tiin tapausta, jossa pormestari Anthoni Bröijer ja raatimies Hans Schmedeman syytivät kollegaansa, raatimies-kauppias Herman von Borgenin raastuvanoikeuden muiden viranhoidtajien solvaamisesta sekä kantajien kunnian ja maineen pilaamisesta Lappeenrannan markkinoilla. Von Bor-gen oli vahvassa humalassa muun muas-sa sanonut Schmedemanille mm. *”Kiäre ähra I en rådzherre, Ja en hundesfått, du est jeke (?) et kottehår, eller en hundfitta, bättere än Jagh åhr”*. Todistajana kuultu raatimies Herman Schmalhorst mainitsi von Borgenin toiselleen fraasia ”parempi kuin hän”. KA: Viipurin raastuvanoikeu-den tuomiokirjat, 14.11.1635. Vastaava raadin sisäinen tapaus esimerkiksi KA: Viipurin raastuvanoikeuden tuomiokirjat, 26.5.1652: 555–559, 1.9.1652: 589–596, 22.9.1652: 602–603, 25.9.1652: 608–609, 27.9.1652: 617.
- 75** Esim. KA: Viipurin raastuvanoikeuden tuomiokirjat, 14.11.1624 (raatimies Reinhold Boismanin rengin ja piian salavuoteus sekä samana päivänä raatimies Hans Schmidtin rengin ja piian vastaava tapaus); 30.10.1626 (jälleen raatimies Hans Schmi-dtin rengin ja piian salavuoteustapaus); 27.11.1626 (raatimies Claus Sidensnören renki ja piika); 20.6.1642 (raatimies Herman von Brokenin renki ja piika); Viipurin käm-nerinoikeuden pöytäkirjat vuosilta, 1.2.1637: 364 (tulevan raatimiehen Petter Fresen palvelusväen vastaava tapaus).
- 76** Halila 1944, 110–116; Ruuth 1908, 304–305, myös viite 2, 441–442.
- 77** Aimo Halila antaa ennen muuta J. W. Ruuthin perusteella eloisan kuvan Moijin kynäilijäurasta: Halila 1944. Moijin paskil-leja ovat käsitelleet myös: Huldén & Tan-defelt 2002, 129, 131; Kivistö & Riikonen 2012; Riikonen 2012; eurooppalaisesta kehityksestä: esim. Friedrichs 2000, 46
- 78** Ruuth 1908, 416–417, 422; Hanho 1947, 52, 59 (lainaus), 60; Nissilä 1958b, 201–202; Klinge 1993. Viipurin hiippakunnan piispoista ja hiippakunnasta erityisesti: Heininen 2007; Heininen 2012a sekä monet pienoiselämäkerrat *Svenskt biografiskt lexikonissa*, *Kansallisbiografiassa* ja *Biografisk lexikon för Finlandissa*.
- 79** Taulukon 1 luvut ovat korkeampia kuin mitä esim. Aimo Halila esittää (N=81), joskin Halilan tiedot käsittävät vain vuo-det 1661–1710 ja koskevat ilmeisesti vain Turun akatemiaa. Ruuth & Halila 1974, 347. Samoin John Strömbergin luvut Tu-run akatemian opiskelijoista poikkeavat tässä esitetyistä, mutta silti hänen perus-

tuloksensa ei muutu: Viipurin hiippakunta oli ylisummaan koulutuksellista periferiaa. Eino E. Suolahti puolestaan laski Turun kaupungista olleen kotoisin samalla jaksolla yhteensä 330 porvarisylöoppilasta. Strömbergin mukaan Turun seudulta Turun akatemiassa opiskeli 1600-luvulla yhteensä 702 opiskelijaa. Strömberg 1996, 72, 77; Suolahti 1946, liite. Opiskelusta ajalla ennen Turun akatemian perustamista erityisesti: Nuorteva 1997.

- 80** Ensimmäinen tunnettu onnitteluruno oli viipurilaisen pormestari Hans Schmedemanin pojan Johanin ja raatimies Henrik von Brokenin pojan Justinuksen (myöhemmin Viipurin pormestari) laatima onnitteluruno Tarton yliopistossa 1649. T. Melander 1951, n:o 252. Katso näistä tarkemmin: Laine 1997; Laine & Nyqvist 1996.
- 81** T. Melander 1951, esim. n:ot 314, 374, 380, 575, 1882, 1977-1979. Uskonnollisista muistikirjoituksista ja ruumissaarnoista erityisesti Stenberg 1998, *passim*. Porvariston piirissä Ruotsissa ja Suomessa laadituista varhaismodernilla ajalla Karonen 2004, 53-54 ja siinä viitteissä 66-67 mainitut lähteet.
- 82** Olaus Qvastista tuli myöhemmin Viipurin läänin Uudenkirkon pitäjän kirkkoherra. Henrik Winter puolestaan oli jo valmistuessaan Viipurin triviaalikoulun rehtori ja myöhemmin toimi eri tehtävissä Viipurin lukiossa. Gustaf Berner oli hänkin ensin Viipurin lukion kaunopuheisuuden lehtori ja myöhemmin Hollolan kirkkoherra ja lääninrovasti, joka kuoli isovihan aikana pakolaisena Ruotsissa. Kotivuori 2005; Sihvo 1973, 29.
- 83** Myös Ruuth 1908, 423.
- 84** Salenius 1911, 49-51; teosten identifioinnissa on käytetty apuna muun muassa

Henrik-tietokantaa (<http://dbgw.finlit.fi/henrik/index.php>) sekä Wikisourcea (<https://de.wikisource.org/>).

- 85** Ruuth 1908, 428 (viite); Salenius 1911, 49-51.
- 86** Systemaattisen tutkimuksen vähäisyyden vuoksi on toistaiseksi vaikea tehdä pitkälle meneviä päätelmiä erityisesti aatelittomien virkamiesten palkkatasosta. Silti nopea analyysi tilaineistojen niin sanottuihin menosääntöihin (*stat*) viittaa siihen, että korkeimpien lääni- ja paikallistason virkamiesten palkat sinänsä olivat varsin hyvät. Esimerkiksi tiedot Casper Thilen palkkauksesta ovat hieman epävarmoja, mutta hänen pormestariaikanaan Viipurin kokoisissa ja statukseltaan samantasoisissa kaupungeissa tehtävästä maksettiin tavallisesti noin 300-400 hopeataaleria vuodessa. Carl Thile sai vuonna 1649 vero- ja muonitusmestarin tehtävästä yhteensä 227 hopeataaleria ja edellä toisessa yhteydessä mainitulle kamariviskaali Samuel Cröelille maksettiin 150 taaleri. Viipurin piispan ja maaseudun kirkkoherrojen palkat olivat näitä summia tavallisesti huomattavasti suurempia, mutta Viipurin kaksi kappa-laista sai tyytyä hieman yli 50 hopeataalerin rahapalkkaan. Mainittuihin summiin ei sisälly mahdollisia lisäpalkkoja tai -etuksia, jollaiset olivat aikakaudella yleisiä. Vertailuksi käynee havainto, jonka mukaan samana vuonna Viipurin lukion koko budjetti jäi alle 1900 hopeataalerin. Ruistynnyri maksoi 2,5-3 hopeataaleria, minkä hankkiakseen kokenut käsityöläisammattilainen sai paiskia töitä reilut kaksi viikkoa. KA: Viipurin ja Savonlinnan läänin läänintilikirja 1649 (vol. 8597), 12, 15, 24; Karonen 1995, *passim*.

Liike- ja kulttuurielämän väliset yhteydet 1800-luvun ja 1900-luvun alun Viipurissa

Viipurin kulttuurielämä oli jo 1800-luvun alkupuolella monipuolisempaa kuin muussa Suomessa. Omaperäisen kaupunkikulttuurin muodostumista olivat edistäneet pitkät saksalaiset perinteet ja vahvan, itsetietoisien saksalais-ruotsalaisen kauppiaskunnan valta-asema kaupungissa. Vielä vuonna 1846 Viipurin kautta matkustanut kielitieteilijä Herman Kellgren kirjoitti, ettei Viipuri muistuttanut ollenkaan suomalaisia kaupunkeja, eikä se myöskään näyttänyt venäläiseltä tai ruotsalaiselta, vaan siitä tulivat mieleen Lyypekki ja Pohjois-Saksa.¹ Saksalaisuus olikin pitkään ollut kaupungin kulttuurielämän ja porvarisyhteisön kantava elementti. Itämerensaksalaista kaupunkikulttuuria ylläpiti Viipurissa 1840-luvulle saakka ensi sijassa saksankielinen kauppiaseliitti, joka dominoi kaupungin itsehallintoa ja pitkälti määritteli paikallisen porvariston omakuvaa. Kaupungin sivistyneistö alkoi saada uutta verta lännestä, kun Viipuriin perustettiin vuonna 1839 hovioikeus. Etenkin esittävisissä taiteissa kulttuuriyhteyksien vilkastumista edisti säännöllisen rautatieyhteyden avautuminen Helsingin ja Viipurin välille vuonna 1870. Vuosisadan jälkipuoliskolla Viipurin saksalaiseliitti omaksui ruotsin kielen, kaupunki suomenkielistyi ja sen kulttuurielämä alkoi toimia osana suomalaista kulttuurielämää. Omat, vahvat erityispiirteet säilyivät kuitenkin pitkään.

Tässä artikkelissa tarkastellaan liike- ja kulttuurielämän välisiä yhteyksiä Viipurissa, toisin sanoen talouseliitin roolia kulttuurielämässä, kulttuuria tuottavien ja sitä rahoittavien tahojen vuorovaikutusta sekä yksityisen pääoman merkitystä esimerkiksi museoiden ja taidekoulujen perustamiselle.² Talouseliitillä ymmärretään tässä yhteydessä niitä ylemmän porvariston valtapäijäreitä, jotka dominoivat kaupungin liike-elämää. Niihin kuuluivat Viipurissa ensi sijassa kaupungin vanhat saksalaiset kauppiassuvut, *die Alten und Echten*, joiden liiketoiminta perustui kauppuhuonemalliin eli ulkomaankauppaan yhdistettynä monialaisiin teollisuussijoituksiin ja tukku- tai vähittäiskauppaan. Näihin perinteisiin patriisiuskuihin sekoittui avioliittojen ja liikekumppanuuksien kautta pitkin 1800-lukua säätyläisiä, jotka olivat tulleet läntisemmästä Suomes-

ta ja jopa Ruotsista, samoin virkamiehiä, liikemiehiä tai insinöörejä. Viipurin talouseliittiin alkoi 1880–1890-luvusta lähtien nousta yksittäisiä suomenkielisiäkin suurkauppiaita, kuten Käkisalimesta tullut tukkukauppias Juho Lallukka.

Kulttuuriin ja kulttuurielämään lasketaan tässä ensi sijassa kaupunkilaisporvariston edistämä niin sanottu korkeakulttuuri eli musiikki, teatteri, tanssi, kaunokirjallisuus ja kuvataide sekä näitä taiteenmuotoja edistävä toiminta. Tarkastelu etenee kolmessa vaiheessa. Ensin analysoidaan erityisesti esittävien taiteiden alalla harrastuneisuuden kulttuuria eli ihanteita ja omakuvia, jotka kannustivat porvaristoa tukemaan taiteellisia pyrkimyksiä. Sen jälkeen käsitellään talouseliitin roolia mesenaattina ja taidekeräilyn harrastajana. Lopuksi tarkastellaan, miten kulttuuria tukeneet tahot järjestäytyivät ja kulttuurielämän muodot vakiintuivat ja institutionalisoituivat 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä.

HARRASTUNEISUUDEN KULTTUURI: ESITTÄVÄT TAITEET

Jotta liike- ja kulttuurielämän tiiviitä suhteita 1800-luvun Viipurissa voidaan ymmärtää, täytyy muistaa, että 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkupuoliskon Pohjois-Euroopassa taiteen ammattilaisia ja sen harrastajia ei välttämättä erottanut toisistaan kuin toimeentulon lähde. Tämä johtui vahvasta harrastuneisuuden kulttuurista eli taiteiden ja sivistyksen merkityksestä sosiaalisena ja moraalisena erottajana. Hyveellisen, sivistyneen kansalaisen, käytännössä säätyläisen ja kaupunkiporvarin, kuului ymmärtää ja arvostaa taiteita, sillä niiden katsottiin edistävän ihmisen henkistä ja moraalista tasapainoa ja hänen hyveellisyyttään. Esimerkiksi musiikin harrastaminen, varsinkin yhteismusisointi, vahvasti sosiaalisia vuorovaikutustaitoja, itsehillintää ja ryhtiä ja kuului tanssin ja deklamaation eli lausunnan tavoin luontevana osana säätyläisten kasvatukseen. Se, joka harrasti taiteita, oli amatööri eli ranskaksi kirjaimellisesti taiteiden rakastaja, saksaksi ilmaistuna *Liebhaver*, tai italiaksi *dilettante*. Näiden sanojen negatiivinen konnotaatio oli 1800-luvun alun asiayhteydessä paljon heikompi kuin nykyisin. Erityisesti musiikin harjoittajina diletantit tai amatöörit saattoivat olla lähes ammattilaisen tasolla. Kuvataiteiden saralla amatöörit ja keräilijät toimivat mesenaatteina ja rahoittajina. Ostajina he olivat merkittäviä kysynnän sekä taidemaun ja -konventioiden muokkaajia.

Toinen merkittävä piirre harrastuneisuuden kulttuurissa oli ”seurallisuus” eli ilmiö, joka tunnetaan saksaksi termillä *Geselligkeit* ja englanniksi *sociability*. Uuden ajan Euroopassa kuningasvaltaan samastunut valtio sekä kirkko ja uskonnolliset normit olivat määritelleet voimakkaasti julkisen toiminnan ehtoja ja muotoja. Niiden harjoittaman sääntelyn muotoja olivat esimerkiksi lupa-

menettely ja sensuuri. Kun julkinen sfääri kehittyi 1700-luvun alusta osittain yksityishenkilöiden aloitteista, alkoi muotoutua uudenlainen kansalaisihanne. Siihen kuului perinteisen klassisen sivistyksen lisäksi yhteisöllinen toiminta, jossa sosiaalisen kanssakäymisen rajat ja säännöt piirrettiin uudelleen, poliittisten vapauksien puuttumisesta huolimatta.³ Yhteisöllisyyden uusiin muotoihin lukeutui muun muassa puolijulkinen seurustelu epämuodollisissa mutta säännöllisesti kokoontuneissa salongeissa, seuroissa ja lukupiireissä. Näissä harrastettiin filosofiaa, amatööriteatteria tai uudenlaisen kirjallisuuden lukemista ja arvostelua.

Vastapainoksi itsevaltiuden hovietiketille ja sääty-yhteiskunnan sosiaalisille raja-aidoille nousi näin epämuodollinen, ystävällisen kohtelias ja tasa-arvoinen keskustelu, jossa syntyperä ja asema unohtuivat hetkeksi. Varhaismodernin ajan ja 1800-luvun alkupuoliskon seurallisuutta luonnehti muun ohella tietynlainen mondeenius: esimerkiksi runollisiin iltamiin osallistumisesta tuli joissakin seurapiireissä ulkokohtainen rituaali, jonka avulla ilmaistiin sosiaalista asemaa. Osallistumista ei toisin sanoen aina motivoinut ensi sijassa filosofinen tai yhteiskuntakriittinen näkökanta.⁴ Samanlainen vahva mondeeni merkitys sisältyy seurallisuuden historian kannalta kiinnostavaan käsitteeseen *societets-hus* (seurahuone); *societet* näet viittaa paitsi seurusteluun, myös seurapiireihin eli ”hyvään/oikeaan seuraan”, toisin sanoen tietynlaiseen sosiaaliseen eliittiin.

Kun uudet seurustelumuodot kehittyivät osittain julkiseksi toiminnaksi vanhojen, akatemioiden ja hoviteattereiden kaltaisten kulttuuria määrittäneiden valtiollisten kulttuuri-instituutioiden rinnalle, uudet yhteisöt ja yhteiset kiinnostuksenaiheet tarjosivat vuorovaikutusta kansallisuuksien, säätyjen ja ammattikuntien rajojen ylitse. Siksi taiteista ja sivistyksellisistä pyrkimyksistä tuli keskeisiä kansallistunteen voimistajia muun muassa 1800-luvun Kaakkois-Suomessa: niistä oli tullut relevantteja yhä useammalle, ja niiden avulla luotiin yhteisöllisyyttä, joka osaltaan kasvoi osaksi laajempia yhteiskunnallisia pyrkimyksiä.⁵

Sosiaalisen ja poliittisen vuorovaikutuksen, yhteiskunnallisen keskustelun sekä julkisuuden ja julkisen mielipiteen kannalta varsin keskeisiä olivat esittävät taiteet. Näin oli myös Viipurissa, jossa teatteri ilmeisenä yhteisöllisyyden tekijänä ja yhteisten identiteettien ja yhteenkuuluvuuden muokkaajana sijoittui julkisen näyttämön ja yksityisen kulttuuriharrastuksen rajamaahan. Kaupungin teaterielämä oli vahvasti kauppiaseliitin tukemaa, ja Viipurissa oli varhain ”oma” näyttämö, joskaan omia näyttelijöitä ei ollut. Kaupungissa vieraili 1800-luvun alussa kiertäviä saksalaisia teatteriseurueita, jotka esittivät Schillerin ja Kotzebuen draamoja. Ruotsinkielinen seurue esiintyi ensimmäistä kertaa Viipurissa vuonna 1816.⁶ Näytelmiä esitettiin ensin Tervaniemen puisessa teatterissa. Huomionarvoista on, että teatteritalon omistaja oli kauppias Andreas Jaenisch

nuorempi (1763–1833). Maaherran aloitteesta Viipuriin rakennettiin 1830-luvun alussa seurahuone ja uusi teatteri, joka 1840-luvun alussa päätyi kaupungin hallintaan. Siellä vieraili ruotsalaisia ja saksalaisia kiertäviä seurueita, kuten Edvard Stjernströmin ja Carl Theodor Nielitzin seurueet 1850- ja 1860-luvulla. Suomenkielistä ammattiteatteria viipurilainen yleisö sai nähdä ensimmäistä kertaa joulukuussa 1870, kun Suomalainen Seura esitti Kaarlo Bergbomin ohjaamana muun muassa Aleksis Kiven *Lean* sekä tiivistelmän oopperasta *Trubaduuri*. Vierailevien taiteilijoiden ohella lauloi viipurilainen papintytär Anna Forstén. Tämän vierailun kustansi kuusi varakasta kaupunkilaista, ja sen kaikki neljä näytäntöä myytiin loppuun. Myöhemmin 1870- ja 1880-luvulla Viipuriin alkoi tulla säännöllisesti suomenkielisiä ja ruotsinkielisiä teatterivierailuja.⁷

Seurallisuuden kulttuurille oli ominaista, etteivät eliitit pelkää katsoneet teatteria, vaan myös esittivät sitä itse. Amatööriteatteria esittäessään eliitit, olivatpa nämä 1700-luvun ranskalaisia hovinaisia tai 1800-luvun viipurilaisia liikemiehiä, samastuivat dramaattisen kirjallisuuden uusiin sosiaalisiin malleihin ja pystyivät niin halutessaan omaksumaan niihin sisältyneet poliittiset ja filosofiset viestit. Viipurin tunnetuimpiin teatterin ystäviin ja harrastajiin 1800-luvun jälkipuoliskolla lukeutuivat esimerkiksi liikemies ja konsuli Eugène Wolff (1851–1937), paperi- ja taidekauppias Conrad Oldenburg (1854–1927) sekä kauppaneuvos Juho Lallukka (1852–1913), joilla kaikilla oli vahva kiinnostus yhteiskunnallisiin kysymyksiin.⁸

Amatööriteatterille läheistä sukua oli porvariston tapa esittää kuvaelmia erilaisten juhlien yhteydessä, usein hyväntekeväisyystarkoituksissa. Viipurin seurapiirilämän tärkein tapahtuma oli niin sanottu *Sjunde januari -soiréen*, joka oli 1830-luvulla alkanut vuosittainen hyväntekeväisyysgaala rouvasväenyhdistyksen orpokodin hyväksi. Naamiaisina ja arpajaisina alkaneet juhlat kasvoivat vuosien mittaan, ja 1890-luvulle tultaessa ne alkoivat jo 6. tammikuuta lasten tanssiaisilla ja jatkuivat seuraavana päivänä kaupunginteatterissa kuvaelmilla, musiikilla, baletilla ja näytelmillä. Juhlat päättyivät tanssiaisiin ja suuriin arpajaisiin raatihuoneella. Innostus oli huipussaan vuosisadan vaihteessa, jolloin kuvaelmia, näytelmiä ja muuta ohjelmaa harjoiteltiin pitkin syksyä.⁹

Mannermaiseen porvarilliseen seurustelukulttuuriin kuului tanssin ja amatööriteatterin lisäksi vahvasti yhteismusisointi. Kodeissa harrastettiin sekä soolo- että kamarimusiikkia, ja fortepiano kuului jo 1800-luvun alussa varakaiden porvariskotien irtaimistoon; esimerkiksi Hackman-yhtiön perustajan, Johann Friedrich Hackman vanhemman perukirjasta vuodelta 1807 löytyy tällainen soitin.¹⁰ Pietarista saapuneet musiikinopettajat vahvistivat 1840-luvusta lähtien tätä perinnettä. Heidän joukkoonsa kuuluivat muiden muassa Heinrich Hermann Waechter, Richard Faltin ja Conrad Spohr, jotka järjestivät Viipuriin

sekä kuoro- että orkesteritoimintaa.¹¹ Musiikkiopetus oli myös merkittävässä roolissa eliittien suosimassa saksalaisessa yksityiskoulussa, niin sanotussa Behmin koulussa, joka toimi Papulassa 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Pianonsoitto ja laulu olivat suosittuja erityisesti nuorten naisten parissa, eivätkä pelkästään miellyttävänä ajanvietteenä ja sivistyneen emännän viihdetaitona, vaan vakavana harrastuksena, joka sai eräät hakemaan musiikillista koulutusta ulkomailta saakka: esimerkiksi konsuli Fritz Wahlin vaimo Sonja sekä heidän tyttärensä Dagmar olivat koulutettuja pianisteja. Musiikkia harrastettiin paljon myös Burjamin ja Forsténin perheissä sekä konsuli Theodor Mielckin (1854–1914) Mathildenhof-huvilassa, jossa Aino Ackté mielellään vieraili. Konsuli Mielckin pojasta tulikin lupaava säveltäjä ja pianisti Ernst Mielck (1877–1899).¹²

Viipurissa musiikkielämä oli 1800-luvulle tultaessa jo huomattavan kehittynyt ja kaupungin konserttielämä suomalaisittain vilkas. Raatihuoneen salissa pidettiin 1800-luvun jälkipuoliskolla säännöllisesti konsertteja, ensin torstaisin ja myöhemmin myös tiistaisin. Konsertteihin osallistuivat niin amatöörit kuin vierailevat tähdetkin. Esimerkiksi kaupungininsinööri Fredrik Paciuksen poika Eduard Pacius, insinöörikapteeni Carl August Ekström, pankinjohtaja Claes Robert Lilius, asemainspektori G. Niklander ja kuvernööri Axel Gripenberg soittivat usein jousikvartetteja ja -kvintettejä yhdessä.¹³ Koska Viipuri oli luonteva pysähdyspaikka akselilla Tukholma–Helsinki–Pietari ja sen konserttieleisö tunsi suomalaisittain poikkeuksellisen hyvin musiikkia, kuuluivat ulkomaalaiset ja kotimaiset muusikot esiintyivät 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä mielellään kaupungissa. Esimerkiksi Aino Acktén lisäksi viipurilais syntynyt Armas Järnefelt ja hänen puolisonsa Maikki Järnefelt (s. Pakarinen) vierailivat usein Viipurissa. Myös Selim Palmgren, Erkki Melartin ja Järnefeltin lanko Jean Sibelius kävivät johtamassa teoksiaan siellä 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.¹⁴

LIIKEMIEHET MESENAATTEINA: TAITEEN KERÄILY JA TAITEILIJOIDEN TUKEMINEN

Kuvataiteiden harrastuksen on katsottu Viipurissa kehittyneen musiikki- ja teatterielämää hitaammin. Näkemys pohjautunee lähinnä siihen, ettei viipurilaisissa kokoelmissa ollut juurikaan kotimaista taidetta ennen 1800-luvun loppua. Tällainen tulkinta ei ota huomioon Viipurin kaupunkikulttuurille ominaista epäsuomalaisuutta.¹⁵ Musiikki ja teatteri olivat muualla Suomessa heikommin edustettuina kuin pohjoissaksalaisessa kaupunkikulttuurissa, johon Viipuri tavallaan kuului. Kuvataiteissa Viipuri ei poikennutkaan olennaisesti muista vastaavankokoisista eurooppalaisista kaupungeista.

Jaenischin perhe koolla vuoden 1840 tienoilla Niels Rademacherin (1812-1885) maalauksessa. Vasemmalta J. F. Hackman nuorempi, Dorothea E. Jaenisch, Marie Jaenisch sylkoiirineen, Nicolaus Jaenisch, Julie S. Hackman, Helene S. Jaenisch, Helene E. Jaenisch, Magnus Jaenisch.

Vaikka näyttelytoiminta käynnistyi Viipurissa vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla, tämä ei tarkoita, ettei kuvataidetta olisi aikaisemminkin osattu arvostaa. Esimerkiksi Johann Friedrich Hackman vanhemman (1755–1807) perukirjassa mainittiin 16 taulua ja 12 kuparipiirrosta, joiden aiheet eivät kuitenkaan ole tiedossa.¹⁶ Kuvataiteissa erotellaan perinteisesti toisaalta korkeimmat eli allegoriset, historialliset ja arkielämää kuvanneet moraaliset maalaukset, joita harvemmin tavattiin kodeissa, ja toisaalta muotokuvat, eläinkuvat, maisemat ja asetelmat. Jälkimmäisistä erityisesti muotokuvat ja pienet maisema-maalaukset, kuten myös tunnettujen maalausten jäljennökset kaiveruksina, olivat suosittuja 1800-luvun eurooppalaisissa porvariskodeissa.¹⁷ Voidaan olettaa, että näin oli myös Viipurissa.

Muotokuvat tilattiin 1800-luvun alkupuoliskolla useimmiten kiertäviltä taiteilijoilta, jotka elättivät itseään potrettimaalajina. Tämä oli yleistä koko Euroopassa, varsinkin pienissä ja perifeerisissä kaupungeissa, joista ei välttämättä löytynyt paikallisia artisteja, mutta kylläkin varakkaita säätyläisiä ja porvareita, jotka halusivat ikuistaa itsensä ja perhejäseniään. Viipuriin taitei-

Arvid Liljelundin (1844–1899) vuoden 1887 tienoilla maalaamat muotokuvat Eugène ja Adèle Wolffin viisivuotiaasta tyttärestä Anna Alicesta (Annuli, vas), sekä tämän kaksivuotiaasta pikkuveljestä Carl Gustaf Wilhelmistä (Charlie). Molemmat maalaukset ilmeisesti tuhoutuivat talvisodan aikana.

---

lijat tulivat aluksi Pietarin ja myöhemmin Länsi-Suomen kautta. Esimerkiksi tanskalainen Niels Grønbeek Rademacher (1812–1885) oleskeli Viipurissa neljä vuotta 1840-luvun lopussa ja maalasi muun muassa Jaenischin perheen kuuluisan ryhmäkuvan.

Viipurissa kävivät vuosisadan puolivälissä myös suomalainen muotokuvamaalaja Johan Erik Lindh (1793–1865) sekä pietarilaiset maisemamaalarit, esimerkiksi Mihail Spiridonovitš Erassi (1823–1898), jonka vuonna 1853 maalaama näkymä Viipurin linnasta ja satamasta ripustettiin sittemmin kaupunginhallituksen istuntosaliin. Myöhemmin Viipurissa kävivät Suomessa kuuluisat ruotsalaissyntyiset maisemamaalajat Johan Knutson (1816–1899) ja Severin Falkman (1831–1889). Vuosina 1886–1887 Viipurissa oleskeli varsinaissuomalainen taiteilija Arvid Liljelund (1844–1899), joka järjesti sinne merkittäviä näyttelyitä ja sittemmin vuosina 1891–1899 toimi Viipurin Taiteenystävien piirustuskoulun ensimmäisenä rehtorina. Ensimmäisen Viipuri-oleskelunsa aikana hän maalasi muotokuvia muun muassa Eugène Wolffin ja vuorineuvos Seth Sohlbergin (1856–1918) perheille.¹⁸

Johannes Takasen (1849–1885) marmori-
veistos *Andromeda*

Monet viipurilaiset liikemiehet olivat yksityishenkilöinä innokkaita keräilijöitä ja mesenaatteja. Vaikka Suomessa usein painotetaan 1890-lukua ja 1900-luvun ensimmäisiä vuosikymmeniä niin kutsuttuna kotimaisen taiteen ja taidekeräilyn kultakautena, on huomattava, ettei kiinnostus taiteeseen ollut suomalaisen taiteen tilasta riippuvais- ta, vaan alkoi useinkin matkoilla tai toisten yksityiskokoelmissa nähdyistä ulkomaalaisista teoksista. Viipurilaiset keräilijät ostivat yhtä hyvin kotimaista kuin ulkomaistakin taidetta. Näyttelyis- sä jälkimmäistä ei nostettu enää kansallisromantiikan aikana esille, mutta yksityiskokoelmissa sillä saattoi silti olla merkittävä asema. Kun esimerkiksi Eugène Wolff osti ensimmäiset taide- teoksensa opiskeluaikanaan Helsingis- sä ja Pariisissa, häntä kiinnostivat erityi-

sesti vanhat ranskalaiset maalaukset sekä hollantilaiset maisemat. Viipuriin asetuttuaan hän jatkoi taideostoksiaan, jotka silloin painottuivat uusimman kotimaisen taiteen puolelle.¹⁹

Wolff rakensi kokoelmaansa monen vuoden ajan. Vuonna 1931, jolloin monet hänen omistamistaan teoksista olivat näytteillä, kokoelma sisälsi muun muassa Fredrik Ahlstedtin maisemamaalauksen, Adolf von Beckerin *Isoisän lemmikin*, Gunnar Berndtsonin noin vuonna 1881 maalaaman muotokuvan Wolffin Aline-tyttärestä kaksivuotiaana sekä *Atelierscen*-nimisen teoksen vuodelta 1878, kaksi maisemaa Fanny Churbergilta, Albert Edelfeltin nuoren naisen muotokuvan ja rantamaiseman, Robert Wilhelm Ekmanin maiseman, Akseli Gallen-Kallelan maalauksen *Pilvi Keiteleen yllä*, Arvid Liljelundin muotokuvat Wolffin lapsista Annuli ja Charlie viisi- ja kaksivuotiaana vuodelta 1886, Berndt Lindholmin maiseman, Hjalmar Munsterhjelmin maisemakuvan ja karjaa esittävän maalauksen, Ferdinand von Wrightin teerikuvan ja Haminanlahtea esittävän maalauksen, sekä Magnus von Wrightin maiseman. Kokoelmasta löytyivät muun muassa myös Verner Thomén (1878–1953) muotokuvat Eugène Wolffista, tämän vaimosta Adèle (s. Ekström, 1859–1942) ja isästä, vaasalaisesta laivanvarustajasta Carl Gustaf Wolffista (1800–1868). Lisäksi siihen kuului

Johannes Takasen (1849–1885) *Andromeda*-veistos, jonka Wolff oli ostanut taiteilijalta vuonna 1882 ja jonka hän myi Ateneumille 1930-luvun puolivälissä. Hän realisoi tuolloin arvokkaimmat taideteoksensa käteispulan takia: olihan taidekokoelma myös investointi samalla tavalla kuin esimerkiksi arvokkaiisiin kiinteistöihin sijoittaminen.²⁰ Useimmat niistä taideteoksista, joita Wolff ei ollut ehtinyt myydä ennen kuolemaansa, jäivät muun kuolinpesän tavoin syksyllä 1939 Viipuriin ja tuhoutuivat alkuvuoden 1940 palopommituksissa. Gallen-Kallelan *Keitele*-maalauksen sekä Edelfeltin ja von Wrightien taulujen tapaan Berndtsonin *Atelierscen* kuului niihin, jotka Wolff oli myynyt.²¹ Vuonna 1950 *Atelierscen* päättyi Ernst Kielenbeckin testamenttilahjoituksella Ateneumiin kokoelmiin, jossa se on nykyisin ihailtavissa nimellä *Kamarimusiikkia*.²²

Toinen erittäin merkittävä viipurilainen taidemesenaatti oli Wolffin anopin veli, kauppahuoneen johtaja Wilhelm Hackman (1842–1925). Hänen kokoelmassaan oli 1920-luvulle tultaessa kolme Ferdinand von Wrightin lintutaulua, kolme Juho Rissasen maalausta, kaksi maalausta Edelfeltiltä, kaksi Berndt Lindholmilta, kaksi Eero Järnefeltiltä, kaksi Munsterhjelmiltä, yksi Gallen-Kallelalta, yksi Pekka Haloselta, yksi Berndtsonilta ja yksi Hugo Simbergiltä sekä kaksi Johannes Takasen veistosta.²³ Tämäkin oli hyvin tyypillinen 1900-luvun alun suomalainen taidekokoelma.

Yksityishenkilöinä Viipurin suuret liikemiehet tukivat taidetta paitsi ostamalla sitä, myös rahoittamalla nuorten taiteilijoiden opintoja ja opintomatkoja. Behmin koulun piirustuksenopettajan Theodor Albert Sprengelin (1832–1900) oppilas, kuvanveistäjä Johannes Takanen ehti opintojensa aikana saada taloudellista tukea sekä Johan Fredrik Hackman nuoremmalta (1801–1879) että Wilhelm Hackmanilta, Eugène Wolffilta ja Victor Hovingilta (1845–1876). Viipurin seurapiireissä järjestettiin myös useita keräyksiä, jotta Takanen voisi opiskella Helsingissä.²⁴ Victor Hoving teki lisäksi Suomen Taideyhdistykselle testamenttilahjoituksen, jonka varoista maksettiin ulkomaan matka-apurahoja taiteilijoille.

Wilhelm Hackman maksoi puolestaan olennaisen osan Juho Rissasen (1873–1950) oleskelusta Ranskassa vuonna 1911–1912, minkä jälkeen hän tilasi Rissaselta Hackmanien taloa varten laajan uusklassisen maalauksen *Nuorten neitojen sunnuntainen vierailu*. Liikemiesten välillä oli eräänlaista kilpailua siitä, kuka tuki taidetta eniten: näin Hackmanin Rissaselle antamaan tukeen ja hänen tekemäänsä tilaukseen saattoi myötävaikuttaa, että Rissanen oli hieman aikaisemmin, vuonna 1910, saanut toteuttaa ison seinämaalauksen *Lastia puretaan Häkli, Lallukka & Co:n toimistotiloja varten*. Liikepalatsiaan varten Lallukka oli myös tilannut Eemil Halosen (1875–1950) kuuluisiksi tulleet graniittiveistokset.²⁵

Wilhelm Hackman tuki myös musiikkia. Säveltäjien tukeminen oli 1800-luvun Suomessa hieman harvinaisempaa (säveltäjiäkin oli vähemmän) mutta

noudatti samanlaista alun perin aristokraattista *patronus*-logiikkaa kuin kuva- taiteiden tukeminen. Kuuluisin viipurilaista tukea nauttinut 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun säveltäjä oli tietysti Jean Sibelius (1865–1957), jolle Wilhelm Hackman lainasi merkittäviä rahasummia tämän oleskellessa Saksassa ja Italiassa.²⁶ Sibelius ei itse ollut viipurilainen, mutta hänet yhdisti kaupunkiin hänen vaimonsa Aino (s. Järnefelt). Musiikkiin liittyvää keräilyä esiintyi muutenkin Hackmanien piirissä; Wilhelm Hackmanin lanko, kauppahuone Hackman & Co:n yhtiömies, insinöörikapteeni Carl August Ekström (1823–1900) keräili arvosoitteita. Hänen kokoelmaansa kuului muun muassa cremonalainen Amati-viulu ja täysikokoinen Steinway-flyygeli.²⁷ Toinen vielä kuuluisammaksi noussut soitinkeräilijä oli kauppias Paul Wahlin pojanpoika, purjehduksen olympiamitalisti ja kauppaneuvos Harry Wahl (1869–1940), jonka kokoelman 32 arvokkainta viulua pelastettiin Viipurista alkuvuodesta 1940 pommitusten keskeltä ja myytiin sen jälkeen pilkkahintaan Helsingissä. Suurin osa kokoelmasta, joihin kuului lukuisia Stradivariuksia, jäi puna-armeijan käsiin.²⁸

JÄRJESTÄYTYMINEN: MUSEOT JA MUUT LAITOKSET

Jos 1800-luvun alkupuoliskon viipurilaista kulttuurielämää oli luonnehtinut vielä tietynlainen vanhan maailman seurallisuus, 1800-luvun jälkipuoliskolla kulttuuritoiminnasta tuli järjestäytyneempää. Tämä järjestäytyminen yhdistyksiksi, kirjastoiksi ja museoiksi alkoi Viipurissa kirjaharrastusten alalta.

Kaunokirjallisuuden lukeminen kuului porvariseliittien arkeen samalla tavalla kuin musisointi tai taide. Alma Söderhjelmin mukaan esimerkiksi runokirjojen lukeminen ja runojen ulkoa opettelu oli tyypillistä 1800-luvun loppupuoliskon kannakselaisen sivistyneistön parissa.²⁹ Ruotsinkielinen eliitti, johon suurin osa viipurilaisista kauppias- ja liikemiessuvuista silloin kuului, luki mielellään Topeliuksen tapaisten kotimaisten ruotsinkielisten kirjoittajien lisäksi skandinaavisten ja länsieurooppalaisten kirjailijoiden teoksia. Vahva länsimaisuus näkyy esimerkiksi Eugène Wolffin Kate-tyttären lukemisissa, joita tämä referoi ja kommentoi tulevalle puolisolleen 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä.³⁰

Pyrkimykset järjestäytyneisyyteen näkyivät kulttuurin aloista varhaisimmin kirjallisissa harrastuksissa. Pohjoiseurooppalaiseen kaupunkikulttuuriin ja sen seurallisuuteen kuuluivat 1800-luvun alkupuoliskon ilmiönä lukuseurat ja lainakirjastot, joiden kautta porvaristo ylläpiti kaunokirjallisia harrastuksiaan ja sivistystasoaan. Suomen länsirannikolla oli yksityishenkilöiden aloitteesta alettu 1790-luvulta lähtien perustaa lukuseuroja. Viipurin ensimmäisen pitkäkestöisen lukuseuran perusti saksalaisen lukion yliopettaja August Wilhelm Tappe

vuonna 1806. Vuonna 1841 hovioikeuden presidentti Carl Gustaf Mannerheim, hovioikeudenneuvos Torsten Molander ja laamanni Adolf Krogius tekivät aloitteen ruotsin- ja suomenkielisen lukuseuran ja lainakirjaston perustamiseksi saksalaisen lukuseuran rinnalle. Varsinaista kaupunginkirjastoa saatiin kuitenkin vielä odottaa. Sen edistämiseksi Hackmanit olivat keskeisessä roolissa. Kun vuonna 1861 maistraatti avasi julkisen rahankeräykseen kaupunginkirjaston uudelleenjärjestämistä varten, kirjaston johtokunnan rahastonhoitajaksi tuli konsuli Woldemar Hackman (1831–1871). Maksullinen lainakirjasto toimi pitkään väliaikaisissa tiloissa. Sanomalehtiä varten oli oma lukusali, jota kustansivat vuodesta 1871 veljekset Woldemar ja Wilhelm Hackman. Vuodesta 1874 kaupunki katsoi voivansa osallistua kuluihin.³¹ Kuitenkin vasta vuonna 1910 kaupunginvaltuusto päätti yhdistää kaupungin- ja kansankirjastot. Yhdistetty kaupunginkirjasto monen muuton jälkeen sijaitsi Punaisenlähteentorilla, kunnes Alvar Aallon uudisrakennus Torkkelinpuistossa valmistui vuonna 1935.³²

Yksi osoitus kirjallisen kulttuurin elinvoimasta ja Viipurin sivistyneistölle ominaisesta ennakkoluulottomasta fennofiliaista oli Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran perustaminen vuonna 1845. Perustamiskirjan allekirjoitti 14 kaupunkilaista, Jacob Judén heistä ensimmäisenä. Muiden perustajien ja ensimmäisten jäsenten joukossa oli virkamiehiä ja opettajia, mutta myös suomenkielisiä kauppa-avustajia.³³ Vaikka ensimmäiset Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran jäsenet olivat tulleet virkamies- ja opettajakunnasta sekä suomenmielisten kauppiaiden joukosta, sille löytyi tukijoita myös kaupungin suurkauppiasperheistä. Esimerkiksi Johan Friedrich Hackman nuorempi, hänen vanhin poikansa Woldemar Hackman ja tämän vaimo Emilie (s. Krohn) sekä Woldemarin nuorempi veli Julius Hackman tulivat Viipurin seuran ja Helsingin SKS:n jäseniksi. Lisäksi Eugène Wolff, Wilhelm Hackman ja Wolde-
marin pojat, tuleva arkeologi Alfred ja tuleva geologi Viktor liittyivät 1880- ja 1890-luvulla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan.³⁴

Kirjallisuusharrastuksessa oli toisaalta kyse omasta sivistämisestä ja henkisestä kasvusta, toisaalta kansanvalituksesta ja edistysuskosta, johon liittyi halu parantaa suomen kielen asemaa. Monet liikemiehet kuuluivat erilaisiin yleishyödyllisiin seuroihin ja yhdistyksiin, koska tällainen toiminta koettiin asiankuuluvaksi isänmaalliselle ja hyveelliselle kansalaiselle, jolla oli varaa tehdä lahjoituksia ja tukea niin sanottua hengenkulttuurin viljelyä.

Samoihin aikoihin kuin VSKS, vuonna 1846, perustettiin Suomen Taideyhdistys, jossa oli myös viipurilaisia jäseniä. Sen tavoitteena oli edistää kotimaista taidetta ja taiteenymmärrystä. Yhdistys järjesti Viipurin ensimmäisen tunnetun taidenäyttelyn, joka pidettiin vuonna 1859. Esillä oli silloin noin kolmekymmentä taulua, joista lähes kaikki oli tuotu Helsingistä. Tämän jälkeen

näyttelyitä järjestettiin säännöllisesti, ja esille pantiin aluksi pääkaupungista lähetettyjä töitä, kunnes Taideyhdistys jätti maakunnallisen toiminnan Suomen Taiteilijaseuralle ja paikallisille toimijoille. Viipurin vuoden 1864 näyttelyyn oli koottu satakunta teosta viipurilaisista kodeista. Varsin merkittäviksi muodostuivat vuosina 1884 ja 1887 Viipurissa pidetyt näyttelyt, joissa oli esillä muun muassa Albert Edelfeltin ja Axel Gallénin (myöh. Akseli Gallen-Kallelan) teoksia. Erityisesti jälkimmäinen, 200 teosta käsittänyt näyttely oli 7 000 kävijälleen todellinen yleisömenestys. Aktiivisena järjestäjänä oli taidemaalari Arvid Liljelund, joka työskenteli vuosina 1886–1887 Viipurissa. Liljelund huolehti siitä, että kaupungissa saatiin näytteille jo mainittujen lisäksi Hjalmar Munsterhjelmin, Eero Järnefeltin, Pekka Halosen ja Victor Westerholmin teoksia.³⁵

Seuraavat vuodet olivat suosiollisia kuvataiteiden kehittymiselle. Vuonna 1890 perustettiin *Wiborgs konstväänner* (Viipurin taiteenystävät). Aloitteentekijöinä olivat paikalliset taidekeräilijät ja erityisesti Eugène Wolff, josta tuli yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja. Perustajiin kuuluivat myös Taideyhdistyksen Viipurin asiamies, hovioikeuden varapresidentin puoliso Lilli Fabritius (1848–1927), taidekauppias Conrad Oldenburg, josta tuli yhdistyksen rahastonhoitaja, lääninarkkitehti Ivar Aminoff (1843–1926) ja kaupunginarkkitehti Brynolf Blomqvist (1855–1921) sekä kauppaneuvos Wilhelm Hackman, kauppaneuvos Paul Wahlin tytär Thella Frankenhaeuser (1853–1931) ja Mathilda Lagerspetz (s. Sundström, 1853–1912). Yhdistyksen tavoitteisiin kuului oman piirustuskoulun aikaansaaminen. Paikalliset, pian vuosittaisiksi tapahtumiksi kasvaneet taidenäyttelyt siirtyivät paikallisen yhdistyksen vastuulle. Lisäksi yhdistys keräsi varoja oman taidekokoelmansa kasvattamiseksi.³⁶

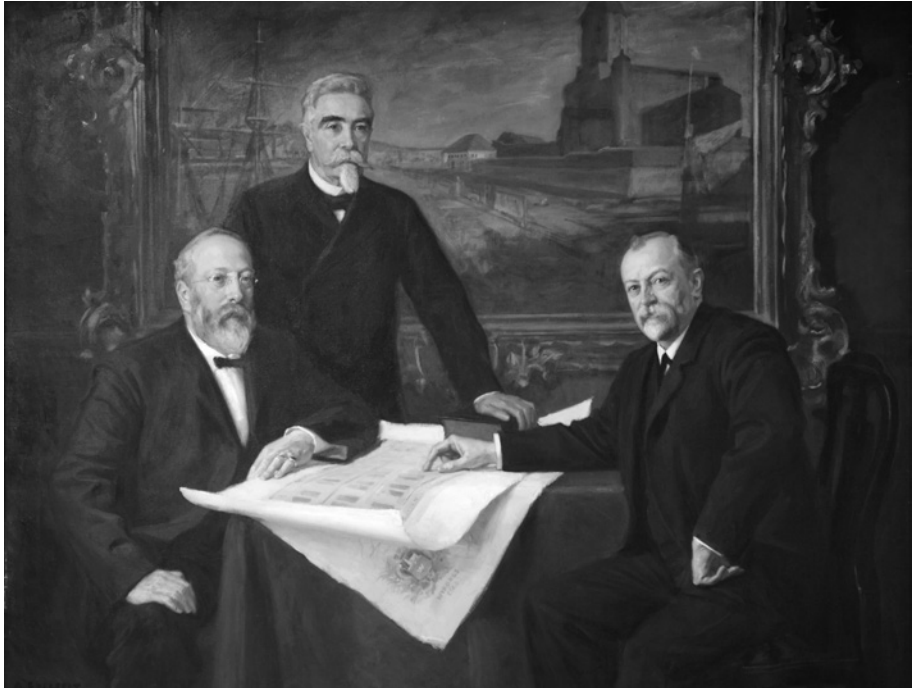
Paikallisia piirustuskouluja oli perustettu jo 1840-luvulla Helsinkiin ja Turkuun. Viipurissa taideopetusta oli pitkään vain koululaitoksissa. Viipurin Taiteenystävien piirustuskoulu avasi ovensa Juusteninkadulla vasta lokakuussa 1891. Opetusta tarjottiin 12 vuotta täyttäneille ja kansakoulun käyneille nuorille. Koulun toimintaa rahoitettiin valtionavustuksella sekä illanvietoissa kerätyillä arpajaistuloilla. Vuodesta 1911 koulu piti myös omia näyttelyitä. Koulun oppilaista tunnetuimmaksi tuli Hugo Simberg (1873–1917), joka jatkoi opintojaan Helsingissä Gallen-Kallelan luona. Simbergin läpimurto Viipurissa tapahtui Taiteenystävien vuoden 1902 näyttelyssä, johon hän osallistui 13 taululla. Toinen viipurilainen taiteilija ja piirustuskoulun oppilas, joka aloitti uransa samoihin aikoihin, oli Havi Oy:n isännöitsijän, kauppaneuvos Ferdinand Alfthanin tytär Toni Alfthan (-Grönroos, 1870–1947). Myös arkkitehti Uno Ullberg (1879–1944) ja kauppaneuvos Carl Boreniuksen (1848–1918) poika, agenttiseikkailuistaan tunnettu taidehistorioitsija Tancred Borenius (1885–1948) suorittivat ensimmäiset taideopintonsa Taiteenystävien piirustuskoulussa.

Piirustuskoulun ansiosta Viipuriin oli 1910-luvulle tultaessa syntynyt oma paikallinen taiteilijayhteisö, joka oli avoin uusille vaikutteille, modernismille ja pian myös kubismille.³⁷ Vuonna 1913 piirustuskoulun kasvatit Kalle Kuutola (1886–1974) ja Bruno Tunkkanen (1891–1979) järjestivät viipurilaiseen ravintolaan oman näyttelyn, jossa esiteltiin ensimmäistä kertaa Suomessa Ranskasta tuotuja kubistisia maalauksia – viikkoa ennen Uno Alancon vastaavaa kubistista näyttelyä Helsingissä.³⁸

Taiteilijakoulutuksen ohella Viipurin taiteenystävät edisti aktiivisesti taidemuseon perustamista Viipuriin. Vuonna 1905 yhdistyksen sihteeri, arkkitehti Uno Ullberg, piirsi ensimmäiset suunnitelmat taidemuseoksi. Vuonna 1917 kerättiin rahaa noin 600 000 markan suuruiseksi arvioitujen rakennuskustannusten kattamiseen. Syksyllä *Handelsgillet i Wiborgin* perustaja, vuorineuvos Seth Sohlberg, teki merkittävän lahjoituksen, joka sisälsi noin 384 000 markan rahasumman rakentamista varten, 131 000 markkaa piirustuskoulun ylläpitoa varten sekä 85 000 markan arvoisen tontin. Ensimmäisen maailmansodan tuoman inflaation takia hanke kuitenkin viivästy. Sohlbergin testamenttilahjoituksena yhdistys sai seuraavana vuonna vielä 400 000 markkaa lisää.³⁹

Viipurin taiteenystävien esityksestä kaupunginvaltuusto päätti vuonna 1928 rakentaa taidemuseon ja siihen kuuluvan piirustuskoulun. Museon taulut tulivat sekä yksityislahjoituksina että kaupungin ja yhdistyksen omista kokoelmista. Monet yhdistyksen aktiiveista ja tukijoista – esimerkiksi Sohlberg, Wolff sekä Wilhelm ja Fred Hackman (1874–1925) – toimivat myös kunnallispolitiikassa, mikä helpotti yhdistyksen ja kaupungin yhteistyötä taiteiden edistämiseksi. Kaupunki nimitti 1900-luvun alussa ostolautakunnan, joka hankkisi kunnalle taideteoksia ja johon kuuluivat Wolff, Wilhelm Hackman ja kirjakauppias Walter Hoving (1841–1918). Tämä lautakunta oli hankkinut tulevaan museoon ensimmäiset maalaukset, Edelfeltin *Larin Parasken* sekä Berndt Lindholmin *Illan metsässä*. Yhdessä Ludvig Cloubergin (1842–1906) kanssa Hackman ja Hoving esiintyivät kaupunginvaltuuston Edelfeltiltä tilaamassa ja vuonna 1902 valmistuneessa kuuluisassa kaupunginvaltuuston johtajia kuvaavassa hollantilaisyylisessä ryhmämuotokuvassa, joka ripustettiin valtuustosaliin.⁴⁰ Kuvan taustalla näkyy Erassin maalaus.

Ullbergin suunnittelema museorakennus valmistui vuonna 1930. Museoon siirrettiin Viipurin kaupungin taidekokoelma, William Grommén kokoelma ja Taiteenystävien kokoelma. William Tillmann Grommé (1836–1900) oli pietarilaisen pankkiirin poika, jolla oli vahvat suku- ja liikesiteet Viipuriin. Hänen isänsä oli Wilhelm Hackmanin pikkuserkku; suvuilla oli yhteinen tausta Bremenissä ja Grommé itse oli käynyt koulua Viipurissa. Kun Grommé kuoli, hän lahjoitti testamentilla koko omaisuutensa Viipurin kaupungille. Lahjoitukseen kuului

Albert Edelfeltin (1854–1905) maalauksessa vuodelta 1902 Viipurin kaupunginneuvoston puheenjohtajat Walter Hoving ja Ludvig Clouberg, Wilhelm Hackman.

---

muun muassa kuuluisa Pariisin lähellä sijaitseva Maisons-Lafitten barokkilinna, jonka Grommé oli ostanut ranskalaiselta liikemieheltä. Viipurin kaupunki myi kiinteistön, mutta Viipuriin siirrettiin sen irtaimisto taideteoksineen, jouskossa esimerkiksi kiinalaisia maljakoita, hollantilaisia barokkikaappeja, vanhoja aseita ja seinävaatteita.⁴¹ Viipurin taidemuseon kokoelmat, joihin mainitut teokset ja esineet sisältyivät, evakuoitiin lokakuussa 1939. Nykyisin ne kuuluvat Lahden ja Hämeenlinnan taidemuseoiden kokoelmiin.⁴²

JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Viipurin kulttuurielämää luonnehtivat 1800-luvulla vahvasti kauppiasporvariston avoimuus maailmalle sekä luonteva vuorovaikutus taloudellisen ja henkisen pääoman välillä. Viipurin kosmopoliittinen ja sivistynyt porvariseliitti oli kaupankäynnin, verkostojensa, matkojensa ja lukeneisuutensa ansiosta hyvin perillä eurooppalaisista kulttuuri-ilmiöistä. Elämäntyö, jossa korostuivat uteliaisuus, kosmopoliittisuus ja hienovaraiset sosiaaliset taidot, oli

Viipurin kunnostettu taidemuseo meren puolelta katsottuna vuonna 2014.

---

samantapainen kuin muiden Länsi- ja Pohjois-Euroopan vastaavankokoisten kaupunkien eliiteillä. Harrastuneisuus ja seurallisuus loivat kauppiasporvariston ja henkistä pääomaa tuottavien tahojen välille luontevan vuorovaikutussuhteen eikä yksiselitteistä rajaa esimerkiksi taiteilija- tai kirjailijapiirien ja talouseliitin amatöörien välillä ollut. Musiikin, kirjallisuuden, teatterin, tanssin ja kuvataiteen harrastaminen tai keräily oli lähes yhtä luonnollinen osa seuraelämää kuin hyvät käytöstavat tai korrekti pukeutuminen. Avoimuus muualta maailmasta ja erityisesti Länsi-Euroopasta tuleville vaikutteille sekä aito kiinnostus esteettisiin ja filosofisiin kysymyksiin näkyivät vahvasti paitsi taidekokoelmissa, myös tietoisuutena uusimmista tyyli suunnista, oli kyse kaunokirjallisesta modernismista, kansallisromantiikasta taikka kubismista.

Suomen itsenäistymiseen saakka Viipurin liikemieseliitille oli luontevaa katsoa myös Pietarin tarjoamien laajojen markkinoiden suuntaan. Viipurilaisten patriisusukujen läheiset kontaktit Pietariin, mistä Grommén lahjoitus on esimerkki, näkyivät kaikkein selkeimmin elämäntyyliin. Tämä venäläinen ulottuvuus on jossain määrin tietoisesti häivytetty viipurilaisesta identiteetistä helmikuun manifestin ja varsinkin talvisodan jälkeen. Jo 1800-luvun jälkipuoliskolla Viipurin eliittien kulttuurinen viitekehys oli kuitenkin yhä enemmän alkanut muistuttaa sitä, mitä se oli Helsingissä, sillä tiivistyneet kauppasuhteet,

rautatie ja valtiopäiviin osallistuminen toivat kaakkoissuomalaisten ulottuville suuriruhtinaskunnan pääkaupungin ja sen omaperäisen, valtiollisen yliopiston ja hallinnon leimaaman kulttuurielämän. Tämä vuorovaikutus näkyi myös kirjallisuudessa ja kuvataiteissa.

Ensimmäisen sortokauden venäläistämisyritysten myötä Viipurissa herättiin suomalaisuuteen, ja kaupungin talouseliitit omaksuivat 1900-luvun taitteessa vahvasti kansallisromantiikan suomalaisuuden ja kulttuurinationalismin. Vuosisadan ensimmäiset vuosikymmenet olivat hedelmällistä aikaa seudun kulttuurielämälle. Suomalaiskansallista taidetta ja musiikkia tuettiin enenevässä määrin samaan aikaan kuin taiteiden rahoittajien joukkoon nousi yhä selkeämmin suomenkielisiä toimijoita, joista erityisesti Juho Lallukka otti näkyvän aseman.

Viipurin kulttuurielämän dynaamisuutta selittivät 1800-luvulta 1930-luvun lopulle Suomen oloissa poikkeuksellisen kosmopoliittinen ilmapiiri ja vahva yksityinen pääoma. Yksityisistä aloitteista perustettiin merkittäviä kulttuurilaitoksia, jotka olivat 1930-luvun loppuun tultaessa ehtineet vakiinnuttaa toimintansa instituutioina ja omissa tiloissaan. Voidaan vain spekuloida, mikä niiden merkitys olisi ollut ilman sodan tuomaa katkosta.

Viitteet

- 1 Klinge 1993, 47.
- 2 Osa tästä artikkelista perustuu aikaisemmin kirjoittamaani alalukuun: Wolff 2014.
- 3 Gordon 1994; Stenius 1987; Öhrberg 2014.
- 4 Lilti 2005, 10–14, *passim*; Öhrberg 2014.
- 5 Koskivirta 2014b.
- 6 Ruuth & Kuujo 1981, 107.
- 7 Hirn 1981, 533–539, 542–543; Paavolainen tässä kokoelmassa, 71.
- 8 Ruuth & Kuujo 1981, 107, 542–543; Höckert & Borenius 1940, 72–73; Valkonen 1992, 15.
- 9 Ruuth & Kuujo 1981, 107–108, 556; Höckert & Borenius 1940, 125–126; tanssista myös Hirn 1982.
- 10 Tigerstedt 1940, 162.
- 11 Hirn 1981, 547–551.
- 12 Höckert & Borenius 1940, 112–115; S. Lappalainen 1994.
- 13 Höckert & Borenius 1940, 115.
- 14 Ruuth & Kuujo 1981, 108–109; Höckert & Borenius 1940, 102–103, 114, 116. Paavolainen tässä kokoelmassa, 85–86.
- 15 Valkonen 1992, 9; Hirn 1981, 517.
- 16 Tigerstedt 1940, 162.
- 17 Esim. North 2002; Vergoossen 2012.
- 18 Valkonen 1992, 10; Hirn 1981, 518–519; Koskimies-Envall 2005, 49–50, 200–201; Leena Rätty, ”Viipurin Taiteenystävät ry historiaa”, (<http://lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Kulttuuri-ja-liikunta/Museot/Etela-Karjalan-taidemuseo/Kokoelmat/Viipurin-Taiteenystavien-kokoelma/Viipurin-Taiteenystavien-historiaa>), luettu 20.5.2015.
- 19 Valkonen 1992, 23; Höckert & Borenius 1940, 75; Kate Wolffin kirjeet Henrik Hildénille, 6.4.1914 ja 14.4.1914, Hildén & Hildén 1976, 160, 162; myös Åbo Akademin kirjasto, Hildén, Kate o. Henrik, Adèle Wolffin kirje Kate Hildénille, 24.10.1921.
- 20 ”Karjalan” järjestämän viipurilaisten yksityisten taidekokoelmien I näyttely

- Viipurin taidemuseossa, 25.4.-10.5.1931*, Viipuri: Karjalan Kirjapaino 1931 (näyttelyluettelo); Valkonen 1992, 23, 144; Höckert & Borenus 1940, 75; Koskimies-Envall 2005, 49–50, 216–217.
- 21** Yksityiskokoelma, Tammisaari, Carl Gustaf Wilhelm Wolffin arkisto, korvausanomukset valtionvarainministeriölle irtaimen omaisuuden menetyksestä, Eugen Wolffin kuolinpesä, Viipurin Piispankatu 18, kopio; Yksityiskokoelma, Tammisaari, Carl Gustaf Wilhelm Wolffin arkisto, korvausanomukset valtionvarainministeriölle irtaimen omaisuuden menetyksestä, Wolff, Carl Gustaf Wilhelm, liite n:o 2, kopio; Åbo Akademin kirjasto, Annuli Silfverhjelm, vol. 1, Charlie Wolffin kirje Annuli Silfverhjelmille ja Adèle Wolffille, 13.3.1940.
- 22** Tikkanen 1926, 84; Ateneumin sähköinen luettelo (<http://kokoelmat.fng.fi/app>), luettu 20.5.2015.
- 23** Enbom & Sandelin 1991, 427.
- 24** Hirn 1981, 520–521; Enbom & Sandelin 1991, 415–417.
- 25** Enbom & Sandelin 1991, 421, 424; Valkonen 1992, 10, 37–39.
- 26** Enbom & Sandelin 1991, 420–421.
- 27** Höckert & Borenus 1940, 101, 104–108.
- 28** Viuluista: Roine 2007.
- 29** A. Söderhjelm 1929, 178–181.
- 30** Kate Wolffin kirjeet Henrik Hildénille, 22.1.1912 ja 30.12.1912: Hildén & Hildén 1976, 122, 149. Hamsun sai Nobelin kirjallisuuspalkinnon vuonna 1920.
- 31** Ruuth & Kuujo 1981 1975, 241; Vasenius 1935, 5–7; Hirn 1981, 512, 515.
- 32** Vasenius 1935, 7–15; Hirn 1981, 516.
- 33** Klinge 1970, 137–138; Hirn 1981, 500–501; Kähäri 1981, 606, 607; Koskivirta 2014b, 381, 541 viite 24; Tässä kokoelmassa Koskivirta, 106, ja Paavolainen, 143.
- 34** SKS:n sähköinen jäsentietokanta (www.kansallisbiografia.fi), luettu 20.5.2015.
- 35** Hirn 1981, 522; Valkonen 1992, 10.
- 36** Hirn 1981, 522–523; Valkonen 1992, 12, 14.
- 37** Hirn 1981, 519–521, 523–524; Valkonen 1992, 10–17, 56–58; Talvio 2011.
- 38** Valkonen 1992, 22, 51–53.
- 39** Valkonen 1992, 63, 65.
- 40** Leena Rätty, Viipurin Taiteenystävät ry historiaa (<http://lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Kulttuuri-ja-liikunta/Museot/Etela-Karjalan-taidemuseo/Kokoelmat/Viipurin-Taiteenystavien-kokoelma/Viipurin-Taiteenystavien-historiaa>), luettu 20.5.2015; Hirn 1981, 524; Enbom & Sandelin 1991, 425, 427; Valkonen 1992, 21–22, 83.
- 41** Tigerstedt 1940, 36; Tigerstedt 1952, 387; Enbom & Sandelin 1991, 442; Valkonen 1992, 27.
- 42** Valkonen 1992, 63, 65; Koskimies-Envall 2005, 201; Takala 2010.

Kielisuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä

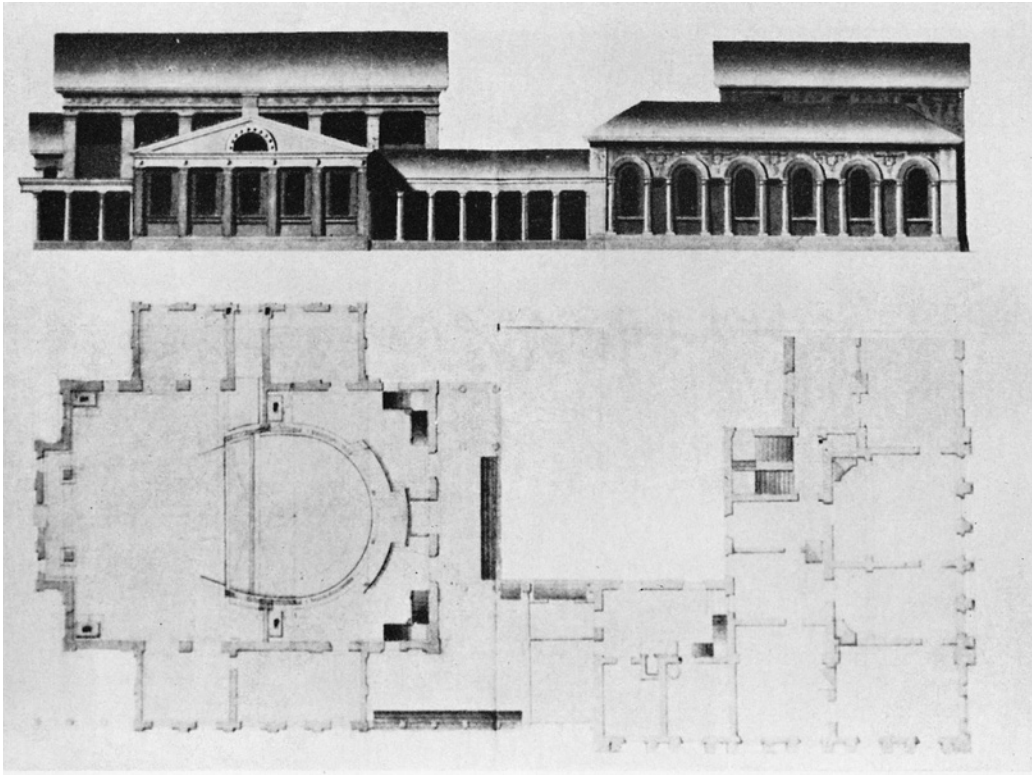
JOHDANTO

Teatterin ja oopperan katsominen sekä musiikin tuottaminen ja seuraaminen ovat kielen sijasta sidoksissa ensisijaisesti urbaaneihin sosiaalisiin käytänteisiin, säätyyn ja kulttuuriseen orientaatioon. Teatterissa esityskielellä on vähäisempi merkitys kuin kaunokirjallisuudessa, sillä passiivinenkin kielitaito riittää teatterin seuraamiseen. Vielä vähemmän kielitaidon puute estää oopperan ja musiikkiesityksen seuraamista. Siksi näiden taiteenalojen yleisö on aina ollut monikielistä. Viipurin kielisuhteiden muutos vaikutti paitsi kirjallisuuden ja lehdistön kehitykseen, myös teatteritarjontaan.¹ Prosessi oli rinnakkainen ja päällekkäinen muiden taidelajien kanssa.

Artikkelissa tarkastellaan Viipurin oopperan, teatterin ja musiikkielämän kehitystä kielisuhteiden muutosten näkökulmasta 1800-luvun alkupuolelta talvisotaan saakka. Viipurin teatteri- ja musiikkielämän erityispiirteitä verrataan Helsingin ja Turun kulttuuritarjontaan ja samalla selvitetään, kuinka Viipurin kaupunkikulttuurin vakiintuneisuus ja alueen omalaatuinen sosiaalinen dynamiikka edisti näiden kulttuurimuotojen vakiintumista. Pääpaino on näyttämötaiteissa. Alkuperäisaineiston muodostavat sanomalehtikirjoitukset, Kaarlo ja Emilie Bergbomin kirjeenvaihdot sekä Vihtori Laurilan Bergbomia koskeva tutkimusaineisto, jota säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa. Tutkimuskirjallisuudesta mainittakoon erityisesti Sven Hirnin perusteos *Teatern i Viborg 1750–1870* (1970) sekä Viipurin teatteri- ja musiikkielämää käsittelevä muistelma- ja tietokirjallisuus.

SAKSANKIELISEN OOPPERAN JA TEATTERIN AIKA

Viipurin kauppiaapiirit ja varuskunnat upseeriperheineen houkuttelivat kiertäviä teatteriryhmiä kaupunkiin 1700-luvun lopulla. Tarvitsivathan aatelistaustaiset upseerit ja heidän perheensä kunniallista ajanvietettä ja seuraelämää. Tyttäret ja nuoret upseerit puolestaan saivat omista seuranäytännöistään

Viipurin teatteri ja seurahuone Vahtitorninkadun puolelta katsottuna. Julkisivupiirustuksen ja siihen liittyvät pohjapiirustukset laati arkkitehti A. F. Granstedt vuonna 1832.

harrastuksen, jossa he saivat mahdollisuuden tutustua toisiinsa vanhempien katseilta piilossa.

Teatterin ammattilaisten vierailu vilkastuttaa usein harrastajatoimintaa (*Liebhabetätigkeit*), mikä vuorostaan lisää yleisön kiinnostusta uusiin teatteritai oopperavierailuihin. Näin kävi Viipurissakin: teatteriharrastus levisi ensin ylemmästä säätyläisestä porvaristoon ja 1800–1900-lukujen vaihteessa työväen nuorison pariin, mikä kasvatti ammattiteatterien yleisöpohjaa tuntuvasti.

Vierailuja, seuranäytäntöjä ja tanssiaisia järjestettiin 1770-luvulta 1830-luvun alkuun Tervaniemellä sijainneessa puisessa *Komödienhausissa*. Kaupungissa tarvittiin kuitenkin asianmukainen Seurahuone, jossa eri säädyt saattoivat tavata toisiaan ja järjestää juhlia. Se nousi vuosina 1832–1834 kaupungin uuden keskusaukion, Raatihuoneentorin, äärelle. Sinne avautui seurahuoneen pääsali, ja vieressä sijainneesta raatihuoneesta kulki Seurahuoneelle yhdyskäytävä. Teatteri sijaitsi korttelin takaosassa Possenkadun ja Vahtitorninkadun kulmassa. Ravintolasta oli sinnekin suora pääsy.

Heti valmistuttuaan vuonna 1834 tästä A. F. Granstedtin suunnittelemasta *Societets- Vårdshus- och Theater -Byggnad i Wiborgs stadista* tuli suosittu huvittelupaikka, Suomen oloissa ainutlaatuisen toimiva kulttuurikeskus aivan kaupungin ytimessä.

Hovioikeuden perustamisen (1839) jälkeen Viipuriin syntyi vähitellen myös ruotsinkielinen yleisö. Sen kiinnostusta teatteriin vauhdittivat 1840-luvulla vuotuinen ammattiteatteritarjonta ja Suomen oloissa laajempikin pienoisdraamojen kirjoittamisen aalto.²

Viipurissa kuten muuallakin säätyläistön omat seuranäytännöt kytkettiin aina hyväntekeväisyyden nimissä järjestettyihin iltamiin ja juhliin, joilla oli yleishyödyllinen tarkoitus.³ Viipurin vanhan teatterin historioitsija Sven Hirn mainitsee Hackmanien piirissä maaliskuussa 1849 esitetyt saksankieliset pienoinäytelmät ja pari kuukautta myöhemmin teatteritalossa Sophie Örnin johdolla järjestetyt esitykset. Seuraavana vuonna näyteltiin köyhäinlasten koulun hyväksi.⁴ Syksyllä 1852 Viipurissa näyteltiin muiden suurten suomalaiskaupunkien tavoin Vaasan palossa menehtyneiden omaisten hyväksi, tuolloin ruotsiksi, saksaksi ja venäjäksi.⁵

Vuoden 1859 tammikuussa Pietari Hannikaisen *Silmänkääntäjän* esitys juhlisti Suomen sodan 50-vuotisjuhlaa ja tulot ohjattiin veteraanien hyväksi. Mukana oli myös ruotsinkielinen näytelmä.⁶ Hannikainen kuvasi, miten teatterin yläparvi oli täynnä, samoin keskiparvi ja maa (*parterre*, permanto) sekä paikat, missä vallasväki istuu (permantoaitiot). Hän oli hyvin otettu siitä, että ”suomen kieli vihdoin kuuluu näyttö-sillalta” Viipurin teatteritalossa.⁷

Hyvien teatteritilojensa ansioista Viipuri oli 1830-luvulta alkaen yhä suosittampi paikka sille saksankieliselle teatterille ja oopperalle, jota Itämeren piirissä kiertävät ryhmät esittivät. Huomattavin niistä oli J. A. Schultzin oopperaseurue, joka toi varhaisromantiikan uutuuksia Viipuriin erityisesti aina ennen pääsiäistä. Kevättalvesta tuli pysyvä näytäntökausi Viipuriin, koska Pietarin teatterit olivat kiinni ortodoksien suuren paaston aikana. Luterilaisessa Viipurissa saattoi esiintyä ilman esteitä.

Schultz teki useimmat vierailunsa jo ennen Seurahuoneen valmistumista, sillä hänen seurueensa käynnit ajoituivat vuosille 1824–1836. Vaikka voisi luulla, että seurue ja kaupungin saksankieliset piirit vaikuttivat uuden teatteri- ja hotellikompleksin rakentamispäätökseen, aloitteen asiasta tekivät tosiasiaassa kaupungin ruotsinkieliset vastaavanlaisten helsinkiläisten hankkeiden innoittamina – olihan pääkaupunkiin juuri noussut Engelin piirtämä teatteritalo, Esplanaditeatteri (1827) ja Seurahuone (1833) juhlasaleineen ja hotelleineen.⁸

Seuraavalla vuosikymmenellä Viipurin teatteritaloa käyttivät edelleen pää-

sääntöisesti saksankieliset oopperaseurueet, tunnetuimpina Hornicken⁹, Reithmeyerin¹⁰ ja Köhlerin¹¹ seurueet. Heitä seurasivat 1850–1860-luvuilla Nielitzin¹² oopperaseurue, sekä ajoittain paastojen aikana Keisarillisen hoviteatterin ryhmä.¹³ Näiden mukana oli toisinaan kuuluisia tähtinäyttelijöitä, kuten saksalaisen romanttisen koulukunnan edustaja Louis Kühn, joka talvella 1858–1859 esitti Nielitzin seurueen mukana kaikki romantiikan suuret dramaattiset miesroolit.¹⁴

Saksan kieli säilytti asemansa oopperoiden esityskielenä vielä kolme vuosikymmentä sen jälkeen, kun ruotsi oli 1840-luvun taitteesta alkaen vallannut aseman Viipurin säätyläisten pääkielenä. Tämä oli ymmärrettävää monesta syystä. Ensinnäkin tarjonta oli erinomaista. Itämeren alue muodosti saksankielisen kulttuurin luonnollisen levinneisyysalueen, joka riittävän suuren yleisöpohjansa – eikä vähiten Pietarin suuren säätyläisväestön – takia saattoi elättää ammatillisesti koulutetuista laulajista koostuvia seurueita.

RUOTSINKIELINEN TEATTERI ILMESTYY VIIPURIIN

Ruotsinkielisen puheteatterin varhainen edustaja Viipurissa oli Carl Gustaf Bonuvier'n seurue, niin sanottu *Finska (finländska) truppen*. Sillä oli asemapaikansa ja oma teatteritalonsa (1817–1827) Turussa, josta se uskaltautui kokeeksi Viipuriin jo vuonna 1816. Ryhmä palasi kaupunkiin vain pari kertaa, mitä voitaneen pitää osoituksena siitä, ettei Viipurin tuolloisia saksankielisiä seurapiirejä kiinnostanut pieni ruotsiksi näyttelevä seurue Turusta.¹⁵

Seuraava ruotsinkielinen ryhmä uskaltautui Viipuriin vasta neljännesvuosisata myöhemmin, vuonna 1840. Bonuvier'n seurueen ja lupakirjan perinyt Carl Wilhelm Westerlund kävi Viipurissa kahdesti samana vuonna. Mukana ollut nuori näyttelijä kertoo muistelmissaan:

Teatteri oli melko hyvässä kunnossa; oli useita eri kulissikertoja ja täydellinen koneisto. Salongin muodosti avara parketti kiinteine, mukavine nojatuoleineen, kaksi aitoriviä sekä ensi rivin alla, parketin ympärillä, niin sanotut baignoire-aitiot. [– –] Mikään ruotsinkielinen seurue ei ollut esiintynyt täällä moneen vuoteen. Saksaa, venäjää, ranskaa ja suomea puhuttiin eniten, ruotsia kuuli hyvin harvoin. Suomen kolmas hovioikeus oli edellisenä vuonna perustettu tähän kaupunkiin ja sen ansiosta ruotsin kieli jonkin verran yleistyi. Tämä seikka vaikutti paljon näytöntöjemme onnistumiseen.¹⁶

Kolmas ruotsinkielinen ryhmä oli ruotsinmaalainen Pierre Joseph Delandin seurue, joka menestyi Suomessa hyvin. Pietari Hannikaisen arvostelu *Kana-*

vassa oli ensimmäinen artikkeli, johon tämä joutui suomentamaan teatterin terminologiaa.

[M]aanantaina näytettiin Shakespearin (Shekspirin) Murhekuwausta Hamlettia. Teater oli ihan täysi. Herra Hessler näytti Hamletin muodon, samaten kuin Rouva Deland sen rakastetun Ophelin kuwan onnellisemmasti kuin woitiin toiwoa, ja rahwaan tyytyväisyys ilmottaisiin pelin lopussa suurella kiitosmelulla [- -] Kun Haahmo [haamu], joka herra Pousetilta myös oli hyvästi kuwaittu, ikään kuin hauwasta puhui harwalla, painuneella, karkialla äänellään Hamletille, näitä tähän Suomeksi käänetyitä sanoja: [- -] niin se näytti kun katsojoin päässäki hiwukset jo olisivat olleet kohoomaisillaan.¹⁷

Teatterin tarvitseman rahoituksen varmisti ennakkotilaus- eli abonnettijärjestelmä, jossa paikallinen asiamies yritti kerätä ryhmälle mahdollisimman paljon ennakkotilauksia. Tilausten perusteella yleensäkin päätettiin, kannattiko teatterin yrittää jossain uudessa kaupungissa vai hankkiutua sinne, missä heidät tunnettiin.¹⁸ Säätyläistön kannatukseen perustuva yhteisöllinen tuki oli edellytys ammatillisen teatteritaiteen olemassaololle.

Suomen ruotsinkielinen teatterikulttuuri eli ja voi hyvin 1850-luvun alkupuolella, jolloin teatterinjohtaja-näyttelijä Edvard Stjernströmillä oli monopoli Turun, Helsingin ja Viipurin teatteritaloihin. Stjernström käytti hyväkseen etuoikeutensa näytellä myös Viipurissa kaikkina kolmena näytäntökautenaan (1850–1853) ja teki sen 4–6 viikon ajan kaudessa. Hän pyrki liittämään ohjelmistoonsa Suomessa kirjoitettuja näytelmiä, joiden tarjonta kasvoi nopeasti vuosisadan puolivälin molemmin puolin. 1850-luvun alkupuolella sisällyttivät kiertueisiinsa Viipurin myös Carl Gustaf Hessler ja Johan Petter Roos, jotka tunsivat kaupungin entuudestaan.¹⁹

Krimin sodan jälkeen johtaja Otto Andersson teki vuodesta 1856 alkaen yhteissopimuksen kolmen teatteritalon, Helsingin, Turun ja Viipurin käytöstä. Hänen aikanaan ammattilaisnäytännöt Viipurissa jäivät vähäisiksi, sillä hänen teatterinsa vieraili Viipurissa vain yhden kerran keväällä 1859. Todennäköisesti paikallinen seuranäytäntötoiminta kompensoi näiden vuosien olematonta ammattilaistarjontaa. Viipurin teatterista huolehtivat 1860-luvulla Helsingissä kulloinkin näytelleet seurueet. Yksi näistä oli syksyllä 1864 kahden kuukauden vierailulle tullut Th. A. Schwartzin ryhmä, joka näinä vuosina esiintyi myös Helsingin kivisessä teatteritalossa *Nya Theaternissa*, nykyisessä Ruotsalaisessa teatterissa.²⁰ Viipurissa syksyllä 1869 esiintynyt Wilhelm Åhmanin johtama seurue onnistui myös hyvin. Mukana olivat tuolloin teatterin tunnetuin draaattisiin päärooleihin kykenevä pariskunta Frithjof ja Charlotte Raa.²¹

SUOMENKIELISET NÄYTÄNNÖT JA KAUPUNGIN MONET YLEISÖT

Matka lännestä Viipuriin helpottui Riihimäen–Pietarin radan valmistuttua vuonna 1870. Tämän jälkeen suomenkielinen ammattiteatteri otti Viipurin näyttämön haltuunsa vuosien ajaksi.

Helsingin säätyläistön suomenkieliset kulttuuriharrastukset kulmineoitiivat Giuseppe Verdin *Trubaduurin* suomenkieliseen esitykseen marraskuun lopulla 1870. Osia siitä esitettiin saman vuoden joulukuussa²² myös Viipurissa, jonne (Helsingin) Suomalainen Seura järjesti paikallisten kontaktien pyynnöstä koosteen esityksestä. Helsingin ja Viipurin ohella Seura oli esittänyt ohjelmiaan Turussa.

Trubaduurista kuultiin ja nähtiin kohtauksia, joissa päärooleja lauloivat Ida Basilier, Gunnar Fogelberg ja Niklas Achté. Mustalaisäiti Azucenan alttoroollissa vieraili viipurilainen sopraano Anna Forstén. Kohtaukset säesti pianolla joko Viipurin seurakunnan kanttori Heinrich Hermann Waechter tai hänen tyttärensä Elise. Lisäksi kuultiin jalokiviaaria *Faustista* ja pienoisooperetti *Jeanetten häät*.

Puhenäytelmistä esitettiin Aleksis Kiven *Lea* tai osia siitä. *Lea* oli kaksi vuotta aiemmin ilmestynyt Viipurissa VSKS:n kustantamana ja toukokuussa 1869 se oli nähty ensimmäisenä ammattinäyttelijän esittämänä suomenkielisenä draamana. Niin Helsingissä kuin Viipurissakin nimiroolia esitti Charlotte Raa.²³ Toisena puhenäytelmänä esitettiin Kaarlo Bergbomin Italian keskiajalle sijoittuva pienoisdraama *Paola Moroni*. Koska kaikki alkuperäiset esittäjät eivät voineet matkustaa, rooleja jouduttiin paikkaamaan: Bergbom näytteli itsekin *Moronissa* pienen roolin. Vaikka teatterin vierailu Viipurissa jäi lyhyeksi, se merkitsi asianharrastajille suomenkielisen säätyläistoiminnan manifestia.

Suomenkielisen teatterin perustamisesta käytiin keväällä 1872 kiivasta lehti-polemiikkaa. Viipurista käsin siihen osallistui Gabriel Lagus, joka pohti, millä keinoin suomenkielinen teatteri voisi syntyä ja mistä säädyistä teatterin ammatteihin yleensä tullaan. Koska suomea puhuttiin alemmissa luokissa, Lagus ehdotti pitäytymistä yksinkertaisissa näytelmissä ja kouluttamaan esiintyjä systemaattisesti.²⁴

Suomalaisen Teatterin puheosasto perustettiin keväällä 1872 ja Viipuriin se tuli esiintymään jo saman vuoden joulukuussa. Sillä oli tuomisinaan Aleksis Kiven *Kihlaus* ja *Margareta* sekä vanhaa suomennettua hupiohjelmistoa. Seurueen ohjaaja ja johtava näyttelijä oli Oskari Wilho (e. Gröneqvist), joka herätti Viipurin lehdistönkin huomion. Kaupungissa, jossa suuri osa säätyläisistä ymmärsi suomea vähintään auttavasti, ryhmä sai myönteisen vastaanoton. Seurue viipyi Viipurissa joulukuusta helmikuun loppuun 1873. Aamupäivät se harjoitteli uutta ohjelmistoa, mihin teatteritalo tarjosi mitä parhaimmat tilat.

Viipurista tuli historiallisen draaman näyttämö, kun kaupungissa 1870-luvun alussa opettajana työskennellyt lounaissuomalainen kirjailija E. W. Jahnsson vaihtoi kirjoituskielensä ja sepitti Suomalaiselle Teatterille Viipuri-aiheisen suomenkielisen historiallisen näytelmän. Jahnssonin *Bartholdus Simonis* oli vakoiludraama, joka käsitteli 1650-luvun Viipurissa elänyttä Pertteli Simeoninpoikaa. Siinä konna ja neidon viettelijä oli venäläinen aristokraatti. Melodramaattinen loppukohtaus tapahtui Viipurin vanhan muurin ulkopuolella nykyisen Kauppatorin tai Torkkelinpuiston kohdilla. Kaupunginarkkitehti F. A. Odenwall suunnitteli taustakankaan, joka esitti Viipurin linnaa.²⁵ Näin teatteri sai käyttöönsä tarpeellisen fondin, jota voitiin käyttää muissakin talossa järjestettävissä juhlatilaisuuksissa. Historiallinen Viipuri nousi *Bartholdus Simoniksen* muodossa näyttämölle marraskuussa 1873.

Myöhäissyksyn 1873 vierailullaan Suomalainen Teatteri toteutti uuden avauksen: se esiintyi Viipurissa perustaakseen puheosastonsa rinnalle lauluosaston, Suomalaisen Oopperan. Vierailun ajan oopperan orkesterina toimi Ernst Schnéevoigtin johtama Viipurin orkesteri. Avausnumeroksi valmistettiin Gaetano Donizettin ooppera *Lucia di Lammermoor*, joka perustuu Walter Scottin romaaniin. Suomeksi esitetystä italialaisesta oopperasta jäi vuoden sensaationa mieleen erityisesti Emmy Strömerin syvästi eläytynyt tulkinta Luciasta, väärälle miehelle naitettavasta neidosta, joka menettää järkensä. Myös aiemmin esitetty *Trubaduuri* elvytettiin. Puheosasto teki samaan aikaan Viipurista käsin ensimmäisen vierailumatkansa Pietariin.²⁶

Marraskuun 1873 esitykset Viipurissa aloittivat kotimaisen oopperataiteen. Tapahtuman käännteentekevyyttä on muistellut yhteen säätyläistön kansoittamista näytännöistä osallistunut Werner Söderhjelm.²⁷ Viipurista Suomalainen Ooppera jatkoi kiertuettaan Turkuun ja uskaltautui Helsinkiin vasta maaliskuussa 1874.²⁸ Yllättävää kyllä Suomalainen Ooppera ei palannut enää kertaakaan Viipuriin, vaikka se oli siellä käynnistynyt ja puheosasto oli siellä suosittu. Yhtenä selityksenä saattavat olla muiden oopperaseurueiden vierailut, joista mainittakoon keväällä ja syksyllä 1875 Viipurissa esiintynyt L. Fichtelbergerin oopperaseurue.

Miksi suomenkieliset oopperasesongit pysähtyivät Viipurissa tähän avaukseen, vaikka Bergbomin ryhmä teki seuraavina vuosinaan vierailuja Turkuun? Turun yleisöpohja ei nimittäin varsinaisesti ollut Viipuria laajempi eivätkä Bergbomin oopperaryhmän myöhemmät säännölliset Turun vierailut suinkaan aina menestyneet. Bergbomin valinnan syynä saattoivat olla kuitenkin Turun paremmat orkesteriolot. Toisaalta siellä säätyläistön suomen taito oli niin heikkoa, ettei kukaan pystynyt alkuun pitämään suomeksi edes juhlien kiitospuhetta.

Viipurissa olisi ilman muuta osattu pitää puheet suomeksi, mutta ehkä oop-

pera ei taiteena vedonnut riittävästi Viipurin keskiluokkaan ja kansan asiaan samaistuneisiin fennomaaniipiireihin. Teatteritalokin oli päästetty niin huonoon kuntoon, että se jouduttiin sulkemaan vuonna 1877, kun Suomalainen Ooppera olisi tarvinnut sitä vierailuihinsa.²⁹ Kuusi vuotta (1873–1879) toimitetaan Suomalainen Ooppera oli velkaantunut niin vaikeasti, että sen toiminta lakkautettiin ja pelkkä puheteatteri jatkoi.

Viipurin suomenkielinen väestö koki lopullisen teatteriherätyksen keväällä 1876, jolloin Suomalaisen Teatterin puheosasto tuli kolmatta kertaa Viipuriin. Teatteria odotettiin ja sen näyttelijöiden ansiot tunnettiin. Ohjelmistossa oli Kiven *Nummisuutarit*, joka saavutti Viipurissa erityisen menestyksen. Kiven kansanläheinen huumori sai vastakaikua laajenevan ja suomea hyvin ymmärtävän katsojakunnan piirissä. Yleisön koostumusta kuvastaa, että teatterin toinen parvi oli kansoitettu samalla kun kalliimmat paikat ensi parvella olivat jääneet myymättä.

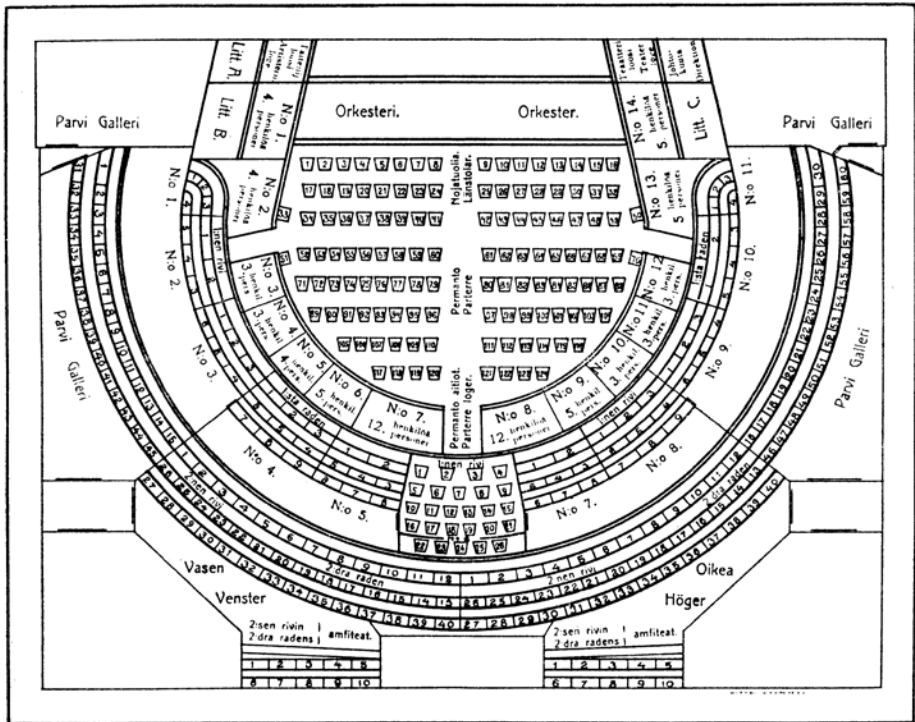
Ajan tavan mukaisesti viipurilaiset keräsivät lahjan teatterin parhaalle näyttelijöille. Ensimmäiset saajat olivat puheosaston kantavat voimat, Marttaa ja Topiasta esittäneet Aurora Aspegren ja Oskari Wilho, joihin molempiin Helsingin säätyläistä suhtautui tietyllä varauksella.³⁰

PUHEOSASTO MENESTYY VIIPURISSA

Puheosaston taiteilijat tulivat seuraavan kerran Viipuriin vasta kesällä 1879, nyt omaan laskuunsa. Konkurssikypsän teatterin näyttelijöinä he saivat näin tienattua itselleen kesäkauden palkat etenkin kun tiesivät yleisön innolla heitä odottavan. Teatterin sensaatio oli nelisen vuotta mukana ollut Ida Aalberg, jonka vetovoima oli jo havaittu. Hän näytteli teatterin kuuluisissa uutuuksissa ja nousi juhlinnan kohteeksi teatterin ensimmäisenä tähtenä. Aalberg otettiin Viipurissa hyvin vastaan: Viipurinlahden kartanoissa hänellä riitti koko kesän niin paljon vieraskutsuja, että hän pitkitti omin luvun kesälomaansa vielä, kun syyskauden piti Helsingissä alkaa.

Suomalaisen Teatterin alkuajat 1870-luvun Helsingissä olivat vaikeat kiivaan kielitaistelun takia. Emilie Bergbom, teatterinjohtajan sisar ja apulainen mainitsi eräässä kirjeessä, että Viipurissa ”kaikki ymmärtävät suomea, eikä ruotsinkielinenkään joudu leimatuksi, jos hän käy suomenkielistä teatteria katsomassa”. Myöhemminkin Viipuri oli Suomalaisen Teatterin näkökulmasta ”vårt bästa ort” ja ”parempaa tuskin voi toivoa”³¹. Kerran Viipurissa ollessaan teatterinjohtaja Bergbom mietti myös, mistä löytäisi sopivan venäläisen laulunäytelmän arvellessaan sellaisella olevan menekkiä, mutta se jäi löytymättä.³²

Yleisön sosiaalinen pohja laajeni, kun esityksiin tuli Viipurissa yhä enemmän suomenkielisiä katsojia. Siksi sukkeluudet ja sävyt ymmärrettiin parem-

Teatterin sali oli hevosenkengän muotoinen ja ajalle ominaisen intiimi. Se oli alkuun vail-
la lämmitystäkin. Kaupungin omistukseen
vuonna 1841 siirtyneen rakennuksen muoto
muuttui hieman laajennuksissa vuosina 1851,
1881 ja 1922. Valokuvassa sali Vidolfa ja Jac.
Ahrenbergin 1881 suunnittelemassa muodos-
sa. Ylhäällä istuinkartta vuodelta 1909. ³³

min kuin Helsingissä. Sielläkin yleisön kielitaito tosin kohentui 1880-luvun
mittaan, jolloin kaupunkiin muuttaneet työ- ja palvelusväki löysivät teatterin.

Viipurissa teatteritalo avattiin remontoituna uudelleen yleisölle syksyllä 1881.
Jac. Ahrenbergin suunnitteleman kunnostuksen yhteydessä rakennettiin lisää
aitioita ja sali sai uuden värityksen. Vihkiäisjuhlassa pääohjelma oli rehtori
G. Laguksen mukaan ”loistelias” tai kuten suomenkielinen lehti sanoi, ”inno-
kas esitelmä näytelmätaiteesta Wiipurin teaterihuoneessa”. Päänumerona oli
kolme kuvaelmaa Kaarle Knuutinpojasta Viipurissa: maihinnoisuus Viipuriin

1441, komea hovikohtaus Viipurin linnan tuolloin jo hävinneissä saleissa sekä lopuksi taiteen hengettärien kuvaelma. Sen jälkeen seurasivat tanssiaiset, joissa päästiin kokeilemaan permantoistuimien päälle asennettavaa tanssilattiaa. Sellainen mahdollisti teatterigaalojen järjestämisen Viipurissa vastaisuudesakin – mannermaiseen tyyliin.

Sanomalehti *Ilmarinen* otti kieliasiassa kohteliaan, mutta terävän kannan: ”Luultavasti epähuomiossa oli ohjelmasta unohtunut kaikki suomalaiset juhlaravarukset, ja sentähden olikin juhla aivan umpiruotsalainen.”³⁴ Emilie Bergbom ja myöhemmin suomenmielisen professori Eliel Aspelin-Haapkyän historiankirja pitivät asiaa ”hirveänä sveesien juonena”, samoin sitä, että Lagus ei ollut katsauksessaan maininnut Ida Basilieria tai Emmy Achtéta.³⁵

Suomalainen Teatteri aloitti ensimmäisen kautensa Viipurin uusitussa talossa heti avajaisten jälkeen. Viipurilaiset olivat ilmoittaneet, että ilman kirkkainta tähteään Ida Aalbergia teatterin ei pitäisi edes tulla, mutta Aalberg sairasteli ulkomailla eikä saapunut koko talvena.³⁶

Seuraavana vuonna Ida Aalberg varasti taas kaiken huomion. Viipurilaistustainen kirjallisuudentutkija Werner Söderhjelm, josta seuraavana vuonna kaavailtiin jo Bergbomin syrjäyttäjää, vietti syksyllä 1882 paljon aikaa neiti Aalbergin kanssa Viipurissa ja Pietarissa.³⁷ Marraskuun 1882 tapaus oli Zachris Topeliuksen draama *Regina von Emmeritz*, näytelmä katolisesta neidosta, johon Kustaa II Aadolfin jalomielisyys tekee syvän vaikutuksen. Suuriin teoksiin tarvittiin aina avustajia, joten Bergbom käytti Viipurissa paikallisia sotilaita, joille lopulta ei tahtonut riittää vaatteita. Bergbomin kuvaus kelpaa malliesimerkiksi teatterikaskusta, jossa uhkaava täydellinen katastrofi ihmeen kaupalla vältetään vain täpärästi.

Regina meni loistokkaasti. [- -] Yhteisnäyttelemisen meni hyvin, mutta se oli maksanut hikeä. Kaikista vaikeista illoista, joita minulla puhenäyttämöllä on ollut, oli Reginan kenraali Viipurissa vaikein. Tiedät mikä työ on avustajien harjoittamisessa Reginaan. Voit kuvitella siten epätoivoni kun niistä 38:sta sotilaasta, jotka ovat mukana, 10 tuli kenraaliharjoitukseen, muilla oli este. Ja pahinta oli, että niillä oli este seuraavanakin päivänä. Olin epätoivoinen. Olin sielun ja ruumiinvoimiltani yliväsynyt, mutta piti noudattaa uusia sotilaita ja aloittaa harjoitukset heidän kanssaan. Siitä tuli tietysti löperöä, sillä eiväthän he heti ymmärtäneet monimutkaista tilannetta. Illan lähestyminen ahdisti todella. Mutta se sujui lopulta onnellisesti. Ne sotilaat, jotka olivat olleet harjoituksissa, hankkivat sijaiset palvelustoimiinsa – he olivat kuulleet sanat, jotka heitin pääharjoituksessa ”joudunpa tässä nyt varmaan hankkimaan ryssiä tilalle” ja se oli vähän lisännyt heidän kiinnostustaan. Nyt oli uusi sotku. Paikalle tulivat entiset ja uudet, nyt piti hankkia puvut kaikille. Onneksi sotilaspuvustomme on siksi runsas, että se meni

verraten helposti. Mutta päähineet! Kulta-kypärät olivat unohtuneet Helsinkiin, samoin mustat nahkakypärät. Nyt piti ottaa mitä ikinä kypäriä löytyi ja kun ne loppuivat, baretteja ja toque'eja. En uskaltanut lähettää ketään pois, sillä silloin olisin ehkä toisen kerran joutunut pulaan, mutta kyllä puistatti, kun näin parin upseerin esiintyvän lierihatuissa. Onneksi näyttämöllä oli niin paljon liikettä että yksityiskohtia ei varmaan huomattu. Viimeistä kertaa varten pyysin [puvustaja] S:n hankkimaan pari harmaata hattua.³⁸

1880-luvun alku oli puheosastoksi supistuneessa Suomalaisessa Teatterissa sen aktiivisinta aikaa ja Viipurin vierailuja oli lähes vuosittain.³⁹ Ida Aalbergistakin tuli lähes viipurilainen hänen solmittuaan toisen avioliittonsa vuonna 1894 paroni Alexander von Uexküll-Gyllenbandin kanssa. Pietarilaisten appivanhempien huvila Augustenhof sijaitsi Pikiruukin alueella Monrepos'n vieressä Suomenvedenpohjan rantahuviloiden joukossa. Kaupungista muodostui tästedes Aalbergin omien kiertueiden harjoitus- ja koenäyttämö: Viipurista käsin oli helppo matkustaa Helsinkiin, Pietariin ja Eurooppaan.⁴⁰

KOHTI VIIPURIN OMAA TEATTERIA

Viipurin suomenkieliselle yleisölle ei 1880-luvun puolivälin jälkeen enää riittänyt vain Helsingistä käsin yhä harvemmin vierailleen Suomalaisen Teatterin näytäntöjen tarjonta. Avuksi tuli vuonna 1887 aloittanut Suomalainen Kansanteatteri. Se otti tehtäväkseen vastata maakuntien kysyntään, johon Bergbomin teatteri ei enää ehtinyt. Teatterin johtajat Aurora ja August Aspegren olivat ennestään tuttuja Viipurissa. Hyvän yleisöpohjan takia Suomalainen Kansanteatteri alkoi viettää yhä enemmän aikaa Viipurissa esittäen pääosin tuttua ohjelmistoa. Aspegrenien seurue esiintyi Viipurissa ensi kerran vuosina 1888 ja 1890 ja sitten vuosittain jaksolla 1892–1899. Näytäntöjä pidettiin Viipurissa 12 vuoden aikana yhteensä 195.⁴¹ Kansanteatterilla oli silti jatkuvia taloudellisia vaikeuksia eikä se aina saanut valtionapuja. Koko 1890-luvun ajan Viipurissa nähtiin kehittyviä suomenkielisiä näyttelijöitä sekä monia nuoria kykyjä, sillä Aspegrenien teatteri tuli käytännössä kouluttaneeksi Suomeen seuraavan sukupolven näyttelijöitä, joista monet siirtyivät vuorollaan Helsinkiin.

Viipurin ruotsinkielisten ooppera- ja teatteritarjonnasta huolehtivat vuosisadan lopulla Suomessa perustetut ooppera- ja teatteriseurueet. August Arppe oli näiden vetäjästä tärkein, näyttelijä, ohjaaja ja teatterinjohtaja, joka johti seurueita taitavasti, kunnes 1895 siirtyi Helsingissä *Svenska Teaternin* johtoon. Ensin Arppella oli kaksi oopperaseuruetta, jotka kävivät Viipurissa keväällä ja syksyllä 1889. Vuosien 1893 ja 1894 vierailija Viipurissa taas oli Arppen teatte-

Juho Lallukan pestaama Viipurin "rimatonna" Mia Backman (vasemmalla edessä) ja kylässä olevia näyttelijäystäviä noin vuonna 1910. Backmanin edessä keskellä Viipurin kuiskaaja ja näyttelijä Aina Osa. Kansallisteatteriin siirtynyt dramaattinen kyky Hilda Martin-Pihlajamäki seisoo oikealla, hänestä vasemmalle Viipurin operttitähti Aino Haverinen, puvustonhoitaja Fanny Silanen ja hieman kumartuneena näyttelijä Rosa Pulkkinen.

riseurue *Inhemska Teatersällskapet*. Hänen jälkeensä seuraavia yrittäjiä olivat *Folkteatern* (Viipurissa 1907) ja *Svenska Inhemska Teatern* (1915, 1916 ja 1917), josta muodostui aikanaan *Åbo Svenska Teaternin* kantaryhmä.

Viipurissa teatteritarjonnasta ei kuitenkaan ollut pulaa, eikä nähtävästi yleisöstä. Ruotsinmaalaisia edustivat *Fröbergiska truppen* (1886, 1892), *Carlsbergs Opera och operettsällskap* 1894 ja *Svenska operettsällskap* 1894. Pietarin läheisyys ja matkareitit ovat auttaneet siihen, että Viipurissa kävivät Ranskalainen operettiseurue (1889) samoin italialais-venäläinen (1889, 1890, 1897) ja wieniläinen operettiseurue (1900) sekä pari muuta.⁴² Tämä selittää myös, miksi ensimmäiset suomenkieliset operetit esitettiin Viipurissa.

Suomenkielistä pysyvää teatteria alettiin kuitenkin järjestää Viipuriin jo vuonna 1897, mutta asiassa tapahtui viivytyksiä. Joukko Suomalaisen Kansanteatterin näyttelijöitä oli eronnut protestina Aspegrenin huonoa johtamista

vastaan ja ryhmästä irtautuneet toimivat säntillisemmän Aapo Pihlajamäen johdolla noin vuoden ajan. Sovinto saatiin aikaan perustamalla kokonaan uusi teatteri, Suomalainen Maaseututeatteri, jolle koottiin vahva johtokunta. Puheenjohtajana oli ensin suomenkielisiä hankkeita Viipurissa aktiivisesti toimeenpannut Daniel Woldemar Åkerman, mutta myös tuleva teatterin avainhenkilö, tukkukauppias Juho Lallukka, kuului teatterin ensimmäiseen hallitukseen. Kun teatterin piti toimia myös muualla Suomessa, sille nimettiin laaja toimikunta ”ohjaamaan sen toimintaa”.⁴³ Se piti aloittaa puhtaalta pöydältä ja johtajaksi tarvittiin August Aspegrenia sivistyneempi mies. Toiminta käynnistyiikin hyvin Kasimir Leinon johdolla.

Suomalainen Maaseututeatteri oli 1900-luvun alkuvuosina Suomen toiseksi vahvin teatteri näyttelijäkunnaltaan ja ohjelmistoltaan. Pääosin sen ohjelmisto seurasi Suomalaisen Teatterin (vuodesta 1902 Suomen Kansallisteatterin) linjoja: esitettiin ulkomaisia klassikoita, mahdollisimman paljon kotimaisia uutuuksia ja sittemmin vetäviä ulkomaisia uutuusiakin.

Niin kuin oopperaa, myös operettia esitettiin suomen kielellä ensimmäisenä Viipurissa.⁴⁴ Vuonna 1904 esitetyn *Pikku pyhimyksen* pääosan lauloi viipurilainen Aino Haverinen, joka nousi kuuluisuuteen laulavana näyttelijänä. Vastaanotto oli niin innostunut, että operetti tuli jäädäkseen ja takasi osaltaan Viipurin teatterielämän kukoistuksen. Kaupungin musiikkikoulutus ja tuolloin jo monipuolinen orkesteritoiminta tarjosivat resursseja laadukkaalle toiminnalle, sillä laulajia ja tanssijoita tarvittiin paljon.⁴⁵

Suomalaisen Maaseututeatterin alkuvuosien johtajia olivat kirjailija ja ohjaaja Kasimir Leino (1899–1903) sekä kirjailija ja ohjaaja Jalmari Finne (1903–07, 1913–14). Kaarle Halme (1903–04, 1912–13) taas oli taustaltaan näyttelijä ja ohjaaja, joka myöhemmin myös kirjoitti. Johtajina toimivat myös kirjailijataustainen kriitikko Erkki Kivijärvi (1908–12) ja näyttelijästä ohjaajaksi siirtynyt Pekka Alpo (1914–20). Vaikka Maaseututeatterin tarkoitus oli palvella koko maata, se keskitti käytännöllisistä ja taloudellisista syistä näytäntöjään yhä enemmän vain Viipuriin. Muut kaupungit lopettivatkin sen tukemisen ja alkoivat suunnitella omia teattereitaan.

Vuonna 1918 Suomen Maaseututeatterin nimi muutettiin Viipurin Näyttämöksi. Itsenäisyyden ajalla Viipurin Näyttämön kuuluisimpia johtajia oli Eino Jurkka (1925–28), jonka mukana teatteriin tuli hänen vaimonsa, lahjakas draamanäyttelijä ja komedienne Emmi Jurkka.⁴⁶ Myös Emmin veli Arvi Tuomi tuli teatterin näyttelijäksi ja jäi Viipuriin kymmeneksi vuodeksi.

Juhlakohtaus Kasimir Leinin 9-näytöksisestä, kahteen iltaan jakautuvasta runodraamas-
ta *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* Suomen Maaseututeatterin esittämänä Kuopion vierailulla
tammikuussa 1902. Leino oli teatterin ensimmäinen johtaja 1899–1903.

TEATTERI KANSALAISTOIMINNAKSI

Työväestön teatteriharrastus heräsi Suomessa 1880-luvulla samaan tahtiin työväenliikkeen muiden toimintamuotojen kanssa.⁴⁷ Teatteripiiristä tuli vuonna 1888 perustetun Viipurin Työväenyhdistyksen vetovoimaisimpia harrastusmuotoja. Vuonna 1897 perustettu Viipurin Työväenyhdistyksen näytelmäseura toimi vuoteen 1904 työväentalossa Punaisenlähteentorinkatu 10:ssä. Lähes samaan aikaan Suomalaisen Maaseututeatterin kanssa toimintansa aloittanut teatteri kuului Suomen varhaisimpiin työväennäyttämöihin.

Vuonna 1904 perustettiin yhdistyksestä erillinen Viipurin Työväen Teatteri, jossa vain johtaja ja jotkut näyttelijät nauttivat palkkaa. Enimmät toimivat ajalle leimallisesti mukana harrastajapohjalta, ja parhaimpina aikoina säännöllisesti näyttelevät saivat korvauksen työstään. Näihin aikoihin suomalaista teatterielämää luonnehti muutoinkin täyden ammattilaisuuden ja harrastustoiminnan välissä toiminut laaja ”harmaa työvoima”.

Kaukana toisistaan olevissa Viipurin esikaupungeissa toimi paikallisia työväenteattereita ainakin Uuraassa, Talikkalassa, Tammisuolla ja Sorvalissa.

Niiden toimintaa pitivät yllä paikalliset aktiivit ja paikallisnäyttämöillä kasvoi tulevia voimia sekä Viipurin Työväen Teatteriin että Viipurin Näyttämölle. Tunnetuin Sorvalin kasvatti oli Elsa Turakainen.⁴⁸

Viipurin Työväen Teatterilla oli merkitystä sekä porvarillisen teatterin kilpailijana että laajemmin teatteriyleisön kasvattajana. Teatterinharrastajat ja heidän ystävänsä kävivät katsomassa kaikenlaista kiinnostavaa ohjelmistoa, mitä ammattiteatteri tarjosi. Joitakin 1920-luvun johtaja- ja teosvalintoja voi tosin uumoilla poliittisesti motivoituneiksi, sillä Viipurin Työväen Teatterin piirissä toimi SDP:stä vasemmalla olevia henkilöitä. Työväenteatterin johtajan suotiin ilman muuta edustavan maailmankatsomukseltaan selkeästi vasemmistoa.⁴⁹

Elokuvanäyttämöjen tarjonnan kasvu 1920-luvulla ajoi Viipurin Näyttämön ja Viipurin Työväen Teatterin kilpailutilanteeseen ja taloudellisesti ahtaalle. Valtionavun jakamista kahdelle vaikeuksissa olevalle ammattiteatterille alettiin pitää turhana ja poliittisestikin hieman ikävänä asiana. Siksi valtiovalta ryhtyi ajamaan kaupunkien teattereiden yhdistämistä. Viipuri oli varhaisimpia kaupunkeja, jossa yhdistyminen toteutui: vuodesta 1932 entiset kaksi teatteria aloitivat yhteiselon Viipurin kaupunginteatterina. Kaupunki otti huolehtiakseen molempien vanhoista veloista.⁵⁰ Työväentalon salista tuli elokuvateatteri Tähti.

Viipurin kaupunginteatterin pitkäaikaisimmaksi johtajaksi muodostui Arvi Tuomi. Hän aloitti siellä näyttelijänä ja siirtyi välillä Työväen Teatterin johtajaksi (1926–1932). Kaupunginteatteriin hän palasi vuosiksi 1932–1937. Hänen seuraajansa Glory Leppäsen johtajakauden (1937–1940) sen sijaan katkaisi talvisota rauhantekoinen.⁵¹ Teatteritalo tuhoutui tulipalossa elokuussa 1941 Viipurin takaisinvaltauksen yhteydessä. Jatkosodan aikana Viipurissa toimi Sotateatteri (1942–1944), joka huolehti kaupunkiin palanneiden ja rintamajoukkojen viihtymisestä. Se valmisti ja esitti monia operetteja ja laulunäytelmiä raskaiden aikojen kevennykseksi.⁵² Viipurin kaupunginteatteri yritti kiertueilla vielä tavoittaa karjalaisyleisöä, mutta lopetettiin hallinnollisesti vain pari vuotta sotien jälkeen (1946).⁵³

Viipurissa menestyneitä näyttelijöitä oli kiinnitetty Helsinkiin tuon tuostakin, joten moni pääkaupungin teattereiden parhaista näyttelijöistä oli kokeillut siipiään Viipurissa. Lavastajia työllisti elokuvateollisuus ja Helsingistä tuli monelle muullekin viipurilaiselle teatterin ammattilaiselle luontevin uusi kotikaupunki.

Viipuria teatterikaupunkina ja sen nokkelasti reagoivaa teatteriyleisöä on teatterialalla muisteltu. Jaakko Leppo koki 1930-luvun alun kaupungin lehtimiehenä:

Viipurissa teatteriharrastuksen ylläpitäjinä ja näyttämön tukijoina oli kaikkien kansankerroksien jäseniä. Työväenteatterin puolella oli toiminta luonnollista pyrkimystä kulttuurin piiriin. Työläiset olivat omakohtaisesti janoisia ja pyrkivät taiteen lähteille. Mutta aivan sama oli ilmiö myöskin [– –] toisella puolella. Nousevan porvariston ensi polven miehet tapasivat myöskin kulttuurikaipuunsa kohteen teatterin tukemisessa. Kauppaneuvos Juho Lallukan ajoilta oli tietenkin olemassa tapa lähteä illalla, kaikkien päivän vaivojen jälkeen, virkistymään teatteriin. Teatterissa tavattiin, tavattiin tuttavias ja tavattiin tuntemattomiakin. [– –] Kaupungin huomattavimmat liikemiehet, nimenomaan käsityöläisliikettä harjoittavat, olivat sitemmin mitä innokkaimpia teatterin kannattajia. [muun muassa Mikko Wilska]⁵⁴

Lepon analyysi on monin tavoin uskottavaa. Samoin on syytä ottaa tarkasteluun Kersti Bergrothin vahvan nostalginen kuvaus viipurilaisen teatteriyhteisön luonteesta: miten se oli kiitollista, syttyvää ja herkästi eläytyvää itkuun ja nauruun. Kaunopuheisuuden takaa heijastuu ilmiö, josta on saatu muitakin todistuksia. Kuvaus myötäilee tunnettua, vaikkakin epätieteellistä ja myyttistä kansanluonteiden typologiaa, jonka mukaan karjalaiset ovat nopeita, impulsiherkkiä, helposti syttyviä ja tunnetiloiltaan heilahtelevia. Teatterintekijöiden omat samansuuntaiset lausumat Viipurin yleisöistä perustuvat kuitenkin illasta toiseen toistuneeseen kokemukseen eri tavoin reagoivista yleisöistä. Niihin monissa kaupungeissa esiintyneillä näyttelijöillä oli vertailukohtaa ja siinä mielessä empiiristä kokemusta. Viipurin kohdalla muistelijat ovat olleet yhtä mieltä siitä, että siellä oli näyttelijän kannalta Suomen paras yleisö. Teatterialalla koetaan usein, että onnistuneessa esityksessä näyttämö ja katsomo ”hengittävät samaan tahtiin”. Tämän ilmiön muotoilee Bergrothin runollinen teksti:

Tuskin oli eroa katsomon ja näyttämön välillä. Nämä ihannekatsojat antoivat oman vastauksensa jokaiseen vuorosanaan, he hymyilivät, suuttuivat, masentuivat, rakastuivat silmin nähtävästi ja korvin kuultavasti. Katsomo oli kuin järvenpinta, jota näyttämöltä tulevat sanat koskettivat kuin tuulenhenkäykset. Tämä korkeataiteellinen kyky vastata silmänräpäyksessä jokaiseen sanaan auliilla tunneväreilyllä on aivan harvinainen, melkein uskomaton. Se, joka ei ole nähnyt ja kuullut tällaista näyttämön ja katsomon ’yhteisnäyttelemistä’, ei tiedä, mitä teatteri-ilta voi olla. Ei ole ihme, että sellainen teatteriyhteisö on kasvattanut ihmeherkkiä näyttelijöitä. Syntymäkaupunkini näyttämön kautta ovat kulkeneet monet parhaistamme ja rakkaimmistamme.⁵⁵

MILLÄ KIELELLÄ ORKESTERIT SOITTAVAT?

Musiikissa ja tanssissa esittäjien äidinkielellä on vieläkin vähemmän merkitystä kuin teatterissa. Tämä helpottaa ammatillista liikkuvuutta: ei kysy muusikko, mitä kieltä hänen kuulijansa puhuu, eikä musiikin kuulijalle ole merkitystä soittajan äidinkielellä. Seuraavassa tarkastellaan Viipurin säätyläistön musiikkiharrastuksen leviämistä ja kaupungin musiikillisten instituutioiden syntyä.

Yksityisten piirien musiikkiharrastuksen läpimurtoa organisoituneeksi musiikkielämäksi edistivät jo 1870-luvulla monet kansalaisjärjestöt. Viipurin musiikkielämän rakentamisesta ansaitsevat kiitoksen kaksi lahjakasta ”maanmuuttajaa”, toinen Saksasta, toinen Venäjän imperiumin sisältä, Richard Faltin ja Boris Sirpo.

Musiikkiesityksiä ammattilaisten ja harrastajien voimin voitiin 1700-luvun lopulta alkaen järjestää paitsi yksityisasunnoissa myös vanhimmassa teatteritalossa Tervaniemellä ja 1800-luvun alkuvuosista alkaen Uuden raatihuoneen salissa. Johann Arnold Schultzin oopperaseurueen musiikinjohtaja Gotthard Johann Dieberg (1799–1857) jäi Viipuriin ja hankki elantonsa ensin jalkaväkirykmentin kapellimestarina, sitten lukion musiikinopettajana ja kuorolaulun edistäjänä. Jopa suomenkielisiä kansanlauluja esitettiin kuorosovituksina. Dieberg ehdotti vuonna 1854 pienen kaupunginorkesterin perustamista Helsingin ja Turun tapaan, mutta Viipurissa ei vielä ollut siihen varaa tai innostusta.

Yksityisenä musiikinopettajana Viipuriin tullut Hermann Waechter (1818–1881) nimitettiin 1847 saksalais-ruotsalaisen seurakunnan kanttoriksi ja Diebergin kuoltua lukion musiikinopettajaksi. Waechter organisoi musiikkitoimintaa, hoiti nuottimyyntiä sekä sävelsi ja sovitti musiikkia.⁵⁶ Kuorotoimintakin käynnistyi: pianisti Ernst Meyerin johdolla perustettiin lauluyhdistys, *Gesangverein*.⁵⁷

Musiikkielämän kehitykselle ratkaisevaa oli Richard Faltinin (1835–1918) tulo Viipuriin saksankielisen Behmin yksityiskoulun musiikinopettajaksi vuonna 1856. Kokoamalla kaupungin soittotaitoiset säätyläiset ja sotilasmuusikot Faltin perusti Viipuriin orkesterin ja järjesti sinfoniakonsertin. Samoin hän kokosi suuren sekakuoron niin, että vuonna 1860 voitiin jo esittää sinfoniakonsertissa Haydnin *Rummuniskusinfonia* sekä katkelmia oratoriosta *Luominen (Die Schöpfung)*. Solistivoimia oli riittävästi, sillä kaupungissa oli useita musiikkia harrastavia perhekuuntia, tunnetuimpina Wahlit ja Freyt. Kaupungintalossa alettiin järjestää säännöllisesti konsertteja, joiden yleisö vähitellen laajeni. Salista tuli aikanaan populaarikonserttien tyyssija.

Aikakauden eurooppalaisista kuuluisuuksista Viipurissa esiintyivät Pietarin matkansa yhteydessä esimerkiksi laulajatar Johanna von Schoultz ja viulisti Ole Bull. Neitsytniemellä toimi vuodesta 1853 alkaen kaupunkilaisten virkis-

FORSTÉNIN SISARUKSET

Rovasti Mortimer Forsténille (1819–1904) kuului Viipurin tuolloin vielä jakamaton seurakunta. Pappilassaan Forstén oli joviaali ja vieraanvarainen isäntä, jonka kodista muodostui paikallisen seuralämän keskus. Siellä harrastettiin paljon kulttuuria ja erityisesti musiikkia. Kaksi Forsténin lapsista teki uran laulajina.

Musikaalisesti huomattavan lahjakas Anna Forstén (1847–1926) tunnettiin kauniista lauluäänestään. Hän opiskeli musiikkia ensin Helsingissä ja jatkoi opintojaan Pariisissa laulopedagogi Masset'n johdolla. Tämän opissa kävi samaan aikaan Emmy Strömer, tuleva Emmy Achté, jonka lahjoja Masset'n tiedetään vertailleen toiseen suomalaisoppilaaseen seuraavasti: ”Te neiti Forstén olette enemmän muusikko kuin neiti S.” Forstén lauloi esimerkiksi Suomalaisen Seuran näytännössä Viipurissa vuonna 1870.

Perheen avarakatseisuus mahdollisti Annan lauluopinnot, mutta papintyttären haaveet laulajan urasta etenkin oopperan lavoilla olivat nähtävästi liikaa kaupunkiyhteisölle. Sosiaalinen paine ja vaikea kurkkutauti pakottivat Forsténin luopumaan urahaaveistaan esiintyvänä taiteilijana. Hän jatkoi silti työtään musiikin parissa, ensin Viipurin tyttökoulun musiikinopettajana ja sittemmin laulunopettajana Viipurin lukkarikoulussa sekä yksityisessä musiikkikoulussa ja vuonna 1918 perustetussa musiikkiopistossa.⁵⁸

Annan nuorempi veli Filip Forstén (1852–1932) onnistui luomaan harvinaisen menestyksekkään kansainvälisen uran. Lääketieteen opintojensa ohella hän opiskeli laulua Emilie

Wienin Musiikkiakatemiaan professoriksi päätyneen baritonin Filip Forstén viipurilaisessa käyntikorttikuvassa.

Mechelinin johdolla ja esiintyi nuorena miehenä sekä Helsingin Nya Theaternissa (Ruotsalaisessa teatterissa) että Suomalaisessa Oopperassa Figarona. Sisarensa tavoin hän lähti Pariisiin Masset'n oppilaaksi, mutta jatkoi vielä opintojaan Italiassa. Filip Forstén teki laulajan uraa eri puolilla maailmaa: hän esiintyi Englannissa ja teki italialaisen oopperaseurueen mukana Etelä-Amerikan kiertueen. Hänet kiinnitettiin Maltaan oopperaan. Forstén esiintyi neljä vuotta Tukholmassa. Mutta läpimurron kansainväliseen tähteyteen ja ylhäisten seurapiirien suosioon hän teki Wienissä vuonna 1888. Hän jäi kaupunkiin antamaan laulutunteja yksityisoppilaille, kunnes hänet vuonna 1894 kutsuttiin Wienin Musiikkiakatemiaan laulopedagogiikan professoriksi. Toimittuaan virassa 30 vuotta Forstén palasi viimeisiksi vuosikseen Viipuriin.⁵⁹

tyspuisto, joka kantoi lontoolaisen esikuvansa mukaan nimeä Vauxhall. Siellä pidettiin konsertteja ja muita huvitilaisuuksia.⁶⁰

Säätyläisten elämänmuotoon kuuluivat sirpaleohjelmasta koostuvat musiikalliset *soirées*, joita korvaamaan myöhemmin syntyi kaupungin konserttielämä. Viipurista löytyi säätyläistaustaisia muusikoita, joita lähetettiin ulkomaille kouluttautumaan. Elise Waechteristä tuli pianisti, Ernst Fabritiuksesta viulisti ja säveltäjä. Rovasti Mortimer Forsténin lapsista kaksi, Anna ja Filip opiskelivat laulua Pariisissa.

Viipurin säätyläistaustaisia laulajista kotimaassa tunnetuin oli basso Hjalmar Frey (1856–1913), joka oli kaksi vuosikymmentä kiinnitettyä Pietarin Keisarilliseen oopperaan (1885–1905), mutta joka konsertoi paljon myös Suomessa. Sopraano Mally Burjam, taitelijanimellä Mally Borga (1874–1919) lauloi useana vuonna Monte Carlon oopperassa ja aikanaan Viipurissa Oskar Merikannon *Pohjan neidin* pääroolin 1908.⁶¹ Molemmilla oli huomattavan varakas tai muuten merkittävä kotitausta, mikä helpotti pitempiä oleskeluja ulkomailla. Säveltäjä ja pianisti Ernst Mielekin (1877–1899) luomis- ja esiintymiskausi Viipurissa päättyi liian varhain.

Säätyläisharrastajissa oli siis runsaasti esiintymiskykyisiä taiteilijoita, jotka perhekuntineen ja säännöllisine kotikonsertteineen muodostivat porvarillisen musiikkielämän perustan. Muiden ohella viipurinsaksalaisten, kulttuurielämässä muutenkin tunnettujen Wolffin, Freyn, Wahlin ja Jaenischin perheet kuuluivat näihin. Myös Krohnien kaupunkitalossa järjestettiin soitannollisia iltoja.⁶² Säätyläisharrastajat vahvistivat kaupungin julkista musiikkielämää sekä esiintyessään että muodostaessaan asiantuntevan kuulijakunnan.

Orkesterinjohtaja Conrad Spohrin seuraajaksi tuli vuonna 1868 sotilaskapellimestari Ernst Schnéevoigt, jonka johdolla orkesteri soitti Tanssiseuran tilaisuuksissa, ulkoilmaravintoloissa ja teatterinäytännöissä. Kun Richard Faltn siirtyi Helsinkiin vuonna 1869, Schnéevoigt jatkoi orkesterin kanssa. Häntä seurasi vuonna 1883 Theodor Sörensen.⁶³

Sotilaskaupungissa sotilassoiton perinne säilyi toiseen maailmansotaan asti. Torvisoittokuntia tarvittiin myös Työväenyhdistykselle ja aikanaan Suojeluskunnalle. Monien näistä on käytännössä täytynyt olla jo suomenkielisiä, vaikka Viipuriin päätyi muusikoiksi myös Venäjän monien kansallisuuksien edustajia, muun muassa paljon juutalaisia. Soittajilla oli kysyntää teatterissa ja näytäntöjen jälkeen viihdemuusikoina ravintoloissa.

Viipurin musiikkielämälle saatiin vakaa pohja ja asianmukaiset mittasuhteet, kun konserttiyleisö organisoitui yhdistykseksi *Wiborgs Musikvänner* (Viipurin Musiikin Ystävät) vuonna 1895. Kaupungin avustuksella voitiin näin perustaa pysyvä sinfoniaorkesteri (1895–1918). Sen tunnetuimpia kapellimestareita

Ernst Schnéevoigtin orkesteri kuvattuna Viipurissa 5. helmikuuta 1889. Schnéevoigt itse keskellä manttelissa viulu kädessään.

olivat Armas Järnefelt (1898–1903), Erkki Melartin (1908–1911), Leevi Madetoja (1914–1916) ja Toivo Kuula (1916–1918). Säännöllinen orkesteritoiminta ja konserttielämä tarjosivat työtä nuorille kapellimestareille, joilla ei vielä ollut Suomessa monia ansiomahdollisuuksia. Samalla nämä saattoivat esittää omiakin teoksiaan. Keskuskansakoulun juhlasali (1886) oli mitoiltaan ja akustiikaltaan sopiva, joten siitä tuli Viipurin tärkein konserttisali, jossa valtakunnalliset solistikuuluisuudetkin vierailivat. Pietarin läheisyyden ansiosta siellä esiintyi vierailevia solisteja jopa useammin kuin Helsingissä.⁶⁴

Armas Järnefeltin aikana konserttiohjelmat alettiin julkaista myös suomen kielellä. Bobrikovin kauden tunnelmiin hän reagoi valitsemalla orkesterikonserttien ohjelmistoon suomalaisten säveltäjien teoksia. Huhtikuussa 1900 Sibelius itse kävi Viipurissa johtamassa marraskuussa vietetyn Sanomalehdistön juhlapäivän historiallisten kuvaelmien musiikkia, joka oli sovitettu orkesterisarjoiksi.⁶⁵ Sibelius vieraili johtamassa Viipurin Musiikin Ystävien orkesteria sävellyskonserteissaan vielä vuosina 1905, 1906 ja 1923.⁶⁶

Viipurin Musiikin Ystävien yhdistyksen orkesterin konsertti Viipurin valtauksen viisivuotisjuhlan kunniaksi 28.4.1923. Korokkeella Boris Sirpo ja Jean Sibelius.

KUOROT JA NIIDEN KIELI

Viipurilaisten kuoroharrastus kehittyi vastaavien askelten kautta kuin muunkin kulttuuritoiminta. Ensimmäinen sekakuoro *Gesangverein* perustettiin jo 1840-luvun alussa. Se loi pohjaa kuorotoiminnalle, jonka ansiosta Richard Faltinin aikana oli mahdollista esittää suuriakin kuoroteoksia. Myös säätyläisten kieliharrastusta edistämään syntynyt Suomalainen Seura muodosti piiristään suomenkielisen laulukuoron (1870–1875).⁶⁷

”Karjalan musiikilliseksi herättäjäksi” on silti nimetty Emil Sivori (1854–1929), joka edisti erityisesti Viipurin seudun suomenkielistä musiikkielämää. Vuonna 1888 Viipuriin uuden tuomiokirkon urkuriksi tullut Sivori kokosi jo ensimmäisenä adventtinaan 360 esiintyjän ”Hoosianna-kuoron”. Pian tämän jälkeen kuorotoiminnasta tuli säännöllistä ja tavoitteeksi tuli esittää suuria orkesteri- ja kuoroteoksia. Kuoro esiintyi aluksi Pietari-Paavalin kirkossa ja vuoden 1893 jälkeen tiiligotiikkaa edustavassa Uudessa kirkossa (myöh. Viipurin Tuomiokirkko).

Vuonna 1893 Emil Sivori perusti Viipurin lukkariurkurikoulun (myöh. Viipurin Kirkkomusiikkiopisto), jonka piirissä opetti muun muassa laulaja Anna Forstén. Ammattimaisia kirkkomuusikoita kasvattanut koulu vilkastutti mer-

kittävästi Viipurin ja Karjalankannaksen maaseudun musiikkielämää: esimerkiksi kirkkokuoroista tuli osa seurakuntien säännöllistä toimintaa. Emil Sivorin aktiivisuuden tuloksena syntyi myös 1921 Nuorison musiikkikoulu ja 1923 Kansankonservatorio. Emil Sivorin työtä jatkoi hänen kuolemansa jälkeen hänen leskensä Hellin Sivori (s. Hartikainen).⁶⁸

Ruotsinkielisen kvartettilaulun pitkä perinne Viipurissa oli pohjana, kun ”sivistyneiden luokkien piiristä” koottiin ensimmäinen mieskuoro, joka perustettiin virallisesti vuonna 1897 ja sai nimekseen *Wiborgs Sångarbröder*. Se esiintyi säännöllisesti ja vieraili useasti Pietarissakin. Ohjelmistossa oli alusta alkaen myös suomenkielisiä lauluja. Kuoron toimintaan heijastuivat aikansa sisä- ja maailmanpoliittiset olot: ensin se joutui kiihtyneen kielitaistelun keskiöön, ja aikanaan maailmansotakin vaikeutti sen toimintaa. Kun kaupunkiin syntyi muitakin suomenkielisiä kuoroja, kuten Karjalan laulu, aika kävi kypsäksi kuoron nimen suomentamiselle Viipurin Laulu-veikoiksi (1919). Kielivalinta ja kielenvaihdos, jotka heijastelivat jäsenkunnan koostumusta, haluttiin toteuttaa ilman katkosta tai johtajanvaihdosta: kuoron perustaja Allan Schulman jatkoi kuoronjohtajana aina kuoron 25-vuotisjuhlaan vuonna 1922 saakka.⁶⁹

Vuonna 1919 perustettiin Karjalan laulu ja seuraavana vuonna ruotsinkieliset puolestaan keskittivät voimansa *Wiborgs Manskörin* toimintaan. Monien kuorojen johtajana toimi Suomalaisessa Oopperassa useina vuosina laulanut Naemi Ingman-Starck (1855–1932). Musiikin harrastamiseen, soittamiseen ja kuunteluun oli siis runsaasti mahdollisuuksia. Kuuluisia kuoroja oli itsenäisyyden aikana useita, jopa siinä määrin, että sanomalehtimies ja muistelija Jaakko Leppo kirjoittaa, ettei koskaan saanut selvitettyä paljonko konsertoivia kuoroja Viipurissa oikeastaan oli.⁷⁰ Parhaimmillaan niitä on tiettävästi ollut kerrallaan 70, joista 20 esiintyi säännöllisesti.⁷¹

Suomenkielinen musiikkielämä vahvistui 1800-luvun lopun Viipurissa vanhojen ja vakiintuneiden instituutioiden sisällä. Paikallisina taustavoimina ja musiikkiyleisönä oli aluksi Raatihuoneen saliin kokoontunut Viipurin saksalais-ruotsalainen porvaristo. Ohjelmisto ja tarjonta sisälsivät pääosin kamarimusiikkiteoksia ja ajoittaisina voimanponnistuksina klassisia kuoro- ja orkesteriteoksia. Mutta kuten teatterin ovet olivat aina auki kaupungin kasvavalle suomenkieliselle väestölle, olivat sitä konserttisalin ovet, ja näin etenkin sen jälkeen, kun Keskuskansakoulun salista (1886) oli tullut kaupungin pysyvä konserttitila. Silloin orkesteri oli kasvanut riittävän laajaksi pystyäkseen esittämään säännöllisesti sinfonioita.

Viipurin merkitys suomenkielisen musiikkielämän voimapisteenä hahmotuu myös venäläistämisen vuosia tarkasteltaessa. Vaikka kauppa kaupunki Viipuri ei kuulunut 1890-luvun Karjala-innostuksen keskuksiin, se oli silti rauta-

Sopraano Mally Burjam-Borga mustalaisasussa 1913. Kuva otettu Pariisissa.

tien solmukohtana portti Karjalaan. Viipurista lähti Joensuuhun ulottuva Karjalan rata. Elisenvaarassa rata haarrautui myös Sortavalaan, josta muodostui varsinaisen karelianismin mekka ja matkailukohde. Viipurista kasvoi *Kalevalaan* tukeutuvalle kansallisromanttiselle perinteelle se moderni ja urbaani etappi, jossa myös reagoitiin aktiivisesti venäläistämiskäytännön tapahtumiin.

Kansallisista musiikillisista tapuksista Viipuria koski marraskuussa 1893 Helsingissä järjestetty *Pro Carelia*-iltama. Jac. Ahrenberg ideoi ja pääosin suunnitteli Viipurilaisen osakunnan järjestämän iltaman arpajaisten päänumeroksi sarjan kuvaelmia. Hän tilasi niihin lavastukset Akseli Gallénilta ja musiikin Jean Sibeliukselta, jonka *Kullervo*-sinfonia oli juuri valmistunut. Kuvaelman aiheet korosti-

vat läntistä vaikutusta Kannaksella. Viipurin ja Käkisalmen sotaisien vaiheiden kautta päädyttiin Vanhan Suomen liittämistä kuvaavaan apoteosiin yhdessä laulettuine Maamme-lauluineen.⁷² Kuvaelmien taustalla esitettiin Sibeliuksen uusi *Karelia-musiikki*. Iltamat ja rahankeruu uudistettiin menestyksekkäästi Viipurin teatterin salissa Theodor Schwindtin johdolla huhtikuussa 1898.⁷³ Karelia-musiikista jäi elämään kolmiosainen orkesterisarja.

Kansanvalistusseuran yleiset laulu- ja soittojuhlat pidettiin Viipurissa vuosina 1889 ja 1908. Vuoden 1908 juhlat tarjosivat näyttämön Oskar Merikannon suomenkielisen oopperan *Pohjan neiti* kantaesitykselle teatteritalossa, nimiroolissa Mally Burjam-Borga. Samana vuonna perustettiin Musiikin Ystävien orkesterikoulu varmistamaan soittajien tarjonta jatkossakin.

Viipuri kasvoi isänmaallisten ja Karjalan asemaa puolustavien kuorolaulujen ja nuorsuomalaisen venäläisvastaisuuden linnakkeeksi. Suomalaishenkinen kansalaistoiminta sai paljon nostetta Venäjän keisarikunnan näkyvästä läsnäolosta ja sen pääkaupungin läheisyydestä: varuskunnat olivat suuret ja linna sotilashallinnon käytössä. Varuskunnalla oli lisäksi orkesterinsa; se vahvistui, kun vuonna 1908 perustettiin Viipurin janitsaariorkesteri, jonka kokoonpa-

noon kuuluivat vaskien lisäksi puupuhaltimet.⁷⁴ Vuonna 1910 alettiin rakentaa Tervaniemelle suurta sotilaskirkkoa, joka olisi nostanut kupolinsa ylimmäksi koko kaupungissa.

Pietarin alueen ekspansio tuntui myös pyrkimyksessä irrottaa Karjalan kannaksen kaksi kaakkoista kuntaa ja liittää ne Pietarin alueeseen. Suomenmielisyys ja isänmaallinen organisoituminen kohtasivat siis huomattavaa vastakaikua kaupungissa – ja tässä poliittisessa tehtävässä musiikilla, juhlien kuoro- ja soittonumeroilla, oli merkityksensä. Vielä itsenäisyyden aikana 1937 Viipuri sai isännöidäkseen Suomen Soittajain ja Laulajain Liiton (SULASOL) laulu- ja soittojuhlat.⁷⁵

Ruotsinkielisen Sibeliuksen musiikki kalevalaisine aiheineen miellettiin säveltäjän äidinkielestä riippumatta isänmaalliseksi. Kielikysymys ei ollut aktueli myöskään Armas Järnefeltin ja Erkki Melartinin kohdalla, koska molempien kaksikielisyys oli pragmaattista ja kärjistämätöntä. Sen sijaan hiukan myöhemmät Viipurin orkesterin kapellimestarit Leevi Madetoja ja Toivo Kuula manifestoivat suomalaisuuttaan sekä musiikissaan että julkisuuden henkilöinä. Ehkä he Pohjanmaan kasvatteina tunsivat itsensä sittenkin vieraiksi Viipurissa. ”Soitannollinen ilta Viipurissa” eli huhtikuun viimeisenä päivänä 1918 Viipurin Seurahuoneella käyty humalainen riita siitä, onko Sibeliuksen *Jääkärimarssi* parempi kuin Kuulan *Suojeluskuntain marssi* – tai kuuluuko kunnia punaisten lyömisestä jääkäreille vai suojeluskunnille – oli kielikiistan traagisimpia taisteluita, jossa ei ollut kuin häviäjiä: Suomen säveltaide, Toivo Kuula ja hänen kaksi maan alle painunutta ampujaansa.

SIRPON AIKA

Jos Viipuri menetti jyrkän suomalaisuusmies Kuulan, se sai tilalle miehen, jonka persoonallisuus ja musiikillinen osaaminen, organisointikyky, päättäväisyys ja karisma vaikuttivat itsenäisyyden ajan Viipurin musiikkielämässä.⁷⁶ Boris Wolfson (1893–1967) oli syntynyt Kaukasuksen juurella Vladikavkazissa ja oli juuriltaan armenialainen. Suomessa hän otti sukunimekseen leikillisen käännöksen etunimestään. Kun Sirob sitten suomalaistettiin, tuloksena oli Sirpo. Hän perusti Viipuriin vuonna 1918 yksityisen musiikkiopiston, jossa aloitettiin lasten ja nuorison perinteinen soitonopetus. Se nojautui sekä perinteiseen ankaraan harjoitteluun että tiheään esiintymiseen ja yhteissoittoon. Nuorison yhteissoitto on katsottu Sirpon soitinpedagogiseksi keksinnöksi. Hänen kamariorkesterinsa soiton korkea taso herätti huomiota ja tuotti kutsun Keski-Euroopan kiertueelle.⁷⁷

Sirpon johdettavana oli tosiasiallisesti täysimittainen konservatorio, jonka

Viipurin musiikkiopiston kamariorkesteri oli tulos Boris Sirpon taitavasta pedagogiikasta. Kuvassa orkesteri kiertueella läntisessä Euroopassa viulutautori Bronislaw Hubermanin kanssa. Konserttimestarina Irma Salmela, taustalla Sirpon takana lahjakas pianisti Cyril Szalkiewicz.

piirissä toimi kamariorkesteri. Se vieraili ulkomailla ja hän itse toimi sinfoniaorkesterin kapellimestarina pariin otteeseen. Sirpon organisoimana kaupungin musiikkiväki esitti yhteisvoimin oopperaesityksiä: vuonna 1930 ohjelmistossa oli *La Traviata*, 1931 *Madame Butterfly* ja 1933 *Pohjalaisia*. Valmistettiin myös lapsioopperoita ja soitettiin lapsiorkesterissa. Erityisen lahjakas solistitason oppilas oli Heimo Haitto (1925–1999), jonka Sirpo otti kasvattipojakseen. Haitton ura jatkui talvisodan jälkeen Yhdysvalloissa. Sirpo itse kuoli Portlandissa, Oregonissa.

Musiikkiopisto jatkui sotien jälkeen Lahden musiikkiopistona, jonne siirtyi runsaasti pedagogeja. Yleisemminkin Viipuri-taustaisten nimien joukko Suomen musiikkielämässä herättää kunnioitusta: Väinö Haapalainen, Sulho Ranta, Sulo Saarits, Tauno Äikää, Onni Suhonen, Sulo Aro, Olavi Tilli, Mikko von Deringer, Cyril Szalkiewicz, Tuure Ara, Hilikka Kinnunen.⁷⁸ Vaikka artikkelissa ei käsitellä niin kutsuttua kevyttä musiikkia tai muuta populaarikulttuuria, mainittakoon, että sinfoniaorkesterilla oli erillisiä ”populaarikonsertteja”, joita on ollut paljon enemmän kuin perinteisissä musiikin historioissa on kuvattu. Sama koskee teattereiden ohjelmistoja: komedioiden ja musiikinäytelmien lukumäärät ovat aina paljon suuremmat kuin klassisten draamojen tai edes niin sanottujen vakavien näytelmien tarjonta.

Ravintola Espilän ja muiden Viipurin tanssiravintoloiden yhtyeet tarvitsivat paljon paikallista soittajavoimaa. Samat miehet soittivat vuoroiloin tanssiravintolassa ja teatterissa tai avustivat sinfoniakonserteissa. Viipurin kulttuurihistoriallinen anti sotien aikaiselle ja niiden jälkeiselle Suomelle ovat lukuisat viihdemuusikot ja niiden solistit. Viipurissa syntyneitä ovat olleet Ossi Runne ja Jaakko Salo. Reino Helismaan siviilityöpaikka oli Karjalan kirjapainossa, Masa Niemi tuli Viipurista, samoin Auvo Nuotio. Tämäkin kulttuurin alue ja sen kasvupohja on ollut yhteydessä Viipurin väestödynamiikkaan, johon kuuluivat sosiaalinen nousu, liikkuvuus ja monikulttuurisuus. Populaarimusiikin historian kannalta esimerkiksi Viipurin jazz-yhtyeet olisivat kiinnostava aihe, joka on vielä pitkälti tutkimatta.⁷⁹

VIIPURIN ERITYISYYS?

Kuinka poikkeavia Viipurin kulttuurielämän piirteet Suomen oloissa lopulta olivat verrattuna esimerkiksi Helsinkiin tai Turkuun? Oopperatarjonnassa Viipuri oli sijaintinsa ansiosta etulyöntiasemassa erityisesti 1820-luvulta vuosisadan puoliväliin saakka. Pietarin ja Helsingin välissä sijaitsevassa kaupungissa saatiin jo varhain tutustua saksalaiseen romanttiseen oopperaan ja tottua korkeatasoisiin solistivierailuihin. Ruotsinkielinen kulttuuritarjonta ei Viipurissa tässä vaiheessa kilpaillut saksankielisen maailmanluokan ohjelmiston kanssa, kun Helsingissä se jäi ruotsinkielisen tarjonnan jalkoihin. Läntiseen Turkuun saksalaisvaikutus ei yltänyt käytännössä lainkaan.

Luotettava vertailu kolmen kaupungin välillä jättää pakosta tulkintaongelmia. Helsingillä ja Turulla oli musiikkiperinteensä ja paikalliset toimijansa, Fredrik Pacius ja Conrad Greve. Helsingissä oli resursseja omiin seuranäytäntöinä järjestettyihin oopperaesityksiin jo 1840–1850-lukujen vaihteessa. Richard Faltinin henkilökohtainen aktiivisuus ja säätyläistön innostus loivat hänen Viipurin vuosinaan (1856–1869) tiiviin musiikin harrastajien ja ammattilaisten verkoston Viipuriin aavistuksen verran myöhemmin kuin ne olivat syntyneet Helsinkiin ja Turkuun.

Viipurin väestörakenne kasvatti kulttuurin aloista nimenomaan teatterin yleisöpotentiaalia, minkä ansiosta säännöllinen suomenkielinen teatteritoiminta juurtui sinne muita kaupunkeja aikaisemmin. 1870-luvun Helsingissä suomenkielisen puheteatterin yleisöpohja oli riittämätön, kun Viipurissa tilanne oli toinen: siitä tuli Suomalaisen Teatterin menestyksekkäin vierailukaupunki. Ostovoimaista suomenkielistä väestöä riitti ympärivuotiselle suomenkieliselle puheteatterille Helsingissä vasta 1880-luvulla.

Viipurin vuosittaisesta teatteritarjonnasta huolehti 1880-luvulla Suomalai-

nen Teatteri, kun 1890-luvulla samaa tehtävää hoiti Suomalainen Kansanteatteri ja vuodesta 1899 Suomalainen Maaseututeatteri. Näin Viipuriin muodostui pysyvä ja korkeatasoinen näyttelijäkunta, jonka suhteita kaupunkilaisiin on monissa yhteyksissä kuvattu kiinteiksi ja tuttavallisiksi. Itsenäisyyden ajan Viipurissa työskennelleet ammattilaiset ovat muistelleet kaupunkia hilpeänä ja inspiroivana teatterikaupunkina.

Niin 1800-luvun Helsingissä, Turussa kuin Viipurissakin kasaantui pääomia, minkä seurauksena esimerkiksi pankkitoiminta kehittyi. Jokaiseen näistä kaupungeista muodostuivat omat kulttuurin tukijansa eli mesenaattinsa. Mesenaattien joukossa jotain erityistä oli viipurilaisen Juho Lallukan joviaalissa ja suurpiirteisen sallivassa persoonassa, jota on vaikea kuvitella mihinkään muuhun ajan suomalaiseen kaupunkiin. Kulttuurin rahoittamisen ohella Lallukalla oli suuri vaikutus paikalliseen henkiseen ja aatteelliseen ilmapiiriin.

Työväestön esikaupunkien teatteriharrastuksen syntyhistoria oli kaikissa kolmessa edellä mainitussa kaupungissa samankaltainen. Kaupungin laidoilta muodostuneiden työväenluokkaisten asutusalueiden väki rakensi kokoon- tumis- ja juhlatiloikseen työväentaloja. Laita-alueilla syntyi jopa keskenään kilpailevia osakulttuureita. Ammattimaisen työväenteatteritoiminnan aloitti 1900-luvun alkuvuosina Viipurin Työväen Teatteri, joka toimi voimavarojensa rajoissa kunnianhimoisesti vuoden 1932 teattereiden yhdistämiseen asti.

Musiikin ja teatterin aloilla erilaisista sääty- ja kulttuuritaustoista tulleet lahjakkaat nuoret pääsivät 1800-luvulla varsin yhtäläisesti ammattiin kiinni. Viipurin musiikkielämässä kielikysymys nousi pintaan vasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Sitä olivat pohjustaneet koululaitoksen panos musiikkiyleisön kasvattajana, suomenkielisen porvariston syntyminen sekä suomenkielisen työväestön harrastustoiminnan kehittyminen.

Viipurin suomenkielinen kulttuurielämä kehittyi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa riittävän vahvaksi haastamaan muiden kieliryhmien korkeakulttuuria; viimeistään itsenäisyyden ajan alussa suomenkielinen tarjonta ylitti muut kieliryhmät. Näiden vuosikymmenien Viipurissa kukoistivat erityisesti yhteistä osallistumista edellyttäneet taidemuodot. Yhteisöllisten esittävän taiteen lajien suosiolla oli silti edeltäjänsä ja esikuvansa jo Viipurin saksankielisten ja ruotsinkielisten vilkkaassa musiikki- ja teatteriharrastuksessa.

Viitteet

- 1 Kirjallisuudesta ja lehdistöstä: Paavolainen tässä kokoelmassa, 98-132.
- 2 Pietilä 2003, 48-80; P. Paavolainen 2015.
- 3 Ruuth & Kuujo 1981, 107. Yksi näitä oli *Sjunde januari soaré*: Silius 2010.
- 4 Hirn 1970, 169.
- 5 Hirn 1970, 170.
- 6 Hirn 1981, 504-505. *Silmänkääntäjä* oli esitetty Helsingissä jo huhtikuussa 1858. Mukana oli viipurilaisia, kuten Julius Krohn, Sven Wilhelm Hougberg ja Nestor Järvinen. Aspelin-Haapkylä 1906, 10-11; P. Paavolainen 2014, 85. On mahdollista, että Krohn ja Hougberg vaikuttivat tapahtumien järjestämisen taustalla myös Viipurissa.
- 7 Nimimerkki Matti, "Kirje Viipurista" [Ruokolahdelle]; *Aamurusko* 1859:4, 29.1.1859.
- 8 Hirn 1970, 99-101.
- 9 Vuosina 1841, 1845, 1846, 1847, 1852 ja 1860.
- 10 Vuosina 1842 ja 1843.
- 11 Vuosina 1843, 1848 ja 1849.
- 12 Vuosina 1857, 1858, 1862-1864 ja 1866.
- 13 Vuosina 1841, 1865, 1866 ja 1869.
- 14 Hirn 1998a, 232-235; myös Hirn 1970, 235-261.
- 15 C. G. Bonuvier oli ollut näyttelijänä Turussa jo kun Jacob Judén opiskeli siellä. On siis ajateltavissa, että nimenomaan ryhmän vierailu Viipurissa kirjoitti Judénin kirjoittamaan pienet suomenkieliset näytelmänsä - ikään kuin tulevan suomea osaavan ryhmän käyttöön.
- 16 Veistäjä 1957, 8 siteeraa suomentaen J. P. Roosin (1871, 30-31) muistelmateosta *Gömdt är icke glömdt!* Veistäjä ohittaa tätä kohtaa edeltäneen ankean kuvauksen siitä, miten venäläiseltä kaikki Viipurissa ruotsinmaalaisen silmiin näytti ja miten seurueen nuoret miehet joutuivat majoilemaan teatterin tiloissa kuin kasarmioloissa.
- 17 Kanawa 1846:43, 11.11.1846; Paavolainen tässä kokoelmassa, 107-113.
- 18 Viipurissa käytettiin yleensä tilaajakäytäntöä. Kun Suomalaisen Teatterin asema ja yleisöpohja vahvistuivat nopeasti, sen vierailuille ei kuitenkaan tarvittu ennakkotakuita. Sen sijaan monet ruotsinkieliset ryhmät, jotka jatkoivat käyntejään Viipurissa 1800-luvun lopulla, joutuivat hankkimaan mesenoinnin ja ennakkotilaukset ruotsinkieliseltä säätyläisyleisöltään.
- 19 Hirn antaa luettelon Viipurissa vierailleista seurueista ja niiden näytännöistä vuosina 1751-1870. Hirn 1970, 235-261.
- 20 Helsingissä Engelin Esplanadi-teatteri oli käytössä vuosina 1827-1860, jolloin kertaalleen laajennettu puutalo siirrettiin Arkadia-huvilan alueelle. Nimekseen se sai Arkadia-teatteri ja palveli vuodet 1861-1908 kaupungin toisena teatteritalona nykyisen Arkadiankadun alkupäässä. *Nya Theatern* oli kivitalo (1860-1863), joka tulipalon jälkeen korjattiin ja uudistettiin nykyiseksi Ruotsalaiseksi teatteriksi (1866-). Se on sisäosiltaan siten Helsingin vanhin teatteritalo.
- 21 Pariskunta esiintyi kantavissa rooleissa noina vuosina, mutta Frithiofin paheneva alkoholinkäyttö ja myöhemmin eron päättäneen avioliiton ongelmat löivät leimansa jo Viipurin vierailuun. Joka tapauksessa Viipurin vierailut olivat taloudellisesti kannattavia sekä teatterille että sen näyttelijöille, jotka saivat bonus-palkkiot. H. Krohn 1922, 133-137; P. Paavolainen 2014, 463-464.
- 22 Vierailu toteutettiin 11.12.-20.12.1870.
- 23 Kootusti: P. Paavolainen 2014, 561-562.
- 24 *Wiborgs Tidning* 24.4.1872; P. Paavolainen 2014, 650-651.
- 25 *Suomenlehti* 4.11.1873.
- 26 Aspelin-Haapkylä 1907, 77-82. Emmy Strömerin romanssi Nikolai Achtén kanssa alkoi orastaa jo oopperan ensimmäisenä talvena.
- 27 W. Söderhjelm 1914, 49-51. 16.3.1914; H. Söderhjelm 1960, 31.
- 28 Aspelin-Haapkylä 1907, 104-116 ja *passim*.
- 29 Hirn 1981, 540.

- 30** *Ilmarinen* 31.5.1876. Helsingissä nämä puheosaston päänäyttelijät eivät koskaan olleet säätyläisfennomaanien huomion kohteina. Hirnin (1981, 539–540) kuvaus *Nummisuutarien* esityksestä Viipurissa on varautuneempi, mutta perustunee teokseen Aspelin-Haapkylä 1907, 247–248. Alkuperäislähteissä asia näyttäytyy myönteisemmin.
- 31** SKS: Kirjallisuusarkisto, E. Bergbomin arkisto, 49:5:41, Emilie Bergbomin kirje Betty Elfvingille 23.7.1880; Vihtori Laurilan arkisto, kotelo 25, kuori 5, Emilie Bergbomin kirje Ossian Bergbomille 30.10.1881.
- 32** SKS: Kirjallisuusarkisto, E. Bergbomin arkisto, 46:1:53, Kaarlo Bergbomin kirje Emilie Bergbomille 12.12.1881.
- 33** *Veistäjä* 1957, 12–13, 170–171, 297.
- 34** *Wiborgs Tidning* 8.10.1881; *Ilmarinen* 12.10.1881. *Wiborgs Tidning* oli kirjoituskonsensa päätteeksi kehottanut myönteisessä hengessä kaikkia katsomaan kaupunkiin saapuneen Suomalaisen Teatterin esityksiä. Bergbom oli ollut valmis järjestämään myös teatterin remontin jälkeiset avajaiset esittämällä *Daniel Hjortin*, mutta juhla haluttiin tehdä Viipurin ruotsinkielisin voimin. Tapahtumasta myös: Hirn 1981, 541.
- 35** SKS: Kirjallisuusarkisto, K. Bergbomin arkisto, 45:1:73, Emilie Bergbomin kirje Kaarlo Bergbomille 12.10.1881; Aspelin-Haapkylä 1909, 97.
- 36** SKS: Kirjallisuusarkisto, K. Bergbomin arkisto, 54:100:1, A. Palmbergin kirje Kaarlo Bergbomille 24.6.1881.
- 37** A. Söderhjelm 1929, 169; myös Heikkilä 1998, 156–158.
- 38** SKS: Kirjallisuusarkisto, E. Bergbomin arkisto, 46:1:65, Kaarlo Bergbomin kirje Emilie Bergbomille 4.11.1882 Suom. Pentti Paavolainen.
- 39** Vierailuja oli vuosina 1881, 1882, 1883, 1885, 1887, 1891 ja 1893. Hirn sanoo, että Suomalaisen Teatterin vierailut ”eivät nousseet vuosittaisiksi tapauksiksi”. Hirn 1981, 542. Alkuun ne kyllä olivat sitä, mutta niiden harveneminen vuosikymmenen lopulla johtui myös teatterin omista syistä ja kustannusten noususta.
- 40** Räsänen 1925, *passim*; Heikkilä 1998, *passim*.
- 41** Silander 1900; *Veistäjä* 1957, 16. Vain Tampereella ja Kuopiossa näytöksiä pidettiin enemmän kuin Viipurissa.
- 42** Tiedot vuoden 1870 jälkeisistä vierailijoista on koottu historiikeista ja matrikkeleista. Niitä mainitsee myös Hirn 1981, 540, 542, 544.
- 43** *Veistäjä* 1957, 18–19.
- 44** Lajina operetti puuttui Suomalaisesta Teatterista, jossa kyllä nähtiin laulunseksaisia kansannäytelmiä, mutta ei urbaania tai kosmopoliittista viihdettä. Ruotsalainen Teatteri ja vierailivat seurueet pääkaupungissa huolehtivat tarjonnasta. Viipurissa tälle lajille ei ollut aatteellissivistyksellisiä esteitä, ja pitiähän teatterin myös kannattaa. *Veistäjä* 1957, 53; Hirn 1992.
- 45** *Veistäjä* 1957, *passim*; Hirn 1992.
- 46** Silander 1900; *Veistäjä* 1957, 194–213.
- 47** Yleisesitys työväenteattereista: Seppälä 2010.
- 48** Pärnänen 1950, *passim*.
- 49** Kun Topo Leistelä oli siirtynyt syksyllä 1923 Viipurin Työväen Teatterista Viipurin Näyttämölle, sai uuden johtajan Aarne Linnalain eduskuntaa ilkeväksi 1924 ohjaama *Koneittenmurskaajat* -esitys kiitosta siitä, että pitkästä aikaa saatiin tehdä ja nähdä työväen aiheista ohjelmistoa. P. Paavolainen 2005, 170, 180. Aikaansa heijastaen Pärnänen (1950) sen sijaan sivuuttaa kaikki teatterin ja työväenliikkeen sisäiset jännitteet.
- 50** *Veistäjä* 1957, 239–240.
- 51** *Veistäjä* 1957, 240–250. Ensimmäisenä johtajana Kaupunginteatterissa oli vuoden ajan Sven Hildén, joka joutui kuitenkin väistymään luotettavamman Tuomen tieltä.
- 52** *Veistäjä* 1957, 297–305.
- 53** Teatterin puvusto myytiin Suomen Näyttämöiden Liiton keskuspuvustoksi, josta teatterit saivat historiallisia pukuja käyttöönsä. Näytelmä- ja roolivihkokirjasto

- sijaitsee Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun kirjastossa. Muuta aineistoa on Teatterimuseon arkistossa.
- 54** Leppo 1946, 131.
- 55** Bergroth 1981, 87.
- 56** Hirn 1981, 546–547. Pajamo 1997a, 136.
- 57** Junkkari 1997, 149; Kuula 2006, 59.
- 58** Höckert & Borenius 1940, 41–47.
- 59** Pulkkinen 1958, 162–170.
- 60** Hirn 1981, 493, 553.
- 61** Pulkkinen 1958, 226–229, 362–367.
- 62** F. Krohn 1958, 422; Kuula 2006.
- 63** Kuula 2006, 56–69.
- 64** Kuula 2006, 246.
- 65** Pajamo 1997a, 140; Kuula 2006, 106.
- 66** Kuula 2006, 129, 135; Tawaststjerna, 257. Höckert & Borenius kertovat anekdootin Sibeliuksen vierailulta 1905. Ennen konserttia Sibeliuksella oli kutsu kolmeen perheeseen varhaiselle päivälliselle. Kaksikin hienompaa seuruetta joutui odottamaan turhaan, sillä Sibelius oli valinnut ystävien seuran ja arkisemman päivällisen. Seuraavana vuonna 1906 mukana oli Aino Sibelius, joka oli parempi organisoimaan miehensä ajankäyttöä. Höckert & Borenius 1940, 116–118.
- 67** Junkkari 1997, 149, 157.
- 68** Pajamo 1997a, 138.
- 69** Huuhka & Leinonen 1997, 19–21, 26.
- 70** Leppo 1946, 180; F. Krohn 1958; Aro 1978.
- 71** Pajamo 1997a, 142.
- 72** Teperi 1986. Iltama, jolla kerättiin varoja Uudellekirkolle (myöh. siitä erotetun Kanneljärven alueelle) perustettavaan kansanopistoon.
- 73** Teperi 1986, 65–71. Ohjelmasta esim. *Östra Finland* 12.4.1898 ja *Wiipurin Sanomat* 12.4.1898, jossa julkaistiin myös O. Tudeérin kaksikielinen puhe.
- 74** Jalkanen *et al.* 2003, 154.
- 75** Junkkari 1997, 156.
- 76** Leppo 1946, 178–187 esittelee Viipurin musiikkielämää ja piirtää (188–201) täytläisen muotokuvan Boris Sirposta, johon kuvaus perustuu. Pajamo 1997a, 141–142. Sirposta myös: K. Tilli 1996.
- 77** Viulisti Boris Huberman käydessään Viipurissa oli kuullut kamariorkesterin soittoa ja pyytänyt sen säestäjäkseen Helsinkiin ja sitten Hollantiin, Belgiaan ja Ranskaan. Pajamo 1997a, 142.
- 78** F. Krohn 1958; Aro 1978; Hirn 1981; Pajamo 1997.
- 79** Jalkanen *et al.* 2003 ei tunne yhtään viipurilaista jazz-yhtyettä. Oheisia nimiä tarjoaa populaarimusiikin verkkonäyttely ja tietokanta (pomus.net, luettu, 7.2.2016). Hakusana Viipuri tuottaa muutamia elämäkertoja alan taitelijoista, erillistä artikkelia Viipurista ei ole.

Suomenkielisen kirjallisuuden kaupunki

Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvia

Suomenkielistä kirjallisuutta alettiin julkaista Viipurissa 1810-luvulta lähtien, mikä on maassamme varhainen ajankohta. Jo 1830-luvulla virisi myös suomenkielisen sanomalehdistön toiminta. Viipurin asemaa kirjojen kaupunkina vahvisti niin ikään Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran (jatkossa VSKS) perustaminen vuonna 1845 ja seuran toiminta esimerkiksi valistus- ja oppikirjojen julkaisijana.

Vielä 1960-luvun historiantutkimuksessa Viipurin suomenkielisen julkaisu toiminnan vahva asema tulkittiin suomenmieliseksi reaktioksi Vanhan Suomen (Viipurin läänin) sosiaalisen rakenteen jälkeenyysyyteen ja lahjoitusmaatalonpoikien vaikeaan asemaan.¹ 2000-luvun historiantutkijat taas ovat halunneet nähdä sen pikemminkin osoitukseksi vilkkaasta säätykierrosta, jonka ansiosta suomenkielisen maaseuturahvaan poikia onnistui nousemaan kaupungin kauppiaskuntaan jo ennen 1800-luvun puoliväliä. Näin he saivat mahdollisuuden edistää äidinkieltensä asemaa yhteistyössä kaupunkiin asettuneen, runebergiläisen herätyksen kokeneen opettajapolven kanssa.²

Tämä artikkeli tarkastelee Viipurin suomenkielisen kirjallisuuden kahta aloittajaa, Jaakko Juteinia ja Pietari Hannikaista, sekä heitä seuranneita viipurilaiskirjailijoiden ja sanomalehtimiesten sukupolvia aina toisen maailmansodan jälkeiseen diasporakauteen saakka. Viipurilaisuus on nähty artikkelissa laveasti: tarkastelun kohteina ovat sekä Viipurissa syntyneet että kaupungissa jossain elämänsä vaiheessa toimineet kirjailijat ja lehtimiehet. Ikäpolvien lomassa tarkastellaan kirjailijan työn taloudellisesti mahdollistaneiden instituutioiden kehitystä ja suurimpien kieliryhmien välistä dynamiikkaa.

KOLME KULTTUURITOIMINNAN VAIHETTA 1800-LUVULLA

Charlotta Wolff periodisoi edellä kulttuurin tuottamisen ja kuluttamisen muodot 1800-luvun Viipurissa kolmeen vaiheeseen. Monien maiden kulttuurihistoriaa kuvaava jäsenitys sopii myös Viipurin suomenkielisten kirjoittajien, lukijoiden ja kulttuurin välittäjien tarkastelemiseen, kun muistetaan, että siirtymät eivät koskaan olleet tarkkarajaisia eivätkä yhtäaikaista.³

Aristokratian ja kauppaporvariston elämäntapaan kuului taiteiden harrastaminen. Harrastajien eli asiaa rakastavien (*Liebhaber, amateur, dilettante*) kulttuuri kattoi musiikin, kuvataiteet ja säätyläisnuorison seuranäytännöt (*sällskapsspektakel*). Päiväkirjan pitäminen ja runojen kirjoittaminen kuuluivat säätyläisten itseilmaisun muotoihin, lukeminen taas tärkeimpiin ajanvietteisiin. Viipuriin syntyi vuonna 1806 ensimmäinen säätyläisille tarkoitettu lukuyhdistys, jolla oli saksankielinen kirjasto. Laajempi lukuyhdistys kirjastoineen sekä Juho Pynnisen kansankirjasto perustettiin 1840-luvulla.⁴

Toisena vaiheena 1800-luvun kuluessa vaurastuneen porvariston piirissä syntyi valmius taiteiden mesenointiin: taidetta tekivät jo sen ammatikseen ottaneet saaden maksun työstään. Myös sanomalehtien tilaaminen ja julkaisujen ennakkotilausjärjestelmä voidaan nähdä osaksi kirjallisen elämän mesenointia.

Kirjallisuutta ei yleensä tuettu suurin avustuksin tai tilaamalla teoksia. Julius Krohnin isä, Leopold Wilhelm Krohn tosin maksoi poikansa yllyttämänä Aleksis Stenvallille 100 ruplan stipendin vuosina 1860 ja 1861.⁵ Stenvall joutui silti tuottamaan omakustanteita ja tavoittelemaan kirjallisia palkintoja tullakseen toimeen. Ainakin kerran hän kääntyi myös Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran puoleen.⁶ Viipurissa saksan- ja ruotsinkieliset kauppiaspiirit tarjosivat mallin, kun vaurastuneet suomenkieliset alkoivat toimia mesenaatteina. Tunnetuin esimerkki tällaisesta taiteen kannattamisesta on kauppaneuvos Juho Lallukan ja hänen piirinsä panos monien kulttuurihankkeiden rahoittajina. Kirjallisuutta Lallukka edisti maksamalla pysyvää apurahaa runoilija J. H. Erkollen jälkeen, kun tämä oli lopettanut opettajantyönsä Viipurissa.⁷

Kolmannessa vaiheessa syntyivät instituutiot, joita pohjusti kulttuurin – kuvataiteen, musiikin ja teatterin – ammattiryhmien organisoituminen taiteilijaseuroiksi ja muiksi yhdistyksiksi. Kaupungin kirjastotoimi puolestaan eteni 1860-luvulla vielä yksityisten lahjoittajien eli lähinnä Hackmanien varassa, kunnes kaupunki alkoi osallistua sen kuluihin vuodesta 1874 lähtien.⁸

Lehdistön osalta mesenaattien ja instituutioiden rooleja jäsentävät erityisesti aatteelliset organisaatiot, poliittinen ilmasto ja talouden suhdeverkostot.⁹ Kirjallisuuskritiikki kehittyi rinnan sanomalehdistön kanssa, kun kirjapainot puolestaan toimivat käytännön pakosta kustantajina. Kirjapainoalan, kirjan kustantamisen ja kirjamyynnin privilegio säilyi Viipurissa Cederwallerin perhekunnan hallussa, kunnes yhtiöön tuli 1850-luvulla lisää osakkaita, esimerkiksi liberaali lehtimies ja kirjailija Johannes Alfthan.¹⁰ 1860-luvun alussa Viipurin johtavaksi kirjapainoksi nousi maisteri N. A. Zilliacuksen yhtiö, joka kustansi myös sanomalehtiä.¹¹

SUOMENKIELISEN VÄESTÖN VIRTAA VIIPURIIN

Viipurin väkiluvun kehitys ja muuttuvat kielisuhteet havainnollistuvat kaaviossa, joka perustuu Yrjö Kaukiaisien laskelmiin.¹² Kaavio 1 osoittaa, että suomenkieliset olivat suurin väestöryhmä (44 prosenttia) jo tarkastelujakson alussa (1812), kunnes ruotsinkielistä väestöä alkoi muuttaa kaupunkiin 1840-luvulla. Suomenkielisen väestön osuuden kasvu kiihtyi erityisesti Saimaan kanavan (1856) ja Pietarin radan (1870) valmistumisen jälkeen.

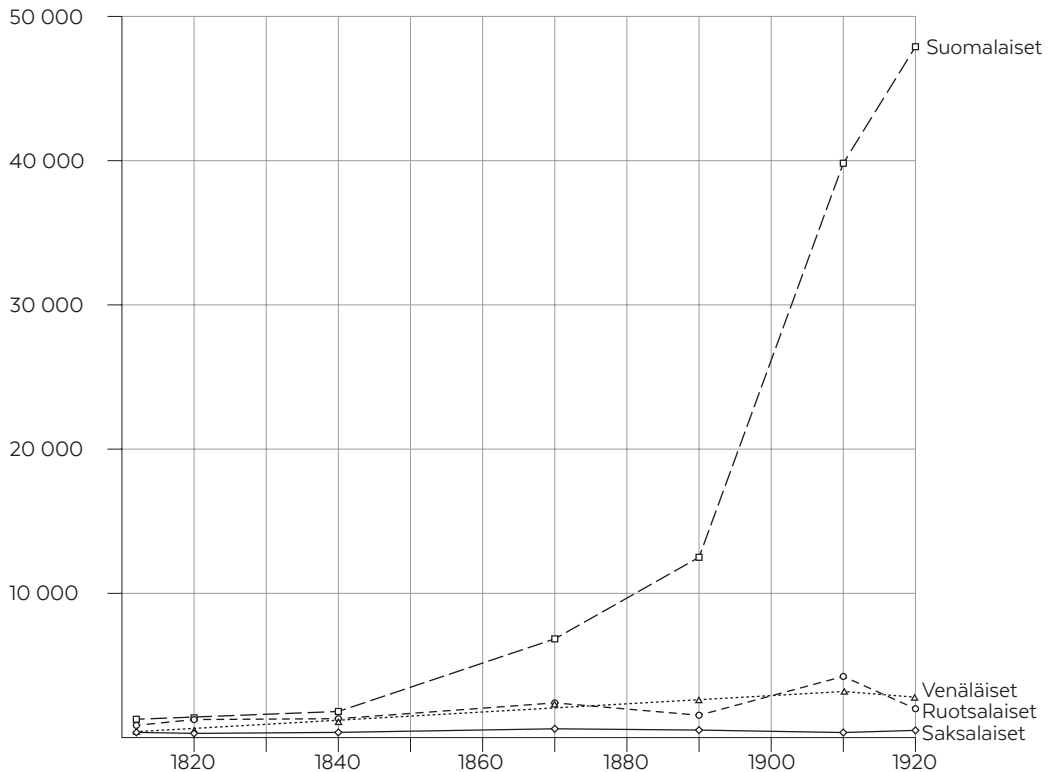
Viipuriin muuttaessaan suomenkieliset kuuluivat pääosin alempiin yhteiskuntakerroksiin. Vuonna 1870 noin 70 prosenttia kaupungin työväestöstä oli suomenkielisiä ja 10 prosenttia ruotsinkielisiä lopun viidenneksen ollessa venäläisiä. Sen sijaan vain vajaa kahdeksan prosenttia kaupungin suurliikemiehistä, virkamiehistä, opettajista, papistosta ja muusta säätyläistöstä ilmoitti itsensä suomenkieliseksi. Osa heistä oli säätynousijoita, osa taas kielikäännynnäisiä, jotka olivat sitoutuneet suomen kielen aseman edistämiseen.¹³

Viipurin kieliolosuhteet muuttuivat nopeammin kuin Helsingissä tai Turussa, joissa suomen etenemistä enemmistökieleksi hidasti ruotsinkielisen rahvaan suuri osuus. Vuonna 1870 viipurilaisten enemmistön (54 %) kielenä oli suomi, kun Helsingin asukkaista vielä 57 prosenttia oli ruotsinkielisiä. Myös Turussa suomenkielisiä oli jo niukka enemmistö, kun Helsingin kielisuhteet tasaantuivat vasta 20 vuotta myöhemmin. Vuonna 1890 yli kaksi kolmasosaa Viipurin asukkaista oli suomenkielisiä, kun ruotsinkielisiä oli enää alle 15 prosenttia.¹⁴ Paikalliset kieliolot selittävätkin Viipurissa syntyneiden suomenkielisten kulttuuri-instituutioiden elinvoimaisuutta.

Kieliolojen nopeaa muutosta selitti Viipurin nousu Itä-Suomen kaupan ja teollisuuden keskuukseksi, koska sen aiheuttama huomattava väestönlisäys koostui lähes yksinomaan suomenkielisistä. Kun elinkeinovapaus vauhditti samaan aikaan sosiaalista kiertoa, suomenkielisistä kauppiaista, virkamiehistä ja heidän palveluskunnastaan muodostui laaja suomenkielisen kulttuurin kuluttajien ryhmä. Myös työväestä tuli sen omien rientojen syntyessä kulttuuria kuluttava ja sitä omaehtoisesti tuottava ryhmä etenkin vuosisadan vaihteen jälkeen. Suuri osa työläisistä tosin asui pitkään virallisesti maalaiskunnan puolella, sillä tulokkaat asettuivat pääasiassa kaupungin neljän sisääntuloväylän varteen. Niihin muodostuneet esikaupunkialueet liitettiin Viipurin kaupunkiin vuosina 1923–1933.

VÄINÄMÖISEN SUOJELUKSESSA: JAAKKO JUTEINI

Viipurin suomenkielistä julkaisutoimintaa kannatteli pitkään maistraatin sihteeriksi vuonna 1813 nimitetyn Jacob Judénin (1781–1855) kirjailijantyö. Suomenkielisen tuotantonsa Hattulassa syntynyt, Hämeenlinnassa piirikoulun käynyt

Kaavio 1 Viipurin väestön kieliryhmät 1812–1920. Lähde: Kaukiainen 2013, 76.

ja Henrik Gabriel Porthanin piirissä opiskellut Judén julkaisi vuosina 1810–1844 *Jak. Juteinin* nimellä. Juteini on ollut tapana nimetä ensimmäiseksi laajan ja kunnianhimoisen suomenkielisen tuotannon kirjoittaneeksi kirjailijaksi. Hän täyttää myöhemmät käsitykset ammattimaisesta kirjailijasta. Samalla hän edustaa toista pitkää perinnettä: sivutoimista kirjailijaa, joka virkamiehen päivätyön ohella omistautui harrastajan (*Liebhaber*) antaumuksella taiteelliseen työhön. Sivutoimi oli virkamiehelle vapauden valtakunta, jossa Juteininkin esimiehenä oli vain ”runon isä Wäinämöinen.”

Jo Judénin nimittämistä edeltäneiden vuosien Viipurissa oli virinnyt harastuneisuutta Suomen maantieteeseen ja suomalaiseen kulttuuriin. Niiden pariin kaupungin uuteen lukioon (per. 1805) palkatut saksalaiset opettajat kannustivat oppilaitaan. Erityisesti runoudesta tuli tärkeä keino istuttaa nuorisoon isänmaanrakkautta. Tunnetuin Suomea käsittelevistä teoksista oli koulutarkastaja August Thiemen (1780–1860) runoelma *Finnland* (1808), jossa

Väinämöisen patsas Monrepos´n puistossa Paul Nicolayn vuonna 1840 julkaisemassa kuvite-
tussa uusintapainoksessa isänsä Ludwig Heinrich von Nicolayn kirjasta *Das Landgut Monrepos*
(1804). Kuvituksesta vastasi ranskalainen Jean Louis Jacottet (1806–1880), jonka litografiat poh-
jautuivat tanskalaisen Christian Ferdinand Christensenin (1805–1883) akvarelleihin. Patsaan teki
tanskalainen kuvanveistäjä Gotthelf Borup (1804–1879).

---

hän heksametri- ja elegiamittaa vuorottaen peilaa Pohjolan villiin luontoon
liittyviä ennakkokäsityksiä välittömiin maisemakokemuksiin. Muutamaa vuo-
sikymmentä aiemmin muotoillun germaanis-skyyttalaisen mytologian piiriin
tuli näin vedetyksi myös kaukainen fennien maankolkka, jolla nähtiin sivi-
sitys ja kukoistus edessään.¹⁵ Niin ikään Thieme kokosi ja painatti suomalaisia
sananlaskuja saksannoksineen. Lukion suomalaisuusharrastukset väistyivät
koulumiesten muuttaessa pois 1810-luvun alkuvuosina.

Ei ole tiedossa, oliko Jacob Judén kuullut Viipurin lukion piirin tuolloin jo
hiipuneista suomalaisuusharrastuksista. Viipurissa Judén julkaisi ystävänsä
kirjanpainaja Anders Cederwallerin kustantamana parikymmentä erilaajuista
kirjaa, samoin yksittäisiä suomenkielisiä runoja saksankielisen sanomaleh-
den *Wiburgs Wochenblattin* (1823–1832) liitteissä.¹⁶ Nimimerkillään Juteini avusti
säännöllisesti myös Abraham Poppiuksen ja K. H. J. Ignatiuksen toimittamaa
Sanan Saattajaa Viipurista (1833–1836, 1840–1841).

Juteinin tuotantoon kuuluu runoutta ja proosaa, pari näytelmää, sananlaskuja, arvoituksia sekä esimerkiksi kirjoituksia lasten ja nuorison kasvatuksesta. Yhteiskunnallisesti tarkkasilmäinen Juteini muun ohella kirjoitti novellin ”horjahtaneesta” tytöstä, joka oli surmannut salavuoteuden seurauksena syntyneen lapsensa. Uskonto ja valistushenkisyys taas yhdistyivät esimerkiksi hänen Jeesusta käsittelevässä runossaan *Sangari Siionissa* (1826). Niin ikään Juteini kirjoitti mietelmäkirjallisuutta, moitti taikauskoisuutta, tuomitsi väkivallan ja kiinnitti huomiota eläinten hyvinvointiin ja oikeuksiin. Näiltä osin hänen ajatuksensa ovat osin niin moderneja, että niillä on kaikupohjaa edelleen. Judénin nimellä hän julkaisi ruotsiksi kirjoituksia suomen kielestä, uskonnosta ja filosofiasta.

Juteinin runotuotantoon kuuluu lyyrisiä paloja laajempiakin panoraamoja. Niitä ovat esimerkiksi runoelmat, joissa hän joko ylistää Aleksanteri I:tä rauhan tuojana tai venäläisiä, jotka karkottivat tunkeilija Napoleonin. Sittemmin nämä kuvaukset venäläisten urhoollisuudesta jäivät Suomessa poliittisista syistä unohduksiin.

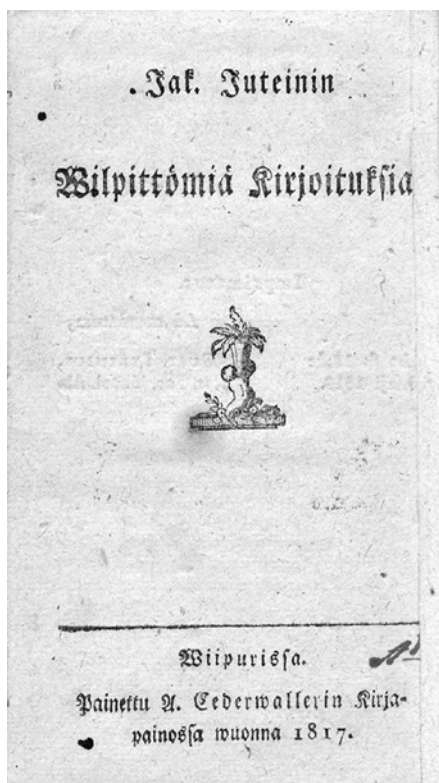
Juteini kirjoitti toistuvasti Väinämöisestä, joka oli hänelle henkilökohtaisesti tärkeä. Hän näet koki itsensä yhdeksi ”suomalaisista runolaisista”, joiden suojelushenki tai jumaluus Väinämöinen oli. Hän katsoi suomalaisten runolaisten työskentelevän Väinämöisen innoittamana, mutta – kirjallista konventiota noudattaen – Väinämöisen vertaiseksi koskaan pääsemättä. Tämän kaavan mukaisesti Juteini surkutteli asiaankuuluvasti omien kyhäelmiensä mitättömyyttä ja pyysi niitä anteeksi Väinämöisen edessä.

Juteini nojautui Väinämöis-kuvastossaan vielä Christfrid Gananderin ja H. G. Porthanin esittämiin tietoihin.¹⁷ Siksi Väinämöinen oli hänelle valistuksen hengessä ”viisas vanha Väinämöinen, runon isä riemullinen”. Vasta Lönnrotin *Kalevalan* versioissa (1835, 1849) toistuvaksi epiteetiksi vakiintui auktoriteettia korostava ”vaka vanha Väinämöinen”.

Juteinin tekstit vahvistivat silti osaltaan Väinämöis-kulttia. Kuuluisan runotervehdyksensä ”Väinämöinen, voimallinen, runon isä riemullinen” hän kirjoitti vuonna 1831, kun Monrepos’n kartanon puistoon hankittiin tanskalaisen G. Borupin veistämä Väinämöisen patsas.¹⁸

Juteinin *Perhekunda* ja *Pila pahoista hengistä* ovat varhaisimmat suomeksi painetut näytelmät. Ne on kirjoitettu vuonna 1817, pian sen jälkeen, kun C. G. Bonuvierin ruotsinkielinen teatteriseurue Turusta oli ensi kertaa vierailut Viipurissa (1816). *Perhe-kunda*, *Pila-Kirjoitus Epä-Luulosta Kolmessa Osassa* (1817) tähdentää kouluopetuksen ja luonnontieteellisen maailmankuvan hyödyllisyyttä verrattuna liialliseen jumalisuuteen ja taikauskoisuuteen. Kylän tietäjäkin saattoi menestyä vain, koska tyhmät maksoivat hänelle loitsuista.¹⁹ *Perhekun-*

Kansilehti Jaakko Juteinin teoksesta *Wilpittömiä kirjoituksia*, joka painettiin Anders Cederwallerin kirjapainossa Viipurissa vuonna 1817.

nan jälkinäytökseksi Juteini kirjoitti *Pilan pahoista hengistä, Kolmessa Kanssa-puheessa Uskon Wahwistukseksi* (1817). Siinä helvetin pikkupirut joutuvat virattomiksi, kun maan päällä leviää valistus. Tyhmyyttään pirut ryömivät pyssyn piippuun, josta heidät pamautetaan ilmaan. Käytännössä Juteini kirjoitti näin kokonaisen teatteri-illan suomenkielisen ohjelman: valistusnäytelmän ja sen jatkoksi yksinäytöksisen fantasian tai ”taikapilan”.

Juteinin tuotteliain kausi kesti kolmen vuoden ajan: vuosina 1816–1818 hän julkaisi yli puolet siitä, mikä kattaa hänen *Koottujen teostensa* uusimman laitoksen. Tuolloin ilmestyneet satiiriset runot sekä papistoa koskevat moitteet tuohduttivat erityisesti Virolahden kappalaista Fr. Joh. Ahlqvistiä, joka aloitti hyökkäyksensä kirjailijaa vastaan. Kappalainen Ahlqvist ei ollut itsekään huono runoilija. Hän vastasi soimauksiin reippaasti kirjoittamalla häväistysrunon, jossa Juteinia syytettiin omanvoitonpyynnistä, kaksinaismoraalista ja tekopyhydestä. Runossa

torjuttiin Juteinin moitteita papistoa kohtaan ja kiellettiin kylvämästä talonpoikien pariin kaikenlaisia pahoja luuloja papeista.²⁰ Kirjallinen kiista jatkui vastineiden vastineina, ja sen seurauksena Juteini yritti pitää taukoa kirjailijantoimestaan, muttei lopulta voinut.²¹ Kirjailijan henkistä prosessia kuvaavat teosten otsikot: *Lähtö-Laulu, eli hyvästijättö Väinämöiselle* (1819) ja seuraavana vuonna julkaistu *Huilun humina eli takaisintulo Väinämöisen hyvästijätöstä*. Juteini palasi tauoltaan entistä pehmeämpänä. Kritiikki oli muuttunut aiempaa verhotummaksi ja olojen suoran arvostelun korvasivat nyt rakentavat ehdotukset esimerkiksi maanomistusolojen järjestämiseksi.

Hyökkäykset kirjailijaa vastaan eivät silti päättyneet. Jacob Judén onkin Suomen ainoa kirjailija, jonka teoksen painos on poltettu julkisesti. Kyseessä oli kokoelma *Anteckningar uti varianta ämnen* (1827), josta oli kanneltu nimettömäs-

ti viranomaisille. Kirjan perusteella Judén sai syytteen uskontunnustuksen ja evankelisen opin vastaisten mielipiteiden esittämisestä. Koska tutkinnassa kävi ilmi, ettei kokoelmalle ollut haettu uskonnollisille teoksille tarvittavaa Porvoon tuomiokapitulin painatuslupaa, maaherra määrättiin takavarikoimaan kirjan vielä kokonaan myymätön painos. Viipurin kämnerinoikeus tuomitsi Judénin ja kustantaja Cederwallerin sakkorangaistukseen. Painos puolestaan määrättiin hävitettäväksi. Tuomio pantiin toimeen Viipurin torilla tammikuussa 1829. Tosin myöhemmin ylemmät oikeusasteet kumosivat rangaistukset. Lainvoimaisen tuomion perusteet ja Juteinin suhtautumisen oikeudenkäyntiin Liisi Huhtala tiivistää seuraavasti:

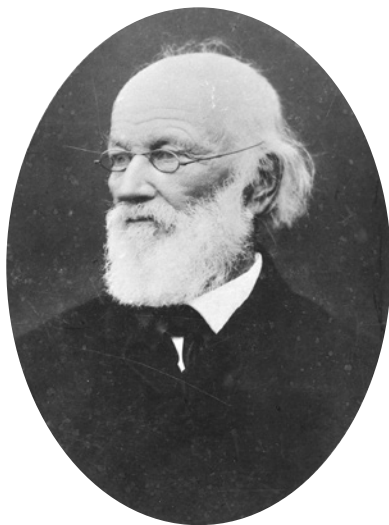
Tämän [Judénin] 'lausunnot uskonnosta ja kristinopista olivat niin pimeästi ja epäselvästi esitetty', ettei voinut päättää, mitä hän oikein tarkoitti, varsinkaan kun hän itse vakuutti, ettei ollut aikonut esittää kirkonvastaisia mielipiteitä. Seuraavan teoksensa, joka ilmestyi vasta vuonna 1844, esipuheessa Juteini kertoo polttaneensa oikeusprosessin aikana aiemmat kirjoituksensa, 'murtunein mielin'.²²

Sittemmin tuomiot ja häväistyskirjoitukset vaihtuivat kunnianosoitukseksi. Jäädessään eläkkeelle maistraatin virasta vuonna 1840 Judénille myönnettiin ruotsinkielisten tutkielmiensa ansiosta Helsingin yliopiston kunniaohtorin arvo. Syksyllä 1845 taas Judén sai itseoikeutetusti kirjoittaa ensimmäisenä nimensä Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (VSKS) perustamisasiakirjan. Tarjotusta seuran esimiehen tehtävästä hän sen sijaan kieltäytyi korkeaan ikäänsä vedoten.²³

Judén valmisteli viimeisinä vuosina koottuja teoksiaan, jotka ilmestyivät hänen poikansa toimittamina *Jak. Juteinin Kirjoina* postuumisti vuosina 1856–1858. Kirjailijan viimeisessä Väinämöis-runossa, ”Väinämöisen itkussa” toistui vielä kerran ajatus Väinämöisestä iloisenä isänä, elämänuskoa valavana kulttuuriheeroksena. Runossa kirjailija nimittäin liitti näynomaisesti yhteen Väinämöisen ilon kynelet ja niistä syntyvät purot, järvet, joet ja meret.²⁴ Jacob Judén ehti kuolla vuonna 1854 vain hiukan ennen kuin Saimaan kanava avattiin liikenteelle. Hän oli senkin kunniaksi jo ehtinyt runoilla.

Vaikka Juteinin kirjoja myytiin ja levitettiin kaikkialla Suomessa, hän jäi taka-alalle Helsingin säätyläistön vakiinnuttamassa kansallisten suurmiesten kaanonissa. Myöhemmin hänen arvonsa tunnustettiin, mutta mitään Runebergiin tai Kiveen verrattavaa kulttia Juteinin ympärille ei muodostunut. Nähtävästi teosten kieli koettiin vanhanaikaiseksi ja maailmankuvakin naiiviksi ja tarkoitushakuiseksi. Tuotantoa ei myöskään ollut helposti saatavilla.²⁵

RADIKALISOITUVA FENNOMANIA - KANAVA JA PIETARI HANNIKAINEN

Kirjailija ja lehtimies Pietari Hannikainen vanhoilla päivillään.

Viipurin säätyläispiireissä fennomanian päämäärät olivat sosiaalisempia kuin 1830-luvun runebergiläisessä romantiikassa, jossa suomalaista kansaa ihannoitiin kaukaa. Fennomaanipiirien organisointumista ja muotoja inspiroi Snellmanin 1840-luvulla Kuopiosta käsin julistama yhteiskunta- ja elinkeinopoliittinen kansallinen herätys.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran perustajat (1845) ja muut suomalaisuusliikkeen käynnistelijät Judénin lisäksi olivat pääasiassa lukion opettajia ja kauppakonttoristeja, jotka lukeutuivat jo uuteen sukupolveen. Heidän yhdistystoimintansa ja kirjallinen aktiviteettinsa oli vielä erillään leipätyöstä, joskin nivoutui orgaanisesti seuran keskeisten luottamushenkilöiden kansanopetustoimintaan.²⁶

Osa opettajista oli maalaispappeina, laitossaar-naajina tai nimismiehen poikina nähnyt, millaisia ongelmia vieras virkakieli aiheutti suomenkielisen rahvaan parissa – niin tuomioistuimissa kuin hal-

linnollisiakin asioita hoidettaessa.²⁷ Tämä valistunut etujoukko määrätti kirjallisuusseuran tehtäväksi koota ja julkaista hyödyllisiä suomenkielisiä kirjoja sekä edistää niiden leviämistä ja yleistä suomen kielen ”hoitoa”, samoin kerätä ”muinaiskaluja”. Seuran säännöt oli pitkälti kopioitu Helsingin akateemisten piirien perustamalta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta (1831), jolle oli keväällä 1845 ehdotettu perustettavaksi alaosastoja maakuntiin. Viipurin SKS perustettiin kuitenkin itsenäiseksi seuraksi.²⁸

VSKS:n melko maltillisten voimien sijaan Viipurin suomalaisuustoiminnalle loivat radikaalin jälkimaineen useat paikalliset lehtimiehet, heistä ensimmäisenä Pietari Hannikainen (s. Peter Hanén 1813–1899). Hänen kirjoitustensa vaikutus ulottui Juteinia laajemmalle siksi, että hän toimi pitkän elämänsä aikana lehtimiehenä useissa vaikutusvaltaisissa sanomalehdissä. Lehdistöhistoriassa hänet onkin nähty uudenaikaisen sanomalehdistön tienraivaajaksi.²⁹

Yhteistä Juteinille ja Hannikaiselle oli julkisista varoista rahoitettu siviilivirka, kaunokirjallinen tuotanto sekä halukkuus ja valmius julkiseen keskusteluun lehdistössä. Molemmilla on paikka kansallisen kirjallisuuden kaanonissa, joskin vain Aleksis Kiven edeltäjinä. Hiukan samaan tapaan Viipurin valistuksellinen ja sosiaalinen fennomania (1840–1865) on jäänyt yleisesityksissä idealistisen Lauantaiseuran sekä Snellmanin ja Yrjö Koskisen edustamien sosiaalisen

fennomanian suuntausten varjoon.³⁰

Peter Hanén (Hannikainen) oli sääminkiläisen lautamiehen poika ja käynyt Savonlinnan saksankielistä piirikoulua. Kenties kouluaikainen tutustuminen saksankielisen kirjallisuuden alkeisiin avasi hänelle ikkunaa saksalaisen kulttuuripiirin aikalaiskeskusteluun. Hanénin aloittaessa 20-vuotiaana yliopisto-opinnot Helsingissä kansalliset harrastukset olivat virinneet ja SKS perustettu. Hän suoritti yliopistossa vapaaehtoisen suomen kielen kokeen ja maanmittarin tutkinnon palaten vuonna 1835 Itä-Suomeen maanmittarin apulaiseksi. Tulevaa elämänuraa ajatellen virka oli oiva näköalapaikka eri kansanluokkien elämään, seudullisiin maanomistusoloihin sekä muunlaisiin ajankohtaisiin kieli- ja riitakysymyksiin. Vuonna 1844 Hannikainen julkaisi Snellmanin *Saimassa* ensimmäisiä suomenkielisiä runojaan ja ryhtyi omaan sanomalehtihankkeeseen Viipurissa.³¹

Marraskuussa 1844 kirjanpainaja Anders Cederwallerin leski ja poika jättivät anomuksen *Sanan Saattaja*-lehden julkaisemisen jatkamiseksi. Sen privilegio oli entuudestaan heidän hallussaan. Nimeksi haluttiin *Kanawa. Sanan-Saattaja Wiipurista*. Yhtenä perusteena oli suuri Saimaan kanavan rakennushanke, jota koskevia uutisia lehdessä julkaistaisiin. Luvat järjestyivät nopeasti, sillä *Kanavan* ensimmäinen numero ilmestyi jo 4.1.1845.³²

Hannikaisen lukijoille osoittama ohjelmateksti oli muotoiltu yleisen valistavaksi, mutta käytännössä se edusti jo modernin julkisuuden periaatteita. Julkinen sana nähtiin siinä yleisten asioiden keskustelufoorumiksi, jollaista yhteiskunta (yhteisyys) kaipaa tai tarvitsee.

Kunnioitettavalle yhteisyydelle Suomessa.

Valistus ja siivistyminen owat kansallisuuden rauhalliset harjoitukset. Kirjallisuus on pelto jossa ne kaswawat, lisääntyvät ja uudistuwat, Me voimme siis ja sanoa, että walistus ja siivistyminen waatiivat myös Kirjallisuutta eli julkisuutta. Samatekun yksinäinen ihminen ei ole tytywäinen ennen kuin hään saa ilmoitta mielälansa ja ajatuksensa ystäwällensä – samatekun wirkamiesi halajaa puhella wiransa toimituksesta, maamiesi maansa wiljellyksestä, iloseurassa olija ilostansa ja Murheinen murhestansa – samate waatii myös koko yhteys, koko kansakunta puhella asioistansa, miettä eduistansa ja sisällisestä elämästänsä. Ilo ja murhe, toiwo ja walitus kaikki waatiivat hänessä niin kuin yksinäisessäki julkisesti ilmantumista, s. o. yhteisyyttä ja kirjallisuutta.”³³

Kanava-lehti (1845–1847) julkaisi kerran viikossa ulkomaan ja kotimaan uutisia, kirjoituksia ”kotimaan yhteisissä asioissa” sekä ”kuvauksia, jutelmia ja tarinoita kotimaisesta elämästä”. Osana ajankohtaista keskustelua lehdessä käytiin debatteja esim. Carl Axel Gottlundin ja Wolmar Schildt-Kilpisen kanssa.³⁴

Ilmari Kohtamäki (1959) on ryhmitellyt *Kanavan* käsittelemät aihepiirit. Pääaiheina olivat kieli- ja kansallisuuskysymykset. Lisäksi lehti julkaisi kaunokirjallisuutta, runoja, näytelmiä ja novelleja. Hannikaisella oli vanhojen ja uudempienkin lehtimiesten kohtalo kirjoittaa vajaan lehdet itse täyteen. Näin Hannikainen sai toisaalta julkaisuväylän omille näytelmilleen ja niiden sisällyttämälle yhteiskuntakritiikille.

Hannikaisen kaunokirjallisella tuotannolla, näytelmillä ja novelleilla on erityinen kulttuurihistoriallinen arvonsa. Hän alkoi näet julkaista näytelmiä samoilla vuosikymmenillä, jolloin Helsingissä kirjoitettiin ensimmäiset kotimaiset näytelmät ruotsiksi ja kaupungin teatterielämä muutenkin vilkastui. Ennen Hannikaisen näytelmiä oli suomeksi ilmestynyt Juteinin näytelmien ohella vain Koitsanlahden hovissa asuneen majuri J. F. Lagervallin (1787–1865) kirjoittamat neljä pientä näytelmää ja niitä laajempi *Macbethin* mukaelma *Ruunulinna* (1834).³⁵

Kanavassa ilmestyneistä Hannikaisen näytelmistä ensimmäinen oli *Silmänkääntäjä eli Jussi Oluvisen matka Hölmölään*. Sen Hannikainen kirjoitti jo vuonna 1838, mutta *Kanavassa* se julkaistiin maaliskuussa 1845 ja kirjana vuonna 1847. Näytelmää esitettiin nähtävästi ainakin Lappeenrannan raatihuoneella 1846, minkä jälkeen sitä tiedetään esitetyn Kuopiossa, Oulussa, Ristiinassa, Yläneellä, Helsingissä ja Viipurissa.³⁶ Kirjoittaja itse näki sen vasta vuonna 1859 Viipurissa.³⁷ Toisen näytelmänsä, *Sukuylypeyden*, Hannikainen julkaisi kesällä 1845 *Kanavassa*, mutta sitä ei tiettävästi ole esitetty.³⁸ *Anttonius Putronius eli Antti Puuronen* julkaistiin vuoden 1846 alkupuolella ja sitäkin esitettiin. Häijyn kriittinen *Joululahjukset* julkaistiin vuodenvaihteen 1846–1847 numeroissa eikä sitäkään ole esitetty.³⁹

Komedian kirjoittajana Hannikainen oli pikemmin satiirinen kärjistäjä kuin sovinnollinen tasoittaja. *Silmänkääntäjän* farssimaisessa keskiosassa Liisa ja Jussi Oluvinen huijaavat ja rahastavat Hölmölän asukkaita mukavalla esillä eläimiä. Yhteiskunnallisesti merkittävämpiä ovat kuitenkin ne kohtaukset, jossa Jussi ja Liisa Oluvinen esiintyvät kaupungin herraskaisina Oluveliiniuslandereina ja muun ohella vaativat kievarissa komeaa kohtelua tai nauravat kansan tyhmyydelle. Nuoren miehen säälimättömin ottein kirjoitettu farssi levisi nopeasti harrastajien piirissä. *Silmänkääntäjää* esitettiin säätyläisten seuranäytännöissä ja myöhemmin suomalaisessa Teatterissa. Julius Krohn kiitteli kirjallisuushistoriassaan (1897) näytelmää tasapuoliseksi, koska se ruoski yhtä lailla talonpoikia kuin herrassäätäkään.⁴⁰

Rahvaan hienostelu kuului myös *Antti Puurosen* (*Antonius Putronius*) motiiveihin. Näytelmä on melko tarkka suomennos, mutta samalla myös tuohon aikaan tavallinen paikallistaminen, jossa Tanskan ja Norjan kansalliskirjailija Ludvig Holbergin (1684–1754) *Erasmus Montanus* (*Rasmus Berg*) on siirretty Suomeen. Nimihenkilö Antti joutuu valitsemaan, luopuako ”wilosofiasta” vai rakastetustaan Elisabethista, sillä tämän saadakseen hänen pitäisi kieltää, että maa on pyöreä. Kyläläisten enemmistö on pannukakkuteorian kannattajia. Näytelmän lopussa Puuronen selviää sotaväen pakkovärväyksestä myöntämällä, että ”maa on niin litteä kuin kakkara.”⁴¹

Kiinnostava detalji on repliikinvaihto, jossa pitäjän lukkari kuulustelee opiskelijalta, kuka Helsingissä on ”imprimaturina [painotarkastajana] kirjoille ja lauluille joita präntätään”, mutta tämä ei ymmärrä tai ole ymmärtävinään kysymystä. Näin näytelmässä käsitellään myös Hannikaiselle ajankohtaista sensuuriasiaa.⁴²

Hannikainen nosti kahdessa muussakin näytelmässä keskiöön säätyjen välisen jännitteen. *Sukuylpeydessä* (1845) köyhtyneen aatelisen Kerskoniuksen tytär on lähtenyt kotiopettajaksi ja mennyt naimisiin suomalaisen talonpojan kanssa. Isä kauhistelee tyttären suomikiihkoisuutta, joka on tarttunut myös hänen ulkomailla opiskelleeseen poikaansa. Näytelmän viimeisessä kohtauksessa isä ymmärtää, että hänen on välttämätöntä palauttaa sovinto lasten kanssa. Lajiltaan näytelmä on *Rührstück*, tunteellinen kappale, jossa konflikti päättyy liikuttavaan sovintoon.⁴³ Neljännen näytelmän, *Joululahjusten* (1846–1847), päähenkilö ryöstövouti Korppi taas on pitkälle viety karikatyyri virkamiehestä, joka kohtelee rahvasta huonosti ja sekoittaa virkatoimiin omia pyyteitään. Korppi muun ohella ilmaisee harminsa talonpojille suunnatuista uusista sanomalehdistä. Monimutkaiset juonittelut eivät pääty Korpin suunnitteleamalla tavalla.⁴⁴

Sukuylpeys ja *Joululahjukset* ovat fennomaanisen kertomuksen aktiivisia unohduksia: ne olivat yhteiskuntaharmoniaa tavoitelleille säätyläisfennomaaneille liian osoittelevia. Hannikainen kuvasi ylemmän luokan hahmot melodraaman konnina, mikä ei ollut mukavaa säätyläistaustaisille ylioppilaillekaan. Julius Krohn ei mainitse näitä kahta näytelmää kirjallisuushistoriassaan (1897) lainkaan, mikä voi olla teoksen toimittajan, Kaarle Krohnin valinta. Unohdusta voi selittää myös teosten dramaturginen yksioikoisuus. Sen sijaan Hannikaisen kaksi muuta, harmittomampaa näytelmää jäivät historiankirjoihin. Kappaleita tekivät Helsingissä tunnetuiksi viipurilaiset ylioppilaat, jotka alkoivat 1850-luvulla esittää suomenkielisiä näytelmiä. Heidän toimintansa sijoittuu osaksi ylioppilaiden parissa laajasti virinnyttä teatteriharrastusta, joka oli muissa osakunnissa ruotsinkielistä.⁴⁵

Hannikaisen proosatuotannollakin on arvonsa. Hän kirjoitti yhden varhaisimmista suomenkielisistä historiallisista novelleista *Torkel ja Viipurin linna* (1845). Vuonna 1847 ilmestyi *Viron satuja* ja seuraavana vuonna kertomus *Serkukset*. Myöhemmin Hannikainen suomensi ulkomaisia näytelmiä Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon.

Kanavan merkitystä modernin lehdistön uranuurtajana kuvastaa sekin, että lehdessä ilmestyivät ensimmäiset suomenkieliset kirja- ja teatteriarvostelut. Vastaavanlaisia Topelius laati ruotsiksi *Helsingfors Tidningariin*. Hannikainen julkaisi *Kanavassaan* kritiikin P. J. Delandin seurueen syksyllä 1846 esittämästä *Hamletista*.⁴⁶

Kanava antoi kansanvalistusasioissa sivustatukea VSKS:n toiminnalle. Siksi se käsitteli pitäjänkirjasto- ja koulukysymyksiä.⁴⁷ Lisäksi kirjoituksia oli esimerkiksi oikeudenkäytöstä, vankeinhoidosta ja köyhäinhoidosta sekä kyytitoimesta, paloavusta, papiston palkkauksesta, ylellisyyskulutuksesta ja raittiusasiasta. Lehden pääteemoihin kuuluivat silti erityisesti teollisuus, kauppa ja innovaatiot – kaikkinaisen talouselämän ja elinkeinojen, myös elinkeinovapauden edistäminen.⁴⁸

Venäjän sensuuri salli kirjoitukset valtiota hyödyttävästä maatalouden kehittamisestä. Maataloustietämyksen parantamiseksi lehdessä suositeltiin säätyläisiä perustamaan maanviljelysseuroja, jotka sopivat uusien viljelymenetelmien ja kaikenlaisten maatalouden parannusten levittämiseen. Maataloutta edistävien kirjoitusten parissa saattoi jatkaa Kuopiossa myös J. V. Snellman *Maamiehen ystävässään* (1844–1855) sen jälkeen, kun hänen *Saima*-lehtensä joutui lopettamaan.⁴⁹

Turvallisista viljelysteemoista oli lyhyt matka tulenarkaankin maanomistukseen ja keskusteluun hyvästä maatilojen koosta. Snellman ehdotti *Saimassa*, että tiloja pitäisi voida jakaa useammiksi pieniksi tiloiksi, mikä ratkaisisi maaseudun suuren tilattoman väestön ongelman. Viipurin läänissä tilanne oli jonkin verran toisenlainen: Hannikainen oli *Kanavassa* kirjoittanut jo liian pienestä tilakoosta. Toisentyyppisen, vaikeaksi koetun ongelman muodostivat tietysti lahjoitusmaiden suurtilat. Vuonna 1846 Hannikainen raportoi 40–60 hengen yhtäaikaisesta häätämisestä suurtiloilta ja katsoi sen tuoneen maanteille tavallista enemmän kerjuulla kulkevaa väkeä. Snellmanin tavoin Hannikainenkin kannatti tilojen jakamista, mutta korosti, että lohkottujen tilojen piti olla riittävän suuria, koska etäämpänä kaupungeista sijaitsevilla tiloilla oli niukasti mahdollisuuksia sivuansioihin.⁵⁰

Viipurin läänissä maanomistuskysymys oli muuta Suomea arkaluontoisempi, koska se kytkeytyi venäläisen aateliston oikeuksiin.⁵¹ Siksi kuvernööri Casimir von Kothén⁵² raivostui saatuaan tietää, että kyseinen *Saiman* kirjoitus

oli alun perin ilmestynyt suomenkielisessä sanomalehdessä hänen omassa läänissään. Von Kothen, joka ei ymmärtänyt suomea, vaati tekstit vastedes käännettäviksi ruotsiksi tai saksaksi. *Borgå Tidningissä* julkaisemassaan vastineessa hän totesi, että kurjuutta aiheutti nimenomaan suurtilojen pilkkominen.⁵³

Von Kothen olisi ilmeisesti ollut valmis lopettamaan koko *Kanavan*, mutta ratkaisikin ongelman nimittämällä läänin sensoriksi Jacob Judénin. Suomen kielen esitaistelija otti tehtävän vastaan ja sensuroi Pietari Hannikaisen *Kanava*-lehteä kesäkuun 1846 alusta sen lopettamiseen asti joulukuussa 1847.⁵⁴

Syksyllä 1846 Judén sensuroi Puolan aateliston ja talonpoikien maanomistusoloja käsittelevän kirjoituksen estämällä *Finlands Almänna Tidningissä* olleen ruotsinkielisen kirjoituksen julkaisemisen suomeksi. Maanomistusoloja saattoi kyllä käsitellä ruotsiksi, mutta ei suomeksi – niin kuin Venäjällä niistä voitiin kirjoittaa saksaksi tai ranskaksi, mutta ei missään tapauksessa venäjäksi.⁵⁵ *Kanavan* kirjoittelu maanomistuksesta jatkui silti Laatokan rannikkoseutua koskevassa tekstissä, josta siitäkin määrättiin poistettavaksi keskeisiä osia. Muutama muukin kirjoitus ilmestyi vuoden 1847 lehdessä pyyhittynä joko osin tai kokonaan. Tyhjiksi jääneisiin kohtiin Hannikainen sijoitti palstantäytteeksi nimimerkki ”Mielenmittaajan” kommentteja tai sopivan monimielisen runon.⁵⁶

Kanavan lakkaamisen syyksi on väitetty sensuurin aktiivisuutta tai kuvernöörin mahtikäskyä. Päätelmä on osin perustunut Hannikaisen omaan lausumaan neljää vuosikymmentä myöhemmin: ”Alituiset rettelöt pakottivat lehden taukoamaan.” Myöhemmät kirjallisuudenhistoriat ja varsin tuorekin tutkimus ovat toistaneet tätä ”sankarillista lopetusta”. Toisaalta jo Ilmari Kohtamäki (1959) totesi taloudellisen tappiollisuuden lehden lakkauttamisen varsinaiseksi syyksi. Lehden todellinen ja potentiaalinen tilaajakunta oli suppea, vaikka talouden alamäkeä luultavasti vauhditti osaltaan virkaintoinen ”nöyrin palvelija”, sensori Judén.

Kulttuurihistorian näkökulmasta sanomalehden tilaajakannan voi määrittää joukkoistetuksi mesenoinniksi. Taideteoksen ostaessaan tai tilatessaan yksityinen mesenaatti peilaa omaa itseymmärrystään suhteessa artefaktiin. Tilaajan maksama sanomalehti käy keskustelua ja luo heijastuspintaa tämän kehittyvälle itseymmärrykselle.

Vuoden 1847 lopussa *Kanavan* toimittaja kehotti lukijoitaan kannattamaan Helsingissä vastikään perustettua *Suometarta*, joka tavoitteli valtakunnallista asemaa. Mutta Viipurissa ryhdyttiin saman tien valmistelemaan uutta *Sanan Saattajaa Viipurista*, josta laadittiin valmis näytenumerokin. Hanke kariutui, koska von Kothen ilmoitti, ettei hän missään tapauksessa sallisi suomenkielisen lehden julkaisemista Viipurissa, sillä sellaista ei tarvittaisi. Näihin aikoihin

JAC. JUDÉN JA SENSORIN TOIMI

Maistraatinsihteeri Judénin vaikuttimia hänen ottaessaan vastaan sensorin tehtävät on ollut vaikea ymmärtää kansallismielisessä historiankirjoituksessa tai jos hänet muuten on haluttu nähdä ”sankarillisena suomalaisena” tai ”kansan esitaistelijana”. Päätöstä on ihmetelty tai surkuteltu. *Kanavaa* tutkineelle Ilmari Kohtamäelle (1959) koko asia oli ”paradoksaalinen”. Voidakseen ylistää Judénia Kohtamäki vakuutti lukijalle virkamieseetoksen näkökulmasta, että tämä pyrki olemaan huolellinen ja täytämään tehtävät pikkutarkasti. Judénin eron toimesta hän selittää reaktioksi kuvernööri Casimir von Kothenin ”mielivaltaisuutta” vastaan ja päättelee, että Judén ilman muuta tuli palvelleeksi ”ihanteilleen vieraita tarkoituspieriä”. Näin hän rakensi myöhempien sortokausien ihanteille rinnakkaista mielikuvaa pakon edessä suoraselkäisenä pysyneestä virkamiehestä.⁵⁷

Tohtori Judén saattoi kuitenkin suhtautua nuoremman sukupolven säätyvastakohtia korostavaan jyrkkään fennomaniaan varautuneesti. Jos von Kothenin silmissä nuori Pietari Hannikainen oli levottomuutta herättävä henkilö, hän saattoi olla sitä myös keski-ikäen jo ylittäneen Judénin silmissä. Von Kothenin luottamus Judénia kohtaan käykin ilmi eräästä hänen kirjekatkelmastaan: ”Tohtori Judén, jonka mielipiteet olivat minulle tuttuja [--] voi ja haluaa käsittää minun hänelle antamiani ohjeita.”⁵⁸

Judén tuskin 65-vuotiaana saattoikaan kieltäytyä luottamustehtävästä, josta maksettiin hyvä palkkio. Näissä tehtävissä palvelivat usein oppineet ja yliopistomiehet.⁵⁹

Judén saattoi ajatella voivansa painotarkastajana edistää suomen kielien asiaa, sillä Hannikaisen kärjekkäät hyökkäykset virkakuntaa vastaan olisivat voineet hidastaa ylempien säätyjen kääntymistä myötämielelle kansankieltä kohtaan. Menemällä puskuriksi väliin hän mahdollisti Hannikaisen työn ja saattoi antaa hänen julkaista niin rohkeasti kuin oli kohtuudella mahdollista. Oletusta voi nimittää valistuneen sensorin dilemmaksi.

Vanhan Hannikaisen happaman kommentin mukaan tämä Viipurin ”uusi sensori oli ehkä [edellistä] taipuvaisempi noudattamaan arwoisan paronin [von Kothenin] ohjeita. Hän asui aiwan vastapäätä maaherran asuntoa ja saattoi joka pulassa juosta kadun poikki.”⁶⁰ Myös kustantaja A. F. Cederwaller valitteli uuden sensorin kiivautta.⁶¹ Siinä katsannossa Kohtamäen päätelmä Judénin hyvästä virkamiesmoraalista voikin osua oikeaan. Moraalisen tuomion langettaminen on yhtä tarpeellonta kuin historiallisten henkilöiden toiminnasta yleensäkin. Viipurin läänin sensoriksi ei ollut valittavaksi ketään toista suomentaitoista miestä, joka olisi ollut yhtä lähellä ylintä hallintokoneistoa tai johon von Kothen olisi luottanut.

Judén erosi painoasiamiehen tehtävästä mahdollisesti protestoidakseen von Kothenin liian tiukkaa kantaa vastaan.⁶²

Lehtihankkeen kariutuminen ei lannistanut Hannikaista, joka löysi uusia kanavia. Hän kirjoitti sanomalehtiin novelleja ja julkaisi käytännöllisen opaskirjan *Asianajaja eli lain-opillinen käsikirja Suomen kansalle* (1847).⁶³ Hannikainen jatkoi tiedon ja valistuksen jakamista toimittamalla *Lukemisia maamiehille* -lehteä (1849–1851), jota julkaisi Maanwiljeliäin Seura Wiipurissa. Niin ikään Hannikainen avusti *Suometarta*, jonka toimittajaksi hän sittemmin siirtyi Helsinkiin.⁶⁴

Juteini ja Hannikainen olivat kiistatta tunnetuimmat viipurilaiskirjailijat, jotka julkaisivat suomeksi jo ennen 1800-luvun puoliväliä. Näistä kahdesta suuremman jälkimaineen sai Juteini, jonka julkaisutoiminnan painopiste oli varhaisemmissa vuosikymmenissä ja kaunokirjallinen tuotantokin luultavasti Hannikaisen tuotantoa laajempi.⁶⁵ Yrjö Koskisen johtaman kulttuurityön tuloksena luotu suurmiesten kaanon ei Hannikaista erityisesti tarvinnut. Toki tämä liberaali ja radikaali lehtimies luettiin kuolemansa aikaan (1899) silti suomenkielisten pioneereihin.⁶⁶

LEHTIKUSTANNUS, PÄÄTOIMITTAJUUS JA KIRJAILIJANTOIMI - YLEISMIESTEN VUOSIKYMMENET

Harva jos kukaan säätyläiseksi syntynyt pystyi vielä 1800-luvun alkupuolella kirjoittamaan suomeksi. Herrasmiehen kuului kyllä osata kirjoittaa kaunokirjallisuutta tai jopa historiallinen draama, ja oppikoulujen äidinkielen tunneilla harjoiteltiin runomittojen kirjoittamista ja novellien sepittämistä. Opinkäynnin kielenä olivat tuolloin ruotsi tai saksa, mutta hankittuja kirjoittajan taitoja ei ollut helppoa soveltaa suomeksi. Ennen kansallista herätystä sujuvan suomen omaksuivat säätyläisistä lähinnä vain Sisä-Suomen maaseudulla kasvaneet pappien ja virkamiesten lapset.⁶⁷

Suomenkielisille kansankirjoittajille sen sijaan tarjoutui 1830–1840-luvuilla julkaisuväyliä muun muassa viipurilaisissa sanomalehdissä. Myöhemmin Jyväskylän (per. 1863) ja Sortavalan (per. 1880) opettajaseminaarit tarjosivat esimerkiksi käsityöläistaustaisille kansanmiehille opintien, joka avasi heille mahdollisuuksia puoliammattimaiseen kirjoittajantyöhön.

Suomeksi kirjoittaneita maisteris- ja tohtorismiehiä toimi 1800-luvun Viipurissa useita. Osa oli Viipurissa syntyneitä, osa siellä kasvaneita, osa päätenyt työskentelemään kaupungissa. Nämä ansaitsivat leipänsä lehtimiehinä, opettajina ja suomentajina, sillä kaunokirjailijan ammatista yksinomaan leipäpuuna miltei kaikki heistä ymmärsivät olla haaveilematta. Tunnetuin suoma-

lainen poikkeus tästä oli Aleksis Stenvall (1834–1872), joka olisi hänkin toivonut saavansa Uudellamaalla pehtorin tai metsänhoitajan työtä toimeen tullakseen.

Viipurissa itsenäisen kirjallisen toimijan uraa yritti Johannes Alfthan (1830–1893). Merkittävään viipurilaiseen kauppias- ja sotilassukuun kuuluneen Alfthanin isä oli teollisuudenharjoittaja, joka oli perustanut muun muassa Havin kynttilätehtaan. Helsingissä 1840-luvun lopulla opiskellut Alfthan kuului Viipurilaisen osakunnan liberaaleihin ja kirjallisiin aktivisteihin, jotka täyttivät osakunnan ruotsinkielistä lehteä kirjallisuusesseihin ja kiistakirjoituksiin. Viipuriin hän palasi jouduttuaan eroamaan yliopistosta, koska hän oli levittänyt radikaaleja ajatuksia.⁶⁸ Taustan vakavaraisuus loi Alfthanille varmuutta ryhtyä kirjapaino-, sanomalehti- ja kirjankustannusalalle, mutta samalla aatteellisuus nähtävästi helli epärealistisia kuvitelmia taloudellisen menestymisen mahdollisuuksista.

Alfthan osti Cederwallereilta kirjapainon, perusti Viipuriin kirjakaupan ja ryhtyi opiskelutoverinsa tohtori C. I. Qvistin (1827–1897) kanssa julkaisemaan uutta sanomalehteä.⁶⁹ Heidän lehtensä *Wiborg. Tidning för litteratur, handel och ekonomi* (1855–1861) nousi nopeasti valtakunnallisesti tunnetuksi ja sai aseman uusien liberalististen ajatusten äänitorvena. *Wiborg* nähdään Suomen lehdistöhistorian ensimmäiseksi vapaamieliseksi ja kriittistä journalismia harjoittaneeksi lehdeksi.⁷⁰ Sen rinnalla Viipurissa ilmestyi suomenkielinen *Sanan-Lennätin* (1856–1858), ehkä *Aamurusko* (1857–1859) ja sittemmin VSKS:n julkaisema *Otava* (1860–1863).⁷¹ Venäläisillä sen sijaan ei koskaan ollut Viipurissa omaa sanomalehteä.⁷²

Qvistin ja Alfthanin liberalismille oli ominaista, ettei kansallinen identiteetti ollut suoranaisten kielikysymys. Pietarin läheisyys, samoin kuin Viipurin monikulttuurisuus ja yhteydet maailmalle tekivät itäisestä Suomesta läntistä Suomea avoimemman kansainvälisille virtauksille.⁷³ *Wiborgin* kirjoituksissa edistettiin kansankielen asemaa, mutta ne olivat alisteisia laajemmille muutosvaatimuksille, jotka koskivat yhteiskunnan rakenteiden uudistamista, kaupan ja teollisuuden esteiden poistamista ja vapautumista kaikesta holhoamisesta. Tämän uskottiin hyödyttävän kansakuntaa ja luovan luonnolliset edellytykset myös kansankielen aseman parantumiselle.⁷⁴

Viipuri eli dynaamista vaihetta 1850-luvulla, jolloin Turun merkitys oli vähentynyt eikä Helsinki ollut vielä noussut niin dominoivaan asemaan kuin vuosikymmentä myöhemmin. Keski-Suomen ja itäisen Suomen kehittämiseksi *Wiborgissa* ehdotettiin Päijänne–Saimaa-kanavan rakentamista, mikä olisi korostanut Viipurin kaupallista merkitystä vielä entisestään.⁷⁵ Kaavaillut rautatienlinjat taas olisivat edistäneet Viipurin kosmopoliittisen hengen valjastamista koko Suomen hyödyksi.⁷⁶

Wiborg-lehden mukaan kansallishengen leviäminen piti saada osaksi yleistä reformipolitiikkaa ja samalla kansan omaksi asiaksi, ei vain sille vieraita tavoitteita ajaneiden sivistyssäätyjen ohjelmaksi. Tässä asiassa Viipurin radikaalit Alfthan ja Qvist joutuivat kiistaan Yrjö Koskisen kanssa jo vuonna 1856.⁷⁷ Qvist ja Alfthan jättivät lehden joidenkin vuosien jälkeen toisiin käsiin, jolloin lehden tilaajakunta viimeistään alkoi hiipua. Se lopetettiin kuuden toimintavuoden jälkeen.⁷⁸

Johannes Alfthan oli Viipurin kasvatti ja monitoiminen uudistuspöytäkirjantekijä, joka kirjoitti pääasiassa ruotsiksi. Varhaisten runokokoelmien *Italine* (1850) ja *Moln-bilder* (1853) jälkeen hän tosin julkaisi kymmeniä lapsille suunnattuja kertomuksia oman kirjapainonsa *Aamurusko*-lehdessä Hannikaisen toimittamana ja mahdollisesti suomentamana. Koettuaan taloudellisia takaiskuja ja menetettyään vaimonsakin Alfthan muutti kahden vanhimman poikansa kanssa Ruotsiin. Vuonna 1860 kirjapainon osti lehtori N. A. Zilliacus.⁷⁹ Ruotsissa Alfthan yritti elättää itsensä kirjailijana, aiheenaan Viipurin ja muun Itä-Suomen elämä. Hän julkaisi teokset *Viborgska smällen* (1870), *Noveller och skizzer* (1872), *En sommarsaga från Finland* (1872), *Den förmodade nihilisten, berättelse* (1882) ja *Ett gottgjordt ungdomsfel* (1892), jotka jäivät vaille laajempaa lukijakuntaa. Hän kuoli unohdettuna Ruotsissa.⁸⁰

Alfthania vuosikymmenen vanhempi mies oli puolalais-savolaistaustainen Rietrikki (Fredrik) Polén (1823–1884), joka vaikutti Viipurissa Alfthania myöhemmin. Polénia oli pidätelty Helsingissä muun ohella ensimmäisen suomenkielisen väitöskirjan (1858) valmistelu. Väitöskirjan aiheena olivat varhaisen suomenkielisen kirjallisuuden aikakaudet. Viipurissa Polén työskenteli vuosina 1868–1874 lukion suomen kielen lehtorina, lehtimiehenä ja kirjailijana. VSKS:n esimiehenä hän sai runojaan julki suhteellisen helposti: *Kirjallinen aarreaitta* ilmestyi vuonna 1869.⁸¹

Alfthanin ikätovereita puolestaan oli Kaarlo Slöör (1833–1905), viipurilaisen sepän poika, joka valmistui maisteriksi 1857. Hän sai Pietarista viran kansakoulujen tarkastajana ja laati oppikirjojakin, mutta siirtyi 1860-luvun puolivälissä Helsinkiin toimittamaan *Julkisia Sanomia* ja *Virallista lehteä*. Tämän tehtävän rinnalla hän toimi myöhemmin kenraalikuvernöörin kanslian virassa. 1850-luvulla Slöör oli kerännyt kansanrunoja ja kirjoittanut runoja nimellä Kaarlo Santala. Omaa kirjallista tuotantoa merkittävämmäksi on nähty hänen ansionsa suomentajana, esimerkkinä vuoden 1860 SKS:n kilpailuun käännetty Eugène Scriben komedia *Ensimmäinen rakkaus* (julk. 1861). Tunnetuimpia ovat Shakespearen *Macbeth* 1864 ja Ibsenin näytelmät (*Nora, eli Nukkekot* 1880).

Viipurissa virinneen suomenkielisen kulttuurin tunnetuimpia hahmoja oli kuitenkin Julius Krohn (1835–1888), jonka äiti oli vanhaa Dannenbergin kauppiassukua. Isän saksalainen suku taas oli tullut Pietarin kautta Suomeen.

Nuoret veljekset Julius ja Leopold Krohn yhteiskuvassa noin vuonna 1850.

Juliuksen ensimmäinen kieli oli saksa, varhaiset kotiopettajat taas olivat venäjän ja ranskankieliset, mutta palveluskunnan kanssa puhuttiin suomea ja ruotsia. Varakkaan kauppiaan poikana ja Kiiskilän kartanon kasvattina Krohn kuului säätyläistöön, mutta ei aateliin. Hän kävi Viipurin ruotsinkielisen lukion, jonka ilmapiiri oli hänen kouluvuosinaan isänmaallinen. Opettajista suomalaisuusinnostusta herättelivät erityisesti C. W. Ahrenberg, C. H. Ståhlberg ja K. H. J. Ignatius. Suomen opetukseen Krohnin täytyi erityisesti perehtyä, sillä hän ei osannut kieltä niin hyvin lapsuudestaan kuin muut. Krohnista kasvoi poikkeuksellisen kielitaitoinen. Koulutoverinsa Kaarlo Slöörin kanssa Krohn päätti opiskeluvuosina Helsingissä käyttää keskustelukielenään suomea.⁸²

Krohn valmistui lisenasiaatiksi vuonna 1862 ja jatkoi siitä, mihin Polén jäi, nimittäin tämän väitöskirjaa

laajemman suomenkielisen kirjallisuuden historian kirjoittamista. Se ilmestyi Kaarle Krohnin toimittamana postuumisti vasta vuonna 1897. Julius Krohn toimi myös runoilijana – nimellä Suonio – sekä useamman helsinkiläisen lehden toimittajana ja lopulta yliopiston suomen kielen lehtorina. Tuore professori (1885–1888) katkesi traagiseen purjehdusonnettomuuteen ja hukkumiseen Viipurinlahdella. Tämäkin tapahtuma sitouttaa hänet Viipurin maisemaan, vaikka suku sen jälkeen luopui Kiiskilän kartanosta.

Julius Krohn aloitti sen *Kalevalan* alkuperäisten runojen tutkimusperinteen, jossa hänen pojastaan, professori Kaarle Krohnista tuli kansainvälinen folkloristiikan uranuurtaja. Julius Krohnin jälkikasvu on toiminut laveasti suomenkielisessä kulttuurissa: Aino Kallaksesta tuli kuuluisa kaunokirjailija, Ilmari Krohnista musiikkitieteilijä ja professori ja Helmi Krohnista kirjailija, toimittaja ja päätoimittaja (*Pääskynen*, *Valvoja*), joka muun ohella kirjoitti kotimaisten naistaiteilijoiden elämäkertoja. Myös Aune Krohn suomensi ja kirjoitti. Niin Krohnin suvun ”juliaanit” kuin Juliuksen veljen Leopoldinkin jälkeläiset, ”leo-

poldiaanit”, vaikuttavat edelleen monin tavoin suomalaisilla elämänaloilla.⁸³

Myös kirjoittavia käsityöläisten poikia ja muita ”rahvaan runoniekkoja” tai ”kansankirjailijoita” asui Viipurin seudulla ja jotain heidän tuotannostaan VSKS julkaisi.⁸⁴ Julius Krohn ihmetteli kirjallisuushistoriassaan, kuinka monet Suomen kansanomaisista kirjoittajista – ja akateemisen opintien käyneistäkin kansankielisistä kirjailijoista – olivatkaan kotoisin Itä-Suomesta:

Hyvin merkillistä on, että suurin osa tämän ajan lauluniekoista on kotoisin ”Vanhasta Suomesta”. Näyttää siltä kuin tämän saksalaistuneen osan maamme vasta yhteinen herännyt suomalaisuuden aate olisi muuhun Suomeen henkisesti yhdistänyt ja äkkiä purkanut esiin siinä kauan pidätetyt tunteet. Paitsi Pietari Hannikaista, on meille täältä tullut Konstantin Schröder⁸⁵, Pietari Mansikka, Antti Rätty, Kaarlo Slöör, Aleksanteri Rahkonen, Olli Berg eli Vuorinen ja Arvi Genetz eli Jännes.⁸⁶

Samaa kysymystä tarkasteli myös Kustavi Grotenfelt kokoelmassaan *Kahdeksantoista runoniekkaa* (1889), joka oli yhteenveto tuolloisista kansankirjoittajista. Hänen mukaansa Itä-Suomessa osattiin vielä hyvin kalevalamittaa, jota moni kokoelmassa esitellyistä runoilijoista käytti taitavasti. Kansankirjailijoiden antologian tehtävänä oli osoittaa, miten kyvykkäitä kirjoittajia ja kielen käyttäjiä suomenkielisen rahvaan parissa kasvoi ja millaista taiteelliskirjallista lahjakkuutta sieltä löytyi.⁸⁷

Krohnin edellä mainitsemista kansankirjoittajien vanhimma polvesta yhteys Viipuriin oli Pietari Mansikalla, Antti Rädylällä ja Olli Vuorisella. Pietari Mansikka (1825–1871) oli talollisen poika Viipurin maalaiskunnasta, joka muun ohella avusti *Sanan-Lennätintä* vuosina 1856–1858. Käkisalmelainen Antti Rätty (1825–1852) puolestaan toimi Pietarissa opettajana ja suomentajana. VSKS julkaisi hänen kokoelmansa *Lauluja Suomen neitosille* (1850). Myöhempää polvea edusti Olli (Berg) Vuorinen (1842–1917), joka oli talollisen poika Uukuniemeltä. Hänkin työskenteli erilaisissa opettajan toimissa muun muassa Haminassa. Vuorinen aloitti julkaisemalla *Otavassa*.⁸⁸

1800-LUVUN LOPPUPUOLEN KIRJOITTAJIEN VAIHTELEVAT TAUSTAT

Huomion ansaitsee opettaja, lehtimies, kirjailija ja historioitsija, tohtori Wilhelm Gabriel Laguksen (1837–1896) laaja ja monipuolinen tuotanto. Hän toimi vuodesta 1867 *Viborgs Gymnasiumin* opettajana ja sittemmin rehtorina. Lehtimiehenä Lagus toimitti alkuun *Wiborgs Tidningiä*, mutta sai myöhemmin *Östra Finlandin* tärkeimmäksi kanavakseen liberaaleille ja varsinkin suvaitseville

kielipoliittisille näkemyksilleen. Lehdissään hän toimi myös kirjallisuus- ja teatterikriitikkona. Nuoruutensa Helsingissä ja myöhemmin Viipurissa Lagus laati näytelmät *Terzerola* (1857), *Klubbhövdningen*, *En julafton i Tobolsk*, *Drottning Filippa* (1870), *I natten*, *Den nya adjunkten* (1881), jotka kaikki pääsivät esitettäväksi *Nya Theaterniin* (Ruotsalainen Teatteri). Hänellä oli myös runotuotantoa. Lagus suuntautui tietokirjailijana historiallisesti: hän kirjoitti paitsi katsauksen Suomen ruotsinkielisestä kirjallisuudesta (*Den Finsk-Svenska Litteraturens Utveckling I-II*, 1866–1867) myös ensimmäisen laajan tutkimuksen Viipurin historiasta (*Ur Viborgs historia I-II*, 1893–95) sekä laati muun ohella tutkielmia ja kouluhistorioita. Suomenkielinen historiankirjoitus on lähes sivuuttanut Laguksen kulttuuri- ja sivistyshistoriallisesti merkittävän työn.

Viipurin suomenkielisten maisterikirjailijoiden ryhmään voidaan lukea myös monia opintojen jälkeen Viipuriin tai muualle Itä-Suomeen palanneita kynäniekkoja. 1840-luvulla syntyneitä Viipurin kymnaasin ylioppilaita (1862) oli Aleksanteri Rahkonen (1841–1877), jonka taitoja runouden notkeana suomentajana monet lehdet hyödynsivät. Hän käänsi ja sovitti myös näytelmiä ja musiikkinäytelmiä (1868–1873) ja osallistui *Vänrikki Stoolin tarinoiden* suomennosryhmän työhön. Hän palasi Viipuriin ja toimi sittemmin opettajana Uuraassa ja Pietarissa, kunnes kuoli varhain keuhkotautiin.⁸⁹ Kai Laitisen vuonna 1981 ilmestyneessä *Suomalaisen Kirjallisuuden historiassa* sen paremmin Polénilla, Slöörillä kuin Rahkosella ei ole enää sijaa – siksi suppeaa kaikkien kolmen tuotanto oli.

Myös Suomalaisen Teatterin (1872) perustaja ja johtaja Kaarlo Bergbom (1843–1906) oli syntynyt Viipurissa ja asui hovioikeuden asessorin poikana kaupungissa ensimmäiset elinvuotensa. Bergbomin suppeaan kirjalliseen tuotantoon kuuluu novelli ”Sydämiä ihmistelmässä” (*Hjärtan i menskovimlet*, 1869), joka sijoittuu ”W:n kaupunkiin Itä-Suomessa”. Se alkaa satiirina provinssi- ja varuskuntakaupungin seuraelämästä, mutta asettaa pian analogisesti rinnakkain kaksi kansallistunnetta. Suomalainen kanteleensoittajatar kirvoittaa puolalaisen säätyläisrouvan laulamaan puolalaista kansanlaulua: kaipuu ja surumieli ovat yhteisiä.⁹⁰

Samaan ikäpolveen ja säätyläistöön kuuluu vielä Arvid Genetz (Arvi Jännes, 1848–1915) runoilija, kielentutkija ja suomen kielen professori ja Bobrikovin ajan senaattori (1901–1905). Vaikka Jännes assosioituu enemmän Laatokan Karjalaan kuin Viipuriin, hänen vahvasti isänmaalliset runonsa (”Herää Suomi”, ”Karjala”, ”Karjalan lapset”) saivat Viipurissakin merkitystä itsenäisyshengen rakentajina ja kuorosävellysten aatepohjana.

Bergbomin ja Genetzin kanssa samaan ikäpolveen lukeutuu J. H. Erkko, yksi aikansa tunnetuimmista suomenkielisistä lyyrikoista. Kansakoulunopettaja Juhana Henrik Erkko (1849–1906) oli syntyisin talollisen poika Orimattilasta. Ensimmäiset runonsa Jyväskylän seminaarin oppilaana julkaissut Erkko hank-

ki elantonsa lähes kahden vuosikymmenen ajan Viipurissa VSKS:n ylläpitämän Wilken koulun opettajana (1874–1893).

Viipurin kausi oli Erkolle huomattavan tuottelias. Hän julkaisi useita runokokoelmia sekä kirjoitti ensimmäiset näytelmänsä *Tietäjä* (esitetty Suomalaisessa Teatterissa 1888) ja *Aino*. *Ainon* ensi-ilta Suomalaisessa Teatterissa helmikuussa 1893 oli valtava menestys ja oikeastaan käynnisti Bergbomin teatterin kansallisromanttisen vaiheen. *Ainon* katsojien joukossa oli muun muassa Jean Sibelius, joka tilasi Erkolta oopperalibretton. Oopperahanke tosin kariutui, koska siinä ei Bergbomin mielestä ollut riittävästi toimintaa. Muutettuaan Viipurista Erko jatkoi tuotteliasta runoilijantyötään ja kirjoitti karelianismin vuosikymmenen hengessä näytelmän *Kullervo* (1895). Erkon runous levisi laajalti myös Oskar Merikannon säveltäminä, huomattavan suosittuina lauluina.⁹¹

Erkon runouden yksinkertainen kauneus ja laulullisuus miellyttivät tavattomasti köyhistä oloista noussutta kauppaneuvos Juho Lallukkaa (1852–1913). Hän tahtoiikin turvata runoilijan olosuhteet sen jälkeen, kun tämä oli jäänyt pois ansiotyöstä voidakseen kirjoittaa laajempia teoksia, kuten kalevalaisia runonäytelmiä.⁹² Tällainen kirjailijantyön mesenointi oli Suomen oloissa vielä poikkeuksellista ja Erkolle todellinen etuoikeus.⁹³

Vuosisadan lopun tunnetuimpiin ruotsinkielisiin viipurilaisiin kuului myös Johan Jacob (Jac.) Ahrenberg (1847–1914), arvostettu monitaituri. Viipurin lyseon rehtorin, VSKS:n perustajiinkin kuuluneen Carl Wilhelm Ahrenbergin lahjakas poika opiskeli arkkitehtuuria Tukholmassa ja Etelä-Euroopassa ja omaksui tyylikseen synteessin, joka yhdisti vanhoja tyylejä toistavan historismin puhdaslinjaisuutta tavoittelevaan klassismiin. Hän suunnitteli useita Viipurin julkisia rakennuksia sekä toimiessaan Viipurin lääninarkkitehtina vuosina 1885–1886 että tämän jälkeen. Nuorempi Ahrenberg antoi vahvan panoksen Viipurin historian artikuloimiseen laatimalla näyttävän suunnitelman Viipurin linnan entisöimiseksi Vaasa-kuninkaiden tyyliin. Ehdotus ei kuitenkaan sopinut Venäjän sotaministeriölle, joka linnan omisti.⁹⁴

Ahrenberg kirjoitti paitsi tutkimus- ja esseekirjallisuutta, myös laajan sarjan Viipurin lääniin sijoittuvia novelleja ja kertomuksia, jotka on suomennettu.⁹⁵ Antoisia ovat esimerkiksi elävät, pakinoivaan tyyliin kerrotut ihmiskuvaukset sarjassa *Människor som jag kânt: Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. 1–6.* (1904–1914). Ahrenbergin näkemyksiä on pidetty konservatiivisina; ajatusta säätykierrosta hän jopa vieroksui. Hänen kirjallisen maailmankuvansa ytimen muodostivat kansalliselta pohjalta syntyvät sovinnolliset loppuratkaisut.⁹⁶ Erik Ekelundin mukaan Ahrenbergin tuotantoa leimaa jännite, jossa konservatiivinen ihminen rakastaa ”isänmaan turvetta” ja romanttinen individualisti kaipaa suureen ja tuntemattomaan maailmaan.⁹⁷

KIRJAILIJAN TYÖ AMMATTINA

Kulttuurihistoriallisen tarkastelun kolmannesta vaiheesta, taiteen tekemisen institutionalisoitumisesta, voidaan puhua silloin, kun kustannustoiminta on jo varsin laajaa ja itsenäistä. Kirjailijoiden on silloin mahdollista valita useiden kustantajien välillä, ja kirjojen myynti perustuu valtakunnalliseen verkostoon. Vaikka kirjailijat eivät vielä olisi järjestäytyneet ammatillisesti, heidän piirissään on jo muodostunut sekä kollegiaalista tietoisuutta että toveruutta. Kirjalliset piirit muodostavat jopa yhteistä mielipidettä, elleivät käy poliittisia taisteluita. Useimmat joutuvat silti edelleen elämään joko hyvin vaatimattomissa oloissa tai tekemään sivutöitä, esimerkiksi toimittamaan sanomalehteä.⁹⁸

Varhaista ammattilaiskirjailijoiden sukupolvea edusti Viipurissa lapsuutensa viettänyt Arvid Järnefelt (1861–1932). Hänen laajassa tuotannossaan ainakin yksi näytelmä, *Samuel Cröell* (1899), sijoittuu 1600-luvun Viipuriin. Näytelmän päähenkilö kanneviskaali Cröell sai edustaa oikeamielistä ja totuuteen sitoutunutta ihanteellista virkamiestä.⁹⁹ Kaikkien historiallisten näytelmien tapaan se kuvaa yhtä paljon omaa aikaansa kuin käsittelemäänsä aikaa.¹⁰⁰

Kirjalliseen elämään vaikutti kielikysymyksen ohella puolueuudostuksen historia, vaikka sen tarkasteleminen ei ole tässä mahdollista. Arvid Järnefelt edusti nuorsuomalaisiin identifioituvaa ryhmittymää. Viipurin ilmapiirin kannalta on lisäksi mainittava kaupungissa kolme vuotta (1885–1888) vaikuttanut Nils Robert af Ursin (1854–1936). Hän oli karjalaistaustaisen aatelissuvun jäsen ja lukion lehtori, joka edisti aktiivisesti Viipurin työväen järjestäytymistä ja yhdistystoimintaa.¹⁰¹

Vaikkei af Ursinilla ole kaunokirjallista tuotantoa, hänen merkityksensä sosialismin levitystyössä on huomattava: kahden Viipurissa vaikuttaneen työväenliikkeeseen sitoutuneen kirjailijan ura rakentui hänen työnsä varaan. Toinen heistä oli inkeriläissyntyinen Matti Kurikka (1863–1915), joka asui Viipurissa vuosina 1888–1894 – heti af Ursinin jälkeen. Hänen näytelmädebyyttinsä, maaorjien vapauttamista käsitellyt *Viimeinen ponnistus* (1884) menestyi Suomalaisessa Teatterissa ja sen kiertueella Viipurissa. Suunnitellut vierailuesitykset Pietarissa kuitenkin kiellettiin, mutta lisäesityksiä järjestettiin Viipurissa, minne inkeriläisiä matkusti näytelmää katsomaan. Kurikan toinen näytelmä *Aili* (1887) taas käsitteli seksuaalikäsitteitä raflaavalla tavalla. Kaarlo Bergbom kehottikin kuumapäistä kirjailijaa lukemaan sen ensin vaimolleen ja sisarelleen ja tekemään siihen näiden toivotat muutokset. Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon näytelmää ei lopulta otettu.¹⁰² Kurikan muita näytelmiä olivat *Äärimmäisessä talossa* (1889) ja *Baabelin torni* (1897), mutta ne eivät enää menestyneet.

Kurikka ryhtyi nuorsuomalaisen *Viipurin Sanomien* (1888–1894) toimittajaksi ja omistajaksi, mutta lupaavan alun jälkeen lehtimiehen ja kustantajan

ura Viipurissa päättyi konkurssiin. Vaikka Kurikka esiintyi Viipurin vuosinaan suurisuuntaisesti ja tuhlailevasti, hän lähentyi jo tuolloin paikallista työväkeä ja tuli valituksi Viipurin Työväenyhdistyksen johtokuntaan. Maltillisesta kateederisocialismista teosofis-utopistisen sosialismin tielle Kurikka siirtyi muutettuaan Helsinkiin ja ryhdyttyään *Työmies*-lehden päätoimittajaksi vuonna 1897. Hän nosti lehden teräväksi poliittiseksi keskustelijaksi. Kurikan opit olivat Suomen oloihin silti liian omalaatuisia saadakseen laajaa vastakaikua. Kurikka siirtyi vuonna 1900 toteuttamaan yhteiskunnallista utopiaansa Kanaan, mutta kokeilu epäonnistui.¹⁰³

Vuosisadan vaihteen radikaaleihin kuului myös Suomen työväenliikkeen perustajiin kuulunut A. B. Mäkelä (1862–1932). Kustavissa syntynyt Mäkelä oli käynyt Sortavalan seminaarin ja toimi opettajana ja lehtimiehenä muun muassa *Viipurin sanomissa* 1892–1894. Radikaalina kirjoittajana hän käytti nimimerkkiä ”Kaapro Jääskeläinen”. Itä-Suomen yhteiskunnallisiin oloihin kytkeytyi hänen paikalliseen teollisuusyritykseen sijoittuva näytelmänsä *Ruukin jaloissa* (1896), joka käsitteli työväen lakkosuunnitelmia.¹⁰⁴

VIIPURI JA MODERNI ELÄMÄ - KERSTI BERGROTH

Kirjalliset sukupolvet ovat yhteydessä tyylivalintoihin, joihin heijastuvat kirjoittajan yhteiskunnallinen tausta ja kotikasvatus. Uusromantiikan hengessä syntyneet 1900-luvun alun modernismi irrottautui realismiin lähtökohdista, etenkin arjen kuvauksesta ja sen yhteiskunnallisesta velvoittavuudesta. Suomalaista modernismia luonnehti lisäksi pyrkimys irrottautumiseen aikansa jyrkistä kielipoliittisista kannoista ja kielen normeista. Erityisesti 1920-luvulla modernistit loivat kollegiaalisia suhteita yli kielirajojen.¹⁰⁵

Viipurilaista kosmopoliittisuutta tässä modernissa hengessä edusti Kersti Bergroth (1886–1975), joka oli Jac. Ahrenbergin tavoin varttunut rehtorin kodissa. Bergroth valmistui kirjallisuuden maisteriksi, puhui Euroopan tärkeimpiä kieliä (saksa, ranska, englantia) ja suomensi niistä proosaa ja draamaa. Bergroth kirjoitti ammattimaisesti tavattoman laajan ja monipuolisen tuotannon, joka kirjallisuuden kaanoneissa jäi ensin taka-alalle.¹⁰⁶

Ensimmäisten julkaisujensa perusteella Bergroth voitiin lukea suomenruotsalaisten intellektuellien *Dagdrivare*-ryhmään, sillä romaanien päähenkilöitä olivat nuoret urbaanit ihmiset. Teosten *Augusti* (1911), *Aptit* (1914), *Sixtus* (1916), *Urbans väg* (1919) tapahtumat sijoittuivat karjalaisille maatiloille ja huviloille.¹⁰⁷

Kersti Bergroth alkoi julkaista suomeksi vasta vuonna 1917 ja käänsi tämän jälkeen tuotantoaan molemmille kielille. Nimimerkki Mary Marck julkaisi suomeksi ja ruotsiksi joukon suosittuja, naiskuvaltaan moderneja koululaisromaa-

Tuleva kirjailija Kersti Bergroth elegantissa jugend-ajan hatussaan Viipurissa vuosina 1904–1905.

neja.¹⁰⁸ Varhaisen draamatuotantonsa Bergroth sijoitti nykyaikaan. Sitä edusti *Herra Vento* (1921), ruots. *Willy Wallén* (1922), komedia nuoresta kirjailijasta, joka joutui kamppailemaan taiteellisten ideaalien ja toimeentulon, käytännössä keveämmän kirjoittamisen välillä. Suomenkielisenä komedia kiersi kahdeksassa teatterissa, mutta sitä esitettiin myös ruotsiksi. Vastaavia joskin vähemmän menestyneitä olivat komediat *Oikea morsian* (1925), kouluaiheinen komedia *Maa huojuu* (1927) ja *Kannaksen lumous* (1928) sekä myöhempi *Prinssi tornissa* (1952).¹⁰⁹

Bergrothilta syntyi taajaan romaaneja ja mieltelmäproosaa.¹¹⁰ Hän toimi Suomen antroposofisessa liikkeessä, jonka juuret olivat saksalaisessa kulttuurissa. Tämä heijastui hänen mieltelmäkirjoissaan, myöhemmissä aforismeissaan ja runoissaan.

Pakinoitsijana ”Tet” ja ”Asser” -nimimerkkien takaa Bergroth toimi 1930-luvun ajan julkaisten edelleen romaaneja ja muuta proosaa.¹¹¹ Bergrothin menestynein

näytelmä *Anu ja Mikko* esitettiin Helsingin kantaesityksensä jälkeen Viipurissa vielä samana vuonna (1932). Se kertoo pienyrittäjän vaikeuksista ja elämänuskosta. Yksi näytelmän klassisista komediahahmoista on Amerikan Mar’, puhelias paluumuuttaja New Yorkista. Kannaksen murre, joka idyllisessä aikalaiskomediassa kukki, loi yhteisyyden tunnetta jo Viipurissa näyteltynä, mutta luonnollisesti entistäkin vahvemmin sotien jälkeen. Näytelmä filmattiin kahdesti (1940, 1956). Vastaavanlaisen nostalgian varaan rakentui komedia *Kuparsaare Antti* (1956), jossa niin ikään kuljetettiin rakkausaihetta yli luokkaerojen ajattomalla Kannaksen maaseudulla.

Bergrothin isänmaallis-kotiseudulliseen suuntaukseen liittyi Leon Grandelin (1894–1967) kanssa kirjoitettu *Jääkärit* (1933), joka vain 15 vuotta sisällissodan jälkeen esitettynä ei saanut pelkästään myönteistä vastakaikua.¹¹² *Nuoren lotan päiväkirja* (1940) taas kantoi talvisodan henkeä. Kersti Bergroth käsikirjoitti sarjan sotavuosien viihteellisiä elokuvia, joissa hän pääsi jatkamaan nokkelaa dialogiaan ja luomaan modernia naiskuva. Valentin Vaalan ohjauksista ja Lea Joutsenon päärooleista on syytä muistaa *Morsian yllättää* (1941), *Tositarkoituksella* (1943), *Dynamiittityttö* (1944), *Vuokrasulhanen* (1945) ja *Viikon tyttö* (1946).¹¹³ Kaiken aikaa jatkui myös romaani- ja proosatuotanto.¹¹⁴

Runoihin modernistien sukupolven kriitikot suhtautuivat jo varauksellisesti. Siksi Bergrothin tuotannon painopiste siirtyi mieltelmäkirjallisuuteen, vaikka rinnalla syntyi monia muistelmäepisodeja Viipurista sekä kulttuurikirjoja

hänen toisesta asuinpaikastaan Roomasta.¹¹⁵ Sotien jälkeen Kersti Bergroth, Lempi Jääskeläinen ja Viljo Kojo julkaisivat Viipuria käsittelevän yhteisteoksen *Rakas kaupunki* (1951). Bergrothin kuolema Helsingissä 1975 omana 89-vuotispäivänään päätti tärkeän aikakauden Viipurin kirjallisessa perinnössä. Bergrothin tekstejä ilmestyi tosin vielä postuumisti teoksessa *Oi aika Viipurin* (1981).

MUISTELIJOIDEN VIIPURI

Viipurin ruotsinkielisten piirissä syntyi laji, josta 1900-luvulla muodostui Viipuria koskevan kirjallisuuden tunnusmerkki: lapsuusmuistelmat Viipurista. Lajityyppi syntyi jo silloin, kun Viipuri vielä kuului autonomiseen ja itsenäiseen Suomeen, mutta sai luonnollisesti vahvemmat värit, kun kaupunki oli menetetty.¹¹⁶

Varhaisimpia muistelijoita oli Åbo Akademin professori Alma Söderhjelm (1870–1949), joka teki uran Ranskan historian tutkijana ja Suomen ensimmäisenä naispuolisena historian professorina. Söderhjelman muistelmateoksissa *Min värld I–III* (1920–1921) lapsuus- ja kouluvuosien Viipurilla ja sen seurapiireillä oli keskeinen osa. Söderhjelman tavoin 1880–1890-luvun vuosista kirjoittivat Esther Höckert (1868–1947) ja Ingrid Borenius (1879–1948) teoksessaan *Människor och minnen från Wiborg vid sekelskiftet* (1940). Teos kertoo kronikoivaan tyyliin muutamien perhekuntien jäsenistä ja harrastuksista, etenkin musisoinnista. Myös kirjakauppias, liikemies ja konsuli Victor Hoving (1877–1970) julkaisi sotien jälkeen muistelmansa *En wiborgare berättar för sina vänner* (1944) ja *En wiborgare i Helsingfors och Stockholm* (1945), joista suomennettiin yhteisnide 1946. Hoving kirjoitti useita yrityshistorioita ja pakinakokoelman *I gamla Viborg, taltes fyra språk* (1960).

Muistelmia jyrkempi Viipurin elämänmuodon dokumentointi on Örnulf Tigerstedtin huolellinen historiateos *Huset Hackman, I* (1940) ja *II* (1952), jonka suomennokset nimellä *Kauppahuone Hackman* ilmestyivät jo samoina vuosina.

Muistelmakirjallisuus alkoi hallita 1930-luvulta lähtien suomenkielistäkin Viipuri-kirjallisuutta. Vuosisadan alun Viipurissa teatterinjohtajana toiminut Erkki Kivijärvi (1882–1942) laati kaupungin jätettyään muistelmansa *Aurinko paistaa niin hyvien kuin pahojenkin päälle* (1932). Hän kirjoitti myös Juho Lallukkaa käsittelevän romaanin *Kauppaneuvos* (1937). Niin ikään Jalmari Finnen muistelmiin *Ihmeellinen seikkailu* (posth. 1938) sisältyy Viipuri-jakso. Viipuria muistelivat teksteissään monet muutkin siellä työskennelleet.

Värikkäimpiä sotien jälkeen ilmestyneitä 1920–1930-luvun kuvauksia oli Jaakko Lepon (e. Ahlgren, 1902–1951) *Viipurilaisia* (1946) Lepon työvuosia ja kontakteja elävasanaisesti käsittelevä teos valottaa niin Viipurin lehtimieselämää kuin Kaupunginteatterin asioita, joita kirjoittaja johtokunnan jäsenenä joutui hoitelemaan.

Elettiin vielä sotienjälkeistä poliittisesti arkaa aikaa, kun Annikki Arnin (s. Forsström, 1898–1981) kirja *Muistat sie viel?* (1953) ilmestyi, tuolloin nimi-merkillä Marja-Leena. Arnin isä Emil Forsström (1866–1927) oli yksi niistä hovi-oikeudenneuvoksista, jotka joutuivat 1910-luvun venäläistämisyksinä Krestyn vankilaan. Toiseen painokseen (1979) voitiin jo lisätä ensipainosta arkaluontoisempaa kerrontaa venäläisten toiminnasta. Kuvaus perheen vierailusta venäläisessä vankilassa ainakin on tarkka ja lahjomaton.

Vasta 1980-luku ja erityisesti Mihail Gorbatšovian aika Neuvostoliiton johdossa avasivat uuden tuon Viipuri-muistelijoille. Yksi varhaisista oli Katri Veltheimin (1918–2011) vuonna 1985 ilmestynyt *Kultainen rinki*, jossa koulutyön muistelmat 1930-luvun Viipurista oli rikastettu yleiseksi kulttuurihistoriaksi. Veltheim oli jo aiemmin (1958) tarkastellut Viipurin muistelmakirjailijoita, mutta havainnut, että kirjat olivat pääsääntöisesti tavanomaisia perhe- ja sukhistorioita tai nuoruus- tai lapsuuskuvaus. Itse kaupunkia, sen henkeä tai tunnelmaa ei vielä tuolloin ollut juurikaan kuvattu.

HISTORIALLISTEN ROMAANIN KAUPUNKI

Jo 1890-luvulla julkaistu G. W. Laguksen Viipurin historiateos, jota J. W. Ruuth täydensi 1910-luvun alussa, ja näiden suomennokset ruokkivat mielikuvitusta ja lisäsivät tietoisuutta kaupungin historiasta ja sen monista vaiheista. Kaupungin historia tarjosi Viipurissa syntyneille tai kasvaneille kirjailijoille kiehtovan aihepiirin. Historiallisia romaaneja ja kertomuksia olivat kirjoittaneet jo Pietari Hannikainen, Johannes Alfthan ja Jac. Ahrenberg.

Itsenäisyyden ajan viipurilaisessa yhteisössä oli omat jännitteensä. Niistä osa oli kieliryhmien välisiä, mutta myös poliittisissa asetelmissä oli kipupisteensä. Valkoisille oli käsittämätöntä, että ennen niin itsenäisyysmielinen Viipurin työväki lokakuun vallankumouksen 1917 jälkeen äkkiä liittoutui venäläisten kanssa. Se oli mysteeri kenties työväelle itselleenkin. Sisällissodan tapahtumien käsittelyä ei helpottanut sekään, että Viipurin venäläisiin – niin punaisiin, puolueettomiin kuin valkoisiinkin – huhtikuun lopussa 1918 kohdistuneen suuren joukkosurman taustoja ei koskaan selvitetty kunnolla. Verilöylyn toteuttivat muualta tulleet valkoiset joukot.¹¹⁷

Sisällissodan haavat eivät parantuneet nopeasti. Viipurin kaupunkialueella asuttiin ahtaasti eikä moderni kaupunkirakentaminen päässyt esikaupungeissa vielä alkamaan. Suuren teollisuuskaupungin työväenjärjestöjen johdossa oli 1920–1930-luvuilla paljon sympatioita kommunisteja ja vasemmistososiaalidemokraatteja kohtaan. Vaaleissa työväki tosin äänesti yhä enemmän Tannerin johtamia sosiaalidemokraatteja.¹¹⁸

Viipurin kauppatori ja ravintolaksi muutettu pyöreä torni 1930-luvulla.

Viipurilaiset olivat varsin perillä historiastaan; asukkaat tiedostivat, että heidän kotikaupunkinsa suuri arvo oli sen iässä ja perinnön rikkaudessa. Vielä 1890-luvulla oli suunniteltu jopa pyöreän tornin purkamista, mutta torni päädyttiin kunnostamaan (1923). Sotiin asti siinä toimi ravintola. Vuonna 1933 perustettiin Torkkelin kiltta vaalimaan kaupungin historiallista perintöä.

Historiallisten romaanien sarjansa aloitti tällaisissa tunnelmissa Lempi Jääskeläinen (1900–1964), jonka tuotannon kiinteys ja levinneisyys nostaa hänet muiden viipurilaisten kirjailijoiden yläpuolelle. Arkeologiaa opiskellut Jääskeläinen päätyi ensin verovirkailijaksi ja lopulta päätoimiseksi kirjailijaksi, joka sai valtionpalkinnon jo vuonna 1935. Hän julkaisi pitkälti yli 30 Viipurin historiasta ammentanutta romaania, joiden aikajänne ulottui keskiajalta 1800-luvulle. Tärkeimmät kokonaisuudet olivat *Weckroothin perhe* (1930, jatko-osat 1931, 1932, 1933; tiivistetty laitos 1944) sekä kolme romaania Natalia von Engelhartin vaiheista (1935, 1936, 1937), mitkä hän sittemmin tiivisti yhteen romaaniin *Helena Weckroothin tytär* (1947).

Toinen maailmansota muodosti Jääskeläisellekin vedenjakajan. 1940-luvun alussa syntyivät muistelmaja historiateokset *Se oli Viipuri vihanta* (1940), *Vanhan Viipurin hiljaiseloa* (1940), *Viipuri ennen ja nyt* (1941). Vasta tämän jälkeen jatkuivat romaanit: *Kultainen laakeri* (1954), *Vanha Markovilla* (1955) *Hovin vallat* (1956) *Kevät vanhassa kaupungissa* (1957) ja *Nuori herra David [Alopaeus] Viipuris-*

ta (1963). Jääskeläisen tuotanto kului evakkosukupolven käsissä, mutta aivan valtakunnallista kirjallista arvostusta ne eivät ole saavuttaneet.¹¹⁹

LOPUKSI

Viipurin kirjallisuutta koskeva katsaus alkoi kahdesta suomenkielisestä uranuurtajasta, Juteinista ja Hannikaisesta. Heidän esimerkkinsä loi pohjaa sellaiselle dynaamiselle ajattelulle, jota 1850–1860-lukujen nuoret viipurilaiset sanankäyttäjät alkoivat levittää koko suuriruhtinaskuntaan. Kun suomen kielien asema vahvistui ja kieliryhmän osuus voimakkaasti kasvoi, alkoivat Viipurissakin monet ruotsinkieliset pelätä kulttuurisen asemansa heikkenemistä. Tällaisena ruotsalaisuuden merkityksen korostamisena näyttäytyvät Laguksen ja Ahrenbergin elämäntyöt Viipurin historiaharrastuksen lisäämiseksi ja ruotsalaiskeskeisen tulkinnan rakentamiseksi.¹²⁰ Sittemmin kaupungin ruotsinkielisten vilkkaan seuraelämän muistelijat kuvasivat ymmärrettävästi omaa katoavaa elämänmuotoaan, kun kaupungin suomalaistumisesta ei enää ollut paluuta entiseen.

Viipurin kielisuhteista kiisteltiin ankarasti niin 1800-luvun lopulla kuin 1900-luvun alussakin. Toisaalta kielikysymys haastoi suomenkielisiä tunnistamaan omat suomalaisen muistin paikkansa. Niiksi tarjoutuivat myyttiseksi nostettu Mikael Agricola, jonka patsashankkeen rahoittamiseen valjastettiin laajasti kansalaistoimintaa. Muistin paikkoja tarjosivat myös *Kalevala* ja Karjala-kuvasto, samoin kuin viipurilainen kaunokirjallisuus. Lempi Jääskeläinen sijoitti historiallisten romaaniensa henkilöt aikaan, jolloin ruotsinkielinen säätyläistö ei vielä hallinnut kaupunkikulttuuria. Sopivatko saksalaissukujen vaiheet ja niiden suhde 1700-luvun suomalaisuuteen sellaiseksi Viipuri-tee-maksi, joka rakensi itsenäiselle Suomelle kaivattua, mutta ruotsalaisuudesta riippumatonta historiaa?

Kiinnostava on niin ikään Kersti Bergrothin uran kaari. Hän aloitti jo kielivallintansa perusteella yksilöllisenä modernistina: kirjailija pitäytyi ensimmäiset vuotensa ruotsin kielessä ja kuvasi aikansa säätyläisnuoria elitistisestä näkökulmastaan. Muuttuvat aatteet ja poliittinen ilmapiiri muokkasivat hänestä myöhemmin kansallis- ja paikalliskirjailijan sovinnaisiin maustein: populaarin elokuvakäsikirjoittajan, pakinoitsijan ja aforistikon.

Sukupolvien katsotaan määrittävän jotakin ikäryhmää tai sen segmenttiä yhdistävänä, voimakkaana kokemuksena.¹²¹ Viipurin kirjallisessa historiassa erottuu ainakin kaksi vahvaa sukupolvikokemusta. Varhaisempi niistä oli 1800-luvun puolivälin rajoittava poliittinen ilmapiiri, joka teki Johannes Alfthanista ja C. I. Qvististä vakaumuksellisia uuden ajan airuita. Vielä selvemmin

tunnistettava sukupolvikokemus olivat toisen maailmansodan menetykset.

Näiden aikakausien välillä eli suuri joukko kirjailijoita, joiden tuotannosta olisi kiinnostavaa selvittää, millaisena Viipurin kaupunki tai vaikkapa sisälissodan vaiheet teksteissä näyttäytyvät. Kulttuurihistoriallista arvoa taas olisi tutkimuksella, joka tarkastelisi, kuinka ensimmäisen teollistumiskauden pitkä taloudellinen noususuhdanne ja itsenäisyyden alkuvuosikymmenten taloudellinen toimeliaisuus kasvattivat kaupungin vaurautta ja loivat edellytyksiä laajan lukevan yleisön muodostumiselle. Miten Viipurin nousun vuosikymmenet artikuloituivat kirjallisuuteen? – Kysymys odottaa tutkijaansa.

**VIIPURIIN ERI TAVOIN LIITTYVIÄ
KIRJAILIJOITA, SYNTYMÄVUODEN MUKAAN¹²²:**

Hirn (s. Bergroth), Eva 1877–1948	Pulli, Eero A. 1904–1973
Voipio (e. Åkerman), Aino 1883–1975	Tollet, Håkan 1904–1980
Voipio (e. Åkerman), Väinö 1884–1976	Konkka, Juhani 1904–1970
Åkerman-Tudeer, Maija 1886–1984	Pohjakallio, Karl Aksel 1904–1986
Bergroth, Kersti 1886–1975	Rauanheimo (e. Järnefelt), Yrjö 1904–1949
Väänänen, Kalle 1888–1960	Pulla, Armas J. 1904–1981
Kojo, Viljo 1891–1966	Seppänen, Unto 1904–1955
Vuoriniemi, J. G. 1891–1939	Konttinen, Aili 1906–1969
Wrede, Mary 1892–1985	Parland, Henry 1908–1930
Sihvo, Sam 1892–1927	Stenius, Göran 1909–2000
Pelkonen, Väinö 1894–1974	Nuorvala, Kaarlo 1910–1967
Wrede, Brita 1894–1973	Parland, Ralf 1914–1995
Pimiä, Ilmari 1897–1989	Kähäri, Iris 1914–1995
Tigerstedt, Örnulf 1900–1962	Veltheim, Katri 1918–2011
Tolvanen, Allan 1900–19??	Manner, Eeva-Liisa 1921–1995
Tiittanen, Irene 1900–1971	Meri, Veijo 1928–2015
Rauta (e. Niukkanen), Viljo 1902–1944	Krohn, Aarni 1930–2012
Paavolainen, Olavi 1903–1964	

Viitteet

- 1 Teperi 1965.
- 2 Esim. Kaukiainen 2014a, 9–10.
- 3 Wolff tässä kokoelmassa, 50.
- 4 Wolff 2014, 354.; Mäkinen tässä kokoelmassa, 176–178.
- 5 Lassila 2003, 252.
- 6 Kivi lähetti VSKS:lle kolme näytelmää, joista lautakunta kelpuutti painettavaksi *Lean*. Teperi 1959, 19, 20, 24, 36.
- 7 Lallukkaa käsittelevä taloushistoriallinen elämäkerta: Markkanen 1967.
- 8 Mäkinen tässä kokoelmassa, 175–193.
- 9 Viimeksi lehdistöstä: Matikainen 2014a, 419–430; Stadius 2002; Matikainen tässä kokoelmassa, 162 alkaen.
- 10 Matikainen tässä kokoelmassa, 162–164.
- 11 Kirjapainojen historiasta Viipurissa: esim. Hirn 1973; Kuujo 1981, Kuujo 1981, 578–579.
- 12 Kaukiainen 2013; koko läänin osalta Hämynen 2014, 144–185.
- 13 Vuonna 1870 lähes puolet (42 %) säätyläisistä oli ruotsinkielisiä; venäjän- tai saksankielisiä oli molempia noin neljännes.
- 14 *Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1893*. Taul. 4.; *Turun kaupungin tilastollinen vuosikirja 2013*, 32.
- 15 Thieme 2012 (1808); Teperi 1972, 95; Ruuth & Kuujo 1981, 103–111; Riikonen 2012. Kaukiainen katsoo että Jacob Judénin ohella näiden koulumiesten oppilaat muodostivat 1820-luvulla *Sanan Saattaja* -lehden piiriin. Kaukiainen 2014a, 33.
- 16 Esim. TalviOja 1915; Teperi 1972; Huhtala 2009; Hirn 1981, 105–106.
- 17 H. G. Porthanin nuoruuden työ *De Poësi Fennica, Suomalaisesta runoudesta*, (1750–1760-luvulla eri osina) katsottiin pitkään Suomen kulttuurihistorian merkittävimmäksi tieteelliseksi teokseksi.
- 18 ”Wäinämöinen voimallinen, / Runon Isä riemullinen, / rakastettu, rauhallinen! / terve tullen Wiipuriin, / Karjalinnan Kaupungiin! *Sanan Saattaja Viipurista* n:o 39: 29.9.1833; sekä Juteini 2009, II:90.
- 19 Juteini 2009 (1816), I:187–200.
- 20 Tekstit on julkaissut TalviOja 1915. Teperi 1972, 83. Kaukiainen toteaa, että papisto oli usein vilpittömästi talonpoikien asialla. Kaukiainen 2014a, 32.
- 21 Julius Krohn kuvaa Juteinin kirjailijalaatua sanomalla, että hänen ”runottarensa on liikaa älyperäinen ja toisaalta lapsekas”, silti hän on aina iloinen ja hilpeän reipas. Snellman luonnehtii 1850-luvulla *Litteratur-bladetissa* Juteinia liian ”tarkoitushakuiseksi” ollakseen suuri runoilija. Tarkiainen pitää Juteinia historiallisena ilmiönä, ei elävänä runoilijana. Tällaisen käsityksen luo myös Koskivirran historiografinen tarkastelu tässä kokoelmassa, 157, loppuviite 3.. Teperi taas asettaa Juteinin erityisesti poliittisten ja filosofisten ajatusten kanavaksi. J. Krohn 1897; Tarkiainen 1934; Teperi 1972.
- 22 Ensin Turun hovioikeus vapautti Judénin sakosta ja vuonna 1831 korkein oikeusaste eli senaatin oikeusosasto kumosi myös painoksen hävitystuomion. Huhtala 2009, 14; Heininen 2012b.
- 23 Teperi olettaa että Juteinin *doctor honoris causa* -arvo olisi tullut ansioista suomen kielen edistäjänä. Hän huomauttaa kuitenkin, että asiasta päättäneet professorit eivät ole osanneet lukea Juteinin suomenkielistä tuotantoa. Uskottavampaa on, että ruotsinkieliset kieli-, moraalii- ja kasvatustieteelliset teokset ovat tohtorinarvon perusteena. Kyyrö 1966, 17, 18, 44; Teperi 1972, 147–148.
- 24 Juteini 2009, II:200.
- 25 Kuuno TalviOjan Juteini-elämäkerta ilmestyi jo 1915. Laitinen omistaa Juteinille 1½ sivua. K. Laitinen 1981, 167–169. Suunnilleen saman verran saavat runoilijat Kallio, Suonio ja Oksanen. Snellman ja Topelius saivat sivuja kaksin verroin enemmän, ja korkeimmalle arvostetut Runeberg ja Kivi 7½–8 sivua.
- 26 Esim. Koskivirta tässä kokoelmassa, 135–136
- 27 Kaukiainen 2014a, 30–34; Koskivirta 2014b 378–398; Koskivirta 2014c, 66–102.

- 28** Koskivirta tässä kokoelmassa, 143–146
- 29** *Kanawan* toiminnasta: Kohtamäki 1959; Stadius 2002; Matikainen 2014a, 419–430.
- 30** Esim. Stadius 2002, 76.
- 31** Kohtamäki 1959; J. Krohn 1897.
- 32** Kohtamäki 1959, 22–24.
- 33** *Kanawa* 4.1.1845.
- 34** Kohtamäki 1959, 28.
- 35** Lagervallin neljä muuta näytelmää ovat nimeltään *Judithi*, *Josephi*, *Kaini* ja *Tuhkapöperö*. P. Paavolainen 2015, 30.
- 36** *Kanawa* 1845: 5, 6, 9, 11, 12. Esitystiedot: Silander, Alpo, "Pietari Hannikainen", *Valvoja* 12/1899, 738–753; Hirn 1970, 169, 228, 229; kootusti Pietilä 2003, 72–73. Erityisen mielenkiintoinen on Hannikaisen antama tieto: "Pari vuotta myöhemmin [1838 jälkeen] hän tarjosi näytelmänsä piskuisen Sanansaattajan toimittajalle, pastori Ignatiukselle lehteen painettavaksi. Mutta tämä ei ottanut sitä vastaan, selittäen sen sekä aiheeltaan että esitystavaltaan epäsovivaksi." Silander, Alpo, "Käynti suomalaisuuden ja sanomistomme kunnianvanhuksen luona" (Kesäkuun 15 ja 16 p:nä 1899). *Wiipurin* 30.9.1899; myös Kohtamäki 1959, 50–54.
- 37** Hirn 1981, 504–505; Paavolainen tässä kokoelmassa, 68.
- 38** *Kanawa* 1845: 23–27, 32; Pietilä 2003, 74–75.
- 39** *Kanawa* 1846: 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11. *Joululahjukset* ilmestyivät *Kanawassa* 1846: 49, 50, 1847: 1, 2, joissa Judén oli jo sensorina.
- 40** Vastaanottoa referoi Kohtamäki 1959, 51–54.
- 41** *Kanawa* 1846, 4, 5–11.
- 42** *Kanawa* 1846, 4. (28.1.1846).
- 43** Teema oli ajankohtainen sillä Fredrik Berndtsonin (1844) ironinen pienoisko-media *Fennomanen* on voinut kirjoittaa Hannikaiselta oman versionsa samasta kansansivistyksen ja säätyläispoikien ja kansantytöiden avioliitoista. *Kanawa* 1845, 23–27, 32; Pietilä 2003, 74–75.
- 44** Pietilä 2003, 74–77.
- 45** Bergbom ei mainitse erityisesti Hannikaista. Puheosaston näytelmistä *Silmänkääntäjää* toki alkuvuosina 1872–1879 kiertueella esitettiin ja se uusittiin 1893, jolloin Hannikainen täytti 80 vuotta. Oskari Wilhokaan ei halunnut varhaisvuosien ohjelmistoon näköjään muita Hannikaisen tekstejä. Myös Pietilä pohtii esittämättömyyden syitä: Pietilä 2003, 68–71.
- 46** *Kanawa* 1846, 43. (11.11.1846); Paavolainen tässä kokoelmassa, 70.
- 47** Kohtamäki 1959, *passim*. Kirjastoasioista: Mäkinen tässä kokoelmassa, 5; Kouluasioista: Matikainen tässä kokoelmassa, 169.
- 48** Kohtamäki 1959, *passim*.
- 49** Maanviljelysseurat oli aluksi tarkoitettu säätyläismaanomistajille, vasta Aleksanteri II:n liberalismin kaudella avautuivat talonpojillekin.
- 50** "Ny proletärfabrik", *Saima* 1846, 10; alun perin "Uusi köyhälistö", *Kanawa* 1846, 7. Maaseudun rahvasta ajoi keväällä 1846 maantielle myös edellisenä syksynä koettu kato. Kohtamäki 1959, 139–140.
- 51** Kohtamäki 1959, 138, 139.
- 52** Casimir von Kothen oli upseeri, keisarin ja imperiumin puolustaja. Hän oli kenraalikuvernööri Menschikoffin suosikki, Lars Gabriel von Haartmanin lanko ja näin sukua myös Carl Gustaf Mannerheimille. R. Savolainen 2000.
- 53** Kohtamäki 1959, 138–142, 197–198.
- 54** Kohtamäen mukaan von Kothen sai poikkeavat sensuurivaltuudet läänissään 11.5.1846 annetussa käskykirjeessä. Jo huhtikuussa 1846 von Kothen oli kieltänyt julkaisemasta kirjoitusta ennen kuin se oli käännetty. *Kanawassa* 27.5.1846 jutun tilalle painettiin A. Poppiuksen runo ilman, että tältä oli kysytty asiaa. *Kanawa* 1846, 20; Kohtamäki 1959, 198–199, 212–213.
- 55** Kohtamäki 1959, 204–205.
- 56** Tällaisia tapauksia Kohtamäki kuvaa kolme, mutta olettaa että kaikki sensuuritoimet eivät näy lehden lukijalle. Kohtamäki 1959, 204–205.

- 57** Kohtamäki 1959, 204, 211. Kuvaus on näin tavallaan sortovuosiretoriikan sävyttämää. Teperi ei edes mainitse Juteinin toimintaa sensorina: Teperi 1972. Ei myöskään Tarkiainen 1934; eikä K. Laitinen 1981. Ensimmäisen kerran *Kanavan* imprimaturin antaja oli Jac. Judén 10.6.1846, siihen asti vielä Thesleff, joka kuoli 7.6.1846. Hirn ei näe Juteinin toiminnassa (kirjailijanakaan) mitään myönteistä, ja tuomitsee tämän suostumisen sensoriksi. Hirn 1981, 503–504. Hirn muistuttaa vielä, että Judénilla oli suunnitelmassa kilpailevan kirjapainoiluvan saaminen, mikä oli nähtävästi kuvernöörin tuella suunnattu Cederwallereita vastaan. Tarkemmin: Hirn 1973.
- 58** Tieto von Kothenin kirjeestä A. A. Thesleffille: Kohtamäki 1959, 209.
- 59** Judén oli hankkinut privilegion toista, kilpailevaa kirjapainoa varten ja Cederwallerilla oli uhka menettää kuvernöörin kanslian painotilaukset, mikäli tämä ei kuuntelisi kuvernöörin varoituksia. Kohtamäki 1959, 199–201, 209–210.
- 60** H[annikainen, Pietari], ”Sensuri-sääntö vuodelta 1851”, *Uusi Suometar* 20.2.1885
- 61** Kohtamäki esittää lainauksen Cederwallerin kirjeestä Lönnotille 9.12.1847: ”Osittain vähäisen tilaajamäärän takia, osittain sen vuoksi, että ei ole mahdollisuuksia saada mitään kelpoista kirjoitusta hyväksytyksi [- -] kaikki pyyhitään, kaiken yli vedetään risti. Kothen ja Sensori - valitettavasti kyllä suomalainen Judén, joka nyt näyttää olevan Kothenin kaikkein nöyryin palvelija [- -] ovat miltei raivoja.” [Poistot Kohtamäen]. Kohtamäki 1959, 208.
- 62** Kohtamäki 1959, 212–213. TalviOja viittaa D. E. D. Europaeuksen kirjeeseen, jonka mukaan Hannikaisen aikoessa perustaa *Sanan Saattajan* uudelleen tammikuussa 1849 von Kothen olisi sanonut, että kirjoitettiinpa siinä mitä vain, se ei saisi ilmestyä. TalviOja 1915.
- 63** Robert von Trappin *Den unge juristen* -teoksen käännösmukaelma. Koskivirta 2014c, 76.
- 64** Kohtamäki kuvaa Hannikaisen toimintaa näiden myöhempien lehtienväliavaruudessa. Kohtamäki 1959, 213–314.
- 65** Krohn ei mainitse Juteinin toiminnasta sensorina. Krohn, Julius. ”Jaakko Juteini”. *Valvoja* 11/1891, 5.-6; J. Krohn 1897.
- 66** Muistokirjoitus *Uusi Suometar* 29.9.1899; Silander, Alpo, ”Käynti suomalaisuuden ja sanomistomme kunniavanhuksen luona” (Kesäkuun 15 ja 16 p:nä 1899). *Wiipuri* 30.9.1899; Silander, Alpo, ”Pietari Hannikainen”. *Valvoja* 12/1899, 738–753. Laitinen pitää *Silmänkääntäjää* ensimmäisenä esittämiskelpoisena näytelmänä, mutta ei esittele hänen muuta näytelmä-tuotantoaan. K. Laitinen 1981, 205–206. P. Paavolainen 2014, 73–74.
- 67** Osakuntaelämästä: Matikainen 2014b, 342–343. Alfthanin taustasta: esim. Teperi 1967, 61.
- 69** Hirn 1981, 506–507; Teperi 1967, 17 viite.
- 70** Hegelistä väitöskirjan tehnyttä C. I. Qvistiä on luonnehdittu liberaaleista radikaaleimmaksi ja leppymättömimmäksi. Menetettyään koleraepidemiassa perheensä Qvist luopui toimittajan urasta ja opiskeli lääke-riksi. Uuden uran hän teki Helsingin kaupunginlääkärinä. Stadius 2002, 84–88; Railo 2001; Matikainen 2014a.
- 71** Veljekset Henrik Konstantin ja Axel Gabriel Corander toimittivat samaan aikaan lehteä *Sanan-Lennätin* (1856–1858), joka jatkoi sosiaalista suomalaisuuslinjaa. Mukaan tuli vielä Pietari Hannikainen. Lehti yhdistettiin Hannikaisen aikakauskirjaan *Aamurusko – sanaisia lapsille*, joka sekin lakkasi vuoden 1859 lopussa. Teperi 1967, 16–17.
- 72** Stadius 2002, 83; Einonen 2013.
- 73** Stadius 2002, 85.
- 74** Stadius 2002, 84–85; Matikainen 2014a.
- 75** *Wiborg* 1.4.1856, pääkirjoitus.
- 76** Stadius 2002, 84–85, 87.
- 77** Yrjö Koskinen pelkäsi liberaalien löytävän toisensa yli kielirajojen, mikä olisi sekoittanut snellmanilaisen ohjelman. Rommi & Polhs 1989, 75–83; Stadius 2002, 87.
- 78** Esim. Kuujo 1981, 578.

- 79** Mallenius, Robert. ”Muistelmia suomalaisuuden harrastuksista ja riennoista takavuosilta Viipurissa.” Kirjoitussarjan ensimmäiset neljä osaa: *Viipuri* 3.8.1894/177, 8.8.1894/181, 16.8.1894/188, 22.8.1894/193.
- 80** Hirn 1960; Hirn 1981, 508.
- 81** Kyyrö ilmaisee kohteliaasti kiertäen, että Polén oli kirjoittanut suurimman osan teoksesta *Kirjallinen aarreaitta*, joka sekín oli ”raskas seuran taloudelle.” Kyyrö 1966, 133.
- 82** J. Krohn 1897, pieni autobiografia; Lassila 2003.
- 83** ”Juliaanit ja leopoldiaanit” ovat VSKS:n edesmenneen esimiehen Aarni Krohnin keskustelussa käyttämiä nimityksiä.
- 84** Grotenfelt 1889; J. Krohn 1897. Jaakko Juteinin vaikutuksesta näihin ei-akateemisiin kirjoittajiin: Kuismin 2012.
- 85** Krohn kuvaa: ”Vanhin mainituista runoilijoista ja osaksi edelliseen ajanlohkoon luettava on Konstantin Schröder. Hän oli syntynyt 29 p. Kesäk. 1808 Uukuniemellä, jossa isä oli kirkkoherrana. Tuli ylioppilaaksi 1826, vihittiin papiksi 1834 ja nimettiin v. 1837 kirkkoherraksi Valkeasaaren Inkerinmaalle, jossa virassa kuoli 9 p. Elok. 1868. Myös oli hän Suomen Julkisten Sanomien ensimmäinen toimittaja vv. 1857–58. Schröderin runoelmia ja suorasanaisia kirjaelmia, joista osa on kirjoitettu salanimellä Lieto, löytyy jo Sannansaattajasta ja Mehiläisestä, sittemmin Maamiehen Ystävistä, Kanavasta ja Suomettaresta. Hänen tunnelmarunoistaan mainittakoon esim. ’Vait!’” J. Krohn 1897.
- 86** J. Krohn 1897, viite 194.
- 87** Grotenfelt 1889, *passim*.
- 88** Grotenfelt 1889; J. Krohn 1897.
- 89** J. Krohn 1897.
- 90** Novellin kirjoitusajankohta on epäselvä, se on todennäköisesti laadittu jo Puolan kapinan vuosina, vaikka julkaistiin vasta myöhemmin. P. Paavolainen 2014, 189.
- 91** Genetististä: esim. Vares 2001; Erkosta: esim. Kulha 2000.
- 92** Markkanen 1967, 114–118.
- 93** Mesenoinnin käsitteellä voidaan tarkoittaa paitsi jonkin yleisöryhmän tapaa kannattaa johdonmukaisesti omaksi koettua taitelijaa tai pelkästään jonkun tarjoamia työskentelyolosuhteita kirjailijalle. Jälkimmäisestä tunnetuin esimerkki on Charlotta Lönnqvistin 1860-luvulla antama suoja Aleksis Kivelle.
- 94** Ripatti 2011.
- 95** Ahrenbergin teoksia on runsaasti, joista mainittakoon: *Hemma, Skildringar från Östra Finland* 1887, *Hihuliter Skildringar från Östra Finland* 1889, *Österut Berättelser* 1890, *Anor och Ungdom, Två berättelser* 1891, *Stockjunkarn, En berättelse från Karelen* 1892, *Familjen på Haapakoski* 1893, *Från Karelen Vald samling berättelser och kulturbilder* 1894, *Med styrkans rätt, Äfventyr och strider i österled* 1899.
- 96** Alhoniemi 1972, 133–139. Ahrenbergin monikielisyttä on tutkinut Julia Tidigs, jolla on myös katsaus Ahrenberg-tutkimukseen: Tidigs 2014, 32–36.
- 97** E. Ekelund 1943, 370.
- 98** Kirjailijoiden ammatillisesta yhteenkuuluvuudesta voisi pitää esimerkkeinä Minna Canthin ystäviä ja suojaatteja, ja esimerkiksi ns. *Päivälehd*en piiriä. Sanomalehtityön ohella kirjailijat hankkivat elantoaan suomennostyöllä.
- 99** Näytelmä on ruotsinnettu nimellä *En kämpe utan svärd* (1901).
- 100** Järnefeltistä: esim. Niemi 2005.
- 101** N. R. af Ursin istui sukunsa päämiehenä säätyvaltiopäivien aatelissäädyn edustajana ja sittemmin yksikamarisen eduskunnan sosialistisena varapuhemiehenä.
- 102** KK: käsikirjoitukset, Ida Aalbergin arkisto, Coll 1.2, Emilie Bergbomin kirje Ida Aalbergille 21.7.1887.
- 103** A. Kostiaainen 2013; Hällström 1946.
- 104** Mäkelän näytelmää selostaa *Päivälehti* 19.11.1896.
- 105** Modernismiin ja avantgardeen liittyy yleisesti kosmopoliittisuus ja kansallisen kielipolitiikan rajojen ylitys. Suomenruotsalaisen kirjallisuuden kielinormeista: Tidigs 2014, 18–20.

- 106** Laitinen 1967 ei mainitse Bergrothia lainkaan. Ruotsinkielinen kirjallisuudenhistoria käsittelee Bergrothin nuoruuden teoksia: Forssell 2000. Uusin suomenkielinen kirjallisuudenhistoria esittelee Bergrothin kaupunkilaisen modernismin ja naiskuvan kannalta sekä tyttö- ja viihdekirjan näkökulmasta: Rojola 1999.
- 107** Bergrothin kaksikielisyyttä on tutkinut Heidi Grönstrand. Grönstrand 2011. Bergrothin isä oli ollut suomalaisuusmies, joka kuitenkin asettui myöhemmin puolustuskanalle ruotsin kielen säilyttämiseksi. Kerstin ensimmäinen kielivalinta (ruotsi) herätti vanhasuomalaisten piirissä paheksuntaa. Forssell 2000, 57.
- 108** Esim. *Evas klass* 1917, *Eevan luokka* 1917, *Litet mer om Eva* 1918, *Vähän enemmän Eevasta* 1918, *Yhteiskoululaisia* 1921, *Högsta klassen* 1921, *Första året* 1923, *Hyvästi, Eeva!* 1923, *Luokan ikävin tyttö* 1925, *Minnas hösttermin* 1926, *Minnan syyslukukausi* 1926, *Luokan merkkikilöitä* 1938.
- 109** Koskimies 1972, 120, 193.
- 110** *Kiirastuli* 1922, *Ensimmäinen taivas*, 1923, *Miellyttämisen taito: oppikirja "epäonnistuneille"* 1925, *Elisabeth* 1925, *Ilojen tie*, 1926, *Miten elät? 52 omaa sisintä ajatustasi* (1926), *Suurin hulluus auringon alla* 1928, *Jukka ja Laila, ikuisesti naisellista kaksinpuhelua* 1929, *Uusia sieluja* 1930 ja *Miten elät? 104 omaa sisintä ajatustasi* 1931.
- 111** *Kamrater emellan* 1933, *Toverien kesken* 1933, *Heräjä, armas synnyinmaa* 1935; *Suloisia aikaihmisia, pakinoita* 1936, *Kuinka saisin elämäni hauskaksi* 1938, *Ett liv på jorden* 1939, *En ung lottas dagbok* 1940, *Nuoren lotan päiväkirja* 1940.
- 112** *Jääkärit*-näytelmän kolmessa episodissa esitellään jääkäriliikkeen vaiheita. Aluksi kuvataan nuorten lähtijöiden piileskelyä etappitalossa santarmien jahtaamana, sitten elämää kasarmissa ja taistelemista Saksan itärintamalla Venäjää vastaan. Kolmannessa vaiheessa jääkärit palavat vapauttajina Etelä-Suomeen. – Teos ei koskaan saanut sellaista yleisön suosiota kuin Sam Sihvon *Jääkärin morsian* 1921.
- 113** *Elonet. Suomen Kansallisfilmografia* (www.elonet.fi, luettu 20.9.2015).
- 114** *Oma muotokuva* 1942, *Hymyile kansani*, pakinavalikoima 1943, *Eläviä ja kuolleita*, romaani 1945, *Minun äitini. Suomalaisia äitejä lastensa kuvamina*. 1946, *Tämä elämä*, 1948, *Neljä viidesluokkalaista* 1958, *Anja*, 1949, *Sinä ja minä* 1949, *Kuninkaita* 1949, *Esseitä* 1950, *Katseita maailmaan* 1950.
- 115** Teokset 1–5, 1952–1953, *Sinä ja minä* 1952, *Prinssi tornissa* 1953, [K Bergroth kahdentoista kirjoittajan kuvaamana 1954], *Muistiinpanoja* 1955, *Salaisuutemme* 1955, *Oikea morsian* 1955, *Kirje taivaaseen*, 1955, *Rooman kävijöitä* 1957, *Maailman Rooma* 1957, *Tervetuloa Roomaan, opaskirja* 1960, *Rom – romare och romfarare* 1960, *Luokkakokous* 1970, *Alkusoitto* 1971, *Löytöretki* 1973, *Meidän elämämme täällä. aforismeja* 1973.
- 116** Höckert & Borenius 1940; Hällström 1946.
- 117** Keskisarja 2013, 311–323.
- 118** Soikkanen 1978.
- 119** Tieto on saatu huhtikuussa 2011 Viipurin oppaalta ja tulkilta Tatjana Shumilinalta, joka on järjestänyt mm. Jääskeläisen romaaniin tapahtumapaikkojen mukaisia kaupunkikierroksia. K. Laitinen 1981 ei mainitse Lempi Jääskeläistä.
- 120** Knapas tässä kokoelmassa, 225–227.
- 121** Sukupolviteoriaa Suomessa käsitelleitä teoksia: Roos 1987; Purhonen, Hoikkala, & Roos 2008.
- 122** Launonen 1981; Hirvonen 1993.

Pastori-kirjailija K. H. J. Ignatius (1809–1856): Viipurin fennomanian tuntematon keskushenkilö

Viipuri oli 1840-luvulla yksi varhaisen fennomanian keskuksista.¹ Kaupungissa työskenteli tuolloin lehtimiehiä, opettajia, konttoristeja ja virkamiehiä, jotka jakoivat yhteisen tavoitteen: kansankielen aseman parantamisen. Tulevaisuudessa suomi toivottiin saatavan koulu- ja virkakieleksi, ja asiaa edistettiin muun ohella julkaisemalla suomenkielistä sanomalehteä ja valistavaa kansankirjallisuutta.²

Suomen historian yleisesityksissä paikallisten valistuksellisten fennomaanien toimintaa käsitellään vain niukasti. Tavallisesti mainitaan Jaakko Juteini varhaisena suomenkielisenä valistuskirjailijana ja lehtimies Pietari Hannikainen modernin sanomalehdistön varhaisena tienraivaajana. Alueellisissa ja kulttuurihistoriallisissa tutkimuksissa on pidetty tärkeänä myös Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran (jatkossa VSKS) perustamista vuonna 1845, ja samalla huomiota on kiinnitetty sen työalojen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa maanläheisempään profiliin.³ Aihetta käsitelleet erikoistutkimukset ovat lisäksi vakiinnuttaneet käsityksen siitä, että Viipurin valistuneiden säätyläisten työskentelyä suomen kielen hyväksi leimasi voimakas yhteiskuntakriittisyys, jota taustoittivat maaseudun sosiaaliset olot, ennen muuta päivänpolttava kysymys vuokratiljelijöiksi vajonneiden lahjoitusmaatalonpoikien asemasta. Tällaisen näkemyksen toi seudun historiakuvan osaksi viimeistään Jouko Teperin tutkimus *Vanhan Suomen suomalaisuusliikkeestä* (1965). Käsitystä ovat tosin sittemmin haastaneet esimerkiksi Yrjö Kaukiaisen ja Jyrki Paaskosken tutkimukset.⁴

Tämä artikkeli selvittää, kuinka kestäväällä pohjalla perinteinen kuva Viipurin varhaisesta suomalaisuusliikkeestä on, mikäli Viipurin fennomanian organisointumista ja varhaisia toimintamuotoja tarkastellaan ainoastaan yhden henkilön, pastori Karl Henrik Jakob Ignatiuksen (1809–1856) tavoitteiden ja elämänuran näkökulmasta. Ignatius oli paikallisen seuratoiminnan keskeisin organisaattori: pappi, lehtimies, opettaja ja valistuskirjailija. Hänen monialainen työnsä on jäänyt näkyvämpien aikalaisten saavutusten varjoon, vaikka hän kuului kaupungin keskeisiin kulttuurivaikuttajiin kahden vuosikymmenen ajan (1836–1856).⁵

Artikkelissa tarkastellaan erityisesti Ignatiuksen toimintaa lehtimiehenä ja kirjailijana sekä hänen ammatillisten verkostojensa merkitystä paikallisen seuratoiminnan järjestäytymiselle. Tavoitteena on sekä selvittää hänen henkilökoh-
taisia vaikuttimiaan VSKS:n perustamiseen että hänen työskentelyään seurassa. Artikkelin lopuksi arvioidaan syitä siihen, miksi Ignatiuksen elämäntyöhön ei ole aiemmin juuri kiinnitetty henkilö- tai kirjallisuushistoriallista huomiota.⁶

Artikkelin alkuperäislähteinä on käytetty SKS:n ja *Svenska Litteratursällskapet i Finlandin* kirjallisuusarkistojen kirjeenvaihtoa (1839–1856) sekä VSKS:n pöytäkirjoja ja toimintakertomuksia vuosilta 1845–1859. Alkuperäislähteisiin kuuluu myös Ignatiuksen kirjallinen tuotanto: sekä *Sanan Saattaja Viipurista* -lehden tekstit että hänen kirjoittamansa tai kääntämänsä kansankirjaset. Henkilökoh-
taisten aineistojen vähäisyyttä kompensoivat esimerkiksi Ignatiuksen elämänvaiheita valaisevat muistokirjoitukset.

IGNATIUKSEN ELÄMÄN VARHAISVAIHEET FENNOMAANISEN HERÄTYKSEN SELITTÄJINÄ

K. H. J. Ignatiuksen varhaisten elämänvaiheiden kautta voi hahmottaa, minkälainen henkilökohtainen projekti teki hänestä suomenkielisen seuratoiminnan käynnistäjän. Ignatius oli syntynyt itäsuomalaiseen pappissukuun Vanhassa Suomessa, Ruokolahden kappeliseurakunnassa Rautjärvellä vuonna 1809. Hänen isänsä toimi 1810-luvun alussa Joutsenon kirkkoherrana ja Lappeenrannan piirikoulun opettajana, mutta kuoli jo pojan ollessa alle 2-vuotias. Karl Henrik Jakob itsekin oli lapsesta asti sairaalloinen. Keuhkotuberkuloosi piinasi häntä jo varhain, ja lukeminen ja kirjoittaminen toivat sairausvuoteelle ajanvietettä ja olivat keino paeta kipujakin. Ruokolahden seudulla hän oppi suomenkielisten keskellä suomen kielen täydellisesti, mutta tarjolla olleet lukemistot lienevät 1810-luvulla olleet ensisijaisesti ruotsin- tai saksankielisiä.

Sairastelusta huolimatta Ignatius kävi Viipurin saksankielisen piirikoulun ja läpäisi vuonna 1827 myös saksankielisen lukion erinomaisin arvosanoin. Hänen teologian opintonsa Helsingissä Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa huipentuivat 23-vuotiaana pappisvihkimykseen Porvoossa kesäkuussa 1833.⁷

On mahdollista, että Ignatius koki jonkinlaisen kansallisen herätyksen jo Viipurin saksankielisessä lukiossa opiskellessaan. Tuolloin sen yliopettajana ja rehtorina näet toimi Turun romantiikan aikana kansallisen kipinän saanut A. J. Europaeus, jolle kansankoulutus oli lähellä sydäntä. Myöhemmin Europaeuksesta tuli muun ohella rovasti, teologian tohtori ja historiantutkija.⁸

Ylioppilasaikojensa Helsingissä 1830-luvun alussa Ignatius joka tapauksessa syytti runebergilaisesta romantiikasta. Sen osoittaa muun ohella pitkä ylis-

tysruno J. L. Runebergille, jonka hän julkaisi myöhemmin (1840) lähes ensi töinään *Sanan Saattaja* -lehden päätoimittajana.⁹

Romanttiseen kansallistunteeseen yhdistyi myös intohimo kansankieleen. Sen kirjallisen viljelyn käynnistämiseksi Ignatius antoi ansion viipurilaiselle valistuskirjailijalle Jaakko Juteinille, jolle hän kirjoitti vastaavanlaisen eep- pisen kiitosrunon kuin Runebergille- kin. Vaikkei hengenmiehiä kärkevästi arvostellut Juteini ollut vielä Ignatiuksen kouluvuosien kaikkien seudun pappispiirien suosiossa, Ignatiuksen kirjailijanuraa luonnehtivat myöhem- min monet jo Juteinin tuotannosta tu- tut elementit: etenkin ajatus suomen kielen sorretusta asemasta ja kannus- taminen nuhteettomaan elämään.¹⁰

Ignatius päätyi kotiseudullaan pa- pinsijaisuuksia hoidettuaan takaisin Viipuriin vuonna 1836, ensin vankilan ja vuonna 1838 työ- ja ojennuslaitok- sen sekä suojeluksettomien lasten kasvatustaitoksen saarnaajaksi. Työ- maillaan Ignatius sai kosketuksen kaikkein vähäosaisimpiin – vankilassa rikollisiin, työ- ja ojennuslaitoksessa irtolaisiin ja alkoholisteihin, kasvatustaitoksessa taas osattomiin orpolapsiin. Tehtävät aikuisten parissa olivat kaukana kiitollisesta. Työ- ja ojennuslaitoksiin passitettiin alkoholisteja ja ”pahantapaisia irtolaisia”, joita koetettiin raskasta ruumiillista työtä teettämällä parantaa siveellisiksi alamaiseksi. Ojentamiskei- noihin kuului myös papiston antama kristillinen moraalikasvatus, josta tosin vain ani harva laitoksen asukki otti opikseen.¹¹

On ilmeistä, että orpolasten, ojentolaisten ja rikollisten elämänkohtalot – siinä kuin 1800-luvun alkuvuosikymmeninä suosiossa olleet filantrooppiset vankein- hoidon aatteet – saivat Ignatiuksen vakuuttumaan rahvaan moraalin kohenta- misen tarpeesta. Hän ryhtyi luomaan sille edellytyksiä tarjoamalla köyhimmälle kansalle mahdollisuuden parantaa usein alkeellista tietämystään kristinopista.¹²

S a n a n S a a t t a j a
Viipurista,
Lauvantaina 22 päivä Helmikuuta 1840.
N° 8.

Huomena . Efttagensinn Sunnunt. Saarnokset:
Ruotsalaisesta seurakunnasta v. Kirjoherra Melander; Suomalaisesta seurakunnasta v. Kirjoherra
Euchtman; Saksalaisesta seurakunnasta v. Kirjoh. Etzge.

Arpen mitta ansaitsemme
Suomen maasta suuresta,
Eh! ei riennä riemujemme
Leipä miehen maasta.
Juteini.

J. L. Runebergille,
paremman antimen puutteesta, aiheetu.

<p>”Mitä Suomi”? Tyhyi kerran Mentolainen weskeltänää. ”Soiden sifus, kammaliffo, Mätäistäpä miesten nuona. Siellä hällä huottawainen Tieden tulot winnyttääpi, Nur loiseen lämmitävään Kakkainen pure pahasti. Eipä kukaan sieltä kuullut Kanteleitten kajausta Tänne talven lipomista, Tuulen, tuiskun koto-maalta; Sillä jääpä jähmeytti Soittomiesten formet siellä, Härnä kielet kanteleitten Näsen saatti ääntämästä; Eikä wiiu weisaamahan Ylytele eikä yfin Syrjinoitä herättele.</p>	<p>Mitä soita sanonista Kakkaisista yshunista? Sullille waan näkkä suuhun Nainen aina antelepi, Wieren julman wenyttääpi; Soista kuulimat forinat, Sammakkoen fopu-foinnot.” Niinpä nämit. Silloin kuului Toinen soitto tuntureilta, Laulu soiden sifuffista, Kunnis kumina, jos kaino. Tätä miehet munkalaiset Kuuntelemaan pytyin-forwin, Suurin silmin seisattuiwat. ”Mitkä äänen ääninäinen Tuli tuolta kannattaapi? Eikös siellä Suomen saari Suomi soinen ja sumuinen? — Ehkä joku meiltä mennyt</p>
---	--

Sanan Saattaja Viipurista -lehden lauantain 22. helmi-kuuta 1840 (numero 8) kansilehteä hallitsee päätoimittaja Ignatiuksen Runebergille kirjoittama ylistysruno.

Liittyttyään Helsingissä SKS:n jäseneksi vuonna 1839 Ignatius aloitti työnsä kansanvalistajana: kirjailijananimellä Jaakko Jaakonpoika hän laati alkeisopetukseen tarkoitettun aapisen *Tarpeellinen Lasten-kirja*, jonka Frencellin kirjapaino julkaisi Helsingissä 1840. Aakkosten ja laskuopin alkeiden lisäksi kirjan opetukset ja lukuharjoitukset koostuivat tärkeimmistä uskonkappaleista ja rukouksista, joita oli koottu Raamatun ja katekismuksen teksteistä. Lapsia kehoitettiin rakastamaan ja pelkäämään Jumalaa, kunnioittamaan isää ja äitiä, vanhempia puolestaan kasvattamaan lapsensa kurissa. Opetusteksteissä lapsia kehoitettiin ahkeruuteen, nöyryyteen ja armeliaisuuteen köyhiä ja ikääntyneitä kohtaan.¹³

Lastenkirjan sisällössä ei ollut mitään huomiota herättävää; se heijasteli 1600-luvulta jatkuneen huoneentaulun ajan perusarvoja.¹⁴ Kirjan sisältö asetui silti vastakkain toisen vastaavanlaisen suomenkielisen alkeisoppikirjan, Jaakko Juteinin *Lasten kirjan* (1816, 1819, 1826) kanssa, jossa raamatullisia elementtejä oli jo korvattu maallisemmalla sisällöllä. Nähtävästi Ignatius julkaisi oman lastenkirjansa vaihtoehdoksi papiston kanssa aiemmin kiistelleen maallikko-Juteinin alkeisoppikirjalle. Sen suosiota Jaakko Jaakonpojan teos ei silti saavuttanut.¹⁵

Lastenkirjansa julkaisun aikoihin vuoden 1840 alusta Ignatius otti tehtäväkseen myös *Sanan Saattaja Viipurista* -sanomalehden päätoimittamisen. Lehti oli aiemmin (1833–1836) ilmestynyt Juteinin ja neljän viipurilaisen papin toimittamana, mutta lopetettu tilaajapulnan takia.¹⁶ Ignatius kertoi toimituksellisista tarkoituspäristään lehdensä ensimmäisen numeron johdantotekstissä: hän toivoi Suomen papistolta apua taisteluun nuorison juopottelua vastaan, tässä tapauksessa tarjoamalla sille hyödyllistä kansankielistä ajanvietettä.

Minä halajan Suomalaisen nimen kunniaa niinkuin Tekin, minulla on sama tarkoitus kuin Teilläkin, Suomen kansan hyödytys; yksi vihollinen minulla kuin Teilläkin, jota vastaan minä nyt Teihin luottamalla olen vähillä varustuksilla liikkeelle lähtenyt. Te tiedätte että laumassanne on paha tapa yhä yhtymäisillään, se on nuorten halu väkevään juomain ylenpalttiseen nautintoon.

Minä keviä Lento-Lehti soisin siis että Te minua maakunnan käsiin saattaisitte, toivoen että minä siellä voisin ehkä muutaman nuorukaisen Pyhäpäivänä viivytellä vanhain joukossa ja kukatiesi vähillä ja halvilla tuomisillani vähitellen vetää ja haukutella turmelevaisesta kylänkäymisestä hyödyllisemmän ajanvietteen etsimiseen, ja niin vihtoin herättää hänessä tiedon-halun, hurskauden ja kaikkinaisia terveellisiä tapoja.¹⁷

Vaikka Ignatiuksella oli ojentolaisten sielunpaimenena erityisen omakohtaista tuntumaa juoppouden lieveilmiöihin, toive kansan kannustamisesta kehittä-

vien harrastusten pariin oli ominainen muillekin pappisfennomaaneille – ja esimerkiksi Ignatiuksen virkaveljelle maakunnan pohjoisosassa, rukoilevaisjohtaja Henrik Renqvistille (1789–1866), joka julkaisi 1830–1840-luvuilla muun hartauskirjallisuuden ohessa kymmenittäin viinapirua vastaan suunnattuja kansanvihkosia.¹⁸

Ignatius sai *Sanan Saattajaansa* sananlaskuja, arvoituksia ja uudissanonja muun ohella Elias Lönnrotilta ja Wolmar Schildtiltä (Kilpiseltä), samoin muutamia runoja Jaakko Juteinilta. Päätoimittaja puolestaan kirjoitti lehteen hengellisiä valistustekstejä, eeppejä kalevalamittaisia runoja ja monenlaista maatalousoppia, kuvauksia vierailta mailta ja uutisia maailman teknisistä edistysaskeleista – esimerkiksi uskomattoman nopeakulkuisesta ”englantilaisesta höyryvaunusta”.¹⁹

Ignatius selvästi jatkoi Jaakko Juteinin aloittamissa aihepiireissä eli opetusrunoudessa, joka toisaalta ylisti suomalaisuuden sankareita (Juteini, Runeberg), toisaalta varoitti turmiollisesta elämäntavasta.²⁰ Aiemmin mainitussa ylistysrunossaan Juteinille Ignatius osoitti ”-g-”-nimimerkin takaa kunniaa maistraatin sihteerin virasta eläkkeelle jääneelle valistuskirjailijalle. Hän kiitti tätä yksinäisestä työstä suomen kielen hyväksi aikana, jolloin sen elinvoimaan ei vielä kukaan uskonut. Runoilija toivoi Juteinin voivan eläkepäivinänsä omistautua uudelleen suomenkielisen kirjallisuuden edistämiseen.²¹

Jakob Juteinille [katkelma]

[– –]

Mutta Sinä siivon suopa
Sinä jäykkä-jäseninen,
Suomalainen syntymästä,
Meidän mielenkin halusta,

Ennen muinon elämäsi
Laittelit keväällä kerran
Kaikki kalut taitavasti,
Kävit sitten vaan kädellä

Yhdellä ja yksinäsi
Oman nerosi ojassa,
Varustukset jo varana,
Yhdellä yrityksellä

Tuosta noin vaan tunkemahan
Auraa ahkerikko-maahan,
Mehuttomaan meidän kielen
Siksi sitä moni luuli –
Urhollinen, uuras mies!

[– –]

Jaakko, jalo viran töissä,
Laulun latoja Juteini!
Selvä seppä Viipurissä,
Sinä kalun kaunihimman
Sekä terien tekiä
Harvinainen, Hattulasta!

Kauvan nähnyt nuhjumista,
Kauvan kuullut kolkkumista,
Paljo palkeen pauhumista

Viipurista, viimein kerran
Kyllästyneenä kysyypi
Suomen suku jo Sinulta:

”Mitäs miitit, mies, niin kauvan?
Kyllä on jo odotettu
Saita saavan säästöstäsi
Rikkahasta riemuksemme,
Näpistäsi nähdäksemme
Oman pellon, perkaamasi,
Kaunihia kasvannoita.

Sillä vaikka kalut kaikki,
Vaiva, vahvuus käsi-varren
Sinun ovat osinkota,
Ystävämme, yhteisestä
Pelto-maasta maksettava
Ompi toki osa-lyhde.

Runebergille osoittamassaan runossa Ignatius puolestaan luki kansallisrunoilijan ansioksi yleissuomalaisen tietoisuuden synnyttämisen ja Suomen kokonaisuuden tunnetuksi tekemisen – ”vieraan kielenkään” näitä saavutuksia himmentämättä. Siinä missä Ignatius rinnasti Juteinin kirjallisen toiminnan moninaisia työvaiheita vaativaan maanviljelykseen, hän käytti Runebergin runoilijantyön metaforana Väinämöisen kanteletta.²² Yhteistä runoilille oli kavalainen mitta ja sepän taonnan nostaminen sanankäytön vertauskuvaksi.

J. L. Runebergille [katkelma]

[– –]

Runebergi; Runo-seppä,
Takoja takana vuorten!

Sukulainen, seikko olet
Veli, veikko jokaiselle
Suomen maassa syntyneelle,
Maahansa mielistyneelle:

Sillä vaikka vieraat kielet
Kanteleessas kuuluvassa,
Muoto toki tuuttavaksi
Tunnetaan jo tuhansilta.

Kanteletta Väinämöisen
Käsivartes' kannattaapi;

Kansi tuotu Kainun maalta,
Pohja peri-Pohjolasta,
Savostapa sivut saadut,
Kaula tehty Karjalassa,
Niveet, nauhat Hämehestä.

Tuttu Suomi on sinulle
Laitumet ja lammit kaikki,
Taivas tuttu tähtinensä,
Viluinensa, varinensa,

Lumet, hanget, hiihtämiset,
Mäen laskut, liukumiset;
Tupain tavat tiedyt kaikki,
Pidot, riemut, leikit, laulut
Tutut ovat tutkineelle.
Laula näitä lakkaamata.

Ignatius julkaisi *Sanan Saattajassa* myös opettavaisia sananparsiaan ja aforismejaan. Osa niistä kohdistui oikeuslaitoksen epäkohtiin, jotka 1840-luvulla olivat moninaiset. Muuhun Suomeen nähden Viipurin läänin asukkaat esimerkiksi haaskasivat rahojaan moninkertaisesti erilaisista pikkujutuista käräjöimiseen ja työllistivät näin suuren määrän epäpäteviä oikeusapureita.²³ ”Karta käräjän-käyntiä jos suinkin voit välttää. Sananlasku kyllä väittää papin säkin pohjattomaksi, [mutta] koetus erää tuomarin kormanon [taskun] pohjattomammaksi.”²⁴ Kerrottuaan itsemurhaan päätyneestä Antista, joka oli petollisen ”komsarjuksen” neuvoista menettänyt omaisuutensa ja saanut tuomion asiakirjan väärentämisestä, Ignatius opasti: ”Laissa ja oikeudenkäynnissä outo. Älä luota mokomiin komsarjuksiin joilla on tovereina joukko kersantteja lukkaria ja muita nurkka sihtieriä.”²⁵ Vilpillisiin oikeusavustajiin kohdistuneiden moitteiden syynä saattoivat olla laitossaarnaajan todistamat ihmiskohtalot tai Jaakko Juteinin esimerkki monenlaisten pikkuviskaalien arvostelijana.²⁶

Laajemmin lehden yhteiskuntakritiikki silti kohdistui pääasiassa suomen kielen huonoa asemaa kohtaan. Tällainen arvostelu erotti Ignatiuksen ajan *Sanan Saattajaa* lehden aikaisemmasta toimituksellisesta linjasta.²⁷ Se myös luo yllättävää särmää muilla elämänoilla sovittelevaksi tiedetyn hengenmiehen profiliin.

Ignatius joutui lopettamaan *Sanan Saattajan* vuoden 1841 lopussa, koska sisältöä ei ollut riittävästi. Viimeisenkin mahdollisuuden lehden jatkamiseen vei päätoimittajan pitkä vihkimatka Luvialle, jossa hän avioitui Selma Favorinin kanssa heinäkuussa 1842. Kirjeessään Elias Lönnrotille Ignatius suri syvästi lehden lopettamista ja valitteli, ettei ollut saanut ketään ”tätä palkatointa työtä vaivoiksensa ottamaan”. Valkeasaaren kirkkoherra, runoilija Konstantin Schröder, joka oli aiemmin auttanut toimitustyössä, oli ”kivulloisuuden takia jättänyt [hänet] ypö yksin”, eikä Carl Henrik Ståhlberg, lukion yliopettajaksi vastikään nimitetty SKS:n perustajajäsen, ”halunnut puuttuakaan koko asiaan”.²⁸ *Sanan Saattajan* viimeisen numeron päätti paljonpuhuvasti rautalampelaisen lautamiehen Pentti Lyytisen runo ”Suomen kielen ylenkatseesta”.²⁹

OPETTAJAN JA KIRJAILIJAN URALLE

Uuden haasteen Ignatiukselle antoi joulukuussa 1841 alkanut apulaisopettajan viran hoito Viipurin lukiossa, jonka opetuskieli oli lukukauden alussa vaihtunut saksasta ruotsiksi.³⁰ Ignatiuksen lämpimät ajatukset isänmaasta ja kansankielestä sopivat hyvin koulun suomalaishenkiseen ilmapiiriin, sillä sen opettajakuntaan oli 1830-luvun loppupuolelta lähtien tullut muitakin nuoria opettajia, jotka olivat yliopistovuosinaan kokeneet runebergilaisen herätyksen.³¹ Työskentelypaikkakunta oli suomenmielisille opettajille kenties mieluisin mahdollinen, koska Viipuri oli eteläisen rannikon ainoa lukiokaupunki, jonka pääväestö oli suomenkielistä. Kaupungin säätyläis(mieh)istäkin suuri osa osasi kieltä ainakin auttavasti.³² Lukion fennomaaniopettajien joukkoa täydensi syksystä 1841 myös yliopettajaksi tullut Carl Henrik Ståhlberg, joka entisenä lauantaseuralaisena, SKS:n perustajajäsenenä ja sihteerinä kuului suomalaisten kulttuurifennomaanien eliittiin. Ignatius sai hänestä työparin suomalaisuusrientoihinsa, vaikka Ståhlberg aiheuttikin sanomalehtiasiansa Ignatiukselle pettymyksen.³³

Sanan Saattajan lakkauttamisen jälkeen Ignatius suuntasi kirjallista energiaansa käännöstöihin, vaikka toimi jatkuvasti myös kahdessa, kolmessa tai neljässä pappis- ja opetustehtävässä. Omistautumista vaati myös kasvava perhe; Ignatiuksen ja Selma Favorinin avioliittoon syntyi vuosina 1843–1849 neljä lasta, joista kolme varttui aikuisikään asti.³⁴

Vuonna 1843 Ignatius julkaisi Porvoossa – edelleen Jaakko Jaakonpoikana – kaksi käännettyä teosta: saksalaisen ekumeenisen saarnaajan Johannes Gossnerin hartauskirjan *Jesus ihmisen sydäntä kolkuttava* sekä filosofin, keksijän ja Yhdysvaltain yhden perustajaisän, Benjamin Franklinin, suosituksen *Neuvoja kaikille säädyille rikkaaksi ja onnelliseksi päästäksensä*. Franklinin kokoelma sisälsi aforismeja, jotka sopivat työteliäisyyttä korostavaan luterilaiseen arvomaailmaan. Teos on ikivihreä elämänopas, sillä siitä oli jo ennen Ignatiuksen käännöstä julkaistu kaksi suomennettua laitosta ja sittemmin lukemattomia lisää; mainittakoon, että teoksen myöhempiin suomentajiin kuului myös viipurilaiskirjailija Kersti Bergroth.³⁵

Ignatius tarjoutui 1840-luvun alussa kääntämään SKS:lle muitakin kansankirjoja, mutta seuralla ei ollut tähän resursseja, koska sen varat ohjattiin tässä vaiheessa pääsääntöisesti kansanrunouden keruuseen ja tutkimukseen. Yksittäisten omakustanteiden ja hartausvihkosten lisäksi suomenkielisiä kansanvalistuskirjoja julkaisi aktiivisesti vain Savo-Karjalainen osakunta. Osakunta laati oman kansanvalistusohjelmankin, johon kuului sekä sanomalehden että valistus- ja oppikirjojen julkaiseminen.³⁶ Savon ja Pohjois-Karjalan ylioppilailla oli siis samanlaisia päämääriä kuin Ignatiuksella, mutta nähtävästi maantieteellinen ja kenties henkinen etäisyys estivät yhteistyön syntymisen.

Nimihenkilön uhkeaa olemusta kirjan *Martti Luterus* kansilehdeltä.

Kohtuullisen hyvän vastaanoton saaneiden käännösteostensa jälkeen Ignatius perusti sarjan *Lukemisia Suomen kansalle*, jossa oli tarkoitus julkaista opetettavaisia ja hengellisesti kohottavia kansankirjasia.³⁷ Syystä tai toisesta sarjan nimi muistutti huomattavasti Savo-Karjalaisen osakunnan maallisempaa valistuskirjasarjaa, jota julkaistiin nimellä *Lukemisia Suomen kansan hyödyksi*. Ignatiuksen *Lukemisia*-sarjaa julkaisivat helsinkiläiset kirjapainot Wasenius ja Frenckell, mutta taloudellista riskiä julkaisemisesta kantoi nähtävästi myös Ignatius itse.

Lukemisia-sarjan teokset Ignatius julkaisi ristimänimellään. Syy aiemmasta Jaakko Jaakonpoika-kirjailijanimestä luopumiseen jää lähteiden puuttuessa avoimeksi, mutta syy ei varmastikaan ollut se, mitä piikkikääksi tiedetty Johan Vilhelm Snellman *Saima*-lehdessään epäili, eli Ignatiuksen ”halu välttää kirjailijanimensä tarveleminen sen suomalaistamisella”.³⁸ Olihan Ignatius ehtinyt jo julkaista kolme teosta suomenkielisen nimimerkin takaa.

Lukemisia-sarjan ensimmäinen vihko, *Harjulan onnettomuus* (1845), edustaa varhaista suomenkielistä raittiuskirjallisuutta ja on lajityypissään katsottu aikansa parhaimmiston. Se kuvaa viinanjuonnin kirouksia, jotka ajavat kaksi veljestä perikatoon. Sairastelevaa Ignatiusta auttoivat sen julkaisemisessa Elias Lönnrot ja suomen kielen ja kulttuurin edistämisestä innostunut historioitsija Matthias Akiander.³⁹ Lehtiarvioissa kirjaa kiiteltiin sekä kansaa kasvattavasta sisällöstä että kauniista ja korrektista suomen kielestä, vaikka teoksen moralistiset asetelmat olivat akateemisille lukijoille turhan yksioikoisia.⁴⁰ Sivistyneistö ei tosin kirjan kohderyhmää ollutkaan. Vastaavanlaisten valistavien moraliteettien perinteen oli aloittanut SKS kääntämällä Heinrich Zhokken teokset *Kultala* (1834) ja *Viinamyrkystä surullinen tarina* (1844). Tämän jälkeen Helsingin seura keskittyi suomen kehittämiseen sivistyskieleksi.⁴¹

Ignatiuksen kirjat levisivät huomattavan laajalle.⁴² Valkeasaaren runoilevan kirkkoherran Konstantin Schröderin avulla osa *Harjulan onnettomuuden* 3000 kappaleen painoksesta levisi Inkerinmaan seurakunnissa, kunnes myös Turun arkkhiippakunta hankki teoksia Porvoon tuomiokapitulin suosituksesta ja-kaakseen Suomen seurakuntiin.⁴³ Pian *Harjulan onnettomuuden* jälkeen ilmes-

tyi ja myytiin loppuun myös *Lukemisia*-sarjan toinen teos, parisataasivuinen elämäkerta Martti Lutherista.⁴⁴ *Martti Luterusta* J. V. Snellman luonnehti hiukan pateettiseksi, vaikka toivoikin Ignatiuksen ”hyviksi tiedettyjen ja moitteettomasti kirjoitettujen” teosten leviävän kansan pariin. Snellman ei suhtautunut Ignatiuksen tuotantoon hengellisenä hartauskirjallisuutena, vaan luonnehti teoksia hyödyllisiksi kansankirjasiksi.⁴⁵

VSKS:N PERUSTAMINEN

Jatkuvaksi tarkoitetun *Lukemisia*-sarjan ilmestyminen päättyi yllättäen jo *Martti Luterukseen*. Syynä oli julkaisuolosuhteiden muuttuminen käänteentekevästi syyskuussa 1845: tuolloin perustettiin ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Viipurissa”. Sen perustamisvaiheen aloitti *Saimassa* huhtikuun puolivälissä ilmestynyt J. V. Snellmanin lehtikirjoitus, jossa ehdotettiin Suomalaisen kirjallisuuden seuran maaseudulla toimivien kirjeenvaihtajajäsenten määrän moninkertaistamista. Näiden tehtäviksi Snellman näki jäsenmaksun kantamisen ja karhuamisen, jottei maksuja tarvitsisi periä Helsingistä käsin. Jäsenmaksun vastineeksi kirjeenvaihtajat järjestäisivät paikkakunnalla vuosikokouksen, ja sen yhteydessä pidettävässä vuosijuhlapuheessa levitettäisiin tietoa SKS:n toiminnasta ja kannustettaisiin yleisöä SKS:n työaloille. Myös käännöskaunokirjallisuutta tai suomenkielistä alkuperäiskirjallisuutta voitaisiin jakaa mahdollisuuksien mukaan.⁴⁶

Käytännössä Snellmanin esittämät kirjeenvaihtajajäsenet olisivat siis organisoineet maakuntiin SKS:n apuseuroja. Tällaisten filiaalien jäseniksi Snellman suositteli hyväksymään myös naisia, koska näin rakkautta isänmaahan ja suomalaiseen kirjallisuuteen voitaisiin herättää myös sivistyneen säädyn rouvasväen ja neitosten parissa.

Toukokuun puolivälissä Pietari Hannikaisen viipurilainen sanomalehti *Kanava* julkaisi samaa asiaa suomeksi käsittelevän Wolmar Schildtin (Kilpisen) kirjoituksen. Kilpinen katsoi Snellmanin tavoin, että SKS:n filiaalit eli ”apu-yhteydet” vuosijuhlineen olisivat tarpeellisia SKS:n tiedotuskanavia. Hänkin oli valmis hyväksymään naiset seuran jäseniksi – tosin vedoten ensisijaisesti siihen, että neitosten läsnäolo houkuttelisi seuratoimintaan vastakkaistakin sukupuolta: ”josko [naiset] tulisivat niin totta ihanaisten kauniista esimerkistä monen nuorukaisenkin sydän syttyisi kotikieleen ja kirjallisuuteen.”⁴⁷

Toivotunlaisia SKS:n ”apu-yhteyksiä” ei lopulta syntynyt minnekään päin Suomea, vaikka uusia asiamiehiä nimitettiinkin.⁴⁸ Sen sijaan Viipurissa käynnistettiin huomattavasti suurisuuntaisemmat suunnitelmat kuin Snellmanin ja Schildt-Kilpisen lehtikirjoituksissa oli tavoiteltu: tavoitteeksi ei tullut filiaalain, vaan itsenäisesti toimivan kirjallisuusseuran perustaminen.

Schildt-Kilpisen kirjoituksesta *Kanavassa* innostui erityisesti K. H. J. Ignatius, ja syykin lienee selvä: vaikka hän koki tarvetta edistää suomenkielistä julkaisemista myös laajemmin, erityisesti hänen omat kirjansa olivat vailla pysyvää kustantajaa. Kustannustoiminta oli kallista ja markkinat kannattamattoman pienet. Siksi tekijöitäkin toisaalta kannustivat enemmän aatteelliset motiivit kuin toive taloudellisesta hyödystä. Toisaalta Viipurin kieliolot olivat suomenkieliselle julkaisemiselle paljon Helsinkiä tai Turkuä otollisemmat. Lisäksi Ignatiuksella oli pappina ja entisenä lehtimiehenä toimivat kontaktit suomen kielen ja kirjallisuuden edistämisen kannalta keskeisiin tahoihin Viipurissa: erityisesti lukion opettajiin ja *Sanan Saattajassa* suomeksi julkaisseihin vaurastuneisiin kansankirjailijoihin. Heitä olivat esimerkiksi Jaakko Juteini ja kauppias-runoniekka Adam Wilke. Muualta Suomesta *Sanan Saattajan* aikaiseen verkostoon kuuluivat esimerkiksi Lönnrot, Schildt-Kilpinen ja monet maaseudun kansankirjailijat.⁴⁹

Aivan ensimmäisenä Ignatius tietävästi keskustelikin kirjallisuusseura-asiasta hyvän ystävänsä Hackmanin kirjanpitäjän, pikkukauppias Adam Wilken kanssa. Wilke oli syntynyt Lappeella pientalollisen pojaksi, mutta päässyt piirikouluun ja kivunnut ammattitaitonsa ansiosta viipurilaiseen keskiluokkaan.⁵⁰ Wilken jo pitkään kypsyneet toiveet suomen kielen aseman parantamisesta käyvät ilmi ilahtuneesta runotervehdyksestä, jonka hän oli lähettänyt *Sanan Saattajan* alkutaipaleelle maaliskuussa 1833.⁵¹

Katkelma Wilken runosta Sanan Saattajalle:

Suo Jumala
Suomen miehen Suomen mielen,
Suomen kielen,
Joka ompi pimiässä,
Hämärässä, häpiässä,
Kauvan ollut onnetoina,
Tiedon tiellä toimetoina,
Tulla viimein valaistuksi!

Suo myös niiden suosiota,
Jotka Sanan Saattajiksi
Olon ottiit oivallisen
Vielä meidän Viipurissa,
Suomen Suola-kaupungissa,
Karjalaisen kartanossa,
Savonmaan Salon Kylässä;

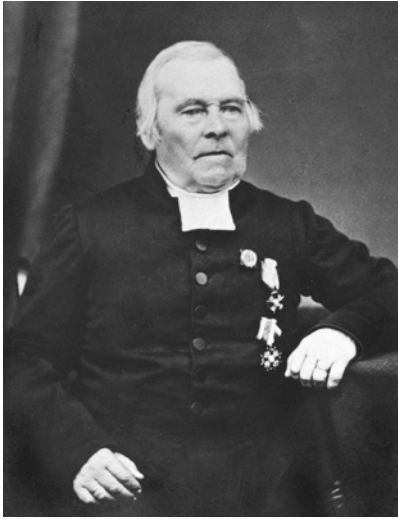
Että mielen yhtyydellä
Työtä tehdä taitaisivat
Kansakunnan kunniaksi,
Suomen miehen miel-hyväksi,
Opiksi oman sukumme,
Eikä vierainkan vihoiksi!

Aina ompi onni ollut
Jokaisen myös joukon luonto,
Kansan kaiken kallis lahja
Osatessa omaa kieltä,
Taitaessa tarinoita
Lausutella, lasketella
Vallan kaiken kasvannosta,
Vanhoista Esi-Isistä.

Ei siis outo olisikan
Jos myös mekin Suomalaiset,
Sattuisimme sillen tiellen,
Jota myöden matkustella
Olisipa oivallinen,
Kirjoitellen kaikenlaista
Lukioillenko eduksi!

[- -]

Mutta joskas saattaisimme,
Hirviäisin hiiskutella
Mitä ompi mielessäni,
Niin mä, Suomi, sullen soisin,
Että kieles kaunihisti
Kirjoitettais' Opistossa
Kuin myös Oikeuksissakin,
Kouluissa ja Käräjissä,
Oman kansan kunniaksi,
Ymmärrykseks' yhteiseksi,
Että taitais' Talonpoika
Itse saada ilmestyksen
Käräjensä käymisestä,
Omista jutuistansakin.

Pielaveden kirkkoherraksi 1850-luvun puolivälissä siirtynyt Carl Henrik Ståhlberg kabinettikuvassa vanhoilla päivillään.

Wilken ohella Ignatiuksen oli luontevaa ottaa kirjallisuusseuran organisoiminen puheeksi lukiolla esimiehensä, yliopettaja Carl Henrik Ståhlbergin kanssa. Ajatus viipurilaisen seuran perustamisesta näet väistämättä joko etenisi tai kaatuisi Helsingin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajajäsenen mukana. Ståhlberg kannatti ilman muuta paikallisten kirjallisuuspiirien järjestäytymistä, vaikka olikin innostuneempi runonkeruuretkien tukemisesta kuin kirjojen julkaisemisesta.⁵²

Ajatus viipurilaisesta kirjallisuusseurasta esiteltiin epäilemättä nopeasti myös Jacob Judénille – Jaakko Juteinille – jonka ansiot suomenkielisen kirjallisuuden tuotteliaana tienavaajana olivat tuohon aikaan ylivertaiset koko suuriruhtinaskunnassa.⁵³ Tosin Judén ei ehkä olisi välttämättä halunnut toimia SKS:n apuseurassa, koska ei ollut Helsingin SKS:nkään jäsen. Nähtävästi häntä pitivät pääkaupungin kirja-

piireistä loitolla vanhat kirjalliset kiistat papiston kanssa.⁵⁴ Juteinin suhtautuminen SKS:ään saattoikin olla yhtenä syynä siihen, että Viipurin seura päätettiin perustaa SKS:stä erillään. Niin Ståhlbergin kuin Juteininkin seurusteluhaluja Helsingin eliittiapiirien kanssa saattoi hillitä sekin, että molemmat olivat päätyneet Viipuriin koettuaan Helsingissä tappion viranhausassa – Judén senaatin kielenkääntäjän virasta 1811 ja Ståhlberg suomen kielen lehtoraatista 1839.⁵⁵

Mahdollisia henkilökohtaisia motiiveja tärkeämpi vaikutin itsenäisen seuran perustamiseen saattoi silti olla Helsingin SKS:n vähäinen kiinnostus suomenkielisen kansankirjallisuuden – esimerkiksi Ignatiuksen seuralle tarjoamien käännosteosten – julkaisemiseen. 1840-luvun puolivälissä seuraa arvosteltiinkin sanomalehdissä passiivisuudesta ja hiljaisuudesta.⁵⁶ Viipurin kielioloissa taas suomenkielisten kirjojen julkaiseminen oli lähtökohtaisesti otollisempaa kuin Helsingissä, jonka takamaaston rahvas oli ruotsinkielistä ja säätyläiset suomen kielen ummikkoja. Jo muutaman viikon kuluttua *Kanava*-lehden jutun julkaisemisesta (9.6.1845) Helsingin *Morgonbladet* tiesikin mainita, että Viipurissa suunniteltiin kirjallisuusseuran perustamista.⁵⁷

Tietä itsenäiselle suomenkieliselle seuratoiminnalle olivat Viipurissa pohjustaneet sekä Jaakko Juteinin pitkä, jo 1810-luvulla alkanut kirjallinen toiminta että paikalliset sanomalehdet, joita julkaisi paikallinen Cederwallerin kirjapaino. Ajankohtaisesti vieläkin tärkeämpää oli, että kaupungissa toimi 1840-luvun puolivälissä kaksi nuorta ja aktiivista suomenkielistä kirjoittajaa,

Ignatiuksen ohella lehtimies-kirjailija Pietari Hannikainen.⁵⁸ Nämä olivat tosin liian erihenkisiä ystävystyäkseen.⁵⁹

Suunnittelutyön lopputulos, syyskuussa 1845 perustettu ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Viipurissa”, oli varsin kaukana Snellmanin ja Kilpisen keväisissä lehtijutuissa esitetyistä ajatuksista. Seura oli itsenäinen, vaikka sen säännöt oli reaali poliittisista syistä kopioitu SKS:lta, joskin niihin oli lisätty maininta paikallisista tarpeista.⁶⁰

Mikäli seuran perustamistarinaa kuljettaa Ignatiuksen kirjailijantyön kautta, VSKS:n syntymisen tärkeimmäksi herätteeksi osoittautuu tarve luoda kunnollinen julkaisukanava suomenkieliselle oppi- ja valistuskirjallisuudelle, koska tällaisen julkaisemisen resurssit puuttuivat Helsingin SKS:lta. Näin jäsenmaksuvarat voitiin pitää Viipurissa ohjaamatta niitä Helsinkiin, jossa ne olisi käytetty lähinnä kansanrunouden keruuretkiin.⁶¹

Tällainen vaikutin on maanläheisempi ja uskottavampi kuin Teperin tulkinta, jonka mukaan seuran perustamisen osoitti laajojen kansalaispiirien organisoitumista paikallisen kansan aseman parantamiseksi ja säätyjen välisten jännitteiden lieventämiseksi. Hänen näkemystään pohjusti osin kaupungissa 1840-luvun alussa vierailleen Herman Kellgrenin ajatus Viipurin kielisuhteiden suomalaistumisesta luonnonlain vääjäämättömyydellä.⁶² Vaikka myös seuran ensimmäinen esimies J. E. Bergbom nosti ensimmäisessä vuosijuhlapuheessaan seuratoiminnan tavoitteita lähes yhtä abstraktille tasolle, eivät seuran perustamis- ja alkuvaiheen asiakirjat ja kirjeenvaihto viittaa kovin kauaskantoiisiin päämääriin: pikemmin toimintaa ohjasi seuran kahden opettaja-puuhamiehen tarve suomenkielisille oppikirjoille. Silti ajatus Viipurista yhtenä kieleen sidotun kansallisen ideologian keskuksena saattoi 1840-luvulla hyvinkin kohottaa paikallispatrioottisia tunteita.⁶³

Seuran sääntöihin sisälletyn maininnan ”paikallisista tarpeista” Teperi on tulkinnut vihjaukseksi lahjoitusmaaselkkausten kärjistämistä maaseudun oloista. Näin uhkarohkeasta eleestä oli tuskin kysymys: sanamuoto viittaa asiayhteydessään ennemminkin Viipurin läänin ja muunkin Itä-Suomen kieliloihin. Seuran ensimmäisessä vuosikertomuksessa Ignatius näet kuvaa perustamisvaiheiden tavoitteita seuraavasti:

Päätettiin täälläkin ruveta kokoomaan yhtä mieltä pitäviä yksiin, ja yhteisin neuvoin rakasta äitinkieltä nykyisestä halvennuksen tilasta suurempaan ansaittuun kunniaan saattaakseen [- -] Tätä ei tehty varoin ja voimiin luottaen vaan niissä toivein että meidänkin nurkasta halu äidinkieleen liene jo ehkä heräämässä, ja että maanpaikassa jossa yli ympäri on ummikko suomalaisia asumassa mahtaisi löytyä suomalaisia ei ainoastaan syntymältä vaan sydämelä.⁶⁴

Lahjoitusmaakysymystä ei sivuta seuran asiakirjoissa tai jäsenten kirjeenvaihdossa.

”Suomalainen Kirjallisuuden Seuran Viipurissa” perustamisasiakirjan allekirjoitti syyskuun alkupäivinä 1845 kaikkiaan 14 henkilöä.⁶⁵ Perustajissa erotetaan kaksi ryhmää: kuusi heistä oli ruotsinkielisiä lukion opettajia ja viisi taas suomenkielisiä säätynousijoita, jotka olivat tehneet uraa pääsääntöisesti ruotsin tai saksan kielillä. Jälkimmäisiin kuului myös Jacob Judén, joka sai kunnian allekirjoittaa perustamisasiakirjan ensimmäisenä. Suomenkieliseen kauppias- ja kirjanpitäjäryhmään kuuluivat puolestaan tukkukauppias Abraham Keldan ja aiemmin mainittu Ignatiuksen hyvä ystävä Adam Wilke. Ignatiuksen keskeistä roolia seuran perustamisessa kuvaa se, että viisi seuran perustajajäsentä, osa heistä vaimoineen, valittiin hänen lastensa kummeiksi.⁶⁶

Edellä mainitun asiakirjan allekirjoittajien ohella seuran perustajiin luetaan 11 muutakin seuran perustamiskokoukseen syyskuun 25. päivänä osallistunutta miestä. Heihin kuuluivat muiden muassa syntyperältään vaatimaton liikemies ja kansankirjastojen edistäjä Johan Pynninen sekä sääminkiläisen lautamiehen pojaksi syntynyt maanmittari Peter Hanén, lehtimies Pietari Hannikainen.⁶⁷

Seuratoiminnan organisoitumisen tekivät yhdessä mahdolliseksi suomenkielisestä julkaisemisesta innostuneet maaseudun tulokkaat ja romanttinen, osin kansankoulutuksesta innostunut lukion opettajakunta. Myös muutamat virastojen (maistraatin ja hovioikeuden) virkamiehet pitivät kansalle vierasta oikeudenkäyntikieltä ongelmana, ja moni heistä oli jo SKS:n jäseniäkin. Näin erilaisten ryhmien yhteistoiminta VSKS:ssa on osoitus kaupungin omintakeisesta kulttuurisesta dynamiikasta. Monikielisen kauppakaupungin keskustelunaiheita rikastutti erityisesti suomenkielisten pikkuliikemiesten pääsy seurapiireihin kenties jo muuta Suomea varhaisemmin.⁶⁸

Vaikka seuran keulakuvana toimiva esimies rekrytoitiin hovioikeudesta, sen toimintaa johti käytännössä 1850-luvun puoliväliin saakka varaesimies Carl Henrik Ståhlberg. Ignatius taas toimi kuolemaansa asti kirjallisuusseuran sihteerinä ja kirjakaupan hoitajana. Sihteerinä hän laati – aina terveytensä salliessa – seuran pöytäkirjat ja vuosikertomukset. Valistuskirjailijana ja kääntäjänä hän pystyi kirjoittamaan molemmat suomeksi vaikeuksitta. Tämä on huomionarvoista, koska suomi voitiin ottaa Helsingin SKS:n pöytäkirjakeleksi vasta vuonna 1861.⁶⁹

Huomattavasta organisointikyvystä – jota edistivät ehkä Ståhlbergin toimet Helsingin seurassa – kertoo se, että VSKS lähetti kahtena ensimmäisenä toimivuotenaan yli 440 ”jäseneksi kutsumuskirjaa”. Kutsuttuja olivat komeasti niin Elias Lönnrot, J. L. Runeberg kuin J. V. Snellmankin sekä yliopiston rehtori ja SKS:n esimies Gabriel Rein ja Turun romantiikan maanpaossa ollut johto-

mies A. I. Arwidsson Upsalasta. Kutsuttavien joukkoon oli nähtävästi Ignatiuksen lehtimiesaikeisten kontaktien perusteella etsitty järjestelmällisesti myös kirjallisesti harrastuneita talonpoikia. Vaikka SKS:n piirin kansallisen tason suurmiehet eivät liittyneet viipurilaiseen seuraan, itäsuomalaista vallasväkeä – ja rahvastakin – VSKS:n jäsenistöön rekrytoitiin varsin hyvin: vuonna 1846 Viipurin kirjallisuusseuralla oli 240 maksavaa jäsentä, joista suurin osa asui Viipurin tai Savon ja Karjalan lääneissä.⁷⁰

Koska seuran jäseneksi hyväksyttiin alusta alkaen myös naisia, perustajien vaimot liittyivät seuraan näyttäen näin esimerkkiä muillekin sukupuolensa edustajille. Ignatiuksen perustelu naisten jäsenoikeudelle VSKS:ssa oli kaukonäköinen: keidenpä muiden kuin ”äitien kautta [lapsissa] heräisi rakkaus ihanaan isän maahan, somaan soipaan äitien kieleen”⁷¹ Ajatus oli Ignatiuksen elämässä ajankohtainen, sillä hänen rouvansa opetteli kotona parhaillaan suomen kieltä samaan aikaan kuin perheen isä ja palvelusväki opettivat sitä ensimmäisenä kielenä lapsille.⁷² Toisaalta aiemmissä tutkimuksissa toistunut käsitys naisten jäsenoikeuden pohjautumisesta Vanhan Suomen, etenkin Katariina II:n ajan venäläiseen perinteeseen⁷³ osoittautuu virheelliseksi, sillä ajatuksen naisjäsenyydestä esittivät ensimmäisinä kantasuomalaiset Snellman ja Kilpinen.

IGNATIUKSEN TYÖ SEUROISSA JA KOULULAITOKSESSA

Joistakin sattumanvaraisista päällekkäisyyksistä huolimatta VSKS:n työmuodot poikkesivat pitkälti Helsingin seurasta, jonka voimavarat kuuluivat 1840-luvulla *Kalevala*-kultin vaalimiseen ja 1850-luvulta suomen kielen tutkimiseen, sanaston luomiseen ja suomen kehittämiseen tiedekieleksi.⁷⁴ Yhteistyössä seurat toisaalta tekivät rahoittaessaan etenkin Ståhlbergin toiveesta D. E. D. Euro-paeuksen ja H. A. Reinholmin kansanrunouden keruuretkiä. Niin ikään VSKS tarkasti SKS:n toimeksiannosta Elias Lönnrotin teoksia. Tällaiseen työhön Viipurissa valjastettiin ennen muuta Ignatiuksen ja Ståhlbergin asiantuntemus. Myös Judén osallistui seuran ensimmäisiin kokouksiin ja oli nimettynä muutamaan lohkokuntaankin, mutta hänen panoksensa seuran työhön jäi vähäiseksi.⁷⁵ Hänen kirjallinen esimerkkinsä silti ohjasi seuran julkaisuohjelmaa hyödyllisen kansankirjallisuuden suuntaan: kansaa ei voinut kirjallistaa ellei kansankielistä kirjallisuutta ollut saatavilla.

VSKS:n varaesimies Ståhlberg kiteytti myöhemmin Viipurin seuran päätarkoituksena olleen alusta alkaen sellaisten kirjojen julkaiseminen, jotka ”tarkoittavat kansallista valistumista, maaruukin parantamista ja erinomattain suomalaisten koulujen tarvetta”. Suuntautumista osoittivat jo VSKS:n varhaisimmat toimet. Asialistalle tuli ensimmäisenä etsiä ”seuran tarkoitukseen so-

Ignatiuksen *Tarpeellinen Lasten-kirjan* kansilehti vuodelta 1840.

Aapis-kirjan painattaminen toi Cederwallerin kirjapainolle niin runsaat tulot, että yritys lahjoitti seuralle aapiskukon kuvan, joka sijoitettiin jatkossa kirjan nimiösivulle. Kuvassa eturivin koulukkaat ovat tyttöjä, joita Vanhassa Suomessa oli voitu 1780-luvulta lähtien kouluttaa pidemmälle kuin muun Suomen puolella.⁷⁸

pivia käsikirjoituksia – erityisesti suomen kansan lapsille ja nuorisolle kotona, sunnuntai ja pitäjäkoulussa käytettäviä aapisia eli aapeluksia, oppikirjoja ja lukutauluja”.⁷⁶

VSKS:n ensimmäisessä, julkaistavaksi soveltuvia oppikirjoja selvittävässä lohkokunnassa todettiin, että seuran tarkoitusta vastaava aapinen oli käytännössä jo olemassa. Kyseessä oli Ignatiuksen Jaako Jaakonpoikana julkaisema *Tarpeellinen lasten kirja* (1840). Sen katsottiin sopivan ”vain vähäisin parsinnoin” julkaistavaksi uudelleen suurempana painoksena. Pedagogisia muutoksia tekstiin teki varaesimies Ståhlberg, mutta varsinainen sisältö säilyi entisellään – siis varsin raamatullisena.

VSKS:n kustantaman alkeisoppikirjan nimeksi tuli *Uusi Aapis-kirja*, josta tilattiin Cederwallerin kirjapainolta huomattavan suuri 10 000 kappaaleen painos. Seura subventoi aapisen hinnan huomattavasti kilpailevia teoksia edullisemmaksi, ja tästä syystä sen menekki oli valtava: teosta julkaistiin vuosina 1847–1903 otetuissa 16 painoksessa yhteensä 144 000 kappaletta.⁷⁷

Ignatiuksen toisen, kirkollisten toimitusten käsikirjaa koskevan tarjouksen kirjallisuusseura sen sijaan hylkäsi. Perusteluissaan Ignatius oli kertonut joutuneensa ”aina raskaalla mielellä lukemaan kirkollisia toimituksia virheellisistä käsikirjoista, joissa ei monessa paikoin [ollut] tointa tolkkukaan”. Seura ei voinut tukea sinänsä tarpeelliseksi katsottua hanketta, koska asiaa selvittäessä kävi ilmi, että Porvoon tuomiokapituli oli jo asettanut komitean pohtimaan uuden käsikirjan julkaisemista.⁷⁹

Tarpeellisemmaksi sen sijaan nähtiin maanviljelyskäsikirjan julkaiseminen, mutta siihen ei seuran piiristä löytynyt alaa riittävästi tuntevaa kirjoittajaa. Maatalouden edistämiseksi olikin – ja VSKS:n tavoin niin ikään *Kanava*-lehden kirjoituksen innoittamana – tekeillä oma seuransa, Viipurin läänin maanviljelysseura. Myös sen toimintaa viritteli

alkuun K. H. J. Ignatius, jota ei kuitenkaan nimetty järjestön virallisiin toimielimiin. Maanviljelysseurasta muodostui kuvernööri von Kothenin johdolla säätyläismaanomistajien yhdistys, joka ei alkuvaiheessa ottanut aiotunlaista kansanvalistustehtävää.⁸⁰

Ignatius toimi myös kirjastoliikkeessä, sillä hän oli perustamassa kaupunkiin kahta ruotsinkielistä lainakirjastoa (*Wiborgs kontraktsbibliotek* ja *Svenska lånebibliotek*). Kansalle tarkoitettujen pitäjänkirjastojen asiaa puolestaan edistivät tässä vaiheessa aktiivisesti Viipurilainen osakunta ja kirjallisuusseuran jäsen Johan Pynninen.⁸¹

Ignatiuksen toiminta koululaitoksessa oli sekin huomionarvoista, vaikka opetus tapahtui suureksi osaksi ruotsiksi. Jo 1830-luvun lopulla Ignatius opetti suomenmielisen C. W. Ahrenbergin yksityisessä koulussa yhdessä Uno Cygnaeuksen kanssa, joka myöhemmin mainitsi Ignatiuksen ”kenties oivallimmaksi ihmiseksi jonka oli oppinut tuntemaan”.⁸² Kuolemansairaaksi keuhkotautipotilaaksi Ignatius osoitti koulutoimessa huomattavaa aktiivisuutta, sillä hän niin ikään perusti 1840-luvulla C. H. Ståhlbergin kanssa Viipuriin kaksi koulua: niin kutsutun Ståhlbergin kansakoulun rahvaalle sekä säätyläisille tarkoitettun lukioon johtavan yläalkeiskoulun, jonka rehtorina miehet vuorottelivat.⁸³

Ignatiuksen opettajantyö kantoi hedelmää myös aatteellisesti. Kun kansanrunoustutkija ja suomalaisuusmies Julius Krohn muisteli myöhemmin asioita, jotka tekivät hänestä ”Suomen miehen”, hän mainitsi ensimmäisenä Viipurin lukion ilmapiirin. Lähtemättömän vaikutuksen häneen tekivät etenkin opettajien Ahrenberg, Ståhlberg ja Ignatius palava isänmaanrakkaus.⁸⁴

Ignatiuksen merkittävin kouluteko ei silti liittynyt hänen omaan toimintaansa opettajana. Vieläkin kauaskantoisempaa näet oli, että hän esitti kevättalvella 1847 ystävälleen, liikemies Adam Wilkelle, ajatuksen varojen testamenttaamisesta VSKS:lle suomenkielisen, käytännön taitoja painottavan köyhän kansan koulun perustamiseksi Viipurin pitäjään tai Lappeen pitäjään. Tällaiselle koululle, jossa opetettaisiin kansalle hyödyllisiä tietoja ja maanviljelystä, Wilke neljä päivää ennen kuolemaansa testamenttasikin puolet varoistaan, noin 11 000 ruplaa.⁸⁵ Varat koulun perustamiseen tosin karttuivat riittäviksi vasta 1860-luvun alussa, jolloin Ignatius ei ollut enää todistamassa opinahjon avautumista.

Poliittisen ilmapiirin kiristyminen Euroopan vallankumousvuonna 1848 muutti VSKS:n toiminnan suuntaa monin tavoin, vaikka seuran pöytäkirjojen sivuilta käänne ei juurikaan heijastu. Seuraa johti jo vuodesta 1847 nimellisesti Viipurin hovioikeuden presidentti Carl Gustaf Mannerheim, jonka tiukan valvonnan alta moni VSKS:n ajamaksi tarkoitettu asia sanomalehden perustamisesta rahvaankoulujen pitämiseen vain liukui pois kirjallisuusseuran piiristä. Samojen hankkeiden toteuttamista seuran jäsenet jatkoivat yksityisinä

aktiviteetteinaan. Keski-Euroopan tapahtumien myötä venäläiset vallanpitäjät alkoivat nähdä kumousvaaraa niin kansankoulutuksessa kuin kansankielisten uutistekstien levittämisessäkin. Viipurin sijainti Pietarin etumaastossa asetti vaarattomiltakin vaikuttaneet kansankoulutusaikeet riskialttiiseen valoon. Siihen hiipui fennomanian laajapohjainen suosio Viipurin säätyläispiireissäkin.⁸⁶

Kuvernööri von Kothenin käskystä kirjallisuusseuralle laadittiin vuonna 1849 uudet säännöt, jotka muun ohella rajasivat ylioppilaat ja talonpojat pois jäsenistöstä. Näin jäsenmaksutulot ehtyivät huomattavasti. Sen sijaan keväällä 1850 annettu, suomenkielistä julkaisemista vaikeuttanut kieli- ja sensuuriasetus ei – toisin kuin esimerkiksi Teperi on katsonut – suoranaisesti pysäyttänyt seuran julkaisutoimintaa niin kauan kuin kyse oli taloudellista hyötyä tai uskonelämää palvelevista koulukirjoista. Käyntiin saatiin 1850-luvun alussa muun muassa geometrian ja maanviljelyksen oppikirjahankkeet. Vuonna 1851 seura alkoi lisäksi käännättää Friedrich Schödlerin viisiosaista teosta *Naturens bok för skolan och hemmet*. Kielisäännökset otettiin huomioon muokkaamalla alalukujen tavoitteeksi ”hartauden herättäminen Jumalan luomistöiden äärellä”. Sarjan ainoan valmiiksi tulleen osan, *Physikin*, käännöksen viimeisteli Ignatius itse.⁸⁷

Huhtikuussa 1851 Ignatiuksen keuhkotauti paheni niin, että hän joutui luopumaan saarnaajan virasta työ- ja ojenuslaitoksessa. Hän haki vielä maa-seudulle Kivennavan kappalaisen virkaan, mutta jäi toiselle ehdokassijalle. Opettajan työtään hän ei silti lopettanut.⁸⁸ Myös kirjallisia töitään hän pystyi jatkamaan loppuun saakka. Eräät papit pyysivät keväällä 1855 kirjallisuusseuralta uutta bibliahistoriaa eli uskonnon alkeisoppikirjaa vedoten siihen, että vastaavat saatavilla olleet kirjat olivat köyhille liian kalliita.⁸⁹ Tehtävä annettiin Ignatiukselle, joka käänsi ja toimitti sopivan bibliahistorian sairastuoteellaan puolessa vuodessa. Toisin kuin muista seuran kustantamista teoksista, Ignatius sai tästä käännöstyöstä myös rahapalkkion. Rippi- ja rahvaankoulujen käyttöön aiottu *Biblia-historia* ilmestyi vain muutamia päiviä Ignatiuksen kuoleman jälkeen lokakuussa 1856.⁹⁰

Seura sai Ignatiuksen kuolinvuonna valmiiksi useamman kirjahankkeen kuin koskaan aiemmin siihenastisen historiansa aikana. Silti uuden sukupolven edustaja, *Wiborg*-lehden päätoimittaja ja VSKS:n myöhempi esimies Carl Immanuel Qvist moitti seuraa vuonna 1857 passiivisuudesta ja luonnehti sen toimintaa olemattomaksi, sillä vuonna 1855 alkanut Aleksanteri II:n liberaalimmin aika oli nopeasti avannut mahdollisuuksia paljon monipuolisempaan työskentelyyn. Seuran uudistaminen alkoi sukupolvenvaihdoksen jälkeen.⁹¹

IGNATIUKSEN JÄLKIMAINE

K. H. J. Ignatius karttoi eläessään huomion kohdistumista omaan persoonaansa. Näkyvyyttä hän halusi pelkästään ajamilleen asioille: juopottelun vastustamiselle, suomenkielisen kansan koulutien tasoittamiselle ja kansankielisten valistustekstien levittämiselle. Hän oli omaksunut anonymiteetin ihanteen nähtävästi Martti Lutherilta. *Lutherus*-elämäkerrassaan Ignatius muistutti kohdehenkilönsä toivoneen oman nimensä painumista unohduksiin ja yksinomaan puhdistetun uskon jäämistä elämään: ”Minä rukoilen, että jokainen antakoon minun nimeni olla mainitsemata, ja älköön sanoko itsensä Luteruslaiseksi, vaan Kristityksi. [- -] Mistä siis tapahtui minulle, vanhalle multasäkille, se kunnia, että Kristuksen lasta piti nimitettämän minun jumalattomalta nimeltäni!”⁹²

Tämä piirre – henkilökohtaisen kunnian kaihtaminen – mainittiin myös muistikirjoituksissa, joita Ignatiuksesta julkaistiin viidessä suomen- ja ruotsinkielisessä sanomalehdessä; viipurilaisissa *Wiborgissa* ja *Sanan-lennättimessä* niitä julkaistiin useampiakin. Nekrologeissa nostettiin esille hänen luonteensa ja elämänsä vaatimattomuus, toimintansa pyyteettömyys sekä tunnontarkkuus työssä ja toimessa. Tunnollisuuden ajateltiin pakottaneen hänen jatkamaan saarnaajan työssä henkilökohtaisen terveyden kustannuksella liian pitkään, sillä tehtävään ei ollut löytynyt soveliaita jatkajia. Hänen papin ja opettajan kutsumustaan kuvattiin intohimoiseksi ja lämpimäksi, ja työn päämääräksi ihmiskunnan valaistuksen ja sivistyksen edistämistä.⁹³ Arvonantoa osoitettiin hänen syvälle kutsumukselleen ja ”muukalaisuudenkin” – toisin sanoen Viipurin monikielisten säätyläispiirien – keskellä säilyneelle isänmaanrakaudelleen. Ignatiuksen tärkeimmiksi ansioiksi nousivat silti hänen työnsä suomenkielisenä valistuskirjailijana sekä toimeliaisuus VSKS:n perustamiseksi ja Wilken lahjoituksen järjestämiseksi. Hänen kerrottiin itse asiassa ahkeroineen ”kaikkia sitte 1836 tähän kaupunkiin [Viipuriin] saatuja hyviä laitoksia”.⁹⁴

Snellman arvioi joulukuussa 1856 tekemässään kirjallisuuskatsauksessa, että jo manalle menneistä suomen kielen kirjallisen muodon vakiinnuttajista olisi ”Suomen kirjallisuushistoria kiitollisena säilyttävä muiston herroista Judén, Renvall, Stråhlman, Collan, Keckman, Ignatius, Ticklén ja Nyman”.⁹⁵ Nyt 160 vuotta myöhemmin näistä enää Judénin nimi tiedetään jollain tavoin historiapiirien ulkopuolella. Ignatiuksen elämäntyötä taas enää tuntee tuskin kukaan, mutta ei hän nimensä kuolemattomuutta tavoitellutkaan. Ignatiuksen toive Suomen kansan valistustason kohenemisestä ja koulutien avautumisesta sen sijaan toteutui vähitellen hänen kuolemansa jälkeisinä vuosikymmeninä.⁹⁶

Ignatius vaikutti ratkaisevasti siihen, että Viipurin suomenkieliset maalais-
tulokkaat ja ruotsinkieliset säätyläiset yhdistivät voimansa ja alkoivat julkais-

Viipurilaisen tyttökoulun oppilaita rikkoutuneessa ambrotyypissä vuodelta 1860. Keskellä Alexandrine von Rehe-kampf.

ta suomenkielistä oppi- ja valistus-kirjallisuutta. Sama koskee kaikkea paikallista seuratoimintaa 1800-luvun puolivälin molemmin puolin. Hänen merkityksensä oli myös välillistä: Ignatiuksen ideoima testamenttilahjoitus toi Wilken koulun perustamisen jälkeen kaupunkiin opettajakuntaa, jonka panos kaupungin kulttuurielämään oli ratkaisevan tärkeä vuosisadan loppupuolella. Mainitsemisen arvoinen on hänen omakin vaikutuksensa tulevan sivistyneistön aatepohjaan etenkin lukion oppilaiden isänmaallisten tunteiden herättäjänä.

Ignatiuksen merkitystä lehtimiehenä ja oppi- ja valistuskirjallisuuden (myös käänöskirjallisuuden)

edistäjänäkään ei pidä väheksyä. Hänen kirjailijantyönsä mittakaava ei ollut paikallinen, vaan esimerkiksi *Aapiskirjan* kirjoittajana osa suomenkielisen kansansivistyksen historiaa. Myös *Luteruksesta* ja *Harjulan onnettomuudesta* otettiin uusintapainoksia vielä Ignatiuksen kuoleman jälkeen ja ne kuuluivat kansan käsissä eri puolilla Suomea. Ignatius vaikutti täysin ratkaisevasti siihen, että Viipurista tuli yksi varhaisen fennomanian keskuksista, vaikka yleisteoksissa päähuomio onkin kohdistunut snellmanilaiseen herätykseen ja sitä edeltäneeseen yliopistokaupunkien (ensin Turun ja 1820-luvun lopulta Helsingin) oppineen eliitin suomalaisuusliikehdintään.

Ignatiuksen merkitystä suomalaisuusliikehdinnän järjestäytymiselle ei ole missään nimessä väheksytty *Viipurin kaupungin historiassa* (1981), Teperin tutkimuksessa (1965) tai Aino-Maria Savolaisen Carl Henrik Ståhlbergia käsittelevässä tutkielmassa (2007). Sitäkin merkillisempää on, että hänen tarinansa puuttuu esimerkiksi *Karjalaisesta elämäkerrastosta* (1961) ja *Kansallisbiografian* henkilöartikkeleista. Toisaalta hänen nimensä jääminen unohduksiin kertoo ehkä enemmän Viipurin suomenkielisen kirjallisen elämän vilkkaudesta 1830–1840-luvuilla kuin Ignatiuksen työn vähäpätöisyydestä: historiankirjoituksessa hän jäi tuotteliaampien ja valovoimaisempien aikalaistensa Hannikaisen ja Juteinin varjoon.

IGNATIUS, VSKS:N PROFIILI JA HISTORIANKIRJOITUS

Vanhan Suomen suomalaisuusliikettä käsittelevässä tutkimuksessaan Jouko Teperi (1965) tulkitsi VSKS:n perustamisen osoitukseksi fennomanian järjestyttämisestä Viipurissa – aivan vastaavasti kuin SKS:n perustaminen vuonna 1831 oli ollut sitä Helsingissä. Liikehännän painopisteet eri kaupungeissa tosin poikkesivat toisistaan tässä artikkelissa aiemmin esitetyllä tavalla.

Teperi katsoi, että säätyjen välisten suhteiden kärjistyneisyys vei Viipurin läänissä kasvualustan runebergiläiseltä Helsingin romantiikalta, ja samasta syystä seudun kansallisesta liikehännästä muovautui ensisijaisesti valistuksellista. Käytännössä se tarkoitti, että kansankielellä nähtiin enemmän välinekuin itseisarvoa: parantamalla suomen kielen oikeuksia voitiin helpoimmin kohentaa myös rahvaan elinolosuhteita. Vastaavankaltaisen sosiaalisen fennomanian toinen pesäpaikka sijaitsi Viipurin ohella Kuopiossa, josta käsin maakunnassa syntyneet ylioppilaat levittivät valistusta Savon ja Pohjois-Karjalan takamaille. Sekä Kuopion että Viipurin sosiaalista fennomaniaa inspiroi erityisesti 1840-luvulla Snellmanin kansallinen herätystyö. Kansankoulutuksen ja -valistamisen päämääräkseen ottaneesta suomalaisuusliikehännästä on puhuttu itäisenä fennomaniana, jolloin se on asetettu vastakkain Helsingin yliopistopiiriin vaaliman ruotsinkielisen kulttuurifennomanian kanssa.⁹⁷

Tosiasiassa myös Viipurin lukion opettajien suomalaisuusharrastuksen tausta oli runebergilaisessa kulttuurifennomaniassa ja välillisesti jo Turun romantiikassa,⁹⁸ vaikka osa heistä profiloitui kansanopetustyössään ja kirjallisuusseurassa toimiessaan ennen muuta valistukselliseksi fennomaaneiksi. VSKS:n perustajiin kuuluneet Ståhlberg, C. W. Ahrenberg ja Ignatius saattoivat kansankynttilöinä olla myös kieleen välineellisesti suhtautuneita valistusmiehiä, mutta tulevan säätyläispolven opettajina he olivat ennen muuta isänmaata ja kansankieltä intohimoisesti rakastaneita romantikkoja.

Teperi katsoi herravihan ja paikallisten olojen arvostelun erottaneen viipurilaista fennomaniaa savokarjalaisesta. Viipurilaisen yhteiskuntakritiikin syyt hän näki aiheellisiksi ja monet epäkohdat – esimerkiksi pikkuvirkamiesten omavaltaisuudet – syvemmiksi kuin Savo-Karjalassa. Toisaalta VSKS:n ensimmäisen sukupolven luottamustoimien haltijat eivät olleet niinkään yhteiskuntakriitikkoja kuin rakentajia. He ohjasivat seuran alkuvuosien työskentelyn yksinomaan suomenkielisen julkaisutoiminnan ja muutaman runonkeruuretkien tukemiseen. Tässä vaiheessa VSKS:n varoja käytettiin ensisijaisesti suomenkielisen rahvaan opintien tasoittamiseen julkaisemalla edullisia suomenkielisiä oppikirjoja.⁹⁹ Tilanne olisi tosin voinut olla toisenlainen, mikäli seura olisi saanut luvan julkaista jo 1840-luvulla omaa sanomalehteä.¹⁰⁰

Mikäli Ignatiuksen henkilöhistoriaa kuljettaa viipurilaisen fennomanian var-

haishistorian johtolankana, vakiintunut käsitys Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran varhaisvaiheista ja tavoitteista saa uusia sävyjä, ellei jopa muutu kokonaan. VSKS:n alkuvuosien työmuotoja kehittivät käytännössä liberaalisia kavahtaneet papit.¹⁰¹ Seuran ensi polven fennomania näyttäytyy lähinnä filantrooppisena ja jopa sosiaalikirjallisenä kansanvalistusliikkeenä. Ignatius ja Ståhlberg kannattivat hengenmiehinä viime kädessä vanhojen yhteiskuntasuhteiden säilyttämistä; kumpikin heistä piti vastaavasti etäisyyttä myös epäilyttäväksi katsottuun herätyskristillisyyteen. Ignatiuksen tai Ståhlbergin kansanvalistustyö ei horjuttanut säätyrajoja: heidän laatimansa *Aapiskirjan* kasvatusihanteissa korostuivat ennen muuta nöyryys, jumalanpelko ja esivalan kunnioittaminen. Silti varsinkin Ignatius piti kansankielen huonoa asemaa vääryytenä ja aitona epäkohtana.

1840-luvun Viipurissa ärhäkkääksi yhteiskunnan arvostelijaksi profiloitui Snellmanin innostamana lähinnä Pietari Hannikainen *Kanava*-lehdessään. Hannikaisen yhteydet VSKS:aan taas jäivät varsin ohuiksi ja lähes katkesivat erään velkakiistan takia vuonna 1848.¹⁰² Hannikaisen kaltaisten yksittäisten radikaalien maine leimasi koko suomalaisuusliikkeen varhaisvaiheen uudistusmielisemmäksi kuin se olikaan. Toisaalta sekä Hannikaisen liberaalin lehtimiestyön että pappisfennomaanien kristillisen filantropian päämäärät olivat yhteiset: molemmat pyrkivät toimimaan suomenkielisen kansan tietämyksen ja elinolojen parantamiseksi. Pelkästään erimielisyydet keinoista eivät riittäneet ajamaan niitä avoimeen välirikkoon.

Paikallisten fennomaanien sisäiset linjaerot eivät nousseet historiankirjoituksen kohdevaloihin, koska 1840–1850-luvun Viipurin kulttuurielämä tarjosi historiapoliittisesti käyttökelpoisemman narratiivin aineksia. Niitä muodosti erityisen kiinnostavaksi koettu jännite 1850-luvun taitteen fennomaanien tai liberaalien sekä keisarille lojaalien byrokraattien – ja heidän takanaan koko Venäjän keisarikunnan – välillä.

Viipurin kielioloja, kulttuuria ja poliittista elämää käsitelleiden tutkimusten tulkintoihin ovat lyöneet leimansa niin vuosisadan vaihteen kaksi sortokautta kuin kaupungin luovutus Neuvostoliitolle talvi- ja jatkosodan jälkeen. Ignatius jäi sivuun jo kansallisten suurmieskulttien rakennusvaiheesta: hänen tarinassaan ei ollut aineksia sankaruuteen, sillä hän ei ollut kirjoittajana kansasta noussut nero eikä hengenmiehenäkään vastarintaa edustanut herätyspappi. Lyhyeksi jäänyt elämä jätti kaunokirjallisen tuotannonkin niukanlaiseksi; sisältö oli yksioikoista eikä erityisen omaperäistä, vaikka kieli kiitosta saikin. Seuran puitteissa syntyneet oppikirjat hän taas julkaisi anonyymina.

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä Viipurin historiasta kirjoitti lähinnä paikallinen siirtoväki, jonka tulkinnoissa Viipurin kulttuurin

sinänsä kiistaton omaleimaisuus korostui jopa tendenssiksi asti. Toisaalta 1960–1970-luvun oloissa ehkä koettiin tarkoituksenmukaiseksi häivyttää viipurilaisen suomalaisuusliikehännän romanttisia elementtejä – siinä kuin toisaalta 1800-luvun puolivälin Viipurissa yleistä keisariloyalismiakin. Liberaalien lehtimiesten sosiaaliradikalismi tarjosi tuolloiselle lukijalle samaistumisen kohteen poliittisesta suuntautumisesta riippumatta: se voitiin asemoida yhtä lailla vasemmistolaisuuden esihistoriaan kuin osoitukseksi suomalaisten kansallisesta vastarinnasta venäläistä vallanpitäjää kohtaan. Tällaisessa ilmapiiirissä Ignatiuksen kaltaiset kristilliset konservatiivit ja raittiuskirjailijat eivät nähtävästi nousseet kiinnostaviksi tutkimuskohteiksi.

Viitteet

- 1 Artikkelin kirjoittanut Koneen Säätiön K. H. J. Ignatiuksen elämäkerralliseen tutkimukseen myöntämällä rahoituksella.
- 2 Teperi 1965, 41–73; Kaukiainen 2014, 12–13; Koskivirta 2014a, 378–398.
- 3 Suomen historian yleisesityksistä Arvi Korhosen toimittama *Suomen historian käsikirja* (1949) ja Jouko Vahtolan *Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin* (2003) eivät käsittele viipurilaisia kirjailijoita tai paikallista suomalaisuus-toimintaa. Karjalankin historiaa tuotannossaan käsitellyt Pentti Virrankoski mainitsee *Suomen historiassaan* (2009) Juteinin ja Hannikaisen molemmat keran, niin kuin Aleksis Kivenkin. Einar W. Juveliuksen *Suomen kansan aikakirjoissa* (osa 7, 1951) Juteinille on omistettu 30-sivuinen artikkeli ja Mikko Juvan *Suomen kansan historiakin* (1961) muistaa Juteinin, jonka, samoin kuin VSKS:nkin mainitsee ohimennen myös Helge Pohjolan-Pirhonen yleisesityksessään *Kansakunnan historia* (osa 3, *Kansakunta löytää itsensä 1809–1855*, 1973). Asian tuntijoiden laatimassa yleistajuisessa *Oma maa* -sarjassa (1907–1962) Juteinia käsiteltiin 11 sivun ja Hannikaista 7 sivun verran. Suomen historian yleisesityksissä Juteini nouseekin laajan yhteiskunnalisen merkityksensä takia jopa Aleksis Kiveä keskeisemmäksi hahmoksi, kun voimasuhteet kirjallisuushistorioissa ovat selvin numeroin päinvastaiset. Vrt. Pentti Paavolaisen kirjallisuusartikkeli tässä kokoelmassa, s. 128, viitteet 21 ja 25. Suomen kulttuurihistorian yleisesityksissä Viipurin suomalaisuusliikehännää käsitellään melko tiiviisti. *Suomen kulttuurihistoria* (osa 3, 1935) mainitsee Juteinin, muttei käsittele viipurilaista kieliliikehännää muulla tavoin. Päiviö Tommilan toimittamassa *Suomen kulttuurihistoriassa*, osa 2, WSOY 1980) VSKS:n toimintaa ja Vanhan Suomen kulttuuria laajemminkin käsittelee Matti Klinge, lisäksi Hannikaista käsitellään lyhyesti sekä näytelmäkirjallisuutta että sanomalehdistöä koskeissa osuuksissa. Myös Juteinista kirjoitetaan noin 10 rivin verran ensisijaisesti valistuskirjailijan yhteiskunnallisen merkityksen näkökulmasta. Laura Kolben toimittama *Suomen kulttuurihistoria* (osa 2, Tammi 2002) mainitsee Hannikaisen *Silmänkääntäjän* ja sanomalehti *Kanavan*. Juteini mainitaan neljästi, ja kirjallisuusseuraa käsitellään erityisesti kirjastolaitoksen yhteydessä. Sekä Tommilan että Kolben toimittamat kulttuurihistoriat antavat huomiota myös viipurilaisen Johan Pyn-

- nisen merkitykselle kansankirjastoliikkeen käynnistäjänä.
- 4 Lahjoitusmaakysymystä ei mainitse suomalaisuustoiminnan taustalla esimerkiksi K. Krohn 1917. Sitä vastoin Teperi 1965, 74–90; toisaalta Kaukiainen 2014b, 13–20, 36–37; myös Koskivirta 2014c, 378–397. Lahjoitusmaatalonpoikien asemasta yleisemmin: Paaskoski 2013.
  - 5 Tarkemmin: Koskivirta 2014d.
  - 6 Ignatiuksesta on laadittu wikipedia-artikkeli, mutta ei esimerkiksi henkilöartikkeliä *Kansallisbiografiaan*. Hänestä on lyhyt artikkeli *Biografisessa nimikirjassa* (1883), muttei esimerkiksi Jaakko Paavolaisen 1961 toimittamissa *Karjalaisessa elämäkerrastossa*.
  - 7 Elämänkertatiedot on koottu muis- tokirjoituksista ja matrikkelitiedoista, esim. Kotivuori 2005 (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=14576>, luettu 22.1.2016); Lundén Cronström & Hornborg 1961; “Viipurista. Kuolon-sanoma”. *Sanan-lennätin* 18.10.1857.
  - 8 Laasonen 2012; Lundén Cronström & Hornborg 1961.
  - 9 *Sanan Saattaja Viipurista* 22.2.1840; vrt. myös J. Krohn 1897 (ei sivunumeroa).
  - 10 *Sanan Saattaja Viipurista* 4.7.1840; Sala 2008; vrt. esim. Heininen 2012b, 72–77; Riikonen 2012, 40–50.
  - 11 Kotivuori 2005 (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=14576>, luettu 22.1.2016); Nygård 1985, 119–128; Koskivirta 2014c, 98–100.
  - 12 Vrt. Marttinen 2006, 15–20.
  - 13 Jaakko Jaakonpoika. 1840. *Tarpeellinen Lasten-kirja*. Helsinki: Frenckell & poika; SKS: virka-arkisto, kirjeenvaihto, saapuneet kirjeet. K.H.J. Ignatius SKS:lle 14.12.1839; Sulkunen 2004, 172.
  - 14 Huoneentaulun ajasta ja kasvatustehosteista: Hanska & Vainio-Korhonen 2010.
  - 15 Vrt. Teperi 1972; Juteinin teoksen suosiota osoittavat siitä otetut kolme painosta: Juteini, Jak. (1816, 1819, 1826) *Lasten kirja: koetus*. Viipuri: Cederwall.
  - 16 Teperi 1965, 47–49; Kähäri 1981, 608; Tommila 1988, 127–128; Stadius 2002, 72–78.
  - 17 *Sanan Saattaja Viipurista* 4.1.1840.
  - 18 Vrt. Laasonen 2001.
  - 19 Ignatiuksen toimittamat lehdet kootti: Kotus, varhaisnykysuomen korpus, *Sanan Saattaja Viipurista*, vuosikerrat 1840, 1841 (http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/ssv/ssv_coll_rdf.xml); KK, Historiallinen sanomalehtikirjasto (<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanoma-lehti/titles/1457-4586/1840>).
  - 20 Kuismin 2012, 85; Alhoniemi 1969, 79, 44.
  - 21 Runo kokonaisuudessaan: *Sanan Saattaja Viipurista* 4.7.1840; myös TalviOja 1915, viite 60.
  - 22 *Sanan Saattaja Viipurista*, 22.2.1840; Paavolainen tässä kokoelmassa, 103–105.
  - 23 Koskivirta 2014c, 72–74.
  - 24 “Vaarin otettavia”. *Sanan Saattaja Viipurista* 2.5.1840.
  - 25 “Juttu-uhri”. *Sanan Saattaja Viipurista* 14.3.1840.
  - 26 Vrt. Koskivirta 2014c, 74–77; Kaukiainen 2014b, 31–33.
  - 27 Stadius 2002, 72–74; Teperi 1965, 47, 51. Epäkohdista ja Viipurin fennomaanien oikeudellisen suuntautumisen taustoista Koskivirta 2014b; Tommila 1988, 127.
  - 28 SKS: Kirjallisuusarkisto, Elias Lönnrotin kirjeet 1840–1848, saapuneet kirjeet 5: 397–400, 433–426; 6: 363–366. Ignatius Lönnrotille 8.9.1841; 13.10.1841 ja s.d.
  - 29 *Sanan Saattaja Viipurista*, 28.12.1841.
  - 30 Kotivuori 2005 (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=14576>, luettu 22.1.2016).
  - 31 Teperi 1965, 23–32; K. Krohn 1917.
  - 32 Kielioloista: esim. kokoelman Tandefelt 2002a artikkelit; A.-M. Savolainen 2007, 20–29; Einonen 2013b; Kaukiainen 2013, 75–87; Paavolainen tässä kokoelmassa, 99–100, 106. Säätyläisnaisten suomen kielen taidosta: Åkerman, D. W. 1914. *Muistelmia. Piirtänyt D. W. Åkerman. Aloitettu 4.11.1913*. Käsikirjoitus Voipion suvun hallussa.

- 33** Ignatiuksen sairastelu lisäsi Ståhlbergin työtaakkaa lukiolla: Ståhlberg Lönnrotille 19.2.1845, Soiniola 2005, 55.
- 34** HiSKI-tietokanta, Viipurin ruotsalainen srk, kastettujen luettelo, hakusana ”Ignatius”; KA: kirkonarkistot, *Arkiv av Viborgs stads svenska församling*, syntyneiden ja kastettujen luettelot, 1843, 1845, 1847, 1849; vrt. A.-M. Savolainen 2007, 44–45.
- 35** Gossner, Johannes (1843). *Jesus ihmisen sydäntä kolkuttava, suomentanut Jaakko Jaakonpoika*. Porvoo; Franklin Benjamin (1842). *Neuvoja kaikille säädylle rikkaaksi ja onnelliseksi päästäksensä, Benjami Franklinin mukaan; suomentanut Jaakko Jaakonpoika*. A. C. Öhman: Porvoo (2. painos Edlund, Porvoo); Paloposki 2008, 3.
- 36** Sulkunen 2004, 86–90.
- 37** Aikeesta uutisoi ”Inrikes”, *Helsingfors tidningar* 8.2.1845. Saman lehden kirjallisuuskatsauksessa ”Vår literatur”, 28.6.1845 sarjan ensimmäistä osaa suositeltiin kansan lukemistoksi monille läheisen aiheen takia.
- 38** *Saima* 23.10.1845, käännös (<http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/saima-nro-43-23101845>, luettu 21.1.2016).
- 39** Ignatius, Karl Henrik Jakob. 1845. *Harjulan onnettomuus. Lukemisia Suomen kansalle*. Helsinki: Frenckell; Ståhlberg Lönnrotille 19.2.1845, Soiniola 2005, 55.
- 40** ”Inhemska litteratur”, *Morgonbladet* 37, 22.5.1845; Vrt. myös esim. Henrik Renqvistin *Viinan kauhistus* (1835); Kirjan kieltä keuhuttiin jopa lähes Lönnrotin veroiseksi: *Maamiehen ystävä* 26.4.1845. *Suomi*-lehti (4.12.1847) tosin piti Ignatiuksen lauserakenteita liian monipolvisina talonpoikaisille lukijoille. Toisaalta kirjoittaja luonnehti Ignatiuksen tyyliä ”jykeäksi haastiksi” vastakohtana muiden suomenkielisten kaunokirjailijoiden ”kepeälle tai herkälle haastille”.
- 41** Teperi 1965, 93. Valistavasta kansankirjallisuudesta: vrt. myös Moilanen 2008, 40–42. SKS:n julkaisutoiminnasta 1830–1850-luvulla toisaalta: Sulkunen 2004, 104, 302. SKS julkaisi 1840-luvulla suomeksi myös esimerkiksi historian ja geometrian oppikirjoja. Näissä aineissa VSKS ei puolestaan tehnyt oppikirjoja.
- 42** Kirjojen levinneisyys Suomessa vuoteen 1850, tietokanta (<http://avaa.tdata.fi/web/kirjahistoria/kirjakartoitus>, hakusana ”Ignatius, Karl Henrik Jakob”, luettu 30.1.2016).
- 43** SKS: kirjallisuusarkisto, SKS:n virka-arkisto, kirjeenvaihto 1839–1849, saapuneet kirjeet. Erik Gabriel Melartin SKS:lle 21.5.1845.
- 44** Ignatius, Karl Henrik Jakob. 1845. *Martti Luterus. Lukemisia Suomen kansalle*. Helsinki. Joidenkin tietojen (viite 42) mukaan teos mukaelma saksankielisestä alkuperäisteoksesta, mutta aikanaan se on katsottu Ignatiuksen omaksi tuotannoksi.
- 45** Esim. *Saima* 5.9.1846 (käännös, <http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/kallavesi-nro-3-saiman-liite-591846>, luettu 21.1.2016).
- 46** ”Om filial-föreningar för Finska Litteratursällskapet”, *Saima* 17.4.1845.
- 47** ”Suomen kirjallisuuden Seuran apuyhteyksistä”, *Kanava* 17.5.1845.
- 48** Heitä olivat esimerkiksi C. H. Ståhlberg ja Wolmar Schildt. SKS: Kirjallisuusarkisto, virka-arkisto, Kirjeenvaihto 1839–1849, Ståhlberg SKS:lle 2.1.1846; Schildt SKS:lle 5.12.1846. Schildtin aloitteesta vuonna 1865 perustettiin Jyväskylän Suomalaisen Kirjallisuuden seura, mutta sen toiminta jäi vähäiseksi, koska SKS sanoutui irti Schildtin ajamasta venykekirjoitusjärjestelmästä. Seura lakkautettiin vuonna 1911. KA: Jyväskylän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kuvailutiedot.
- 49** Muistokirjoitukset: Teperi 1967; Kähäri 1981.
- 50** Teperi 1965, 197–210.
- 51** *Sanan Saattaja Viipurista*, 4.1.1833.
- 52** A.-M. Savolainen 2007, 30–39.
- 53** Esim. Teperi 1972.
- 54** Esim. Heininen 2012b, 72–79.
- 55** Esim. A.-M. Savolainen 2007, 21; Teperi 1972; Sulkunen 2004, 68–74.

- 56** ”Om filial-föreningar för Finska Litteratursällskapet”, *Morgonbladet* 9.6.1845; Sulkunen 2004, 88–90.
- 57** ”Om filial-föreningar för Finska Litteratursällskapet”, *Morgonbladet* 9.6.1845.
- 58** Tarkemmin: Paavolainen tässä kokoelmassa, 106–113.
- 59** Ignatiuksen ja Hannikaisen kirjallista suhdetta kuvaa myös Paavolaisen tässä kokoelmassa mainitsema tapaus, 129, viite 36.
- 60** Teperi 1965, 67; Kyyrö 1966. Seuran säännöistä: Paavolainen tässä kokoelmassa, 106.
- 61** Teperi 1965, 93; Sulkunen 2004.
- 62** Teperi 1965, 26–27, 41–90.
- 63** KA: VSKS:n arkisto, pöytäkirjat ja toimintakertomukset 1845–1856; Teperi 1965, 74–136; Sulkunen 2004, 94.
- 64** KA: VSKS:n arkisto, Toimintakertomus, ensimmäinen vuosi (1846).
- 65** Joskus tuntemattomaksi allekirjoittajaksi uskottu, järjestyksessä kuudes nimi on tosiasiaassa Adam Paunosen allekirjoituksen alle merkitty titteli *Heretz Duomor* (herastuomari).
- 66** KA: kirkonarkistot, *Arkiv av Viborgs stads svenska församling*, syntyneiden ja kastettujen luettelot 1843, 1845, 1847, 1849.
- 67** Teperi 1965, 54–73.
- 68** Koskivirta 2014b, 380–390.
- 69** Teperi 1965, 73, 94.
- 70** KA: VSKS:n arkisto, Toimintakertomukset 1846, 1847.
- 71** KA: VSKS:n arkisto, Toimintakertomus, ensimmäinen vuosi (1846).
- 72** K. Krohn 1917, 51.
- 73** Klinge 1975, 65; Sulkunen 2004, 95; myös Teperi 1965, 94.
- 74** Näistä tunnetuin on SKS:n kanssa lähes yhtä aikaa julkistettu palkintokilpailu suomen kielen kieliopin kirjoittamiseksi. SKS: virka-arkisto, kirjeenvaihto, Bergbom ja Ståhlberg (käisialan perusteella tosiasiallisesti Ignatius) SKS:lle 7.6.1846; 3.10.1846; 30.10.1846; Sulkunen 2004, 91–95.
- 75** KA: VSKS:n arkisto, Toimintakertomukset 1846, 1847, 1848; seuran ja lohkokuntien pöytäkirjat 1846–1848; SKS: virka-arkisto, kirjeenvaihto, Ståhlberg *et al.* SKS:lle. 6.4.1847; Ignatius ja Ståhlberg SKS:lle 4.5.1847; Ignatius SKS:lle 15.2.1848. Ståhlberg Lönnrotille 25.5.1847, Soiniola 2005, 63.
- 76** KA: VSKS:n arkisto, pöytäkirjat 1845–1846; toimintakertomus 1850.
- 77** Teperi 1965, 116; Kyyrö 1966; Sulkunen 2004. Tosin Teperin tiedon mukaan teosta painatettiin kaikkiaan 450 000 kappaletta.
- 78** Teperi 1965, 116; Sulkunen 2004, 94.
- 79** KA: VSKS:n arkisto, pöytäkirja 1846; pöytäkirja 3.2.1847, 7–8; lohkokunnan pöytäkirjat 17.2.1847, 2; 6.4.1847 (ainoa käsitelty asia). Ignatius oli puhunut asiasta myös vuosikokouksessa.
- 80** ”Nekrolog”, *Wiborg* 17.10.1856; Puhakka 1910.
- 81** ”Nekrolog”, *Wiborg* 17.10.1856; myös Henriksson 1961; Mäkinen tässä kokoelmassa, 81.
- 82** Tosin ystävyys sai särön, kun Cygnaeus ei kertonut Ignatiukselle avioliitostaan eikä kutsunut tätä häihinsä. KK: käsikirjoituskokoelmat: SLS, Historiska och litteraturhistoriska arkivet, Brev till Karl Henrik Ignatius. SLSA 177; Teperi 1965, 29.
- 83** Savolainen 2007, 50, 74.
- 84** J. Krohn 1897
- 85** Testamentissa muistettiin myös Wilken kummipoikaa, tuolloin sylilapsi-ikäistä Robert Ignatiusta, joka oli K.H.J. Ignatiuksen poika. KA: VSKS:n arkisto, Adam Wilken testamentti.
- 86** Esim. Teperi 1965, 137–161; A.-M. Savolainen 2007, 45–46.
- 87** KA: VSKS:n arkisto, pöytäkirjat ja toimintakertomukset 1850–1852; Nurmio 1947, 129–143; 138, 150–153, 163–166.
- 88** *Borgå Tidning* 15.12.1852.
- 89** KA: VSKS:n arkisto, Pöytäkirja 4 S, 2.4.1855.
- 90** KA: VSKS:n arkisto, Toimintakertomus 1856.
- 91** ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (12:s) vuosikertomus 3. helmikuuta 1857”, *Sanan-lennätin* 7.2.1857; *Wiborg*

- 21.8.1957; A.-M. Savolainen 2007, 49–52; Teperi 1965, 162–178.
- 92** Ignatius, Karl Henrik Jakob (1845), *Martti Luterus. Lukemisia Suomen kansalle*. Helsinki, 157.
- 93** VSKS:n varaesimiehen Q. I. Qvistin päätoimittaman *Wiborg*-lehden mukaan VSKS nimeää Ignatiuksen seuran varsinaiseksi perustajaksi (*egentliga stiftare*): ”Nekrolog”, *Wiborg* 17.10.1856; ”Land-sorterna”, *Åbo underrättelser* 24.10.1856; ”Runoja, luetuita Karl Henrik Jakob Ignatiuksen haudalla”, *Sanan-lennätin* 25.10.1856; ”Kuolon sanoma”, *Suometar* 24.10.1856; *Helsingfors Tidningar* 22.10.1856.
- 94** ”Vaikka hän vietti pisimmän ja paraan elinaikansa muukalaisuuden keskellä, säilyi hänen sydämensä kuitenkin aina suomalaisena loppuunsa saakka”. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 12:s vuosikertomus, *Sanan-lennätin* 7.2.1857; Viipurista. ”Kuolon-sanoma”, *Sanan-lennätin* 18.10.1856.
- 95** *Litteraturblad* 1.12.1856.
- 96** Tarkemmin: Koskivirta 2014b, 390–398.
- 97** Teperi 1965, 91–111.
- 98** Sieltä inspiraationsa oli saanut koulun rehtorinakin 1830-luvun alkuvuosina toiminut A. J. Europaeus ja VSKS:n ensimmäinen esimies J. E. Bergbom. P. Paavolainen 2014, 29–30.
- 99** Poikkeus oppikirjalinjasta on VSKS:n esimies Mannerheimin suuttanut Antti Rädyn laulukirja, jonka seura julkaisi vuonna 1849. Seura olisi julkaissut myös D. E. D. Europaeuksen runoteoksen *Tähtivyö*, mikäli kirjoittaja olisi tehnyt siihen kommentaattorien toivomat muokkaukset: Lönnrot Ståhlbergille 19.3.1847, Soiniola 2005, 61.; Teperi 1965, 141, 143, 160.
- 100** Sen estymisestä: Paavolainen tässä koelmassa, 110–113.
- 101** Ståhlberg suoritti pastoraalitutkinnon 1847. Esim. A.-M. Savolainen 2007, 73.
- 102** KA: VSKS:n arkisto, pöytäkirjat 1847–1848.

Sanomalehti Otavan radikaali kausi (1860–1863)

SANOMAKIRJOJA VIIPURISTA

Painettua sanomalehteä on tiedonvälittäjänä totuttu pitämään niin itsestään selvänä kansalaisyhteiskunnan tukipilarina, että sen aseman horjuminen internetin maailmassa on hämmentänyt painettuun sanaan ja sen mahtiin luottavia. On tunnetusti vaikeaa hahmottaa suurtenkaan murrosten kaikkia vaikutuksia omassa ajassa, mutta kaukaisemman menneisyyden osittain jo sulkeutuneiden kehityskaarien tarkastelu on tuottanut monia yhteiskuntatieteellisiä klassikoita. Nuori Jürgen Habermas julkaisi 1962 sittemmin myös suomennetun tutkimuksensa *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, josta tuli pian yksi tärkeimpiä yksittäisiä kansalaisyhteiskunnan synnyn ja sanomalehtihistorian kysymyksenasetteluja suunnanneita teoksia. Habermas kuvaa niin sanottu porvarillisen julkisuuden syntyä. 1600-luvulta lähtien vapaa kansalaiskeskustelu alkoi Euroopassa haastaa vallanpitäjien autoritäärisesti hallitseman niin sanotun edustavan julkisuuden.¹

Sanomalehdistön synty oli yleisen mielipiteen kehityksen yksi keskeisimpiä tekijöitä. Poliittisista syistä vapaa mielipiteenmuodostus pääsi nousemaan Suomessa pintaan hieman monia Länsi-Euroopan maita myöhemmin, mutta viimeistään Krimin sodan jälkeiset liberaalit uudistukset ja valtiopäivien koolle kutsuminen 1860-luvulla mahdollistivat laajan kansalaiskeskustelun.² Seuraavassa esityksessä pohditaan Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran 1860-luvun alussa julkaiseman sanomalehti Otavan esimerkin kautta, kuinka kansalaisjulkisuuden synty kytkeytyi myös paikallistason tarpeisiin.

Vanhan Suomen fennomaanien ja Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kulttuuripiirissä virinnyt sanomalehtiharrastus oli merkittävä luku kansalaisjulkisuuden syntyä Suomessa siitä lähtien, kun *Sanan Saattaja Viipurista* ilmestyi ensimmäisen kerran 1833. Pietari Hannikaisen toimittama *Kanava* (1845–1847) oli suomenkielinen rinnakkaisjulkaisu J.V. Snellmanin *Saimalle*, joka kanta-aottavuudessaan ennakoi jo poliittisen lehdistön syntyä. *Kanavan* kohtaloksi koitui muun muassa 1840-luvun lopulla tiukentunut sensuuri. Johannes Alfthanin ja C. I. Qvistin Krimin sodan jälkeistä uutisnälkää tyydyttänyt *Wiborg* (1855–1861) oli valtakunnallisesti menestynyt sanomalehti, jossa oli jo tärkeim-

OTAVA,

Sanomia Wiipurista.

Sinta:
Tässä vuodelta 1 markka hopeassa
sekä Wiipurissa että muualla.

Wiipurin kirjallisuus-seuran antama.

Tilataan:
A. Haklin kirjakaupassa Wiipurissa
ja kaikissa maamme postifontoreissa.

N° 1.

Tiistaina 3 päivä heinäkuuta.

1860.

OTAVAA,

Sanomia Wiipurista,
jota toimitetaan yksi numero viikossa,
sen kokoisena kuin tämä lehti näyttää,
saapi tilata täksi vuosi-puoleksi kai-
kissa Suomen postikontoreissa yh-
dellä markalla hopeassa, postiraha jo
tähän yhteen luettuna, ja täällä Wi-
ipurissa Abrah. Haklin kirjakaupas-
sa samalla hinnalla.

Kolmantena Rufouspäivänä saarnaa Wiip. Suo-
men kirkossa:
Aamusaarnan, Einnansaarnaaja Segerwärd,
Puolipäiväsaarnan, kirkkoherra Hongberg.

Keisarillisen Wiipurin Howioituiden asioita.

Tämän kunn 3:tenä päivänä annetaan Keis. Wiipurin
Howioituidesta Päätöksiä: talonpojan Petter Montosen walt-
tusasiasta, talonp. Elias Laitisen samoin, ruunu nimismies
A. J. Profelmaan j. useimpien muiden samoin, torpparin Hen-
rik Koposen samoin, talonp. Lauri Nummalaisten samoin, kaup-
pias M. Homanin samoin, talonp. Iesken Daria Swanowan
j. uf. m. samoin, talonp. Gusto Wilkofen samoin, iskelmiehen
Juuhaitien samoin, lautamiehen Olli Siintafan samoin, iskel-
lien wajan Antti Westerinien samoin, talonp. Antti Mikkaisten
samoin, torpparin Abel Löyhtyjen samoin, toimitusmiehen G. Hei-
selerin samoin, talonp. Dawid Lohmanin samoin, metsäheraan
avulaisen A. Kohnin j. uf. m. samoin, tuomarin B. A.
Paltanin samoin, talonpoikien Tuomas ja Henrik Nyländerin
samoin, sepän J. N. Lindroosin samoin ja talonp. Petter
Montosen samoin.

Wiipurin Vääni-hädituksen antamia päätöksiä.

Kauppias Alenewan anomukselle, talonpojan Adam Hal-
lisan samoin, ravintolan-pitäjän Kaarle Lindholmien samoin,
tilanhoitajan Afanaä Sibiräinien samoin, kauppias Iwan
Schawerontofowan samoin, kauppayhtöys E. Tichanewan poikien
samoin, waskisevän Elias Weurejen samoin, sepän Adam Pei-
tofen samoin, talonpojan Adam Mattilan samoin, talonpojan
Iesken Ewa Hirwen samoin, kauppayhtöys G. Hilmmanin sa-
moin ja kauppias G. Seotkowan samoin.

Polliisikammarin ilmoituksia.

6:denneestä 28:teen p:n Kesäkuuta.

Wifon kulusta ei ole tänne mitään warauksia lmi an-
nettu; mutta senhaan tuottii 7:tenä y:nä t. k. rahosa 41
rupla hopeassa, josta rahat waa-nimismies Petter Säkkinen
alattainen wika eli Pietarwörin eistauungista löytänyt. Omis-
taja näille, yksi talonpoika maalla, ilmoetih samana päivänä
ja sai omansa jälkeen, maistettuaan mainitulle pojalle sohtuul-
liset löytäjät. — 12:nä y:nä woiitiin yksi kulkunen winger-
peri, josta iltaa ennen oli löydetty mainitusta eistauungista.

Wastauksen on tuomittu: 2 ihmistä liian kowasti ajami-
sesta liinan sillalla; josta waihi kolmelle on annettu 14 päi-
wän aika hankkia iskelmiä luualkista elatuseinoaa.

Tämän kunn 14 y:nä ilmoitettiin fabonnceffi Keitsymien
ja Hietalan kartanon välille yksi tauskello, josta wuettiin oli
leikattu H. M. Keisari Mitotain wuoto-luwa. Kunnalla sen
jälkeen toi lähäimen wainu Karriina Kilappa Hespäältä kello
kaupunkiin; hän oli löytänyt sen tästäpuolen Sorwarin sillaa,
ja anoi siitä sohtuullista löytöpalikka. — 19 y:nä on fabo-

tettu yksi kulkunen rinnan-soistatus neuha. — 21:nä y:nä oli
fabotettu kaupungin ja Jämsyn festikewarin välille yksi om-
meltu matkasäkki, josta näkösi erinäisiä wuattetta, ja jonka löyhi
ja omistajalleensa takain toi talonpoika Antti Mattainen ja
sai siitä sohtuulliset löytäjät; myöski toi talonpoika Johan
Makholainen yhden löytämää meriwaagti piipun, josta omis-
taja niinikään maksoi sohtuullisen löytöpalikinnon. — 22 y:nä
on fabonnut kaupungin ja Keitsymien välille yksi rowas-
mäen hatun-soistatus, jota vielä kaibetaan. — Puutarhan hoit-
taja Wickman ilmoitti 26 p. illalla että hän kabotti kauppias
Richardtin wuodin ja Einnan sillan välille 33 ruplaa rahaa.
Löytäjä, eräs renkipoika, tuli pian semwerästä rahojen kanssa
ja sai sohtuullisen walfinnon.

Muuten on Polliisikammarissa tuomittu wastauksen yksi
joka on ajanut liian kowasti Einnan sillalla, ja yksi höyruo-
lusta, sekä toista erää löyhänä olenimisesta; yksi ihminen yidet-
tämäksi yhden wuoden Väänin ejennushuoneesta. — Yhdelle
en annettu 8 päivän aika että itsellensä laillista suojetusta.

Otawan matka-aiheet.

Syyistä lience jo moni kirjallisuutemme ystävä
ihmeteltyt, kun Wiipurissa ei enään yhtään suo-
malaista Sanomalehtä saada, waikka niitä joskus
on kappittainkin yhtä-aikaa täältä toimitettu. Jo
Sanalennättimen laajenemisestä oli moni päät-
tänyt sanomalehtemme olewan waurastumaan ja
waimistumaan päin, ja vielä sitä enemmän kuin
sen siwulla alkoi Amurusko nuorisosa päivän tu-
lolle herättelemään. Jo toifena wuonna laajeni tämä
wiimeksi mainittu niin että Sanalennättin luuli wol-
wanja heittää kaikki toimenja tämän olalle, kumarji
jäähywäiset lukiollensa ja meni wainajitten lepoon.
Mutta Amurusko? — niin Amurusko, kunnioi-
tettawa lukiaini, lylähän arwata miten sen Pohjan
perällä käypi, erittäinki talwina aikoina; paraal-
taan kuin sen luulet päivästä ilmoittawan, niin on
sillä jo iltahämärä wastasja, ikääskuin pillaten,
muistuttamassa ettei pitäisi kylmän ilman aikana
nuoria kaswojansa liian ylös nostaa, waan kärsi-
wälliseeti odottaa sitä armaasta juwen aikaa kun
maa kallistuu auringon lempeitä kaswoja vastaan.
Että seulainen talwinen aika on vielä Suomen
kirjallisuudellakin, tietänee kullin peräänajattalewa,
niin että tuskin tarwitsemmekaan tarfemmin seli-
teitä niitä moninaisia ilman laatuja, josta sille tä-
män muodon antawat. Amuruskonne katosi ikääs-
kuin pilwen peittoon, ja tässä nyt pilkistääkse toi-
sen pilwen tafaa Otawa näkywiin, olemaan niin
kuin oswiittana ajanludusta polojilla näkö-aloiillam-
me loyhduttanen suofollisia lutiointansa sillä että lohyt ja
epäwafainen päivän wilans warinkaan näin fab-
den maan notkossa ei woihi heittää sefelleitä walon
fateitä jokatsejen loukkaafen, joissa itunen hämäre
on vielä perintö-oikeusfiosansa. Lukiollisemme lu-
paamme kuitenkin antaa tietoja kirjollisessa, oikeu-
dellisessa ja kansallisessa afioisessa j. n. e. ja eten-
kin seulaissa josta ikkemmin tienoamme kofewat,
niin että holullinen ajasta warinottaja woihi joten-
sakin sen kulun arwata. Suomalaisilla on iifwan-
hastaan Otawa ollut ajan mittana talwina aikoi-
na, ja seutähden toiwomme meihin, waikka tuotta

mät modernin sanomalehden peruspiirteet. Erilliset pääkirjoitukset merkitsivät tavoitteellisen linjan ja ajankohtaisuuden takasivat lennätinsanomats.³

VSKS:n piirissä yritettiin uudestaan suomenkielisen sanomalehden julkaisemista *Wiborgin* menestyksen imussa. Kustantaja Johannes Alfthanin perustamat ja Pietari Hannikaisen toimittamat *Sanan-lennätin* (1855–1858) ja *Aamurusko* (1859) jäivät lyhytaikaisiksi. Kirjallisen julkaisemisen kenttä oli Viipurissa uudessa tilanteessa 1860-luvun alussa, kun kustantamisen voimakaksikko Alfthan ja Qvist vetäytyi taka-alalle. Alfthanien konkurssin vaikutukset säteilivät Viipurissa moneen suuntaan ja Kirjallisuusseuran puheenjohtajana toiminut Qvist jätti sanomalehtityön muiden toimiensa vuoksi. Sanomalehden julkaisemiselle välttämättömät kaupungin kirjapainot privilegioineen ajautuivat Viipurin tyttökoulun opettajan N. A. Zilliacuksen käsiin. Zilliacuksen ruotsinmielisiä motiiveja epäiltiin, sillä neuvottelut uuden suomenkielisen sanomalehden painamiseksi alkoivat nihkeästi. Kirjallisuusseura oli anonut oman privilegion ja uhkasi perustaa uuden kirjapainon, jolloin yhteisymmärrykseen pian päästiin.⁴ *Otavan* ensimmäinen numero tuli ulos painosta heinäkuussa 1860. Nimervalinta korosti vertauskuvallisesti lehden suomenmielistä ja valistuksellista tehtävää, sillä olihan ”suomalaisilla ikivanhastaan ollut Otava ajanmittana talvisina aikoina”.⁵

Kirjallisuusseuran uusi lippulaiva oli ulkoisilta piirteiltään aikakaudelleen tyyppillinen ”sanomakirja”. Kerran viikossa ilmestyneen lehden sisällöstä keskimäärin puolet oli luonteeltaan kaunokirjallista kuten jatkokertomuksia, näytelmiä, runoja ja kaskuja. Kirjat ja sanomalehdet painettiin samalla tavalla, joten myös teknisistä syistä kirja ja sanomalehti muistuttivat toisiaan. *Otavasta* laadittiin ajan tapaan erillinen sidottu vuosikirjanide. Kirjapainotekniikan rajoitusten vuoksi *Otava* noudatti nelisivuista muotoa. Lisäisivut edellyttivät toisen vastavaan painoksen julkaisemista erikseen, joka nimettiin ”Lisätähdeksi Otavaan”.

Kirjasimen valinnalla oli ideologista merkitystä.⁶ Laajempaa leviämistä kansan keskuuteen tavoitelleet suomenkieliset lehdet suosivat virsikirjoista tuttua fraktuuraa, mutta angloamerikkalaisen liberalismiin lipunkantaja *Wiborg* painettiin antikvalla. *Otava* noudatti sekaladontaa, joten tekstiä painettiin molemmilla kirjasintyypeillä. Oman ilmoituksensa mukaan *Otava* ylsi parhaimmillaan 865 kappaleen levikkiin, mutta viimeisenä ilmestymisvuotena tilaajien määrä painui alle viidensadan.⁷

Kirjapainotekniikan rajoituksiakin ahtaampi pullonkaula 1800-luvun puolivälin lehdistön voittokululle olivat vaikeat liikenneyhteydet ja jakelu, sillä postimaksut saattoivat helposti kaksinkertaistaa tilaushinnan. Tilaajien luottamusta oli vaikea saada, jos lehdet saapuivat kuukausia myöhässä ja olivat riekaleina.⁸ *Otava* joutui heti ensimmäisenä syksynään selittelemään jakelun

ongelmia lukijoilleen ja riitelemään postimestarien korvauksista. Tähän sanomalehdillä ei olisi ollut varaa, sillä kansan suusta kuullun mukaan sanomalehdet ”vaan ovat herrojen keinot, joilla he rahaa kiskovat talonpojilta.”⁹

Sisällöllisesti *Otavan* ilmettä leimasi Kirjallisuusseuran asioiden ja pyrkimysten laava esittely, joista Wilken koulu ja pitäjänkirjastojen perustaminen saivat eniten palstatilaa. Lehteä toimittanut A. G. Corander halusi laajemminkin hyödyntää Kirjallisuusseuran käymää kirjeenvaihtoa lehden sivuilla.¹⁰ Myös muiden seurojen kuten Maanviljelysseuran toimintaa ja vuosikertomuksia esiteltiin. Lukeva yleisö ymmärsi sanomalehdet ja yhdistystoiminnan viriämisen saman kolikon eri puoliksi. Sortavalalainen lukija pohti syksyllä 1860 perusteellisesti julkisuuden merkitystä kaupunkinsa rouvasyhdistykselle: ”Tällainen hyvää vaikuttava seura pitäisi nyt älytä antaa kaiken arvon julkisuudelle.”¹¹

Otava alkoi ilmestyä sanomalehdille suotuisana etsikkoaikana, sillä valtiollisen elämän herääminen 1860-luvun alussa valtiopäiviin valmistautumisen myötä yllytti lukevaa yleisöä osallistumaan yleisen mielipiteen muodostamiseen. Into sanomisen vapaudesta ankarana sensuurin jälkeen näkyi ajan lehdistössä rajojen hakemisena ja kiihkeinä reagoineina vastaväitteisiin.¹² Myös *Otavan* toimitus saattoi kiirehtiä samassa numerossa inttämään mielipidekirjoitusten lähettäjiä vastaan, ja muutta mutkitta kuitata kirjoituksen kuvaavan lähettäjänsä ajatusten ”yksipuolista ja vanhentunutta tilaa”.¹³ *Otavan* piirille oli ainakin kirkastunut, että sanomalehden idea oli sen vuorovaikutuksessa lukevan yleisön kanssa. Se oli jotain muuta kuin autoritäärinen, ylhäältä alaspäin suuntautuva tiedonvälityksen kanava, jollaisena monet virkamiehet sen vielä halusivat nähdä. Osoitus viranomaisten yrityksistä hallita laajenevaa kansalaisjulkisuutta olivat fennomaanisen *Suomettaren* menestyksen vastavoimaksi nostatetut *Suomen Julkiset Sanomat*, joita myös *Otavassa* ”julkeiksi sanomiksi” pilkattiin.¹⁴

Kun Wiipurin suomalaisen Kirjallisuus-seuran kirjevaihto on saagen laventunut, niin olisi Seuran aikomus saada tässä sanomalehdessä waatata kaikkiin niihin Seuralle tulewiin kirjoitustuihin, jotka yleisempää asiaa koskevat. Sentähden anomme kaikkia, jotka Seuran kansa kirjeitä waiktaawat tähän hwyäntahtoisesti suostumaan. Kuka tähän ei mielistyy, häntä anomme kirjeistänsä siitä joka ferta Seuralle ilmoittamaan.

A. G. Corander,
Seuran sihtleri.

Niille Herroille kirjakauppioille, jotka ovat myötävätki saaneet kappaleita minun 9:stä wibkossa painosta antamiani **Jaakko Juteinin Kirjoja**, saan tämän kautta ilmoittaa, että olen nykyään lahjoittanut koko waraston mainituista kirjoista Wiipurin Suomalaisen Kirjallisuus-Seuran hoiossa olemaan Wilken Koulu-rahastoon, jonka suhteen kaikki kirjoja-waatumukset ja selwidö-annot ovat täst'edes lähetettävät mainitulle Seuralle. Wiipurissa 2 p. Heinäkuuta 1860.

J. J. Judén.

Otava-lehden ensimmäisen numeron 3. heinäkuuta 1860 viimeisellä sivulla VSKS:n sihteri A. G. Corander ilmoittaa seuran kirjeenvaihtoa käsiteltävän jatkossa uuden lehden sivuille. Alla J. J. Judén kertoo lahjoittaneensa Jaakko Juteinin kirjavaraston seuran käyttöön.

Keskusteleva kansalaisyleisö haastoi viranomaisten autoritäärisen julkisuus­käsityksen, mutta se oli samalla yleisönä abstraktimpi kuin Viipurin seurapiirit tai maalaispitäjien kirkonmäkien kansa. Mikä tahansa juoru tai riita-asia ei tätä julkisuutta kiinnostanut. ”Siitä teidän väli-asianne tiedosta niin kunnioitettava kolmas kuin yleisö ei hyödy mitään”, perusteli *Otava* kirjoituksen jättämistä jul­kaisematta.¹⁵ Silti *Otava* kiinnittyi edelleen tiiviisti virkavallan ja paikallisyhteisön perinteisiin tiedonvälityksen muotoihin. Viranomaisen tiedonvälitys näkyi edelleen lääninhallituksen ja hovioikeuden päätösten sekä ”viran ja arvon korotusten” saamassa palstatilassa. Viipurin kaupungin ja sen seurapiirien keveistä ja raskaista tapahtumista kirjoittaminen korosti *Otavan* paikallisuutta. Maaseutukirjeenvaihtajat saivat tilansa raportoidessaan jäidenlähdoistä ja raekuuroista.

OTAVAN RADIKALISMIN LUONNE

Otava saavutti nopeasti maineen mielipiteiltään radikaalin fennomaanisen sanomalehtenä, joka otti yhteen liberaalien ”ruotsikkojen” lisäksi maltillisempien suomenmielisten kanssa. Vakiintunut aatehistoriallinen tulkinta länsi- ja itäsuomalaisen fennomanian erosta on korostanut ensiksi mainitun luottamista sivistyneistön johtorooliin sekä painottumista romantiikan innoittamana kieleen. Vanhan Suomen eliitin monikielisyys ja sosiaalisten epäkohtien kuten lahjoitusmaakysymyksen polttavuuden vuoksi idässä sosiaalisten uudistusten vaatimus oli ensisijaisempi. Sen sijaan varhaisemmassa, läntisiä aikalaisnäkemymiä omaksuneessa tutkimuksessa yleiset painotukset Viipurin läänin sivistyksellisestä takapajuisuudesta on paljolti kumottu läänin tuoreessa maakuntahistoriassa: Yrjö Kaukiaisensa mukaan Viipurin lääni siirtyi kohti kansalaisyhteiskuntaa suunnilleen samaa tahtia kuin Etelä-Suomi.¹⁶ *Otavan* kirjoittelun erityispiirre oli jyrkkyys molemmilla rintamilla, mikä erotti sen esivallan edustajille uskollisten läntisten suomenkielisten lehtien linjasta ja *Wiborgin* edustamasta yhteiskuntakriittisestä liberalismista. Jouko Teperi on kuvannut *Vanhan Suomen suomalaisuusliikkeen* historiassaan (1967) yksityiskohtaisesti *Otavan* kieli- ja yhteiskuntapoliittista kirjoittelua, joten seuraavassa esitetään tähän keskusteluun vain muutama täydentävä lisähavainto.¹⁷

Otavan linjan takana oli tietysti verta ja lihaa olevia ihmisiä. Toisinaan kirjoittajat panivat alle nimikirjaimensa, toisinaan pysyttelivät anonyymeinä. Periaatteellisesti oma lehti katsottiin Kirjallisuusseuralle tärkeäksi, mutta toimittamisen vaatimien vastuiden kantajia oli vaikea houkuttaa. Etenkin oman nimen antamista lehden alalaitaan vastaavaksi toimittajaksi kursailtiin, sillä käytäntöihin (jakelu) ja sisältöihin (sensuuri) liittyviä haasteita syystäkin pelättiin. Ensimmäinen päätoimittaja oli opettaja Fredrik Mikael Saukko, joka pian

väsy selittelemään jakelun aiheuttamia ongelmia tyytymättömille lukijoille. Kirjakauppias Abraham Falck oli vetovastuussa vuoden 1861 ajan, mutta apu-toimittajiksi nimettyjen Wilken koulun opettajan Johan Wilhelm Murmanin ja Kirjallisuusseuran yleisaktiivin, ”puukhollari” Robert Malleniuksen aika ei tahtonut riittää päätoimittajan tukemiseen. Vuonna 1861 sisällöllisen päävastuun otti vanha tuttu Pietari Hannikainen, joten lukijoiden piti ymmärtää ”jos tämä sanomalehti sisältönsä puolesta vivahtaisi entiseen *Aamurusko*-lehteen”. Vuodet 1862–1863 päätoimittajana oli Viipurin lukion lehtori A. G. Corander, jota tuki hänen vanhempi veljensä tohtori H. K. Corander. Veljekset olivat avustaneet jo *Otavan* edeltäjiä ja aatteellisesti heidät tunnettiin Hannikaisen hengenheimolaisina.¹⁸

Otavaa toimittanutta joukkoa yhdisti verraten vaatimaton sosiaalinen tausta ja heistä akateemisia opintoja harjoittaneet olivat käyneet koulunsa muualla kuin Viipurissa. Vuonna 1813 syntynyt itäsavolaisen talonpojan poika Hannikainen oli jo niin varttunut sukupolvea, että hän oli ehtinyt vaihtaa nimensä säätyläiseksi Hanéniksi ennen nimen suomentamista takaisin. Coranderin veljekset olivat nimismiehen poikina taustaltaan Savon alemmaa säätyläistöä, ja heidän koulukaupunkinsa oli ollut Porvoo. Myös sortavalalaisen kauppiaan poika F. M. Saukko oli Porvoon lukion kasvatteja. J. W. Murmanin sosiaalinen ja maantieteellinen etäisyys Viipuriin oli vielä suurempi, sillä hän oli Vaasassa koulua käynyt rengin ja piian poika Haukiputaalta.¹⁹

Otavan toimittamiseen osallistuneiden sosiaalinen ja maantieteellinen tausta on yksi selittäjä sille, että lehti muodostui ilmeeltään sekä kieliliipoliittisesti radikaaliksi. *Otavan* toimittajien kokemusmaailma oli erilainen kuin viipurilaisen saksankielisen kulttuuriperheen edustajan Julius Krohnin (Suonio), jonka kanssa *Otava* antautui pitkiin debatteihin tulevien valtiopäivien asialistasta. Krohn oli innokas suomenkielen edistäjä, mutta monikielisenä hänellä oli vaikeuksia ymmärtää radikaalifennomaanien ”viha-puheiden” ehdottomuutta. ”Miehen olisi kumminkin oltava musta-valkoinen, eikä monen kirjava”, vastattiin hänelle *Otavasta*.²⁰

Kieli oli niin tärkeä osa radikaalin herätyksen kokeneiden fennomaanien identiteettiä, että sen käyttöön liittyviin tavallisesti tahattomiin loukkauksiin vastattiin tunteella. Otavalaiset saivat asian kuin asian käännettyä kielikysymykseksi ja kävivät herkästi inttämään suomen kielen oikeasta käytöstä. ”Parasta kun ette ota *Otavasta* mitään ruotsintaaksenne, ennen kuin opitte paremmin Suomea”, ojennettiin *Wiborgia*. Osansa syytöksistä suomen kaltoin kohtelemisesta saivat ainakin oikeuslaitoksen virkamiehet, lennätinlaitos ja uusien markan setelien suunnittelijat.²¹ Eräässä lukijakirjeessä arvosteltiin jyrkästi kuopiolaista *Tapiota* ruotsinkielisten ilmoitusten ottamisesta lehteen,

jolloin *Otava* ymmärtäväisesti muistutti tämän olevan käytännön sanelema ratkaisu yhden sanomalehden kaupungeissa. *Otavan* ei tarvinnut tähän sortua, sillä paikallinen ruotsinkielinen lehti otti vieraskieliset ilmoitukset ”siipeensä”. *Wiborgin* lakattua 1861 *Otavassa* alettiin kuitenkin julkaista ilmoituksia neljällä kielellä. Tästä pääsivät vuorostaan vastustajat ilkkumaan.²²

Otavan kieliradikalismia leimasi kärsimättömyys. Reformit kuten virkakielen muutos oikeuksissa oli pantava toteen välittömästi sopivien ihmisten tai kielellisten välineiden puutteesta välittämättä.²³ Kärkevyys tarkoitti parhaimmillaan myös aloitetehtävää, ja *Otava* saattoi ottaa kunnian keskustelun avaamisesta kielikysymyksen nostamisesta valtiopäiviä valmistelleen Tammikuun valiokunnan asialistalle. Läntisten fennomaanien äänenkannattaja *Suometar* tuli viikkoja myöhässä. Valiokunnassa kieliasian esitteli hiitolalainen talonpoika Heikki Jaatinen, joka kuului Viipurin Suomalaiseen Kirjallisuusseuraan. Valtiopäivien alla fennomaanien rintama repesi maltillisiin ”vanhoihin rehellisiin” sekä nopeampaa etenemistä ajaneisiin Yrjö Koskisen johtamiin jungfennomaaneihin. Luonnollisesti *Otavan* piiri asettui tukemaan jälkimmäistä suuntausta.²⁴

Otavassa kirjoittelussa radikaali kielipolitiikka alkoi saada ”toisen” ulossulkevia piirteitä eli selvät rajanvedot kieliryhmien välille nähtiin tavoiteltavana kehityksenä. Ruotsi oli työnnettävä ”luontaisille” elinseuduilleen rannikolle, jossa se sai elää rauhassa. *Otava* korosti, että suomalaisuuden tieltä aukaistavana telkenä oli nimenomaan ruotsalaisuuden ”herrassäätyinen laatu”.²⁵ Helmikuussa 1862 julkaistussa artikkelissa ”Kansallisuudet ja Suomen yliopisto” *Otavan* kirjoittaja ihmettelee, kuinka ”meidän yliopiston nuorisolle yhä saarnataan sitä oppia että sivistys tasoittaa kaikki kansallisuuden eroitukset”. Kirjoittajan johtopäätös oli päinvastainen eli entistä selvemmat kansalliset ja kielelliset rajanvedot takasivat sivistyksen:

Oikea sivistys tarvitsee tarkoin rajatun muodon. Sivistyksen suurin työ onkin tämän muodon rajoitus. Mutta sen muoto itsessään ei ole muu kuin kansan yhteinen kieli, kansan yhteinen tapa, ajatuslaatu, mitkä kaikki yhteiseen vihdoin määräävät sen valtakunnallisen elämän.²⁶

Otavan ulkomaan uutisointi seurasi tiiviisti Garibaldin etenemistä Italiassa. Joulukuussa 1861 *Otava* huvitti lukijoitaan tiedolla, että ”Liikanen, syntyisin Kristiinan pitäjältä Savosta” oli liittynyt Garibaldin joukkoihin. Nuorukaisen innostuksen oli kuuleman mukaan synnyttänyt kansallissankareihin kuten Napoleoniin keskittynyt lukuhalu.²⁷ Tämänkaltaisilla kirjoituksilla *Otava* vihjaili jopa kansannousun mahdollisuudella. Suomen kielen aseman tunnustanut asetus ja vuonna 1863 alkaneet valtiopäivät olivat *Otavalle* voitto, josta se

saattoi omia osan kunniaa itselleen. Samalla kirjoittelun kärkevin terä taittui. Valtiopäivien alla *Otava* korosti näyttävästi lojaalisuuttaan fennomaanien vaatimuksille suopeutta osoittaneelle keisarille, joka syyskuussa 1863 pysähtyi Uuraassa matkallaan Helsinkiin.²⁸

Itsenäisen linjan korostaminen länsisuomalaisiin fennomaaneihin nähden heijastui muidenkin aiheiden kuin kielikysymyksen käsittelyssä. Snellmanin ansioita ylistettiin, mutta suomalaisuusliikkeen patriarkan näkemyksiä esimerkiksi sanomalehdistön roolista tai lahjoitusmaakysymyksestä uskallettiin arvostella: ”kuin työläs siis on ruveta väittämään perättömiksi päätöksiä, joiden alla seisoo sellainen nimimerkki kuin J.W.S.”²⁹ *Otavan* kritiikki kansakouluuudistuksen suunnitelmia kohtaan suututti lännen lehdistöä. Kansan suulla puhuneen *Otavan* mukaan koulunkäynti suunnitellussa laajuudessa oli epärealistista, sillä lapset ja nuoret ymmärrettiin maaseudulla työvoimana: ”Herra Cygnaeus on liian vähän antanut arvoa kansan tavoille.”³⁰ 1860-luvun alun rautatiekuumetta *Otava* viilensi huomauttamalla, että ilman institutionaalisia uudistuksia tekniikka oli hyödytöntä. Syrjäseutujen voittaminen edistykselle amerikkalaiseen lännenvallituksen tyylin rautateiden avulla jäi puolitiehen niin kauan kuin ”suojellus-asetukset, vaivaishoito säännöt, maakaupan rajoitus, aitausvelvollisuudet, ja monet muut asetukset, paitsi raskasta maan veroitusta” olivat voimassa.³¹

Otavan hyökkäilyn kohteina olivat Ruotsin vallan ajoilta olevat vanhentuneet institutionaaliset rakenteet, jotka näkyivät paikallisyhteisöjä rasittaneina kyyditysvelvollisuuksina, teiden ja siltojen ylläpidon velvollisuuksina, tuomarien monina veroina sekä papiston palkkauksena ja pappiloiden kunnostusvelvollisuutena. Viipurin läänissä lahjoitusmaakysymys oli oma lukunsa, vaikka se on Yrjö Kaukiaisen mukaan leimannut läänin olojen jälkikuvaa jopa kohtuuttomasti.³² Papiston ja sen ”pohjattoman säkin” arvostelu oli aikansa populismia. Virsikirjapräntistä huolimatta *Otava* oli sekulaari sanomalehti, kuten *Otavan* kirjoitusta vastaan protestoinut ikääntyvä pyhtääläinen rovasti A. F. Cremer sai tuta toimituksen ivallisesta vastineesta. Raamatunkohdilla perusteltua argumentointia ei *Otavan* sivuille kaivattu, vaikka ”näkeehän sen tyhmäkin, että se (Cremerin kirjoitus) on aiottu loistamaan kolmatta kymmentä tuhatta vuotta”.³³

Virkamiehille heidän toimiensa nostaminen julkiseen läpivalaisuun oli uutta ja kiusallista. Sensori nousi takajaloilleen virka-alkuisten sanojen kohdalla. ”Se on vissi laji kirjoituksia, joita on mahdoton saada Viipurissa läpi”, joutui Pietari Hannikainen toteamaan.³⁴ Lehden latominen uudelleen sensuroitujen juttujen vuoksi tuli kaiken lisäksi kalliiksi. Kuvaava poikkeaville julkisuus-käsitykselle oli rahdinajajan kertomuksen perusteella noussut jupakka ruumiinkuljetuksista Lappeenrannan kehruuhuoneelta Helsinkiin. *Otava* joutui

myöntämään, että varsinaisia laittomuuksia ei ollut tapahtunut. Lehti moitti silti viranomaisia salailusta, sillä virkamiesten olisi pitänyt hyvissä ajoin ymmärtää selvittää julkisuudessa laajalti hämmennystä aiheuttanut ruumiiden kuljettaminen muun rahdin tapaan.³⁵

Virkamiesten kunniaa ja lehdistön vastuuta mitattiin vuonna 1862 oikeudessa asti, kun Pietari Hannikainen ei arvostelussaan malttanut pitäytyä tavaramerkikseen muodostuneissa vertauskuvalisissa tarinoissa. Läänin nimismiesten nostama kanne toi Hannikaiselle sakot, ja hovioikeus vahvisti tuomion. Periaatteellisesti merkittävä päätös oli päätoimittajan eli A. G. Coranderin vapauttaminen, vaikka myös hänelle vaadittiin rangaistusta. Hannikainen kuittasi sakkonsa 55 lukijan allekirjoittaman kansalaislahjan turvin ja esiintyi kiistan moraalisenä voittajana.³⁶ *Otava* saattoi nyt ilmoittaa, että ”lähettäjä vastatkoon itse kirjoituksensa totuuden, jos niin tarvittaisiin”.³⁷

OTAVAN PERINTÖ

Yksi 1800-luvun puolivälin fennomaanien haasteista oli, että sanomalehtien palstoilla käydyssä kamppailussa kansalaisjulkisuudesta valtaväestön kieli oli edelleen alakynnessä. Pääasiallisen lukijakunnan eli sivistyneistön ruotsinkielisten linnakkeiden vyöryttäminen tuntui kärsimättömistä otavalaisista toivottoman hitaalta. Viipurissa vaikeuksiin antoi kirpeän sivumaun kokemus siitä, että suomenkielisten sanomalehtien tilaajamäärät jäivät alhaisiksi läänin pääkaupungin näennäisen suvaitsevasta monikielisestä ilmapiiristä huolimatta. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran puuhamiesten johtopäätös tilanteesta oli se, että suomenkielisen yleisön pohjaa oli lavennettava vaikka taloudellisten intressien kustannuksella. *Otavan* tilaushinta asetettiin mahdollisimman alhaiseksi ja lehteä julkaistiin ”voittoa tavoittelematta, vahinkoa vältellen”. *Otavan* pelastivat välittömältä haverilta VSKS:n jäsenmaksuvarojen käyttö ja muutamat anteliaat mesenaatit.³⁸ *Otavan* heikko kannattavuus oli arka paikka, jota vastustajat tiesivät ivata.³⁹

Marraskuussa 1863 kävi selväksi, että *Otavan* tähti oli sammumassa. Kirjallisuusseuran kokouksessa *Otavan* lakkauttamisesta päätettiin äänin 9–5, vaikka toimitus yritti todistella kannattavuuden parantuneen ja H. K. Corander tarjoutui henkilökohtaisesti ottamaan lehden jatkon huolekseen. Syntipukiksi henkilöityi kirjanpainonomistaja Zilliacus, joka korotti maksujaan ja jonka katsottiin tällä tavalla tasoittaneen tietä uudelle ruotsinkieliselle lehdelle. Yhteistyö oli alkanut kankeasti, mutta kieliriidan kärjistämänä se päättyi välirikoon. ”Julkisuuden lapsukaiseksi” solvattuna Zilliacus vastasi joulukuussa 1863, ettei hän *Otavan* toimittajien kanssa käy enää keskustelua ”suulla eikä kynällä”.⁴⁰

Näkymä Tervaniemenrannasta kaupungin suuntaan 1860-luvulla. Etualalla siipiratasalus. Valokuvan pohjalta tehty piirros ilmestyi *Ny Illustrerad Tidning* -lehdessä vuonna 1867.

Loppuvuoden 1863 kirjoituksissa *Otavan* toimitus purki mielipahaansa lakkauttamisesta, mutta kaikesta päätellen se yritti syvällisemminkin ymmärtää haaksirikon syitä. Lehden kiinnostavuus ja toimittajien taidot olivat kohdallaan, mistä osoituksena *Otavan* mukaan oli toimittajan (Hannikaisen) houkuttelemisen ”tuhansien ruplien” palkkiolupauksilla Helsinkiin. Ruotsalaisuuden vastarinnan voimakkuuteen ei käynyt vetoaminen, sillä *Otava* oli pärjännyt tyydyttävästi kilpailussa *Wiborgin* kanssa sen jälkeen, kun sisarlehti oli Qvistin lopetettua toimittamisen menettänyt valtakunnallisen mielenkiintonsa. Perää oli varmasti sillä kitkerällä havainnolla, että lehdistön painopiste siirtyi valtiopäivien myötä pääkaupunkiin: ”uutisia Helsingistä tahtoo jokainen”.⁴¹ Otavalaiset toki ymmärsivät vuosien varrella suututtaneensa kirjoittelullaan ”kaikki” eli sen sivistyneistön ja virkamiesten väestöryhmän, joka edelleen pääosin muodosti sanomalehtien tilaajakunnan. Jouko Teperin mukaan lähteet eivät suoraan kerro liiallisen radikalismien vaikutuksesta *Otavan* lakkauttamiseen. Äänestyspäätös viittaa kuitenkin välillisesti siihen, että osa kirjallisuusseuralaisistakin halusi asettaa rajat Hannikaisen ja kumppanien radikalismille.⁴²

”Sanokaamme toki suoraan”, tiivistä *Otava*, ”vika on sivistyksen puutteessa”.⁴³ Ilmeisimmin *Otavan* kaikkein perimmäiseksi ongelmaksi nimeämä sivistyksen puute tarkoitti heikkoa koulutustasoa ja lukutaidon leviämättömyyttä, jolloin lukijapohja jäi määrällisesti ja sosiaalisesti ohueksi. Lehdistön lopulliselle läpimurrolle välttämättömien lukijamassojen synty sai odottaa vielä kansakoululaitoksen vaikutusta ja paria vuosikymmentä.⁴⁴

Pää oli kuitenkin avattu. *Otavankin* sivuilta tuttuja maaseutukirjeenvaihtajia tutkinut Laura Stark on pohtinut Habermasia kohtaan kohdistettua kritiikkiä, jonka mukaan porvarillisen julkisuuden ulkopuolelle jäi huomattava osa väestöstä kuten naiset ja yhteiskunnan sosiaalisesti alimmat kerrokset. Näin tietysti oli vielä 1860-luvun Suomessa, mutta kansainvälisesti verrattuna kansan äänen kuuluminen varhaisten suomenkielisten sanomalehtien sivuilla oli silti poikkeuksellisen laajaa.⁴⁵ Syyskuussa 1861 lähetetty lukijakirje sanomalehden sivistävästä vaikutuksesta edusti myös otavalaisten idealistista käsitystä ja sopi julkaistavaksi:⁴⁶

Siihen saan paljon esimerkkiä, että kuin on oikein luettu sanomalehtiä, niin on tultu tutuksi niiden kanssa, että on hyljätty turha kylän käynti, korttipelit ja muut ilkiät seurat, ainoastaan joskus käyty toisten sanoma-lukijoiden tykönä ajan huviksi ja niissä seuroissa haasteltu sanomalehtien sisältöä.⁴⁷

Kansalaisuus ei syntynyt yksipuolisessa ylhäältä alas suuntautuneessa vuoro-vaikutuksessa. Kaikki sivistyneistön jäsenet eivät edes olleet varauksettoman innostuneita esimerkiksi lukemis- ja kirjoittamisharrastuksen leviämiseen alempiin kansankerroksiin.⁴⁸ Sivistyneistön fennomaanit ”herättivät” kansaa, mutta herätys nousi myös alhaaltapäin. Sivistyksen vaatimus liittyy *Otavan* lyhyen historian toiseen tärkeään yhteiskuntatieteelliseen klassikkoon. Norbert Eliasin *Über den Prozess der Zivilisation* (1939) kuvaa yhteiskunnallisten suhteiden monimutkaistumista, joka vaati hienostuneempia käyttäytymismalleja ja jopa kokonaan erilaista persoonallisuutta kuin aiemmin.⁴⁹ Otavalaistenkin ajama sivistys oli osaltaan mukautumista muuttuvan yhteiskunnan vaatimukseen, jota haluttiin vauhdittaa purkamalla vanhoja institutionaalisia rakenteita.

Havainnollisimmin sivilisoitumisen idea näkyy tapojen raakuutta arvo-televisissa kirjoituksissa. ”Viipurista”-palstalla syyskuussa 1862 kauhisteltiin eläinten huonoa kohtelua markkinoilla, kun ajomiehet ”mätiköivät” hevosiaan ja maalaiset raahasivat möliseviä vasikoita ketaroista Viipurin kaduilla. Menneisyyden raakuutta hätkähdyttävimmillään edusti sotaoikeudessa kuolemaantuomitun sotilaan kuljettaminen kärryissä läpi kaupungin lokakuussa 1863, jolloin ”käänsi silmänsä pois jokainen hellätuntoinen ja olisi toivonut

olevansa kaukana Viipurista”. Teloitusta kaupungin ulkopuolella oli seuraamassa ”väkeä kaikenlaista”, joista osa odotti tuomitun saavan viime hetkillä armahduksen ”kuten Aadamsson”, 12 ihmistä vuonna 1849 tappanut murhamies. *Otavan* mukaan tilaisuudesta poistuneiden vakavuus oli oppitunti niille, jotka vielä ”mestausta tahtovat Suomessa uudestaan käytettäväksi”.⁵⁰

Otava onnistui lyhyenä elinaikanaan suututtamaan monet, mutta se ainakin onnistui tempaamaan monia julkisessa keskustelussa tärkeitä aloitteita. Suomen fennomaanilehdistö siirtyi 1860–1870-luvulla Yrjö Koskisen johdossa astetta poliittisempaan ja radikaalimpaan suuntaan eli tavallaan *Otavan* linjoille, mistä edellä mainittu Pietari Hannikaiseen Helsingin lehtisuunnitelmissa osoitettu mielenkiinto oli oireellista.⁵¹ Viipurissa *Otavan* piiri pääsi uudelleen sopuun kirjapainonomistaja N. A. Zilliacuksen kanssa, ja uusi *Otavaa* maltillisempi suomenkielinen *Ilmarinen* näki päivänvalon vuonna 1866. Taloudellisesti riittävän kantava pohja suomenkieliselle sanomalehdelle syntyi silti oikeastaan vasta siinä vaiheessa, kun lukutaito oli riittävästi levinnyt ja Viipurin lääni oli parantuneiden liikenneyhteyksien ansiosta nivoutunut maakunnalliseksi kokonaisuudeksi. Aikansa johtaviksi maakuntalehdiksi 1900-luvun alussa nousseita nuorsuomalaista *Viipurin Sanomia* ja sen seuraajaa *Karjalaa* voi pitää aatteellisessa radikaalisuudessaan *Otavan* ja viipurilaisen fennomanian perillisinä.⁵²

Viitteet

1 Habermas 2004 (1926). 2 Zilliacus & Knif 1985, 20–21; Tommila 1988, 178. 3 Yleisesti Viipurin varhaisesta sanomalehdistöstä: Tommila 1988, 160 – 161, 183 – 188; Stadius 2002; Matikainen 2014a. Yksityiskohtaisesti sanomalehdistä ja niiden kirjoittelusta osana VSKS:n toimintaa: Teperi 1965; Teperi 1967; Kyyrö 1966. Pietari Hannikaisesta ja Kanavasta: Kohtamäki 1959; Sulkunen 2004, 93. 4 Kyyrö 1966, 98–99; Teperi 1967, 129–131; C.-R. Gardberg 1973, 97–100, 271. 5 <i>Otava</i> 3.7.1860. 6 Tommila 1988, 208–214; Mervola 1995, 56–57, 77–88. 7 Teperi 1967, 138. 8 Tommila 1988, 234–235; Landgren 1988, 275–276.	9 <i>Otava</i> 28.7.1860; 29.9.1860; 13.10.1860; Kyyrö 1966, 101; Teperi 1967, 134–135. 10 <i>Otava</i> 8.9.1860. 11 <i>Otava</i> 1.9.1860. 12 Teperi 1967, 153. Aikakauden lehdistökeskustelusta: Landgrén 1995. 13 Keskustelua paloviinakysymyksestä: <i>Otava</i> 4.4.1862, 8.8.1863. 14 <i>Otava</i> 8.9.1860; Tommila 1988, 179–181. 15 <i>Otava</i> 6.10.1860. 16 Teperi 1967; Klinge 1975, 72–74; Liikanen 1995, 115; Sulkunen 2004, 86–96; Kaukiainen 2014c, 9; Koskivirta 2014b, 378–395. 17 Teperi 1967, 146–228; <i>Otavan</i> kieliradikalismista: myös Stadius 2002, 88–90. 18 <i>Otava</i> 29.12.1860; Kyyrö 1966, 100; Teperi 1967, 131–132.

- 19** *Otavan toimittajien henkilötiedot: Kotivuori* 2005 <<http://www.helsinki.fi/yliop-pilasmatrikkeli>>. Luettu 20.11.2015.
- 20** *Otava* 14.2.1862; Teperi 1967, 159–160.
- 21** *Otava* 14.7.1860 (*Wiborgin käännösvirheet*); 17.10.1862 (*Hannikaisen oikeudenkäynnin yhteydessä*); 24.10.1862 (*lennätinlaitos*); 19.6.1863 (*uudet setelit*)
- 22** *Otava* 9.3.1861; Teperi 1967, 265.
- 23** *Otava* 8.8.1860.
- 24** Teperi 1967, 153, 171–172, 187–189; Liikanen 1995, 132.
- 25** *Otava* 3.11.1860; Teperi 1967, 147.
- 26** *Otava* 7.2.1862.
- 27** *Otava* 21.12.1861.
- 28** *Otava* 17.7.1863; 14.8.1863; 18.9.1863; Teperi 1967, 256.
- 29** *Otava* 11.7.1862; 6.3.1863; Teperi 1967, 208–209.
- 30** *Otava* 23.2.1861.
- 31** *Otava* 3.1.1862.
- 32** Kaukiainen 2014c, 9–10.
- 33** *Otava* 21.2.1862.
- 34** Teperi 1967, 224–225.
- 35** *Otava* 20.3.1863.
- 36** *Otava* 27.6.1862; 17.10.1862; Teperi 1967, 214–217.
- 37** *Otava* 31.3.1863.
- 38** *Otava* 28.2.1862; Teperi 1967, 133–135.
- 39** *Otava* 10.11.1860; 2.11.1860.
- 40** *Otava* 13.11.1863; 27.11.1863; 4.12.1863; 11.12.1863; 29.12.1863; Kyyrö 1966, 102; Teperi 1967, 257–265.
- 41** Stadius 2002, 87.
- 42** *Otava* 13.11.1863; 27.11.1863; 4.12.1863; 11.12.1863; 29.12.1863; Teperi 1967, 258–260.
- 43** *Otava* 27.11.1863
- 44** Lukutaidon kehityksestä: Leino-Kaukiainen 2007, 420–438.
- 45** Stark 2013, 28–43. ”Kansan” kirjoittelusta Otavaan yksityiskohtaisemmin: Teperi 1967, 228–256. Kansan kirjallistumisesta 1800-luvulla: Lassila 2008; L. Laitinen & Mikkola 2013.
- 46** *Otava* 14.9.1861.
- 47** Ignatiuksen tavoitteiden toteutuminen: Koskivirta tässä kokoelmassa, 136, 140.
- 48** I. Mäkinen 2007, s. 402–419.
- 49** Elias 1994.
- 50** *Otava* 5.9.1862, 23.10.1863. Sarjamurhaaja Johan Adamssonista, hänen valeteloituksesta ja kuolemanrangaistuksesta käydystä keskustelusta: Keskisarja 2008.
- 51** Landgren 1988, 319.
- 52** Matikainen 2014a, 427–428.

Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ja pitäjänkirjastojen perustamisaltoa

JOHDANTO

Tämän artikkelin tavoitteena on kertoa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran (jatkossa VSKS) kirjastoja tukevasta toiminnasta kirjasto- ja kulttuurihistoriallisessa kehyksessään.¹ VSKS:n toiminta kirjastoalalla on sinänsä selvitetty perusteellisesti jo aiemmin. Karl-Erik Henriksson julkaisi vuonna 1949 säilyneisiin alkuperäislähteisiin eli seuran pöytäkirjoihin ja vuosikertomuksiin sekä *Otava*-lehden teksteihin perustuvan artikkelin “Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura kansankirjastojen auttajana vuosina 1859–1865”, joka on yhä kattavin tutkimus aiheesta. Jouko Teperi käsitteli *Vanhan Suomen suomalaisuusliikkeen historiassaan* myös seuran kirjastoja tukevaa toimintaa,² mutta ei tästä asiasta esitä Henrikssoniin verrattuna kovin paljon uutta tietoa. Teperin tutkimuksen lisäarvo on kuitenkin siinä, että hän sijoittaa kirjastojen tukemisen seuran muun toiminnan yleiskuvaan. Eija Kostiaisen (1979) tutkimus puolestaan käsittelee kirjastojen alkuvaiheita Viipurin läänin eteläosassa 1800-luvun puolivälissä, mikä nostaa VSKS:n toiminnan siinä luonnollisesti tärkeään rooliin.

Uutta ja aiempaa tutkimustietoa syventävää on tämän artikkelin pyrkimys täydentää edellä mainituissa julkaisuissa muodostunutta kuvaa VSKS:n toiminnasta sijoittamalla seuran kirjastoja tukeva toiminta yleiseen kirjastohistorialliseen kontekstiin. Tavoitteena on vastata seuraaviin kysymyksiin: millainen oli kirjastohistoriallisen tilanne, johon VSKS antoi oman panoksensa? Miten kirjastotoimi kehittyi samaan aikaan kansallisella tasolla ja millainen oli VSKS:n rooli sen osana? Lopuksi tarkastelen, kuinka kirjastojen tukemista jatkettiin viipurilaisen toiminnan laannuttua.

VIIPURIN KIRJASTOMAISEMA ENNEN KANSANKIRJASTOJEN AIKAA

Viipurissa oli kirjallisen elämän ja kirjastojen perinteitä jo 1700-luvulta, mutta ne rajoittuivat säätyläisiin. On luonnollista, että hyvässä taloudellisessa asemassa olleet aatelistet saattoivat nauttia parhaiten kulttuurin hedelmistä. Magnus Björkenheim (1981) mainitsee Viipurin läänistä useita arvokkaita kartanokirjastoja, joiden joukossa Monrepos oli tietenkin erikoisasemassa. Muita

olivat Härmäläinen, Juustila, Herttua ja Lavola Viipurin maalaiskunnassa, Summa Vehkalahdessa sekä Taubila (Touvila) Pyhäjärvellä.³ Myös papistol- ja ylempillä virkamiehillä oli kodeissaan kirjoja, mutta yhtenäiset tiedot niistä puuttuvat, koska Viipurin perukirjat eivät ole säilyneet 1700-luvulta tai 1800-luvun alusta, jolloin niihin vielä kirjattiin täsmällisesti tiedot kirjoista. Autonomian ajalla kirjat lueteltiin perukirjoissa nimekkeitten tarkkuudella vain poikkeustapauksissa.⁴

Viipurin kaupunkiin saapui ensimmäinen tuulahdus uudenaikaisista kirjallisuuden välitysmuodoista jo vuonna 1785, kun porvarien klubi *Der Spiel Clubb* alkoi tilata jäsenilleen koti- ja ulkomaisia lehtiä. Klubilla oli todennäköisesti myös kirjasto.⁵ Samana vuonna Pietarissa asunut C. T. Dahlgren ulotti kaupallisen lainakirjastotoiminnan Viipuriin. Kirjastossa oli saksalaista kirjallisuutta, kuten Lessingiä, Wielandia ja Goethea. Yritys, joka lienee varhaisin historiallisen Suomen alueella, ei kuitenkaan jatkunut vuotta kauempaa.⁶

Kirjastohistorian kannalta käänteentekevää oli Viipurin lukuseuran perustaminen vuonna 1806. Sen puuhamiehenä oli kymnaasin yliopettaja A. W. Tappe, jonka innostamana kaupungin säätyläiset keräsivät keskuudestaan rahaa ostaakseen kirjoja yhteiseen käyttöön. Aluksi hanke muistutti enemmän lukupiiriä, jossa kiertäneet kirjat aika ajoin, ehkä kerran vuodessa, jaettiin jäsenten kesken. Pysyvää kirjastoa lukupiirillä ei ollut. Tällaista lukupiiriä kutsuttiin angloamerikkalaisessa maailmassa nimityksellä *dividing book club*.

Toiminnan jatkuttua parin vuoden ajan Tappe ehdotti, että lukupiiriin kirjat sijoitettaisiin pysyvään kirjastoon, joka olisi ilmoitettuna aikoina avoinna kaikille jäsenmaksun maksaneille. Kirjaston nimi olisi *Wiburgsche Stadtbibliothek*, mutta se oli rahoitukseltaan ja hallinnoltaan lukuseuran kaltainen eli tarkoitettu maksaville jäsenille. Tästä vuonna 1808 perustetusta kirjastosta alkoi Suomen kaupunkien kirjastojen historiassa poikkeuksellisen pitkä traditio, joka katkesi vasta toiseen maailmansotaan. 1830-luvulle tultaessa kirjaston pääosin saksan- ja ranskankielinen kokoelma oli kasvanut yli 2700 niteen laajuiseksi. Ruotsinkieliset kirjat alkoivat saada merkittävää jalansijaa vasta 1830-luvun lopulla, suomenkieliset eivät silloinkaan. Ruotsinkieliset säätyläispiirit perustivatkin oman kirjaston vuonna 1841, mutta sen merkitys ei muodostunut suureksi.

KANSANKIRJASTON MALLIA ETSIMÄSSÄ

Kumpaankaan edellä kuvattuun kirjastoon ei tavallisella suomenkielisellä kaupunkilaisella ollut asiaa, vaan ainoastaan säätyläisillä. Maaseudun ja kaupunkien ”kansalle” eli oppia saamattomalle luokalle tarkoitettujen kirjastojen perinne juontaa eri perustalta kuin säätyläisten lukuseuroista, vaikka varsinkin

alkuvaiheessa niillä oli useita muodollisia yhtymäkohtia.

Jo 1800-luvun alusta eri tahot olivat toteuttaneet monenlaisia kansankirjastohankkeita vaihtelevalla menestyksellä,⁷ mutta pysyvämpiä malleja oli luotu vasta 1840-luvulla. Tavoiteltu julkisuuden aste kasvoi kohti vuosisadan puoltaväliä, ja etenkin Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran vuosina 1859–1865 harjoittamalle toiminnalle pitäjänkirjastojen hyväksi oli ominaista hyödyntää lehdistöä julkisuuden maksimoimiseksi.

Aikalaisjulkisuudelta olivat vielä jääneet pimentoon niin Suomen varsinaisten kansankirjastojen esikoinen, Regina-koulun kirjasto Anjalassa 1800-luvun alussa, kuin vuonna 1836 toimintansa aloittanut Tampereen lainakirjastoseurakin, josta kertovat niukat arkistoaineistot löytyivät vasta 1900-luvulla.⁸

Seuraavat kirjastoprojektit saivat jo palstatilaa lehdissäkin. Niiden avulla pyrittiin jossain määrin luomaan toimintamalleja muillekin kirjastoentusias-teille. Postiekspeditööri Mathias Weckström perusti vuonna 1837 lainakirjaston Pohjan pitäjään. Ruotsista saamiensa virikkeiden mukaan Weckström nimesi kirjastonsa pitäjänkirjastoksi, vaikka käytännössä hänen laitoksensa muistutti lähinnä kaupallista lainakirjastoa. Tämän kirjaston toiminnasta saatiin jo tietoja sanomalehdistöstä.⁹

Julkisuuden tietoinen hakeminen näyttää olleen tärkeää myös seuraavalle kirjastohankkeelle. Hammarlandin kirkkoherra P. U. F. Sadelin hyväksytti vuoden 1841 lopussa seurakuntansa kirkonkokouksella pitäjänkirjaston perustamisen. Hän lahjoitti kirjastolle pesämunaksi joukon kirjoja, mutta tarkoitus oli koota sille varoja keräykselläkin. Sadelinin lahjoituksiin ja yleiseen keräykseen perustuva rahoitusmalli yhdisti hyväntekeväisyyden ja seurakuntalaisten aktivoinnin: tarkoitusta varten kerättiin sekä murut rikkaiden pöydiltä että lesken ropo. Oleellista oli, että koko toiminta oli tiukasti kytketty seurakuntaan. Sadelin ilmeisesti käsitti hankkeensa esimerkillisyyden, koska toimitti kirjaston säännöt julkaistaviksi sanomalehdissä.¹⁰

Hammarlandin kirjasto sijaitsi täysin ruotsinkielisellä alueella, ja voitto-puolisesti ruotsinkielinen oli Pohjakin, jossa postiekspeditööri Weckströmin kirjasto toimi. Kumpikin hanke oli aatteelliselta taustaltaan kielipoliittisesti neutraali: niiden yhteydessä kieli oli vain väline, joka mukautui paikkakunnan olosuhteisiin. Kaikista siihenastista kirjastohankkeista oli sanomalehdissä ylipäätään kerrottu vain ruotsiksi.

Varhaisin suomenkielinen sanomalehtikirjoitus kirjastoasiasta oli rovasti Anders Josef Europaeuksen artikkeli ”Kirkon-kirjastoista” *Sanan Saattaja Viipurista* -lehdessä 23.1.1841. Se oli ensimmäinen panos kansankirjastoasiaan viipurilaisessa kulttuuripiirissä, mihin sen suomenkielisyys hyvin sopi. Europaeus perusti Liperiin pitäjänkirjaston vuonna 1845.

Europaeus oli kirjoituksensa suomenkielisyydestä huolimatta äärimmäisen varovainen. Hän halusi nähtävästi estää pienimpienkin epäluulojen heräämisen tarkoituseriään kohtaan. Tässä suhteessa ajattelutapa oli muuttumassa 1840-luvulla, kun Snellmanin taistelunhaluinen kieli- ja kansallisuusfilosofia sai Suomessa jalansijaa. Ensimmäisiä Snellmanin julistuksesta innoituksensa saaneita suomenkielisiä yhteiskunnallisia aloitteita olivat viipurilaisen Juho tai Johan Pynnisen kirjastoaiheiset artikkelit *Kanava*-lehdessä alkuvuodesta 1845. Vaikkei Pynninenkään ollut mikään radikaali, hän nosti kirjoituksiinsa suomen kielen ja suomalaisen kansallisuuden eri tavoin keskiöön kuin esimerkiksi Europaeus oli tehnyt omassaan.¹¹ Pynnisen johdolla Viipuriin perustettiin suomenkielinen kirjasto, joka avattiin maaseurakunnan kirkossa maaliskuun puolivälissä 1846. Vuoden kuluttua se siirrettiin Pynnisen kotiin.¹²

YLIOPPILAAT JA PAPIT KIRJASTOJA PERUSTAMASSA

Pynnisen tapa kytkeä kirjastoasia suomen kielen edistämiseen heijasteli tapahtumassa ollutta kansallisen tason mullistusta. J. V. Snellmanin vaikutuksesta etenkin ylioppilaiden parissa koettiin 1840-luvulla kansallinen herätys, joka vauhditti myös kansankirjastojen alkua. Pynnisen herätyshuudoksi nimetyt kirjoitukset kansankirjastoasiassa olisivat jääneet ilman laajaa vastakaikua, elleivät ylioppilaat ja papisto olisi omaksuneet kirjastoja yhdeksi kansanvalistuskohdeekseen.

Myös Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran syntymistä taustoitti Snellmanin virittämä keskustelu. Alkuvuosinaan seura kunnostautui erityisesti suomenkielisten kirjojen julkaisijana ja levittäjänä. Huomattavan suosion sai seuran kustantama *Uusi Aapis-Kirja* (1847).¹³ Ensimmäisinä toimintavuosina kirjastoasia ei tosin ollut seuran toiminnassa näkyvällä sijalla, vaikka Pynninen oli seuran jäsen.

Pioneerina kirjastoasiassa sen sijaan toimi Viipurilainen osakunta, vaikka muutoin se innostui toisia osakuntia hitaammin kansanvalistuksesta. Sen jäsenet eivät esimerkiksi levittäneet niin paljon savokarjalaisen osakunnan kustantamaa kansankirjaa *Lukemisia Suomen kansan hyväksi* (1. osa 1845) kuin muiden osakuntien ylioppilaat. Viipurilaiset suuntautuivat toisin, sillä osakunnan piirissä perustettiin vuonna 1848 *Finska Lånebibliotheksforeningen*, lainakirjastoyhdistys. Sen puuhamiehiä olivat erityisesti liberaalit C. I. Qvist ja Johannes Alfthan, jotka kunnostautuivat alalla myöhemminkin. Vastaavanlaisia toimintaa oli toisissakin osakunnissa; esimerkiksi pohjalaisten ylioppilaiden kirjastomiehiin kuului muiden ohella G. Z. Forsman eli Yrjö Koskinen.¹⁴

Lainakirjastoyhdistyksen toimintaa pohjustivat 1840-luvun puolivälissä nuoret kirjastopioneeripapit, kuten papeiksi lokakuussa 1845 vihityt August Cygnaeus¹⁵ ja Johannes Hertz. Ylioppilasaikanaan Cygnaeus oli kuulunut savo-karjalaiseen

ja Hertz viipurilaiseen osakuntaan. Molempia heistä voi Pynnisen ja Europaeuksen ohella pitää suomalaisen kansankirjastoliikkeen kantaisinä.¹⁶

August Cygnaeus oli jo pappisvihkimyksensä aikaan innokas Snellmanin opetuslapsi. Cygnaeus toimi ennen kaikkea innostajana ja kansankirjastoasian julkisuuteen tuojana. Hän julkaisi marraskuussa 1846 *Borgå Tidning*issä huomiota saaneen artikkelin ”Förslag till Bys- och Sockne-Helgedags-skolor samt Sockne- och Bys-Bibliothek (Ur en finsk hjälpprests papper)”¹⁷. Rönsyilevässä kirjoituksessa Cygnaeus selosti toteuttamaansa pyhäkoulutoimintaa Hauholla ja päätti tekstinsä ajatuksiin kirjastoista. Cygnaeus niin ikään levitti kirjastotietoisuutta osakunnasta toiseen. Tunnettu on hänen vierailunsa Pohjalaisessa osakunnassa huhtikuussa 1847, jolloin hän muun muassa innosti ylioppilaita kirjastojen perustamiseen.¹⁸ Omassa osakunnassaan hän oli puhunut asiasta jo aikaisemmin ja todennäköisesti viipurilaisetkin saivat osansa hänen julistuksestaan. Cygnaeus myötävaikutti useiden kirjastojen syntyyn Savossa ja Keski-Suomessa.¹⁹

Johan(nes) Hertz puolestaan oli ennen kaikkea ideoiden toimeenpanija. Ollessaan nuorena apupappina lyhyissä sijaisuuksissa eri seurakunnissa hän perusti tai oli perustamassa kirjastoja ainakin Heinjoelle vuonna 1846, Kivennavalle vuonna 1847 ja Johannekseen vuonna 1849. Kirjastonhoitajan tehtävät hän hoiti näissä itse.²⁰

VIIPURILAISEN OSAKUNNAN LAINAKIRJASTOYHDISTYS

Viipurilaisen osakunnan toiminta kirjastojen hyväksi alkoi syksyllä 1848, jolloin Lainakirjastoyhdistys (edellä mainittu *Länbibliotheksförening*) perustettiin. Tietoja toiminnasta on säilynyt osakunnan käsikirjoitetussa lehdessä *Tidskrift för Viborgska Afdelningen*. Johannes Alfthan ja Carl Immanuel Qvist kirjoittivat aiheesta useita artikkeleita. Alfthan kirjoitti *Tidskriftin* numerossa 19.4.1849 seuraavasti:

Tämän yhdistyksen toiminnaksi tulisi, kuten ensimmäisessä kokoon kutsutussa kokouksessa päätettiin, järjestää rahvaalle tilaisuus lukemiseen perustamalla lainakirjastoja Viipurin läänin pitäjiin. Koska suomalaisella talonpojalla oli tähän mennessä ollut tilaisuus saada vain uskonnollisävyisiä kirjoja, joita nuoret pappimme varsinkin viime aikoina ovat levittäneet rahvaan keskuuteen ja koska suomalainen kansanluonne sitä paitsi itsessäänkin on sisäänpäin kääntynyt, päätettiin, että kirjastoihin mahdutettaisiin toisenlaisia kirjoja, mieluummin sellaisia, jotka käsittelevät luonnontieteitä, maan статистиikkaa ja historiaa. Kirjastojen vähäinen laajuus voitaisiin helposti korvata sitä suuremmalla sisältörikkauksella, mutta suomalaisen kirjallisuutemme köyhyys on tässä tuntuvana esteenä.²¹

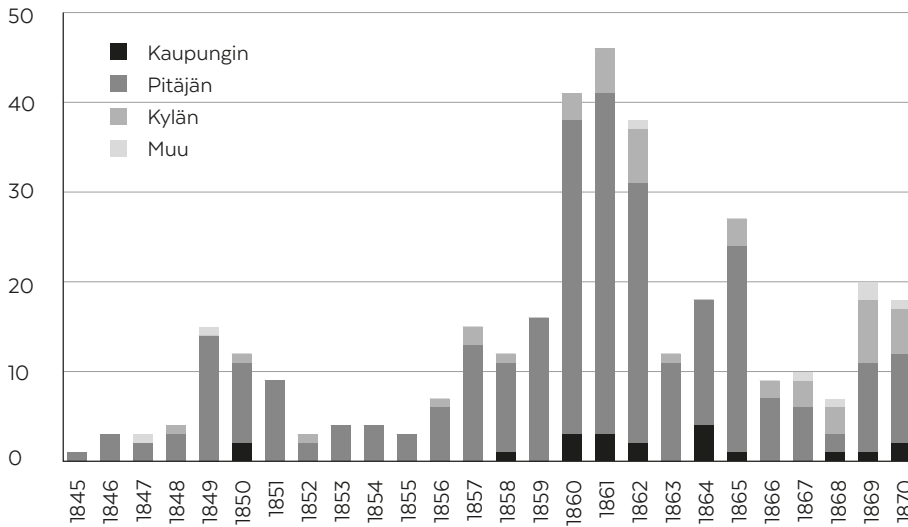
Lainakirjastoseuran lähettämässä teoksissa oli vain vähän uskonnollista kirjallisuutta, ja sen periaattein koostetut kirjastot jäivät vähänteisiksi.²² Merkilepantavaa on, että heränneiden pappien aktiivisen kirjanlevitystoiminnan koettiin vaativan vastapainoa.

Lainakirjastoseuraan liittyi syyslukukaudella 1848 kaksikymmentä jäsentä. Neljän hopearuplan jäsenmaksu oli melko korkea. Seuraavana vuonna jäseniä oli paljon enemmän, koska kassaan kertyi n. 160 hopearuplaa, mutta tarkka jäsenmäärä ei ole tiedossa. Toimintaa pyöritti etupäässä niin kutsuttu toimeenpaneva komitea, johon kuuluivat puheenjohtaja, sihteeri, kirjastonhoitaja ja rahastonhoitaja. Todennäköisesti Qvist ja Alfthan olivat joissain rooleissa yhdistyksen johdossa. Syyslukukaudella 1848 perustettiin kuusi kirjastoa. Toiminnan edetessä käytäntöjä korjattiin esimerkiksi vähentämällä lähetettävistä kirjakokoelmista saman yksittäisen teoksen kappalemääriä. Vuonna 1849 voitiin todeta, että yhdistyksen tuella oli saatu perustettua 16 kirjastoa. Jatkosta ei ole tietoa, koska yhdistyksen asiakirjat eivät ole säilyneet.²³

Lainakirjastoyhdistyksen tuella syntyneiden kirjastojen sijaintipaikoista tiedetään varmasti vain kolme: Säkkijärvi, Rautu ja Sakkola. Kostiainen päättelee kirjakokoelman laajuuden perusteella, että Lainakirjastoyhdistys oli mukana myös Johanneksen kirjaston synnyssä.²⁴ Johannes Hertz, joka Kaarle Werkon (1879) tiedoissa mainitaan kirjaston perustajaksi, ainakin oli yhteydessä lainakirjastoyhdistykseen Johanneksen kirjaston asioissa, sillä osakunnan käsin kirjoitettu *Tidskrift*-lehti julkaisi hänen laatimansa Johanneksen kirjastoyhdistyksen säännöt.²⁵

Lainakirjastoyhdistyksen hyvin käynnistyneen toiminnan lopetti käytännössä vuonna 1849 annettu julistus, joka edellytti kaikkien yhdistysten ja seurojen anovan vahvistusta säännöilleen. Tätä yhdistys ei edes yrittänyt. Varojen puutteeseen sen toiminta ei loppunut, koska sillä oli toimintansa päättyessä yli 400 hopearuplan kassavarat.²⁶ Yhteenvetona mainittakoon, että Viipurilaisen osakunnan tai sen jäsenten toiminta johti 1840-luvulla parinkymmenen kirjaston perustamiseen. Se oli huomattavasti enemmän kuin mitä muualla maassa saatiin aikaan.

Suuriruhtinaskunnan kulttuurisen tilanteen heikkeneminen kulminoitui keisarin vuonna 1850 allekirjoittamaan kieltoon julkaista suomeksi muuta kuin uskonnollista ja taloudellista kirjallisuutta. Vuonna 1852 osakunnatkin lakautettiin ja korvattiin tiukasti valvotuilla ylioppilastiedekunnilla. Kirjastojen perustaminen hiipuikin 1850-luvun alkuvuosina selvästi, minkä oheinen, Werkon (1879) ja Schadewitzin (1904) tietoihin perustuva kaavio. Kaaviossa näkyvä perustamislukujen kääntymisen nousuun 1840-luvun lopulla puolestaan johtui ensisijaisesti viipurilaisten toiminnasta.

Kaavio 1 Suomessa perustetut uudet kirjastot vuosittain 1845–1870 (n=355).²⁷ Varojen hankintamuotoina olivat keräykset, lahjoitukset ja arpajaiset. Lähde: Werkko (1879), Schadevitz (1904).

VALTAKUNNALLINEN PITÄJÄNKIRJASTOJEN PERUSTAMISAALTO

Suuriruhtinaskunta nousi kulttuurisesta taantumasta Venäjän kärsittyä tappion Krimin sodassa ja uuden keisarin Aleksanteri II:n kääntäessä valtakunnan sisä- ja kulttuuripoliittisen kurssin uuteen suuntaan. Tästä muutoksesta avautui Suomessakin käännteentekevä uudistusten kausi. Muiden reformien muassa kansakoulu ja muut valistuspyrkimykset saivat hyväksynnän korkeimmalta mahdolliselta taholta.

Ennalta aavistamattomaksi tienavaajaksi tässä tilanteessa osoittautui arkkipiispa Edvard Bergenheim, joka ei suinkaan ollut tunnettu edistyksellisistä mielipiteistä. Tarkan poliittisen silmänsä ansiosta hän ennakoiki poliittisten suhdanteiden muutoksen jo Krimin sodan (1853–1856) loppuvaiheissa ja asetti koko arvovaltansa valistuksellisten uudistustavoitteiden taakse. Yhdeksi hänen edistyspyrkimystensä kohteeksi nousivat tässä vaiheessa pitäjänkirjastot. Koska hän ei ollut sen paremmin fennomaani kuin liberaalikaan, käännöksen syyinä lienee ollut tavoite varmistaa uudistusten pysyminen kirkon kontrollissa.²⁸

Bergenheim aloitti kirjastokampanjansa kevään 1856 tarkastusmatkoillaan Turun hiippakunnassa, jolloin Krimin sota vielä jatkui. Kirjastojen taakse asetettiin ensimmäistä kertaa todellinen yhteiskunnallinen auktoriteetti. Tarkastusmatkojen yhteydessä pidetyissä seurakuntien ja papiston kokouksissa arkkipiispa nosti tärkeäksi keskustelunaiheeksi ”rahvaan lainakirjastojen perustamisen niihin

seurakuntiin, joissa niitä ei vielä ollut”. Hän osoitti sanansa sekä seurakuntalaisille että papistolle, ja suorastaan painosti jälkimmäisiä perustamaan kirjastoja.

Arkkipiispan johtama hiippakunnan ylin hallinto seurasi piispantarkastusten yhteydessä esiin nostettuja asioita ja vaati seurakunnista raportteja toimenpiteistä. Vastatessaan raportteihin tuomiokapituli jakeli kiitosta ja moitetta tilanteen mukaan. Kiitosta sai kirjastoasiassa aktiivisten seurakuntien papisto, kun hitaampia puolestaan patisteltiin toimintaan. Vuosina 1860–1861 tekemällään uudella tarkastuskierroksella arkkipiispa jatkoi rahvaankirjastojen edistämistä. Hän myös muistutti pappeja vuoden 1859 pappeinkokouksessa yhteisesti sovituista tavoitteista, joihin kuului rahvaankirjastojen edistäminen. Kirjastokampanja levisi myös Suomen kahteen muuhun hiippakuntaan.

Hiippakuntien kirjastokampanja näkyy selvästi uusien kirjastojen perustamista kuvaavassa kaaviossa 1 (sivu 181). Varat kirjastojen perustamiseen ja ylläpitoon saatiin säätyläisten lahjoituksista ja erimerkiksi lukukinkereillä järjestetyistä keräyksistä sekä kansan parissa järjestetyistä arpajaisista ja muunlaisista tempauksista. Arkkipiispan kampanjan tavoitteet sopivat yhteen Yrjö Koskisen ja Agathon Meurmanin kaltaisten nousevien fennomaanijohtajien päämäärien kanssa. Nämä valistukselliset fennomaanit kokivat suomen kielen ja kansan nostamisen tärkeimmäksi tavoitteekseen. Toisin kuin uskontoa vierastaneille viipurilaisille liberaaleille, Johannes Alfthanille ja C. I. Qvistille, Länsi-Suomen kielipoliittisesti radikaaleille, mutta uskonnollis-moralistisesti konservatiivisille valistusfennomaaneille sopi vallan hyvin, että pitäjänkirjastojen edistämiseksi mobilisoitiin papisto.²⁹

VIIPURIN KIRJALLISUUSSEURA AKTIVOITUU

Valtakunnallinen kirjastojen perustamisaalto, josta edellä on kerrottu, muodostaa kehyksen sille toiminnalle, joka 1850-luvun lopussa virisi Viipurissa. Pitäjänkirjastoista kirjoitettiin ahkerasti sanomalehdissä: ne olivat muodissa.

Vanhat Viipurilaisen osakunnan radikaaliliberaalit fil. tri C. I. Qvist ja Johannes Alfthan asettuivat Viipuriin. Alfthan perusti vuonna 1852 Viipuriin kirjakaupan ja alkoi toimittaa 1855 *Wiborg*-lehteä. Toimittajatoveriksi tuli vuonna 1857 Viipuriin muuttanut Qvist.³⁰

Alfthan ja Qvist suhtautuivat fennomaniaan myönteisesti, vaikka se oli heille vain laajemman kumousajattelun osatekijä. Kansan ja kansankielen asian edistäjinä he olivat perin erilaisia kuin Yrjö Koskinen ja Agathon Meurman.³¹ Poliittisesti liberaaleille Alfthanille ja Qvistille kieli oli vain yksi osa aatekonaisuutta eikä välttämättä edes tärkein. Siinä mielessä he erosivat jyrkästi snellmanilaisista fennomaaneista.

Qvist ja Alfthan osallistuivat aktiivisesti kaupungin sivistyselämään VSKS:n ja *Wiborg*-lehden kautta. Qvist valittiin kirjallisuusseuran esimieheksi helmikuussa 1858. Hänen ansiokseen katsotaan myös se, että seura alkoi julkaista *Otava*-lehteä vuonna 1860. Ei liene ollut sattuma, että Viipurilainen osakunta, joka oli muiden osakuntien tavoin lakkautettu vuonna 1852, lahjoitti vuonna 1858 koko 450 hopearuplan arvoisen varallisuutensa VSKS:lle.³² Osakuntalaiset nähtävästi uskoivat, että uuden johdon alla varat menevät oikeaan tarkoitukseen.

Pian Qvistin tultua seuran puheenjohtajaksi kirjastoasiasta tehtiin yksi seuran kärkihankkeista. Marraskuussa 1859 ”[e]simies nosti kysymyksen kuinka lainakirjasto olisi tarpeellinen asia joka seurakunnassa, kehottaen Seuraa tarjoomaan apuansa kirjojen hankkimisessa sekä nitomisessa ja neuvomaan halullisille miehille seurakunnissa miten rahoja kirjastojen perustamiseksi saataisiin, miten kirjastot paraiten järjestettäisiin ym.”³³

LOHKOKUNTA KIRJASTOASIAA HOITAMAAN

Asiaa hoitamaan nimettiin lohkokunta, jonka jäseninä olivat vara-kirkkoherra B. S. Hougberg, opettajat Fr. M. Saukko ja J. Fr. Thurman, kauppa-apulainen J. Pynninen ja seuran sihteeri A. G. Corander. Kirjastojen tienavaajana tunnettu Pynninen lienee ollut kiinni muissa tehtävissä, koska hän ei sanottavasti osallistunut lohkokunnan työhön. Fredrik Mikael Saukko oli ollut jo Viipurilaisen osakunnan kirjastoyhdistyksen toiminnassa mukana Qvistin ja Alfthanin rinnalla. Lohkokunnan ensimmäinen tehtävä oli ryhtyä ”kirjeenvaihtoon soveliaan miehen kanssa kussaki tämän läänin seurakunnassa ja valmistakoot muutenki miten taitavat tätä asiaa tulevaan kokoukseen”.³⁴

Kirjeet läänin pitäjiin saatiin ilmeisen ripeästi liikkeelle, koska lohkokunta saattoi jo joulukuun 6 päivänä 1859 tiedottaa ”Uuraassa tahdottavan 50:n ruplan lainakirjasto jos mahdollista valmiiksi jo alussa tulevaa Tammikuuta”. Tiedonkulkua Uuraaseen ja sieltä takaisin edisti se, että paikallisen kirjaston puuhamies J. Fr. Thurman oli myös lohkokunnan jäsen. Kyselyjä oli tullut myös oman läänin ulkopuolelta, vaikka kirjallisuusseuran tekemästä aloitteesta ei julkaistu tietoja sanomalehdissä ennen vuodenvaihdetta. Tieto kulki todennäköisesti yksityishenkilöiden kirjeenvaihdossa.³⁵

”Lohkokunta” ei nähtävästi toiminut kollektiivisesti alun jälkeen, vaan sen toiminta jäi yhden tai kahden miehen hoidettavaksi. Seuran kokouksessa 3.1.1860 valittiin konttoristi A. G. Keldan huolehtimaan kirjastoasioista, mutta ilmeisesti VSKS:n sihteeri A. G. Corander loppujen lopuksi otti harteilleen myös kirjastojen edistämisen varsinkin sen jälkeen, kun *Otava* alkoi ilmestyä heinäkuussa 1860.³⁶

TIETO LEVIÄÄ

Puolen vuoden kuluttua esimies luki “Seuralle useampia kirjoja [=kirjeitä] kirjastoasiassa, jotka näyttivät tämän asian alkavan hyvästi jo mänestyä.”³⁷ *Otava* tiesi heinäkuun 3. päivänä 1860 kertoa, että siihen mennessä oli saatu perustetuksi jo 12 kirjastoa. Tieto VSKS:n toiminnasta pitäjänkirjastojen hyväksi levisi muidenkin paikkakuntien lehdissä. Esimerkiksi *Kuopion Hippakunnan Sanomia* mainitsi seuran toiminnan maaliskuun 10. päivän numerossaan. Tieto asiasta välittyi myös *Suomettaren* toukokuun 11. päivänä 1860 julkaisemasta VSKS:n vuosikertomuksesta, jossa kirjastokampanjan virittämisestä kerrottiin. *Oulun Wiikko-Sanomia* julkaisi Uuraasta lähetetyn maaseutukirjeen, jossa kerrottiin sikäläisestä lainakirjastohankkeesta. VSKS:n toiminnan kirjojen hyväksi mainittiin ulottuvan myös muiden läänien alueelle.³⁸

VSKS:n oma sanomalehti *Otava* oli silti tärkein kirjastoasiaa propagoiva tiedotusväline. Lehden ensimmäisessä numerossa 3.7.1860 saatettiin jo kertoa 12 kirjastoa perustetun seuran toiminnan ansiosta. Menestyksen taustalla oli ennen kaikkea seuran energinen toiminta, onnistunut asian julkistaminen ja muutamat kirjastojen edellytyksiin liittyneet seikat.

Suurena vaikeutena kirjastoa perustettaessa oli tietää, mitä ylipäätään oli julkaistu suomen kielellä, koska mitään kansallisbibliografiaa tai muutakaan vastaavaa apuvälinettä ei ollut olemassa. Lehdissä kyllä esiteltiin uusia kirjoja, mutta kunnolliset luettelot tarjolla olleista teoksista puuttuivat. Sen vuoksi oli erityisen tärkeää, että seura julkaisi tällaisen luettelon. Sen ensimmäinen osa julkaistiin *Otavan* ensimmäisen numeron liitteenä (3.7.1860) ja kolme lisäluetteloa seuraavien parin vuoden aikana.

Seura tarjosi välitettäväksi valmiiksi valikoituja kirjastoja viidessä eri hintaluokassa. Ne sisälsivät eri määrän teoksia:

- 30 ruplaa — 227 kappaletta kirjoja
- 40 ruplaa — 254 kpl
- 50 ruplaa — 295 kpl
- 75 ruplaa — 393 kpl
- 100 ruplaa — 536 kpl

Olisiko tavallinen työmies voinut kerätä itselleen vastaavanlaisen kirjaston omin varoin? Sahatyömiehen päiväpalkka oli vuoden 1860 tienoilla vajaat 40 kopeekkaa (vuonna 1863 käyttöön otetussa Suomen valuutassa 1,50 markkaa, kun ruplan vaihtokurssi oli neljä markkaa).³⁹ Pienin, 30 ruplan hintainen 227 kirjan kokoelma maksoi työmiehen 80 päiväpalkan verran. VSKS:n kirjat taas maksoivat kappaleelta 13–19 kopeekkaa tai 50–75 penniä riippuen välitetyn kir-

Pitäjä-kirjaston säännöt ovat seuraavaiset:

§ 1. Pitäjä-kirjasto on perustettu kansan valistukseksi ja hyödyksi ja on tarjona jokaiselle seurakunnan asukkaalle.

§ 2. Kirjastoa hoitaa perustajien yksi määräämä seurakunnan jäsen, jonka asiana on lainata siitä haluaville kirjoja soveliasina aikoina.

§ 3. Kirjastosta lainataan kirjoja ilman mitään erinäistä maksua; kuitenkin on se, joka kirjan hävittää eli pahoin turmelee, velkavää palkitsemaan vahingon, taikka menettää hän lainaoikeutensa.

§ 4. Suurempia kirjoja lainataan kullenkii kuukauden päiwiksi, pienempiä kahdeksii wiikoksi ja warsin pieniä wiikkokaudeksi, eikä kellenkään anneta kerrallaan enempiä kuin yksi kirja. Kuka pitää joitaki kirjoja yli määrätyn ajan, hän on velkavää maksamaan sakkoa kirjaston hyväksi kopeekan joka

Viiipurin Suomalaisen Kirjallisuus-Seuran kirjaston mallisääntöjen alku julkaistuna *Otava*-lehdessä lauantaina 22. syyskuuta 1860 (numero 13).

jaston koosta. Kirjakaupoissa kirjojen hinnat vaihtelivat turkulaisen kirjakaupiaan J. W. Lilljan vuonna 1861 julkaiseman myyntiluettelon mukaan viidestä kopeekasta (muutaman sivut lehtiset) yli kahteen ruplaan (esim. romaanit) ja sen ylikin, jos kyse oli laajasta teoksesta.⁴⁰

Arkkiveisuista ja pikkukirjasista olisi rahvaan ihminen voinut kerätä oman kirjaston, mutta romaanien ja vaativampien tietoteosten ostaminen säännöllisesti olisi ollut merkittävä taloudellinen uhraus, joka olisi käytännössä vienyt leivän tilattoman tai työläisperheen lasten suusta. Tämän takia kirjastoja ja VSKS:n välitystoimintaa tarvittiin.

Seura toimitti tilaajalle kirjat valmiiksi sidottuina, mikä oli vastaanottajalle edullista, koska muussa tapauksessa kirjat olisi pitänyt sidottaa perillä tilaajan lukuun. Kirjoista kylläkin perittiin kirjakauppahinta, mutta sitomiskustannukset olivat alhaiset ja lähetyuskulutkin maksoi seura. *Otavassa* julkaistiin myös kirjaston hoidon kannalta hyödyllisiä mallisääntöjä,⁴¹ ja säännöt sisältävä lipuke oli liimattavissa kirjan sisäkanteen. Ohjeita annettiin myös luokitukseen, luettelointiin, lainauskirjanpitoon ja varainhankintaan. Seura pyrki palvelemaan tilaajaa kaikissa kirjastotoiminnan työvaiheissa. Toki sanomalehdissä oli esitetty vastaanantaisia neuvoja aiemminkin, mutta VSKS ohjeisti kirjastotoimintaa systemaattisesti. VSKS myös laati ensimmäisenä muun ohella sopivan kirjallisuuden valikoimaluettelon niin kuin erillisenä julkaistut mallisäännötkin.

Otavassa julkaistussa kirjastonhoidon opastusteksteissä kirjaston ylläpitäjiä ohjattiin ottamaan huomioon käyttäjien tarpeet, jottei vääränlainen kirjatarjonta tukahduttaisi kansan lukuhaluja. Kokoelman tuli olla monipuolinen ja käyttäjille sopiva. Erityisesti lasten innostaminen lukemaan oli tärkeää:

Kumminki, jos paksuja ja pelkkiä hengellisiä kirjoja anotaan, niin ne tosin semmoisina täältä lähdetetään, mutta aina myös sillä muistutuksella, että 'se oikeitain on lapsista kuin lukuhalu on herätettävä', sillä 'ei vanhasta enää konkaria tule.' Jos iäkäs ei lukee osaa, niin luku-halutta hän tavallisesti hautaanki mänee, olkoon seurakunnassa kirjasto eli ei.

Tähdennettiin myös, että kirjastossa tulee olla muutakin kuin hengellistä kirjallisuutta:

Pitäjä-kirjastoissa pitää tosin olla hengellisiä kirjoja, mutta paraiten sopii kirjastossa olemaan hupa-lukuisia kertomuksia, lastenkirjoja, olkoot sitte hengellisiä eli muita sekä semmoisi kalliita kirjoja, joita yksityinen ei jaksa ostaa eli tarvitsee vaan silloin tällöin, niin kuin laki-kirjaa, nuija-sotaa, kalevalaa ja muita semmoisia. [- -] Paksut kirjat eivät myöskään ole sopivia kirjaston kirjoiksi; ohuet kirjat ovat pikemmin luetut ja pikemmin siis valmiit muille lainata. Raamattu, katekismus, postilla ym. pitää ihmisillä olla kotonaan, joten niitä ei tarvitse olla kirjastossa.⁴²

Viisaasti kyllä *Otavassa* ei julistettu papiston- tai uskonnonvastaisuutta, vaikka Alfthan ja Qvist olivat uskontokriittisiä. Suurin osa kirjastoista kuitenkin oli papiston hoidossa.

VSKS:N KIRJASTOTOIMINNAN KASVU JA HIIPUMINEN SEKÄ VIIPURIN KAUPUNGINKIRJASTON SYNTY

Aktiivisimman kirjastokampanjan aikana vuosina 1860–1861 seura avusti 36:ta kirjastoa. Näistä 21 oli uusia, muihin kirjoja lähetettiin entisen kokoelman täydennykseksi. Nimeltä mainituista paikkakunnista 22 sijaitsi Viipurin läänissä, loput muualla Suomessa Pohjanmaata myöten. Vuoden 1861 jälkeen avustettujen kirjastojen määrä hiipui.⁴³

Viipurin kaupungissa puolestaan toimi 1850-luvun lopulla kolme rinnakkaista kirjastoa: pääosin saksalainen ”kaupunginkirjasto”, ruotsinkielinen lukuseura ja Pynnisen kirjasto. Asetelma kuvasti Sven Hirnin mukaan kieli-ryhmien eristäytymistä ja kaupungin jyrkkää sosiaalista hierarkiaa. Yksikään

kirjastoista ei 1850-luvulla ollut erityisen vahvoissa kantimissa. Viipurin kirjastotilanne saatiin kuntoon perustamalla 1861 Viipurin kaupunginkirjasto, jonne Pynnisen hiipunut kirjastokin sijoitettiin. Kirjastojen kokoaminen todelliseksi kaupunginkirjastoksi oli heijastumaa VSKS:n samanaikaisesta aktiivisuudesta maaseudun kirjastotoimessa. Vuonna 1862 kirjastonhoitajaksi valittiin VSKS:ssakin aktiivinen Jaakko Innanen. Hänen hoidossaan kaupunginkirjasto kukoisti vuoteen 1875, jolloin sen kokoelmassa oli jo yli 10 000 nidettä.⁴⁴

VSKS:n toiminta kirjastojen hyväksi oli loistava tähdenlento, jota pysyi korkealla vain pari vuotta ennen sammumistaan. Siihen taas oli monia syitä. Yksi konkreettinen tekijä oli kirjojen lähettämisen vaikeutuminen, kun posti alkoi rajoittaa seuran postilähetysten määriä. Ratkaisuksi kehitetty kirjojen välityksen siirtäminen Cloubergin kirjakaupalle ei auttanut, koska sen seurauksena hinnat nousivat. Toinen selitys oli kilpailun lisääntyminen: esimerkiksi turkulainen J. W. Lillja ja porvoolainen Werner Söderström alkoivat kiinnostua kirjojen välittämisestä kirjastoille. Vakava isku oli sekin, että määrätietoinen pitäjänkirjastojen edistäjä C. I. Qvist luopui seuran esimiehen asemasta vuoden 1862 alussa. Myös tärkeä tiedotusväylä menetettiin, kun *Otava* lakkasi ilmestymästä vuonna 1863. Kirjojen välittäminen näyttää päättyneen lopullisesti katovuoteen 1866 tai viimeistään seuraavan vuoden kadon aiheuttamaan nählänhätään.⁴⁵ Kiinnostava vaihe Suomen kansansivistyksen historiassa oli ohi, mutta seuran esimerkkiä jatkoivat muut toimijat.

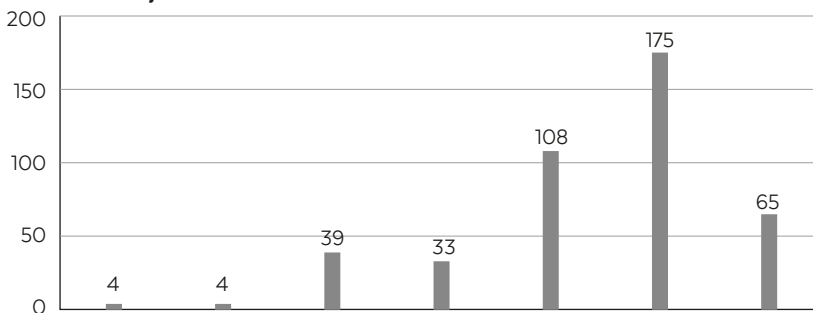
MIKÄ OLII VSKS:N KIRJASTOTOIMINNAN MERKITYS?

Aiemmin esitetty kaavio 1 vuosina 1845–1870 perustetuista uusista kirjastoista osoittaa selvästi Viipurilaisen osakunnan jäsenten ja sen lainakirjastoyhdistyksen toiminnan merkityksen 1840-luvun lopulla. Ilman osakunta-aktiivien panosta uusien kirjastojen lukumäärä olisi jäänyt melko vähäiseksi. VSKS:n toiminta kirjastojen hyväksi 1860-luvun taitteen molemmin puolin oli puolestaan osa voimakkaampaa kirjastojen perustamisaaltoa, mutta seurankin merkitys toiminnan laajenemiselle oli huomattava. Koska Suomessa perustettiin vuosina 1860–1861 yhteensä 87 uutta pitäjänkirjastoa, joista VSKS:n tuella syntyi 21, seura oli näinä vuosina mukana lähes neljäsosassa Suomen uusista pitäjänkirjastojen perustamishankkeista. Tämän ohella sen tuella laajennettiin 15 aiemmin perustetun kokoelmia.

Vaikka VSKS välitti kirjoja myös muualle maahan, valtaosa sen tukemista uusista kirjastoista sijaitsi Viipurin läänissä. Siksi VSKS:n vaikutus läänissään nousee selkeimmin esiin tarkasteltaessa kirjastokehitystä läänikohtaisesti. Mainittakoon, että Viipurin läänissä oli 1800-luvun lopussa noin 60 maalais-

	1836-1840	1841-1845	1846-1850	1851-1855	1856-1860	1861-1865	1866-1870	Yht.
Uusimaa	1	0	4	7	9	14	7	42
Turku ja Pori	0	1	6	5	16	53	13	94
Häme	1	0	1	8	10	21	8	49
Viipuri	0	1	12	2	12	21	8	56
Mikkeli	0	0	2	3	11	8	3	27
Kuopio	0	1	1	0	15	17	3	37
Vaasa	0	0	5	4	13	23	19	64
Oulu	2	1	8	4	22	18	4	59

Uudet kirjastot Suomessa viisivuotiskausittain 1846-1870

Kaavio 2. Uudet kirjastot lääneittäin 1846-1870. Lähde: Werkon (1879) ja Schadevitzin (1904) kirjastotilastot sekä Komiteanmietintö 1914, n:o 5. Komitealta, joka on asetettu selvittämään ja seikkaperäisesti valmistamaan yleisen keskuskirjaston perustamista koskevaa kysymystä. Helsinki 1914; myös I. Mäkinen 1997, 342.

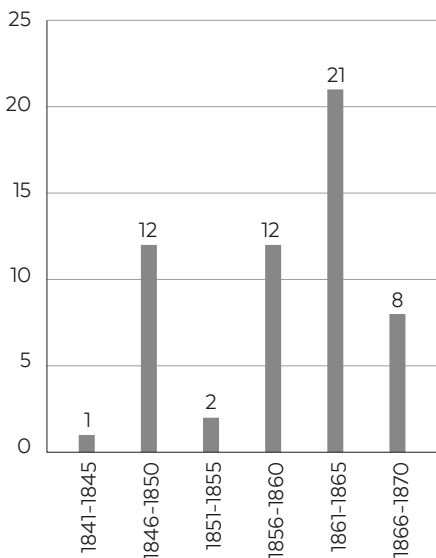
kuntaa ja kaupunkia, kun niiden määrä muissa lääneissä vaihteli Mikkelin läänin vajaasta 30:sta Turun ja Porin läänin 120:een.

Eri läänien kirjastokehitys näyttää saavuttaneen huippukohtansa eri ajanjaksoina. Jaksolla 1846-1850 (n=39) Viipurin lääni oli eturintamassa, vuosina 1851-1855 (n=33) Hämeen lääni otti johtoaseman Uudenmaan ja Turun ja Porin läänien seurattessa ja jaksolla 1856-1860 (n=108) taas uusien kirjastojen alueellinen jakauma oli varsin tasapainoinen, vaikka hienoisessa johdossa oli Oulun lääni. Arkkipiispa Bergenheimin kirjastokampanjan tulokset näkyvät hyvin ajanjakson 1861-1865 perustamisluvuissa (n=175): arkkipiispan silmien alla Turun ja Porin läänin pienissä kunnissa perustettiin kirjastoja ahkerasti. Ajanjaksolla 1866-1870 (n=65) kirjastojen perustamisaltoa alkoi asettua, kun valtaosassa pitäjistä oli jo pitäjänkirjasto. Tällä jaksolla vetovastuun otti Vaasan lääni, mutta Turun ja Porin lääni jatkoi vahvaa kirjastokehitystään edelleen. Tämän tarkastelun perusteella Viipurin lääni

ei noussut kirjastoalan voimakkaina kasvukausina 1850–1860-luvuilla kehityksen etujoukkoon, mutta ilman VSKS:n toimintaa Viipurin läänin kirjastokehitys olisi jäänyt paljon toteutunutta hitaammaksi ja heikommaksi.

Jos sen sijaan tarkastellaan pelkästään Viipurin läänin kirjastojen määrän kehitystä, VSKS:n huippukauden merkitys näkyy selvästi.

VSKS:n kirjastoja tukevan toiminnan suurin merkitys oli siinä, että seura tarjosi kirkosta ja valtiosta riippumattoman asiantuntevan tahon antamaan alan neuvontaa ja välittämään kirjoja. Se oli välttämättömän tietotaidon levittämistä, mitä mikään muu taho ei tässä vaiheessa tehnyt samassa mittakaavassa eikä yhtä systemaattisesti. Uusien kirjastojen perustamista estivät moninaiset syyt, joista tärkeimmät olivat tiedon, rahan ja toimijoiden puute. Näitä ongelmia VSKS kykeni helpottamaan: sen neuvontapalvelut olivat ilmaisia ja sen välittämät kirjakokoelmatkin edullisia.

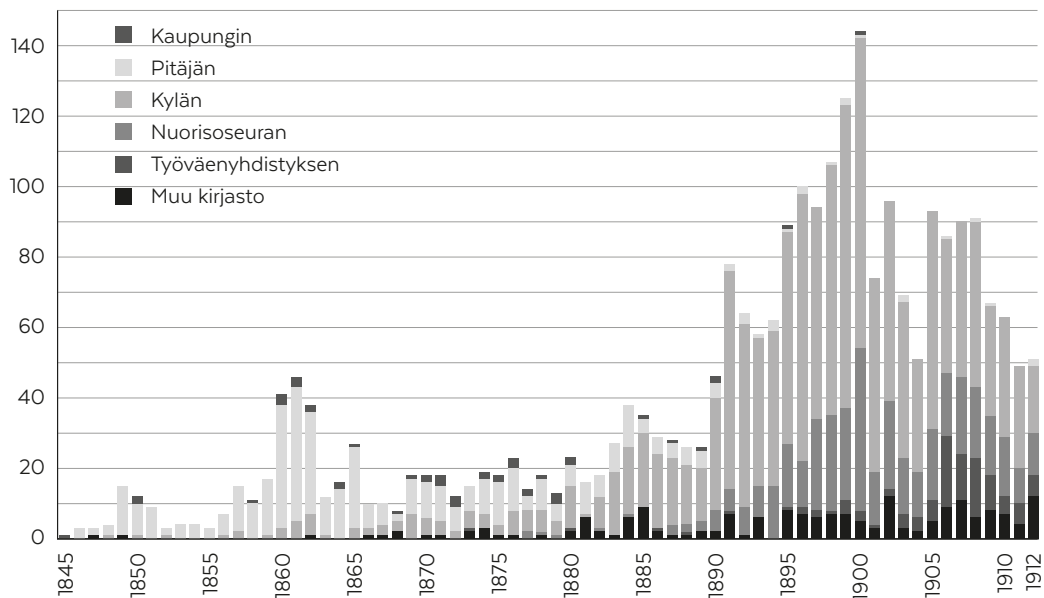
Kaavio 3. Viipurin läänin uudet kirjastot viisivuotiskausittain 1841–1870 (n=295).
Lähde: ks. kuvio 2

MITÄ VSKS:N TOIMINNAN JÄLKEEN?

VSKS:n rinnalla myös *Oulun Wiikko-Sanomat* välitti 1860-luvun vaihteessa kirjoja kirjastoille erityisesti Oulun läänissä, mutta sen toiminta jäi paljon pienimuotoisemmaksi ja lyhytaikaisemmaksi kuin Viipurissa. Viipurin ja Oulun palvelujen loputtua jotkin kustantajat ja kirjakauppiat alkoivat tarjota kirjoja kirjastoille kaupallisin ehdoin. Aiemmin mainittujen J. W. Lilljan ja Werner Söderströmin rinnalla tällaisen markkinoinnin aloitti turkulainen G. W. Wilén.

VSKS:n toiminta taas oli muistuttanut kaupallisia kirjankustantajia lähemminkin *Kirjallisen Kuukauslehden* harjoittamaa kirjavälitystä. Lehden toimitajan, ”Prohessori” Yrjö Koskisen nimi esiintyykin useaan otteeseen Werkon keräämissä kirjastojen tiedoissa.⁴⁶ Lehden vuoden 1870 sisällysluettelon lopussa oli ilmoitus ”Huomaa! Kansankirjastoita ottaa Kuukauslehden Toimitus maaseudulle hankkiaksensa ja lupaa, jos tahdotaan, valita soveliaat kirjat.”

Toisessa ilmoituksessa arvioidaan, että ”täydelliseen kansankirjastoon tarvitaan noin 250–300 markkaa; kuitenkin voidaan vähemmälläkin summalla alku panna”.⁴⁷

Kaavio 4. Suomessa vuosittain perustetut kansankirjastot 1845–1912 (n= 2618). Koottu Schadewitzin 1903 ja muualta saatujen tietojen perusteella.

Koskinen teki myös oman valikoimansa kansankirjastoihin sopivista kirjoista. Se julkaistiin *Kirjallisessa Kuukauslehden* artikkelissa ”Kansankirjastoista ja kansantajuisesta kirjallisuudesta”.⁴⁸

Aiempaa vakaammalle pohjalle tuki kirjastoille saatiin, kun Kansanvalistusseura perustettiin vuonna 1874. Tosin alkuvuosina seura ei erityisesti panostanut kansankirjastoihin, vaan keskittyi huokean ja korkeatasoisen kirjallisuuden julkaisemiseen. 1880-luvulla se alkoi jakaa sahayrittäjä E. J. Längmanin lahjoitusvaroista kirja-avustuksia kirjastoille. Vasta 1890-luvulla seuran kirjastoalan palvelut tulivat kattaviksi ja ylittivät VSKS:n 1860-luvun alussa tarjoaman tason.

1890-luvulta alkoikin uusi huikea kirjastojen perustamisaalto, joka voimistui vuosisadan viimeisinä vuosina, kuten yllä oleva kaavio havainnollistaa. Tässä vaiheessa lukumäärää lisäsivät erityisesti kansanliikkeiden ja kyläkirjastot. Tällaista aitoa ruohonjuuritason kirjastoliikettä motivoivat osaltaan kansalliseksi uhaksi koetut Venäjän pyrkimykset tiivistää luoteisen rajamaansa yhteyksiä keisarikuntaan. Ylioppilaat, myös Viipurilaisen osakunnan jäsenet tukivat venäläistämiskauden aikana innokkaasti kyläkirjastojen toimintaa.⁴⁹ Samaa ilmiötä heijasteli sekin, että kirjastoja oli vuonna 1900 eniten Viipurin läänissä, jossa Venäjän painostuskin ensimmäisenä tuntui. Läänissä sijaitsi tuolloin 340 (19 prosenttia) suuriruhtinaskunnan kaikkiaan 1800 kirjastosta.⁵⁰

Viitteet

- 1 Tämä artikkeli perustuu VSKS:n tutkimuspäivässä 5.9.2015 pidettyyn esitelmään.
- 2 Teperi 1967, 117-128.
- 3 Björkenheim 1981 (1929), 13-35.
- 4 Muista kaupungeista: Grönroos & Nyman 1996.
- 5 Tigerstedt 1940, 25, 53, 72-84, 88, 96; I. Mäkinen 1997, 136.
- 6 I. Mäkinen 1997, 173.
- 7 Varhaisista kansankirjastohankkeista: I. Mäkinen 1997; I. Mäkinen 2009 ja niissä olevia lähteitä.
- 8 Kannila 1946; Henriksson 1948.
- 9 Esim. *Borgå Tidning* 29.5.1839; C.-R. Gardberg 1937; I. Mäkinen 1997, 237-239.
- 10 *Helsingfors Tidningar* 30.11.1842; I. Mäkinen 1997, 239-247.
- 11 *Kanava* 21.6. ja 23.8.-20.9.1845; Henriksson 1946; Henriksson 1961.
- 12 Tudeer 1945; Henriksson 1946; I. Mäkinen 1997, 173-173; Hirn 2009.
- 13 Teperi 1965, 115-117; Koskivirta tässä kokoelmassa, 150.
- 14 Henriksson 1950.
- 15 August oli Fredrik Cygnaeuksen veli ja Uno Cygnaeuksen serkku.
- 16 I. Mäkinen 1991.
- 17 *Borgå Tidning* 87/7.11. ja 88/11.11.1846.
- 18 L. Kujala 1935, 35.
- 19 I. Mäkinen 1991.
- 20 Werkko 1879, 120-125.
- 21 Käännös Eija Kostiainen. *Tidskrift för Viborgska Afdelningen* 19.4.1849.
- 22 E. Kostiainen 1979, 21-22.
- 23 Henriksson 1950; E. Kostiainen 1979, 23-25
- 24 Johanneksen pitäjänkirjaston alkuperäisten kirjojen lukumäärä, 35, vastasi Laina-kirjastoyhdistyksen pitäjiin lähettämien kirjakoelmien laajuutta.
- 25 E. Kostiainen 1979, 41.
- 26 E. Kostiainen 1979, 25-28.
- 27 Kaaviossa 1 kirjastojen perustajatahoina on vain kaupunkia, pitäjiä ja kyliä, vaikka todellisuudessa perustajina oli myös erilaisia yksityisten ihmisten yhteenliittymiä, usein paikallisia kirjastoyhdistyksiä ja jopa yksittäisiä ihmisiä, useimmiten tosin jollain tapaa suhteessa seurakuntaan.
- 28 I. Mäkinen 1997, 325-330.
- 29 I. Mäkinen 2009, 136-150; Koskivirta tässä kokoelmassa, 136-152.
- 30 Hirn 1998b; Paavolainen tässä kokoelmassa, 114-115.
- 31 Teperi 1967, 13-15.
- 32 Teperi 1967, 21; E. Kostiainen 1979, 59.
- 33 VSKS:n pöytäkirja 1.11.1859: Teperi 1967, 117.
- 34 E. Kostiainen 1979, 58-59.
- 35 Teperi 1967, 117-128; E. Kostiainen 1979, 57-78.
- 36 Henriksson 1949, 30; Teperi 1967, 117.
- 37 VSKS:n pöytäkirja 5.6.1860: Teperi 1967, 118.
- 38 Toinen osa, *Oulun Wiikko-Sanomata* 3.3.1860.
- 39 Helsingissä kirvesmies saattoi kesäaikaan ansaita yli kolmekin markkaa, joka otettiin käyttöön vuonna 1863, mutta rakentaminen oli sesonkityötä. Markan vaihtokurssi oli neljä ruplaa. Vattula 1983, taulukko 13.6, s. 422.
- 40 *Sanomia Turusta* -lehden liite 12.4.1861.
- 41 Mm. *Otava* 13/22.09.1860.
- 42 *Otava* 22.9.1860.
- 43 Seuran vuoden 1861 jälkeen avustamista kirjastoista ei tiedetä paikkakuntia eikä tarkkaa lukumääräkään, mutta se tiedetään, ettei näitä ollut kovin monta. E. Kostiainen 1979, 67.
- 44 Hirn 2009, 828-829.
- 45 Henriksson 1949.
- 46 Ainakin Werkko 1879: 87, 89, 179, 195, 207.
- 47 *Kirjallinen Kuukauslehti* 8/1871: 212.
- 48 Koskinen, Yrjö, Kansankirjastoista ja kansantajuudesta kirjallisuudesta. *Kirjallinen Kuukauslehti* 12/1870, 304-312.
- 49 Teperi 1988, 177-196.

- 50** Schadewitz 1903, 23. Osuus oli läänin väestöosuutta suurempi, sillä Viipurin läänissä asui vuosisadan vaihteessa vajaat 16 prosenttia Suomenmaan suuriruhtinaskunnan väestöstä. *Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1900*, 13–14. Ylioppilaiden toiminnasta kirjastojen hyväksi venäläistämisyksinä: I. Mäkinen 2009, 214–221.

Viipuri ja sen sodat

Ernst Löffström (1865–1937): unohdettu Viipurin valtaaja

PRIMUM JA HOVIKEIKARI

Sisällissodan viimeinen suurtaistelu sekä punaisen ja valkoisen terrorin hui-pentumat mahtuivat Viipurissa muutamille neliökilometreille ja muutamiin kevätpäiviin ja -öihin. Loppurytäkkä ei sujunut millään muotoa laskelmoidusti ja ennustettavasti. Sattuma ohjasi sekä yksilöiden että massojen kohtaloita. Valtausdraaman yksi sivujuoni haarautui valkoisten voittajien mieskohtaisesta vihanpidosta.¹

Ylipäällikkö Carl Gustaf Emil Mannerheim ja Itäarmeijan komentaja Ernst Löffström olivat kollegoja ja lähes ikätovereita, mutta muuten eri muoteista valettuja. He olivat tutustuneet jo poikasina 1880-luvulla Haminan kadettikou-lussa. Löffström valmistui priimuksena ja Mannerheim sai potkut koheltamisen ja kurittomuuden vuoksi. Aikuisiän kanssakäymiseen lienee vaikuttanut Haminan muisto: toverikurin säännöstö soi Löffströmille oikeuden ja velvollisuuden piiskata pyllylle tulevaa marsalkkaa.

Pietarin sotaopistoissa he pyörivät samassa pienehkössä piirissä. Löffström saavutti upseerinarvonsa ensin, mutta Mannerheimkaan ei enää ollut surkimus vaan varteenotettava kilpailija. Ystäviä heistä ei todellakaan tullut. Löffström koki Mannerheimin uran nousevan muista kuin sotilaallisista ansioista. Rat-sastustaidot ja komea ulkonäkö painoivat valtteina hovin liepeillä. Löffström yleni itsekin hyvin ja pääsi arvostettuun henkikaartin Semjonovin rykment-tiin. Silti hänen painamattomat muistelmansa hohkaavat kateutta, kaunaa ja pahantahtoisuutta.

Viipurilaissyntyinen Löffström oli Saimaan kanavan päällikön poika ja hy-västä upseerisuvusta, mutta ei aatelinen. Esi-isien ja verkostojen puute häittäsi etenemistä aristokraattisessa keisarikunnassa. Mannerheim puolestaan oli suurta, joskin köyhtynyttä sukua. Hän sai korkeiden tuttavuuksiensa kautta avustusta tsaarittaren käsikassasta. Raha jyrkensi uran nousua. Taka-alalle jäivät ahkerammat ja lahjakkaammat suomalaiset. Heillä ei ollut varaa upeisiin univormuihin, jotka eliittiyksiköissä piti kustantaa itse.

Mannerheim esiintyi edukseen paraateissa ja kunniavartioissa, meni rikkai-siin naimisiin ja keikaroi ylimysten suosikkina. Samaan aikaan Löffström jatkoi

pedanttina lukutoukkana. Hän uurasti kirjastoissa ja kasarmeilla. Tarkka-ammunnassa hän kehittyi kilpailutasolle. Erilaisia taitoja ei punnittu tarpeeksi oikeudenmukaisissa kisoissa. Löfströmillä kävi ensimmäinen huono tuuri vuonna 1905. Hän päätyi likaisiin töihin kukistamaan Pietarin vallankumouksellisia. Mannerheim sai kunnikkaampaa kokemusta Kaukoidässä. Löfström pärjäsi katutaisteluissa ja puhdistuksessa, mutta tehtävät eivät olleet yhtä mieltäylentäviä kuin kilpailijan ratsastus halki Aasian.²

Löfström ja Mannerheim ajautuivat vihamiehiksi viimeistään maailmansodan alussa palvellessaan samalla rintamaosalla. Onni suosi Mannerheimia Hodel-virralla 15. elokuuta 1914. Ratkaisuhetkillä hän hidasteli ratsuväkineen tietymättömissä, mutta sitä ei huomannut kukaan. Löfströmin johdama jalkaväki löi itävaltalaiset yksin. Raportit kuvasivat tapahtumia väärin ja Mannerheimin osuutta ylistellen.

Myöhemmässä Opatovin taistelussa Mannerheimin suoritus oli Löfströmin mielestä sääliittävä (*ynklig*). Kentällä tapahtui ”tyypillinen teurastus, jossa osapuolet iskivät vastatusten tietämättä tarpeeksi vahvuuksista ja asemista”. Löfströmin jalkamiehet sattuivat olemaan edullisesti metsänreunassa ja tuhlivat itävaltalaiset hajalle. Onni vain ei kääntynyt. Mannerheim ei taaskaan joutunut töppäyksistään vastuuseen, päinvastoin, tuttavuuksiensa tai itsekorostuksensa vuoksi hän sai korkeimman kunniamerkin, Yrjön ristin.

Puolan rintamalla Löfström kantoi vastuuta Varsovan puolustajana, mutta tsaarinarmeija sai selkäänsä saksalaisilta ja joutui vetäytymään yhä syvemmälle. Hän sai siirron Itävalta-Unkarin vastaiselle rintamalle ja osallistui kenraali Aleksei Brusilovin suurhyökkäykseen, joka lupaavan alun jälkeen tyrehtyi verilöylyihin. Löfströmin rykmentti tuhoutui lähes jäljettömiin Stochod-virran taistelussa heinäkuussa 1916. Se oli tuskin hänen oma vikansa.

Kenraaliluutnantti Ernst Löfström vuoden 1925 tienoilla lukuisien kunniamerkkiensä kanssa.

Mannerheim pärjäsi paremmin, ei älykkyytensä ja urheutensa vuoksi vaan siksi, että sattui saamaan siirron Romanian rintamalle pois ylivertaisten saksalaisten tieltä. Armeijakunnan komentajana Mannerheim joutui lujille, mutta kurjemminkin olisi voinut käydä. Onnettaren suosikki sattui olemaan lomalla silloin kun rivimiehet ryhtyivät erottamaan ja telottamaan päällystöä.

Kenraalimajuri Löfström johti elokuussa 1917 jo divisioonaa, mutta nälkäisenä ja kurittomana siitä ei ollut mihinkään. Valta luisui räyhäävien sotamiesten neuvostoille. Koko armeijan hajotessa hän etsiytyi Suomeen ja valkoisten sota- valmistelujen ytimeen. Samankaltaisesti mutkitteli Mannerheimin sotapolku. Tsaarinarmeijan suomalaisupseereille sisällissota tuli taivaan lahjana. Koskaan ei saada tietää, missä he olisivat ratsastelleet ja patsastelleet ilman tilaisuutta kauan sitten jättämässään syntymämaassa.³

KOLOSSAALINEN PALVELUS

Mitä tärkeimmässä neuvottelussa Vaasassa 25. tammikuuta 1918 Löfström oli eri mieltä kuin Mannerheim, Hannes Ignatius ja Gösta Theslöf. Nämä tahtoivat kukistaa kaupungin venäläisvaruskunnan ylläköllä ja ottaa aloitteen koko maakunnassa. Löfström piti suojeluskuntien alivoimaa selviönä ja riskiä mielettömänä. Hän yritti lykätä aloitusta. Muut suojeluskuntia kokoavat tsaarinupseerit olivat toista mieltä. ”Kyllä on pirullista, että jos tässä maassa jotakin koetetaan aikaansaada, on aina henkilöitä, jotka viisastelemisellaan sen estävät”, Ignatius raivosi.⁴ Toiminnan miehet voittivat. Löfströmin mielipide hävisi ja vaikutti naurettavalta Pohjanmaan vaivattoman aseistariisunnan jälkeen.

Löfström kärsi sodan alusta saakka väheksynnästä ja salajuonista. Tehtävät eivät vastanneet kenraalimajurin arvoa ja vankkaa sotakokemusta. Kaikkein kavalimpana kampittajanaan hän piti päämajoitusmestari Ignatiusta. Sekin eripura oli vanhaa perua. He olivat asuneet Pietarissa naapureina ja riitaantuneet jo 1800-luvun puolella miehisestä mustasukkaisuudesta; molemmat tavoittelivat samaa naista, jonka Ignatius nappasi puolisokseen.

Löfström panetteli ammoista ja nykyistä kilpailijaansa tilaisuuden tullen, mutta päämajoitusmestarina Ignatius oli nyt Mannerheimin lähin mies ja pääsi niskan päälle. Vähemmän henkilökohtaisista syistä Löfström karsasti Gösta Theslöfiä, joka kipusi talvella 1918 yleisesikunnan päälliköksi, vaikkei aiempi ura ollut kovin loistokas. Theslöf esiintyi ”saksalaisempänä kuin saksalaiset itse” ja yritti unohtaa käyneensä omat sotakoulunsa Venäjällä ja Suomessa opettaneensa venäjää lyseossa. Jääkäreiden käsitys korkeiden tsaarinupseerien keskinäisistä sympatioista ei missään nimessä pätenyt yleistyksenä.

Valkoisella armeijalla ei sentään ollut varaa jättää käyttämättä kenraalimaju-

ri Löffströmin tasoista ammattilaista. Hän sai komentaakseen Savossa muodostuvat joukot. Miksi juuri tänne, hän ajatteli ja oli kieltäytyä huonon suomensa vuoksi. Miesaines oli täysin kouluttamatonta, eikä päämajasta liennyt muita varustetoimituksia kuin yksi kenttäkeittiö. Silti Löffström onnistui 21. helmikuuta kukistamaan Varkauden punaisen saarekkeen.

Tärkeä menestys varmistui Savon radan ja valkoisten selustan, mutta Löffström ei saanut mitään laakereita. Kuinka ollakaan, Vaasan senaatti kiitti valtauksesta Mannerheimia. Vihamies Ignatius mainitsi myöhemmin, että Varkaudessa Löffström tahtoi teloittaa joka kolmannen vangin, minkä everstiluutnantti Carl Vilhelm Malm esti. Varkaus puhdisstui joka tapauksessa suhteellisesti verisemmin kuin yksikään toinen paikkakunta.

Savon rintaman komentajana Löffströmin menestys jatkui maaliskuussa melko vaatimattomana. Hän saavutti paikallisia pikkuvoittoja, mutta ei tehnyt strategisia aloitteita. Enimmäkseen hän pysytteli puolustuskannalla valittaen materiaali- ja miespulaa, aiheestakin. Yhteistyö suomenkielisten suojeluskuntalaisten ja jääkärien kanssa sujui odotetun hankalasti.⁵

Tampereen kukistuttua 6. huhtikuuta Mannerheimin päämaja käänsi katseensa itään. Kannaksella valkoiset olivat kolme kuukautta sinnitelleet vähillä mies- ja materiaalivahvistuksilla. Nyt prioriteetit vaihtuivat. Kansanvaltuuskunta oli saksalaisten tieltä paennut Viipuriin. Sodan loppunäytöksen paikka oli selvillä. Kannakselle keskittyvän valkoisten Itäarmeijan mielissä takoi iskulause: viimeinkin on Viipurin vuoro!

Itäarmeija oli mieslukuisa ja kohtalaisesti koulutettu ja varustettu. Uupuneiden ja demoralisoituneiden punikkien lyömisestä tuskin oli epäilystä. Viipurin valtaajaa ja kuoliniskun antajaa odotti silti kuolematon kunnia. Kenelle se kuului?

Nuori jääkäriupseeri Aarne Sihvo oli noussut Karjalan rintaman päälliköksi helmikuussa omavaltaisesti. Karjalaislähtöisenä, suomenkielisenä ja ylipäättään karismaattisena hahmona hän hyödynsi kansansuosiotaan. Päämaja tarjosi Karjalaan ruotsinkielistä tsaarinarmeijan everstiä Herman Wärnhjelmiä, mutta hän ei kelvannut. Suojeluskuntalaisten uhkailun ja agitaation takia Sihvo oli pakko valita. Näin siitäkin huolimatta että kilpailijat pitivät häntä röyhkeänä kakarana, jonka preussilainen jääkärikoulutus oli lopullisesti pilannut.⁶

Aarne Sihvo aloitti tehtävänsä kapteenin arvoisena ja muodolliselta koulutukseltaan pelkkänä poikasena. Rintaman johdossa hän pärjäsi hyvin eritoten Vuoksen sillanpään ja Ahvolan polttopisteen puolustajana. Punaisten maakunnallinen ylivoima ei riittänyt rintaman puhkaisemiseen eikä taivuttamiseenkaan. Sihvon maine nousi kohisten ansioista ja propagandasta. Itä-Suomessa hänestä korottui heimopäällikkö. Kieliseikan ja iän puolesta hän oli Mannerheimia sytyttävämpi sankari. Sihvo oli maanlaajuisestikin varteenotettava kil-

pailija, koska hänessä kirkastui jääkäreiden rooli ryssänupseereihin nähden. Psykologisesti ajatellen Viipurin vapauttaminen oli Sihvon heiniä: palkinto alivoimaisena sinnittelyn kuukausista ja suosionosoitus Karjalan kansalle.

Sihvo ei päässyt valtausarmeijan keulakuvaksi. Hän jäi sivummalle sillä muodollisella perusteella, ettei alle 30-vuotiaana olisi selvinnyt kokonaisen armeijan suunnittelu- ja esikuntatöistä. Mannerheimin ja Sihvon muistelmissa käänne selitetään järkeväksi ja sopuisaksi, mikä ei vastaa aikalaistunnelmia.

Vastoin syvien rivien ääntä ja odotuksia Itäarmeijan komentajaksi nousi kenraalimajuri Ernst Löfström. Nimeä ei moni ollut Kannaksella kuullut – sikälikään, että hän rintamantakaisten omaisten suojelemiseksi käytti äitinsä sukunimeä Toll. Löfström oli kaukana heimopäällikön muotista: ruotsinkielinen 52-vuotias tsaarinarmeijan veteraani.

Miksi Mannerheim valitsi Itäarmeijan komentajaksi vanhan vihamiehensä, josta muut upseerit ja rivimiehet eivät pitäneet?

Everstiksi pikaylennetty Sihvo piti ohittaa jollakulla, eikä kenraalitasolla ollut kovin monia vaihtoehtoja. Löfström oli turvallinen Viipurin valtaaja sikäli, että suomea osaamattomana ja muutenkin etäisenä hahmona hänestä ei voinut sukeutua äkisti kansallissankaria ainakaan siinä merkityksessä kuin Sihvosta. Mahdollista on sekin, että Mannerheim ihmistuntemuksellaan käsitti, etteivät Löfström ja Sihvo missään olosuhteissa löydä toisiaan liittolaisina häntä itseään vastaan.

Löfström sai suuresta tehtävästään tiedon Pieksämäen asemalla. Hän odotti aamuyöllä ylipäällikön junaa, joka saapui monta tuntia myöhässä. Mannerheim oli pahantuulinen ja ilmaisi vielä tyytymättömyyttä Savon rintaman tapauksista, mutta se ei vaikuttanut enää nimitykseen. Löfström saisi vallata Viipurin.

Mannerheim ja Löfström eivät lähentyneet valinnan varmistuttuakaan. Keskustelu sujui yhtä töykeästi kuin ennenkin. Löfström kanteli Ignatiuksen juonittelusta. ”En minä ole mikään lapsi”, Mannerheim keskeytti. Kannaksen suurhyökkäyksen kaava oli jo selvillä: Pietarin päärata poikki ja sitten Viipurin kimppuun, punaisten päävoimien murskaaminen mielellään jo ennen linnoitusvyöhykettä kaupungin edustalla. Mannerheim kysyi, mitä aiot tehdä läpimurron jälkeen. Olipa typerä kysymys, Löfström ajatteli ja vastasi vähän omituisesti: en minä sitä voi etukäteen päättää.

Kun Mannerheim ja Löfström nauttivat päivällistä Mikkelin Seurahuoneen salissa, maailmansodan voittojen ja tappioiden muistelu päättyi seurueen kiussaantuneeseen köhähähtelyyn. Sanaharkka syntyi akuutimmasta kysymyksestä. Löfström ei tuntenut ylipäällikkönsä mielenliikkeitä tai ärsytti tahallaan. Missä liemessä nyt olisimme ilman saksalaisten apua, Löfström päivitteli. Mannerheim kimpaantui, koska oli raskain uhrein kiirehtinyt Tampereelle

Valkoisten joukkoja valmistautumassa Viipurin valtauksen Kiviniemessä huhtikuussa 1918.

juuri tätä vaikutelmaa kumotakse ja suomalaisten kunniaa kirkastaakseen.⁷

Muodollinen sopu oli pakko saada aikaan. Suopeudenosoituksena Mannerheim myönsi Löfströmille 2. luokan vapaudenristin Varkauden valloituksesta, vaikka siitä oli vierähtänyt jo puolitoista tapahtumarikasta kuukautta.

Vaarallisin kiukku ei poltellut päämajassa vaan Karjalan rintamalla. Miksi taivaan tähden Löfström eikä maakunnan oma poika Sihvo! Suomenkieliset olivat näyttäneet voimansa helmikuussa eversti Herman Wärnhjelmin syrjäyttämässä. Nyt tekeillä oli kapinaliike Löfströmiä, vielä vastenmielisempää ryssänupseeria vastaan. Protestit kantautuivat Vaasan senaattiin. Pääministeri P. E. Svinhufvud lähetti Mannerheimille kirjeen, jossa tähdensi johtajakysymyksen poliittisia ja psykologisia ulottuvuuksia. Senaatin näkemyksen mukaan Ernst Löfström oli joukkojen keskuudessa ”ei-toivottu persoona”, joka piti korvata Sihvolla.

Kansansuosio oli kuitenkin valintaperusteena toisarvoistunut huhtikuuhun 1918 tultaessa. Valkoisten ei tarvinnut punikkien tavoin huutoäänestä päälliköistään. Kasassa oli oikea armeija, joka tottelisi sitä, jota sen totella käskettiin. Sihvokin alistui asemaansa. Mannerheim ei taipunut senaatin edessä eikä ottanut määräyksiä siviileiltä. Ylipäällikkönä hän varjeli auktoriteettiaan. Kun senaattorit Svinhufvud, Heikki Renvall ja Aleksander Frey saapuivat 15. huhtikuuta Mikkelin päämajaan, Mannerheimilla oli kilpenään Sihvon us-

kollisuudenvakuutus. Se riitti. Löffströmin valinta oli tapahtunut tosiasia eikä muuttunut miksikään. Itäarmeijan esikuntapäälliköksi tuli riikinruotsalainen Axel Rappe. Sotatieteellisten opintojensa vuoksi häntä kehuttiin valkoisten ”parhaaksi pääksi”, vaikka karaktäärissä piili tiettyjä heikkouksia.

Mannerheim vastasi ylipäällikkönä Viipurin suurhyökkäyksestä niin kuin koko sodasta. Itäarmeijan komentajalle kimalsi silti glooriaa. Mannerheim sanoi 1930-luvun julkaisemattomassa haastattelussa, että katsoi tehneensä Löffströmille ”kolossaalisen palveluksen”.

Sihvo ei ollut ainoa karjalainen, joka menetti Viipurin valtaajan kunnian. Entisen Karjalan Armeijakunnan ydin jäi toistaiseksi paikalleen Ahvolaan, eivätkä Raudunkaan voittajat päässeet rynkyttämään Viipurin portteja ensimmäisinä. Kärjessä kulkisivat uudet vahvistukset. Tehtävänjako kuulosti kummalliselta sikälikin, ettei se hyödyntänyt Sihvon alaisuudessa taistelleiden viipurilaisten kaupunkituntemusta.

Sihvo ei kiukutellut Mannerheimille, mutta sitä enemmän Löffströmille. Vanha tsaarinupseeri oudoksui ensi tapaamisesta saakka heimopäällikköä, joka ”esiintyi kuin talonpoika” ja käytti epäkohteliasta kieltä. Sihvo pyysi anteeksi yhtä loukkausta, mutta jatkoi siihen malliin, että Löffströmin huomautteli ”pik-kumaisesta ja lapsellisesta käytöksestä”.

Ainut kysymysmerkki nousi Venäjää tai maailmansotaa kenties järisyttävistä ulkopoliittisista yllätyksistä. Viipurin kukistumista ei epäillyt kukaan. Voitto itseksenkkin hajoavia punakaarteja vastaan oli varma. Löffström ei silti kiitellyt ylipäällikköä ”kolossaalisesta palveluksesta”. Hän vaikutti epävarmalta ja jahkailevaiselta, Mannerheim mietti, melkein kuin sodan aattona, jolloin lopputulos oli oikeasti korkeimman kädessä.⁸

KOLOSSAALINEN KURIRIKKOMUS

Itäarmeijan suurhyökkäys Kannaksella käynnistyi 20. huhtikuuta. Kaikki sujui suunnitelman mukaan ja joutuisamminkin. Päärata katkesi parin päivän kuluttua. Punaiset romahtivat kautta linjan. Pian oli Viipuri saarroksissa. Turha hätiköinti maksoi valkoisille melkoisesti kaatuneita kaupungin edustalla. Maanalainen suojeluskunta nousi vastarintaan vähän etuajassa ja joutui antautumaan. Kokokuvaa nämä seikat eivät muuttaneet. Sota oli loppumaisillaan. Jännitystä liittyi toki esimerkiksi lopputilityksen luonteeseen. Punainen terrori roihusi Viipurissa. Kosto kyllä kourisi pikimmiten. Valtauksen aattona Löffström julkisti Itäarmeijan päiväkäskyssä, että ase kädessä tavatut tai vastaan hangoittelevat venäläiset sai ampua yksintein. He olivat ”lain ulkopuolella” ja vapaata riistaa pikakostolle.⁹

Löfström siirsi 27. huhtikuuta Itäarmeijan esikunnan Antreasta Taliin kymmenen kilometrin päähän kaupungista. Sieltä näki ja kuuli kaiken tarpeellisen, ja yhteydet hyökkäyskiiloihin varmistuivat. Mutta ratkaisu oli omavaltainen. Itäarmeijan komentajalla ei ollut oikeutta muuttaa ilman lupaa. Välimatka venähti Mikkelin päämajaan. Mannerheim kiiruhti Antreaan, muttei saanut kiinni Taliin ehtinyttä esikuntaa. Hän tuhtui periaatekysymyksestä: kenraalimajuri, joka on työskennellyt vuosikymmeniä samassa armeijassa kuin minä, ei tiedä, että esikunta siirtyy vain ylipäällikön käskystä!

Löfströmin mielestä haukku ryöppysi hermoilusta ja arvostelukyvyyttömyydestä. Mannerheimilla ei ollut mitään työtä Viipurin piirityksessä. Hän yritti tehdä itsensä tärkeäksi ja häiritsi niitä upseereja, jotka valvoivat karttojen ääressä. Mannerheim lähti Antreasta jälleen Mikkeliin toimittamaan jotain ja vakuutti palaavansa Viipuria kukistamaan. Herra varjele, kunpa hän myöhästyisi, Löfström toivoi.

Alaisista koitui Löfströmille pahempia ikävyyksiä. Hän oli muuttanut käsitystään ruotsalaisesta esikuntapäälliköstään Axel Rappesta: ”Taitava miekkonen, mutta täysi alkoholisti”. Voitonvarmuuden rentouttama Rappe joi Viipurin edustalla häpeilemättä. Sotakorkeakoulun tiedoista täysi ”paras pää” ei pysynyt selvänä yhtään piiritys- ja valtauspäivää.

Loppurynnäkkö yöllä 29. huhtikuuta ei kärsinyt Rappen tilasta, koska punaiset olivat jo viimeisen taistonsa taistelleet. Valkoiset juoksivat kantakaupunkiin läpi tyhjentyneiden linjojen. Punaiset yrittivät paeta länteen kohti Haminaa, mutta tuhoutuivat Merijoen pelloille Naulasaaren tienristeyksen tienoolle. Läpimurtoyrietyksen torjuivat Aarne Sihvon joukot, jotka jäivät syrjään varsinaisesta valtauksesta.

Löfströmin muistiinpanoissa ja päiväkirjoissa kriittisimmät hetket kuvataan eri tavalla kuin painetuissa sotahistorioissa. Kumma kyllä, Itäarmeijan komentaja nukkui yönsä ja heräsi Talissa 29. huhtikuuta kello 7.20 kuin mihin tahansa työpäivään. Suunnilleen yhtäaikaisesti tulivat tiedot Naulasaaren läpimurtoyrietyksen torjumisesta ja kantakaupungin kukistamisesta. Hurraa! Kiitos ja kunnia! Itäarmeijan komentamiseen ei nyt tarvittu muita sanoja.

Löfström lähetti muutaman sähkeen. Sitten hän matkasi aamuhumalaisen esikuntapäällikkönsä Rappen ja muutaman luottoupseerin kanssa kaupunkiin automobiililla. Se juuttui liejuun ja tarvitsi neljän hevosen ja 20 miehen kiskonta-apua. Viivästysten jälkeen seurue oli Viipurissa. Löfström etsi hotelli Kareliasta turhaan kenraalimajuri K. F. Wilkmania, jonka hyökkäyskiila oli kaupungin ottanut. Upseerit kuljeskelivat missä lie. Siviilit kiiruhtivat Löfströmin luokse sitä innokkaammin. Löfström tapasi vanhan ystävättärensä Agnes Lucanderin ja sai kolme suukkoa.¹⁰

Samoilla hetkillä valkoiset toimeenpanivat vallien välissä Suomen historian suurimman joukkoteloituksen. Surmansa sai yli 200 venäläistä, monet erehdyksessä. Valloittajat olivat paljolti pohjalaisia ja kainuulaisia, jotka eivät ymmärtäneet vanhan kaupungin sykkettä. Heitä kuitenkin johtivat jääkäriupseerit ja riikinruotsalainen majuri Martin Ekström, joiden päätökset eivät voineet olla satunnaisia. Ennätysteloituksen todennäköisesti siunasi kenraalimajuri Wilkman, joka muutaman päivän kuluttua kommentoi sähköitse päämajaan: ”Ainahan kun suuria töitä tehdään, pikku vahinkoja sattuu”.¹¹

Pikku vahingon tapahtumisen aikoihin Löfströmille järjestyi ateria Seurahuoneella. Pidemmät juhlat eivät käyneet päinsä. Itäarmeijan esikunta oli vielä Talissa ja komentajan piti palata sinne. Löfström ja sammunut Axel Rappe olivat perillä kello 22–23:n maissa.

Rappe elpyi aamulla ja jatkoi putkeaan. Hän haastoi riitaa ylempien ja verstaisten kanssa. Aarne Sihvolle hän solkkasi, että hittoako siellä lännessä kuhnailitte, kun me valloitimme kaupunkia. Julkisuuteen levisi Rappen ”päissään ja harhaisena” lähettämä sähkösanoma, jossa hän kerskaili suunnitelleensa ja johtaneensa valtausoperaation. Tieto kävi täydestä Ruotsin lehdistössä, joka tahtoi uskoa oman pojan panokseen. Tosiasiassa Rappe ei pystynyt edes allekirjoittamaan raportteja sotatoimista. Löfström kiitti taivasta siitä, että sodankäynti oli jotenkin sujunut moisen oikean käden kanssa. Varamies kapteeni Hällén vajosi melkein samaan kuntoon. Löfström pysytteli selvänä ja sydämistyi alaisiinsa, muttei pystynyt heitä ojentamaan. Alkoholi laski ihmishengen arvoa, joka ei korkealla kieppunut muutenkaan. Valkoisten keskinäisen veljeyden säilyminen tuhansien asemiesten viinanhuuruissa olisi edellyttänyt historian äärimmäistä poikkeustapausta ja ihmettä. Sitä ihmettä ei tapahtunut, niin kuin Toivo Kuulankin kohtalosta tiedetään.

Ernst Löfströmiä ei masentanut ennätysteloitus, mutta muista syistä hän putosi suurtaistelun häviäjien joukkoon. Seurahuone oli vapunpäiväksi siivottu Kuulan kuolemaksi koituneista edellisillan tulimmaisista juomingeista. Nyt oli paljon hienomman juhlan vuoro. Sali täyttyi upseereista, Viipurin silmätekeivistä ja muista kutsuvieraista. Löfström myöhästyi vähän ja etsi tungoksessa paikkaansa arvokkaimmasta pöydästä. Varmaankin Itäarmeijan komentaja oli plaseerattu ylipäällikön oikealle puolelle. Ei, siinä istui iäkäs kenraali August Langhoff. Löfström puskeutui vasemmalle, mutta sitä paikkaa varasi piispa Colliander. Seuraavina istui vähän pienempiä herroja. Löfströmille heltisi vasta viides tuoli ylipäällikön vasemmalta puolelta.

Tarjoilu alkoi valkoviinillä ja jatkui samppanjalla – Viipurin parhaat ravintolat todella osasivat kätkeä kalleutensa tai hankkia niitä mahdottomina aikoina mahdottomista paikoista.

Tilaisuus ei luontunut pitkiin puheisiin. Mannerheim kiitti viipurilaisia muutamalla lauseella punavallan ikeen kestämisestä ja sitten taistelun voittajia, erityisesti jääkäreitä. Löfström odotti nimensä mainitsemista ja jatkoa, joita ei tullut. Vaatiko etiketti Itäarmeijan komentajan vastausta? Kukaan ei tuntunut sitä kaipaavan.

Ylipäällikkö ei millään lailla ilmaissut toivovansa Itäarmeijan komentajan vastausta, mutta kahvivaiheessa Löfström kilisti lasia. Hänen puheensa ei ollut pitkä eikä itsekkeskeinen. Se loppui ”yhdeksänkertaiseen suomalaiseen hurraahan” lähimmille alaisille. Sali raikui toistoista vähän vaivautuneesti. Löfström tyhjensi lasinsa ja asetti sen pöydälle. Ja käveli ulos, kauas pois juhlahumusta, rautatieasemalle omaan vaunuunsa.

Mannerheim kai yrmisteli ja puisteli päätään, muttei sanonut mitään. Eleistä lähti kiertämään railakkaampi juttu. Löfström oli käyttäytynyt julkeasti ylipäällikköä kohtaan ja skoolattaessa pirstonut maljansa. Tämä sapetti Löfströmiä, joka ei ollut eläessään särkenyt lasin lasia tahallaan eikä vahingossa.

Kai Donnerin 1930-luvulla tekemät julkaisemattomat haastattelut osoittavat, että Mannerheim koki alaisensa esille kohottautumisen kolossaalisena kurinrikkomisena (*kolossalt disciplinsbrott*). Puhe huipensi operaatiossa osoitetun omavaltaisuuden. Löfströmin olisi pitänyt käsittää etiketti tsaarinarmeijan perinteestä, Mannerheim sanoi, huuma vei arvostelukyvyn. Toisaalta kyse oli siitä, että Löfström oli tehnyt tehtävänsä ja sai mennä. Sihvon korvikkeella ei ollut enää mitään käyttöä valkoisen Suomen uusissa asetelmissä, joissa Mannerheiminkin oli pian väistyttävä taemmas.¹²

VÄÄRIN VALLATTU VIIPURI

Kävellessään ulos Seurahuoneelta illalla 1. toukokuuta Löfström käveli ulos myös Suomen kansallisesta historiankirjoituksesta. Mannerheim ei antanut anteeksi tsaarinarmeijan kaunoja, ”kolossaalista kurinrikkomista” ja etikettikiukuttelua. Löfströmin vanha ”ystävä” Hannes Ignatius veteli naruista nöyryyttävissä järjestyksissä. Kaupunki tyhjjeni Itäarmeijasta, jota Löfström ei saanut seurata. Mannerheimista ja Sihvosta tuli kansallissankareita, Wilkmanista sotaväen päällikkö, Löfströmistä linnoituskomendantti eli ei mikään. Hän yleni kenraaliluutnantiksi, mutta jäi vaille 1. luokan Vapaudenristiä, jonka sotilasarvoltaan alemmatkin saivat.

Kun Viipurissa vieraili saksalaisdivisioonan komentaja Rüdiger von der Goltz, Löfström hoiti pikkutarkasti kohteliaisuudet. Vieras ei vastannut niihin vaan juhla-aterian nautittuaan häipyi kaupungista jättämättä edes käyntikorttiaan. Löfström uskoi, että Mannerheim ja Ignatius olivat suunnitelleet tämänkin loukkauksen.

Lapsia Viipurin valtauksessa pahoin tuhoutuneen Kolikkoinmäen kaupunginosan rauniolla.

Kaiken pahan alun, Mannerheimin, itsekorostuksesta ja turhamaisuudesta kertyi Löffströmin mielestä tyyperryttäviä esimerkkejä. Kokenut 50-vuotias kenraali ja aatelismies huumaantui nyt rahvaan palvonnasta, vaikkei edes ymmärtänyt sitä suomen kielellä. Hänestä tuli narri, Löffström ajatteli. Suomi kouristeli nälänhädässä, kuljetuskalusto ei riittänyt elintarvikkeiden, kotiutettavien joukkojen saati punavankien käsittelyyn, mutta silti kaikkialta piti koota rekvisiittaa Helsingin suureen voitonparaatiin 16. toukokuuta 1918. Kansa nääntyköön, mutta Mannerheimia pitää juhlia! Aivan sama miten käy, kunhan jää huikaiseva vaikutelma hänen triumfistaan! Se ei ollut ainoastaan naurettavaa, kommentoi Löffström itsekseen, vaan myös rikollista.¹³

Löffströmin kohtelua sanottaisiin nykyisin työpaikkakiusaamiseksi. Hän koki, ettei häntä huolitettu ja hyväksytty minnekään. Syrjitty Viipurin valloittaja näki melkein nälkää syksyllä 1918 ja oli joutua perheineen kadulle asunnostaan. Uran pituus ei lainkaan auttanut työnhaussa. Nyt nousivat Saksassa aliupseereina palvelleet poikaset majureiksi ja eversteiksi! Löffström vihasi Mannerheimia raha-asiankin vuoksi. Mannerheim joutui poliittisesti sivuraiteelle ja menetti valtansa, mutta sai kansalaiskeräyksestä miljoonia markkoja, jotka takasivat riippumattomuuden loppuelämäksi.

Viipurin valtaukselle koitti vuosipäivä toisensa jälkeen. Löffström kirjoitti omista ansioistaan kuivakan teoksen *Ledningen av Östarméens operationer i Karelen 1918*. Hän tahtoi rehabilitoida itsensä Viipurin valtaajana, mutta törmäsi vastarintaan. Sotahistorioitsija ja Sotakorkeakoulun opettaja J. O. Hannula huomasi heti perään tarpeelliseksi kirjoittaa julkaisun *Itäarmeijan operaatioi-*

den suunnittelu ja johto v. 1918, jossa näkökulma oli nimien yhdenmukaisuudesta huolimatta aivan toinen, Mannerheimia kunnioittava.

Johtiko Itäarmeijaa tosiasiallisesti Löfström vai pysyivätkö langat ylipäällikkö Mannerheimin käsissä? Löfström löysi ymmärtäjiä nuoremasta polvesta, joka katsoi Mannerheimin jalustan liian korkeaksi. Väittely levisi ammattikirjallisuuden ulkopuolelle ja sapetti Mannerheimia. Yksityiskirjeessä hän ihmetteli, miksi sanomalehdet ”antavat nuorten, jotka vuonna 1918 kuolasivat ja kastelivat housujaan ja tekevät sen asiankäsittelytyylistään päätellen kaiketi vieläkin, laatia tuollaisia sotilaallista asiantuntemusta vaativia kirjoituksia!” Mannerheim jätti tästä pahastuneena väliin tammisunnuntain kunniaksi järjestetyt jokavuotiset upseeripäivälliset. Hänen oli vaikea ymmärtää myös ”vanhojen miesten alentuvan kiivaasti hyökkäämään vuoden 1918 aseveljien kimppuun saadakseen arvostelukyvyttömältä yleisöltä enemmän tai vähemmän ansaitsemattoman sulan hattuunsa”.

Viipurin taistelun kertauksen alarintamalla kävivät toistensa kimppuun Löfström ja Aarne Sihvo. Löfström arvosteli kirjoituksissaan Aarne Sihvoa verkkaisesta liikkeellelähdestä, mistä jo Axel Rappe oli jankannut päissään vappuriehassa. Aarne Sihvo ei tietenkään niellyt nahjuksen leimaa. Hän syytti viiveestä Löfströmiä, joka 27. huhtikuuta oli kieltänyt lännestä ”törmäämisen” hokemalla: ”Ni få inte forcera. Kom ihåg! Ni få inte forcera!” Löfström puolestaan muisti sanoneensa: ”Ni måste forcera”. Rappe piti puolensa kirjoitellen artikkeleita lehtiin sekä kokoelma- ja yleisteoksiin ja esiintyi strategina ja esikunnan työmyyränä.

Yksi riita koski ylipäällikkö Mannerheimin piiritysrenkaalla käynnin ja Antrean kautta poistumisen ajoitusta 26. huhtikuuta 1918 paikkeilla. Päivämäärän ja tuntienkin tärkeys johtui siitä, että lennätin- ja telefontyhteydet eivät kunolla toimineet päämajasta Viipurin edustalle. Mikäli paikkansa piti muistikuva, jota Löfström todisteli 1930-luvulla arkistojen junanlähetylistoista, Mannerheim häipyi liian aikaisin ja palasi liian myöhään voidakseen johtaa tai edes valvoa Viipurin kukistamista.

Löfström oli varmaan oikeassa siinä, että operaatio luiskahti Mannerheimin ulottumattomiin 27.–29. huhtikuuta. Se ei haitannut mitään, onnettomat punikit olisivat epäilemättä antautuneet jopa Rappen örinöiden mukaisesti. Tahtomattaan Löfström teki Mannerheimille palveluksen historiantutkimuksen tuomion edessä. Koska Mannerheim ei käytännössä johtanut valtausta, ei hän voinut vaikuttaa myöskään terrorin ensimmäiseen aaltoon ja yli 200 viattoman venäläisen ennätysteloitukseen.

Taistelu jälkimaineesta oli toivottoman epätasaista. Suuri yleisö muisti vapausodasta Mannerheimin ja karjalaiset Sihvon. Niin olisi vastaisuudessakin. Ernst

Löfström painui unhoon ja korkeintaan pahalla muistetuksi.¹⁴ Muistelmiinsa, joita ei tietenkään painettu, hän vuodatti punaleskien ja -orpojen tasoista katkeruutta. Viipurin valloitus vimmastutti, vihloi ja kalvoi häntä kai hautaan saakka.¹⁵

Viitteet

- 1 Viipurin valtauksen tapahtumat on kuvattu tarkasti: Keskisarja 2013.
- 2 KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot.
- 3 KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot. Urista tsaarinarmeijassa: Harjula 2014, 71, 96, 98, 102–103, 115, 130, 139, 159, 208, 226, 257, 261, 269–270, 273–277, 289, 299, 308, 315–317, 326, 346, 418, 454, 464–465, 473.
- 4 Ignatiuksesta: Matti Lappalainen 2005, 277, 297.
- 5 KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot.
- 6 Komentajavaihdoksesta: Saarikoski 1998, 65–67; Lackman 2000, 596; KA: Päämaja 1918, kansio 17, Wärrnhjelmin kirje Mannerheimille 16.2.1918.
- 7 KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot.
- 8 KA: Kai Donnerin kokoelma, kansio H3, Donnerin 1930-luvulla tekemät Mannerheim-haastattelut; KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot.
- 9 Keskisarja 2013, *passim*.
- 10 KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot.
- 11 KA: Siviilitoimituskunnan akti K.D. 113/58 1918; KA: Päämaja, kansio 16; Vapaussodan arkiston sähkökokoelma, kansio 595; Ryhmä Wilkmanin esikunta, kansiot 2 ja 5; M. Tikka 2004 257–267; Westerlund 2004b, *passim*.
- 12 KA: Kai Donnerin kokoelma, kansio H3, Donnerin 1930-luvulla tekemät Mannerheim-haastattelut; KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot.
- 13 KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot.
- 14 Vaikka Löfström oli pettynyt kohteluunsa ja joutui kiistelemään jatkuvasti ansioistaan Viipurin valtaussuunnitelman laatijana, hänen upseerinuransa oli 1920-luvun mittakaavassakin varsin merkittävä. Jalkaväen tarkastajana (alun perin nimekkeenä oli Suomen armeijan tarkastava kenraali) hän osallistui itsenäisyyden alkuaikoina moniin komiteoihin, joissa suunniteltiin uuden valtion asevoimien varustamista ja aseistusta. Samoin hän sai laatiakseen Suomen armeijan ensimmäisen ampu-maohjesäännön. Löfström ylennettiin vuonna 1927 jalkaväenkenraaliksi, joka oli korkein Suomessa rauhanaikana saavutettava sotilasarvo. Hän osallistui vuosina 1927–1928 myös puolustusneuvoston toimintaan. Hän erosi 63-vuotiaana vakinaisesta palveluksesta ja siirtyi eläkkeelle kirjoittamaan muistelmiaan. Löfström kuoli 71-vuotiaana vuonna 1937. Marjomaa 2005. (toim. huom.)
- 15 KA: Ernst Löfströmin kokoelma, kansiot 1, 4 ja 7, Löfströmin päiväkirjat, muistelmakäsikirjoitukset ja muistiinpanot; Keskisarja 2013, 355–372.

Viipuri ja sen linnoitukset puolustuksen symboleina

Torkkeli Knuutinpoika perusti Viipurin linnan pienelle luodolle vanhalle kaupapaikalle niin kutsutun kolmannen ristiretken tuloksena vuonna 1293. Linnan perustaminen karjalaisten pitkään asuttamalle alueelle oli suuri saavutus Ruotsille (svealaisille): se merkitsi vallan paalutusta itään päin. Rajat vahvisti vuonna 1323 solmittu Pähkinäsaaren rauha. Viipurin linnan symboliarvo kasvoi vähitellen vuosisatojen aikana. Linna pysyi ruotsalaisten ja suomalaisten hallussa valloittamattomana 417 vuotta: vasta kesäkuussa 1710 Venäjän Pietari I:n joukot onnistuivat – ja silloinkin vasta toisella yrittämällä – valloittamaan pahasti raunioituneen linnan ja kaupungin.

ENSIMMÄINEN VIIPURIN MENETYS¹

Täyssinän rauhassa 1595 Viipuri oli edelleen jäänyt rajalinnoitukseksi, jota se oli ollut perustamisajastaan lähtien. Vasta Stolbovan rauha 1617 siirsi rajan kauaksi Neva-joen taakse, kaakkoon ja itään Inkerinmaalle. Näin toteutui Nevan rannalla 1240-luvulla ristiretkeilleen Suomen piispa Tuomaan² toive lännen valtapiirin työntämisestä Karjalankannaksen taakse. Enää Viipurikaan ei ollut rajan pinnassa. Melkein sata vuotta Karjalan linnoitus sai olla jotenkin rauhassa, kunnes vuonna 1700 syttynyt suuri Pohjan sota toi rintaman lähelle linnaa ja kaupunkia.

Venäläisten määrällisestä ylivoimasta huolimatta Inkerinmaalla ja Karjalankannaksella ei 1700-luvun alkuvuosina käyty mitään salamasotaa: sodan syttymisestä Viipurin valtauksen kului jokseenkin tasan vuosikymmen. Sitkeästi puolustaen ja vain askel askeleelta Suomen armeija joutui luopumaan Nevan puolustuslinjasta ensin menetettyään Ruotsin rajalinnat Pähkinälinnan ja Nevanlinnan eli Nyenskanssin. Sotaa käytiin sekä maalla että vesillä, niin Suomenlahdella kuin Laatokallakin. Ruotsin nuori kuningas Kaarle XII piti kuitenkin sotatoimiensa painopisteen Keski-Euroopan rintamalla eikä – kumma kyllä – valinnut edes idän sotaretken kohteeksi tsaari Pietarin nimeä kantavaa kaupunkia, jonka voittoa Pietari I oli perustanut Ruotsilta valloitetuille maille Nevan suistoon. Sen sijaan Kaarle miehineen suuntasi Ukrainan rajoille kauas etelään.

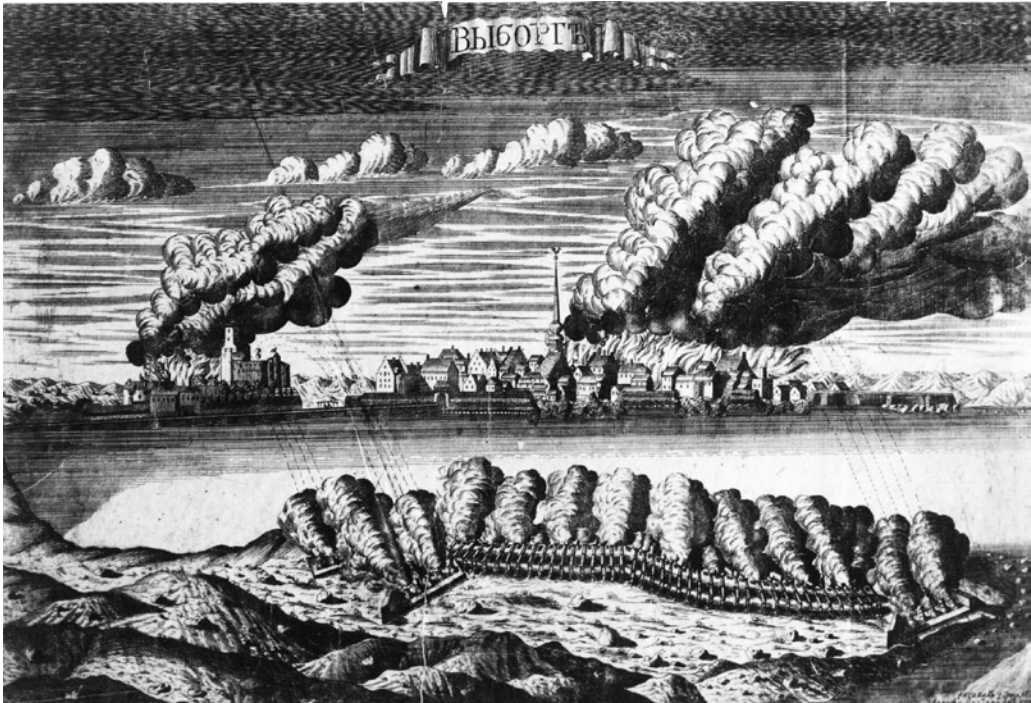
Pietari I joukkoineen yritti ensimmäisen kerran vallata Viipurin myöhäisyksyllä 1706. Epäotollinen vuodenaika ja huonot tieyhteydet sekä niistä johtunut huollon epäonnistuminen pakottivat itsevaltiaan vetäytymään muutaman viikon kuluttua takaisin Nevan linjalle. Viipuri sai vielä lisää aikaa. Venäläisten joukkojen ja mukaan raahatun kaluston määrän suurusuuntaisuudesta päättelnee Eirik Hornborg kirjassaan *Karoliini Armfelt ja kamppailu Suomesta isonvihan aikana*, että valloitusoperaatio oli tehty vakavassa mielessä.

Viipurin ongelmana oli – kuten Hornborg kirjoittaa – että ”[n]äillä seuduoin oli vallinnut häiriytymätön rauha miltei koko 1600-luvun ajan ja linnoituslaitteet olivat suorastaan uskomattomasti rappeutuneet”. Jonkin verran korjaustöitä tosin oli edellisinä vuosina tehty, mutta Hornborg piti silti linnaa ja kaupunkia linnoitustekniikan ja tykistön kannalta heikkoina. Toisaalta varusväki käytti tarjoutunutta lähes neljän vuoden armonaikaa tehokkaasti hyväkseen, kuten myöhemmin ilmeni.

Viipurin sotilaallinen merkitys ”Karjalan lukkona” korostui venäläisten onnistuttua murtamaan Nevan-linjan.³ Tärkeä saavutus oli Pietarin kaupungin perustaminen, mutta sotilaallisesti vielä merkittävämpää oli sotasataman perustaminen Retusaarelle, Nevan suun edustalla sijaitsevalle suomalaisten asuttamalle saarelle, joka oli kuulunut Ruotsiin Pähkinäsaaren rauhasta 1323 lähtien. Satamaa tukikohtana pitäen Pietarin laivasto pystyi siirtämään meririntamaa kohti länttä ja uhkaamaan pian Viipuriakin – näin varsinkin kun Ruotsin huomattavasti vahvempi laivasto jatkuvassa Tanskan-pelossa purjehti enimmäkseen eteläisellä Itämerellä.

1700-luvun alussa ei voida puhua mistään ”yleisestä mielipiteestä”. Rahvaan henkistä elämää kannatteli kaksi tukipylvästä: puhdasoppinen usko luterilaiseen Jumalaan ja rikkumaton esivallan – kuninkaan – kunnioitus. Kolmas tekijä oli sinnikäs työ, uurastus talven elintarvikkeiden keräämiseksi. Tieto maailman ja kotimaankin tapahtumista kulki hitaasti, mutta kulki kuitenkin. Tapahtumista ja uusista määräyksistä kuultiin saarnastuolista ja sotarintaman tietoa toivat mukanaan sotilaat, joita usein taloudellisista ja huollollisista syistä kotiutettiin talveksi tai jotka haavoituttuaan olivat palanneet kotikyläänsä. Tieto venäläisten joukkojen uhkaavasta esiintymisestä levisi kyllä läntiseenkin Suomeen.

Viipurin varuskunnan puolustuslaitteita vahvistettiin, jottei vuoden 1706 piirityskokemus pääsisi toistumaan. Vanhan laitteiston kunnostamisen ohella rakennettiin kokonaan uusia raveliineja, kruununlinnakeita ja niin sanottu kenttäväli. Erityisesti vahvistettiin Pantsarlahden suuntaa. Rakennustyö tapahtui ajan uusimpien linnoitusoppien mukaisesti. Sitä vastoin lännen puoli jätettiin lähes kokonaan keskiaikaisen kaupunginmuurin varaan. Ilmeisesti luotettiin merenlahden muodostamaan vesiesteeseen.

Aleksei Ivanovitš Rostovtsevin kuparipiirros vuoden 1710 Viipurin piirityksestä. Suuri tykkipatteristo pommittaa kaupunkia ja linnaa Siikaniemestä käsin.

Myös tsaari Pietari I oli ottanut oppia vuoden 1706 epäonnistuneesta piiritystyrytyksestä. Keväällä 1710 venäläiset miehittivät Viipurinlahden pohjukan länsirannan ja sulkiivat kaupungin yhteydet länteen. Aivan helppo tämäkään piiritys ei ollut. Venäläisten etujoukko ilmestyi jälle 21. maaliskuuta ja tulitus alkoi huhtikuun ensimmäisenä päivänä 1710. Ruotsalainen päällikkö Stiernstråhle johti puolustusta voimakkaasti ja tarmokkaasti, kuten Hornborg kirjoittaa. Joukot tekivät hyökkäyksiä piirittäjien kimppuun. Venäläiset olivat tiukoilla jo pelkästään huollollisestikin kelirikon takia. Ruotsin laivastoa odotettiin toukokuun alussa millä hetkellä hyvänsä, mutta venäläiset ehtivät saada soutualuksensa jäiden seassa Viipurin piirittäjien avuksi, kun ruotsalaisten purjehtiminen lahdelle viivästyi parin päivän verran.

Vaikka voimasuhteet muuttuivat yhä epäedullisemmiksi, Viipurin puolustus kesti raivoisaa tulitusta vielä puolitoista kuukautta, kunnes Stiernstråhle antautui saatuaan lupauksen joukkojen vapaasta poistumisesta. Tätä lupaus-ta venäläiset eivät kuitenkaan täyttäneet, vaan miehet raahattiin vankeuteen, vaikka satojen onnistui paeta kuljetusten aikana.

Viipurin menetys herätti jo laajaa huomiota ja huolta kaikkialla Suomessa. Rajan koettiin olevan avoin venäläisten hyökkäykselle ja etenemiselle kohti länttä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, sillä kului yli kolme vuotta aina syksyyn 1713, kunnes Pälkäneen Kostianvirralla käytiin Suomen armeijalle tappiollinen taistelu, jonka tulos vielä helmikuussa 1714 sinetöitiin Isonkyrön Napuen kentällä.

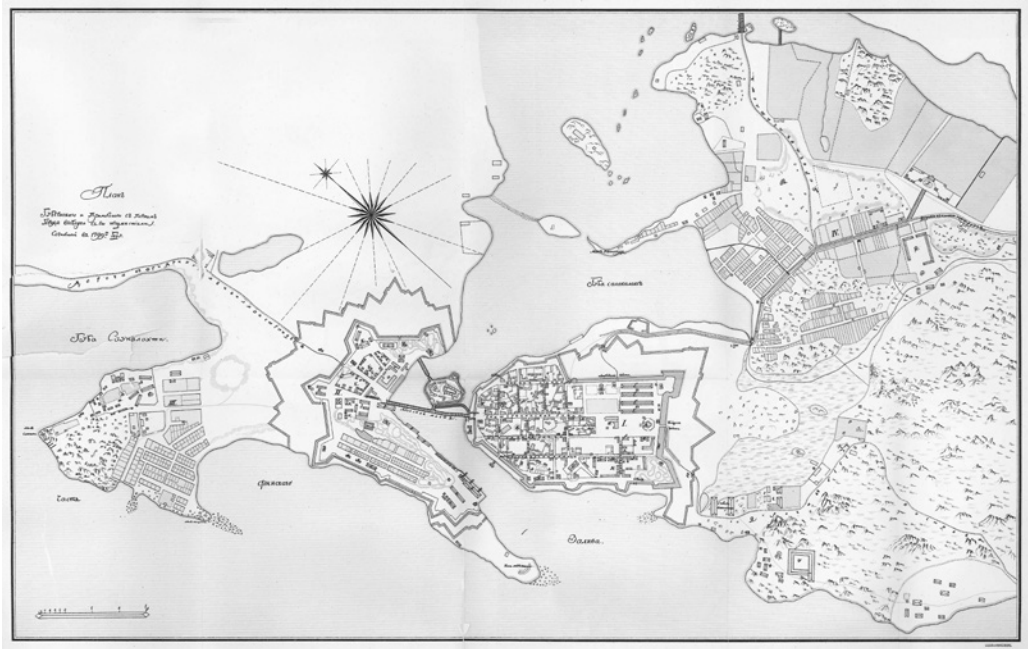
Kesäkuun 14. päivä 1710 oli kohtalokas Viipurin antautumispäivä. Silloin venäläiset pääsivät ensimmäisen kerran 417 vuoteen kaupungin muurien sisälle. Näin ei olisi välttämättä käynyt, sillä vain päivämarssin päässä Viipurista majaili Suomen armeijan ylipäällikön, kenraalimajuri Georg Lybeckerin johtama suhteellisen voimakas jalka- ja ratsuväenosasto. Venäläiset piirittäjät olivat olleet ajoittain varsin heikoilla, jolloin rivakka hyökkäys heidän kimppuunsa ja samanaikainen hyökkäys linnasta ja kaupungista olisivat saattaneet romahduttaa koko piirityksen. Tähän kenraalimajuri Lybecker ei ollut ryhtynyt, ja arviointivirheet maksoivat hänelle armeijan ylipäällikkyyden. Taitavampana juonittelijana kuin soturina hänen onnistui silti kuin ihmeen kaupalla vielä saada asemansa takaisin, kunnes hän epäonnistui tehtävässään toistamiseen. Lybecker tuomittiin kuolemaan, mutta armahdettiin. Sodan päättymistä tämä mitättömäksi luonnehdittu sodanjohtaja ei enää ollut näkemässä, koska kuolema korjasi hänet vuonna 1718.

Edes Viipurin menettämisen kesäkuussa 1710 ei olisi pitänyt olla lopullista, mikäli armeija olisi tarttunut toimeen. Venäläisten oleskelu pahoin tuhoutuneessa kaupungissa ja linnassa ei ollut helppoa, kun yhteydet Pietariinkin olivat heikot. Maantiet olivat kurjassa kunnossa ja niillä liikkuminen riskialtista kivekkäiden käymän sissisodan takia. Ruotsin ylivoimainen laivasto piti Viipurinlahtea suljettuna. Röyhkeästi hyökkäämällä takaisinvalloitus olisi saattanut hyvinkin onnistua.

Suuren Pohjan sodan tapahtumilla oli kauaskantoinen merkitys. Viipurin menetys oli ensinnäkin Ruotsille merkki lopun alusta: kuninkaan armeija oli jo edellisenä vuonna kokenut tappion Pultavassa. Viipurin luovuttaminen enteili pohjoisessakin sodan lopputulosta ja muussa Suomessa isovihaksi nimitettyä, synkän jälkikaiun saanutta miehityskautta. Ensimmäisen kerran historiassa Viipurin linnaan liittyi katkera tappion tunne.

VIIPURIN LINNA PIETARIN PUOLUSTUKSEN KESKUKSENA

Kesäkuun 15. päivänä 1710 Viipurin linnasta tuli venäläinen puolustustukikohta ja koko kaupungista ajan mittaan merkittävä venäläinen varuskuntakeskus. ”Lännän etuvartiosta itää vastaan” tuli sodan tuloksena ”idän etuvartio länttä vastaan”. Sekä aikalaiset että myöhemmät sukupolvet ovat pohtineet, olisiko

Viipurin venäläinen linnoituskartta vuodelta 1799 paljastaa hyvin miten kaupungin puolustussuunta on kääntynyt päinvastaiseksi ja vahvimmat varustukset ovat nyt pohjoisrannalle rakennetussa Pyhän Annan linnoituksessa.

Ruotsi voinut välttyä Viipurin luovuttamiselta, mikäli Uudenkaupungin rauhaneuvottelujen neuvottelupolitiikka olisi ollut taitavampaa. Joitakin viitteitä tähän on olemassa, mutta toisaalta on selvää, että siirtämällä länsirajaa Suomenlahdella mahdollisimman pitkälle imperaattori Pietari halusi turvata sotilaallisesti omaa nimeään kantavan uuden pääkaupungin. Venäjä kyllä rakensi laivastoa ja laajensi Pietarin edustan Retusaarelle vuonna 1703 perustettua Kronstadtin kaupunkia ja sotasatamaa lähisaarineen, mutta Karjalankannaksella – Viipurin kaakkoispuolella sen enempää kuin sen länsipuolellakaan – ei ollut yhtään varteenotettavaa linnoitusta. Itäisellä Kannaksella Laatokan rannalla sijaitsi vain Novgorodin aikana rakennettu Käkisalmen linna. Venäjä tarvitsi Viipurin puolustaakseen keisarikunnan uutta pääkaupunkia Suomenlahdelta purjehtivia hyökkääjiä vastaan.

Viipurin linna oli piirityksen jälkeen kurjassa kunnossa ja linnoituslaitteet alkoivat rappeutua nopeasti. Vaikka hattujen sota (1741–1743) olikin voittoa Venäjän aseille, osoitti se samalla, että Ruotsissa eli voimakkaana revanssijätus Viipurin ja koko Karjalan saamiseksi takaisin. Siitä huolimatta, että

raja siirtyi sodan lopputuloksena kauemmaksi länteen, venäläiset ryhtyivät linnoittamaan Viipuria entistä tehokkaammin. He käyttivät hyväkseen ruotsalaisten keskiaikaisia muureja ja suuren Pohjan sodan aikaisia linnakkeita, mutta ryhtyivät myös aivan uusiin ja ajanmukaisiin linnoitustöihin linnan länsipuolella. Siikaniemen-Neitsytniemien alueelle nousi huomattava Pyhän Annan kruununlinnake, joka esti lännestä tulevan hyökkääjän pääsyn linnan puolustuksen kannalta vaaralliselle Tervaniemelle. Tätähän venäläiset itse olivat käyttäneet ponnahduslautana kohti linnan valloitusta.

Viipuri säilyi Pietarin puolustuksen tärkeimpänä tukikohtana ja kaupunkiin alettiin rakentaa kasarmeja joukko-osastoja varten. Neitsytniemelle rakennettiin sotilassairaala ja kantakaupungista Vallin kaupunginosa joutui sotilaiden käyttöön. Kasarmeja nousi Pantsarlahden ja maaseurakunnan kirkon väliselle alueelle sekä Torkkelin puiston viereen. Keskuskasarmien alueena tunnetut kasarmit rakennettiin 1790-luvulla. Viipurista muodostui venäläiseen malliin suljettu sotilaskaupunki portteineen ja vartioineen.

Enemmän kuin Hattujen sodan aikana Viipuri oli vaarassa altistua sodan tuhoille Kustaa III:n provosoimassa niin kutsutussa Kustaan sodassa (1788–1790). Ensimmäisen sotavuoden uljaasta valloitus suunnitelmasta ei tullut mitään, kun upseerit alkoivat kapinoida Anjalassa. Sen sijaan viimeisenä sotakesänä näyttivät Viipurin hetket venäläisenä varuskuntakaupunkina luetuilta, kun Ruotsin laivasto tunkeutui kuninkaan johdolla Viipurinlahdelle. Venäläiset olivat kuitenkin varustaneet kaupunkia ja sinne johtavia väyliä tykistöllä, joka esti ruotsalaisten valloituksen, ja niin laivasto joutui kääntymään takaisin. Silloin sitä uhkasikin saarroksiin joutuminen ja pahimmassa tapauksessa antautuminen, koska venäläiset olivat sulkeneet lahden suun. Uhkarohkealla rynnistyksellä tämä ”Viipurin kujanjuoksun” nimen saanut operaatio onnistui. Heinäkuussa 1790 Ruotsin saaristolaivasto löi vielä Ruotsinsalmessa nykyisen Kotkan edustalla murskaavasti Venäjän laivaston, minkä jälkeen rauha tehtiin Värälässä elokuussa ilman rajanmuutoksia. Sota kuitenkin osoitti venäläisille, että koillisen Suomenlahden merialueiden ohella myös Karjalankannaksen suunta oli Pietarin puolustuksen kannalta vaarallinen.⁴

Venäjän kruunu ryhtyi jättiläismäisiin linnoitustöihin Kaakkois-Suomen alueella. Vanhoja Viipurin linnaa ja Olavinlinnaa linnoitettiin rakentamalla lisää nykyaikaisia bastioneja, joiden avulla linnojen puolustus työnnettiin etäämmälle vanhoista keskiaikaisista muureista. Lappeenrantaa ja Haminaa vahvistettiin ja osin ne rakennettiin uudelleen. Mutta ennen muuta marsalkka Suvorovin johdolla Kymenlaaksoon rakennettiin oikea linnoitusvyöhyke: Ruotsinsalmen-Kyminlinnan kaksoislinnoitus, Liikkalan linnoitus, Utin linnoitus, Keltin (Ruotsulan reduutti), Tuohikotin reduutti, Järvi Taipaleen linnoitus, Kär-

näkosken-Partakosken linnoitus ja keskuslinnoitukseksi Taavetin linnoitus, jota lännessä vielä suojeli Utin linnoitus. Kysymyksessä oli Suomen historian suurin yksittäinen rakennushanke.

Viipuri toimi koko järjestelmän ”saranana”, eräänlaisena makasiinilinnoituksena. Tämän järjestelmän toimivuutta ei koskaan koeteltu kuin Ruotsinsalmessa, jonka merilinnoituksen englantilaislaivasto räjäytti ilmaan Krimin eli Oolannin sodan aikana heinäkuussa 1855. Niin sanottu Oolannin sota vaikutikin Viipurin sotilaalliseen asemaan; surkeassa kunnossa olleita linnoituksia alettiin uudistaa. Brittilaivasto näyttäytyi Viipurin edustalla, Uuraansalmessa, muttei ryhtynyt sen vakavampiin sotatoimiin.

Tekniikan ja aseistuksen nopean kehityksen ansiosta Viipuri menetti merkityksensä varsinaisena puolustustukikohtana. Sitä vastoin varuskuntapaikkana se pysyi venäläisille tärkeänä aina vuoteen 1918 saakka. Tosin 1860-luvulla osa valleista purettiin. Etelävallit ja Pansarlahden bastionit jäivät kuitenkin ennalleen.

Vuosina 1860–1877 Viipurin itäosien suojaksi rakennettiin sotainsinööri Tottlebenin suunnitelmien mukaisesti Patterinmäen varustukset. Ne olivat sittemmin tärkeässä osassa sekä Viipurin valtauksessa keväällä 1918 että talvi-sodan viimeisinä päivinä maaliskuussa 1940.⁵ Niin ikään 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä Viipuriin pystytettiin uusia kasarmeja ja toimipaikungissa pitkästä aikaa suomalainen joukko-osastokin, kahdeksas Viipurin tarkk’ampujapataljoona, joka kuului vuonna 1879 perustettuun Suomen asevelvollisarmeijaan.

Vasta uudella vuosisadalla alkoi todella tehokas uudisrakentaminen Venäjän pelätessä Saksan hyökkäystä. Valtakunta oli osoittanut sotilaallisen heikkouksensa vuosien 1904–1905 Japanin sodassa ja menettänyt samalla melkein koko avomerilaivastonsa. Uuden varustautumisen aikana punatiilisiä kasarmialueita kohosi vilkkaasti eri puolille Suomea.

Vuodesta 1810 Viipurin linna oli kuulunut Suomen suuriruhtinaskunnan valtioalueeseen, mutta se toimi silti kaiken aikaa osana venäläistä varuskuntaa. Suomeen perustettiin vuonna 1884 kuitenkin Muinaistieteellinen toimikunta, jonka tehtävänä oli valvoa kiinteitä muinaisjäännöksiä. Jo sitä ennen kansallinen herääminen oli virittänyt kiinnostusta vanhoja linnoja kohtaan. Herätelijöitä olivat sekä kirjailija ja historian professori Zachris Topelius (1818–1898) että Turun ja Viipurin linnojen restaurointisuunnitelmat 1880-luvulla laatunut Jac. Ahrenberg (1847–1914).⁶ Linnaa hallitsi Venäjän armeija, joka ei suinkaan halunnut luovuttaa rakennusta suomalaisille. Linnan rappeutuminen saatiin silti pysäytettyä, sillä venäläiset kunnostivat linnaa, vaikkeivat antikvaarisista ja arkeologisista seikoista piitanneetkaan.

Loppukesästä 1914 alkaneen maailmansodan aikana Viipurissa majaili enimmillään 10 000–12 000 miestä ja nelisen tuhatta linnoitustyöläistä – näin elokuussa 1917. Viipurin historia venäläisenä varuskuntakaupunkina päättyi huhtikuun puolivälissä 1918, jolloin viimeiset venäläiset joukko-osastot eli 509. ja 511. jalkaväkirykmentit hajotettiin.⁷ Joitakin bolševisoituneita venäläisiä ja valkoisia venäläisiä upseereita jäi vielä punaiseen Viipuriin. Kansallisuudeltaan venäläisten kohtalo – poliittisesta kannasta riippumatta – oli karu kaupungin valtauksen loppuvaiheissa.⁸ Joukkojen hajottamiseen päättyi kaikkiaan 208 vuotta kestänyt ajanjakso Viipurista venäläisenä varuskuntakaupunkina.

VIIPURI SUOMALAISENA LINNOITUKSENA JA VARUSKUNTAKAUPUNKINA

Toisin kuin Tampereella, Viipurin valtauksesta huhti–toukokuun vaihteessa 1918 ei muodostunut pitkällistä ja kuluttavaa saarrostaistelua. Paikoitellen punakaartit puolustautuivat sitkeästi, mutta järjestäytynyt puolustus hajosi nopeasti. Osittain tähän oli syynä saksalaisten tukeman valkoisen armeijan ylivoima ja sotilaallinen taitavuus, osittain taas se, että punakaartien johto ja kansanvaltuuskunnan jäsenet pakenivat ennen lopullista ratkaisua laivoilla Pietariin. Punakaartit jätettiin oman onnensa nojaan. Venäläisten maailmansodan varjossa rakentamilla varustuksilla oli merkitystä punakaartien puolustuksen kannalta ja muun muassa Patterinmäellä käytiin kiivaita taisteluja. Linnassa vangittuna olleet satakunta suojeluskuntalaista kaappasivat vallan ja nostivat valkoisen lipun tornin salkoon huhtikuun 29. päivänä 1918 klo 02.50.⁹

Viipurin valtauksella oli suuri henkinen ja käytännöllinen merkitys. Ensimmäinen Viipuri menetti merkityksensä Venäjän armeijan suurimpana varuskuntakaupunkina. Sitä paitsi ensimmäisen kerran lähes 208 vuoden jälkeen Viipurin linnan torniin kohosi lännen lippu, nyt itsenäisen Suomen sotalippu. Viipurin valtaus oli myös viimeinen Suomen sisällissodan merkittävistä taisteluista ja operaatioista.

Valkoisten joukkojen ylipäällikkö Mannerheim ymmärsi Viipurin merkityksen ja käytti voittoa taistelua myös propagandistisesti hyväkseen. Pian valtauksen jälkeen järjestettiin näyttävä sotilasparaati, joka oli sekä sisä- että ulkopoliittinen manifestaatio. Venäläisen sotaväen viimeisetkin rippeet jouduivat poistumaan kaupungin alueelta. Viipuri oli suomalainen. Voitolla oli ikävä jälkinäytöksensä, kun vallien väliin marssitettiin sekä punakaartilaisia että aivan epäpoliittisia venäläisiä teloitettavaksi. Tapahtumissa oli tältä osin etnisen puhdistuksen tuntua. Ylipäällikkö Mannerheim puuttui päiväkäskyllään asiaan, mutta joukkomurhan taustat jäivät perusteellisesti selvittämättä.

Venäläiset olivat vuosikymmenien mittaan rakentaneet kaupunkiin ja sen laitamille huomattavan varuskunnan kasarmeineen ja varikkoineen. Suomen valtio otti välittömästi nämä kiinteistöt haltuunsa, ja lokakuussa 1920 allekirjoitetussa Tarton rauhansopimuksessa sovittiin kiinteän omaisuuden vaihtumisesta vastavuoroisesti niin, että Venäjällä oleva suomalainen omaisuus siirtyi Neuvosto-Venäjälle ja Suomessa oleva Venäjän valtion omaisuus Suomen valtiolle. Sopimus ei sisältänyt yksityisomaisuutta, joiden omistusjärjestelyt herättivätkin melkoisesti kiistoja. Suomen valtiolle vaihto oli joka tapauksessa voitollinen, sillä valtaiset määrät kasarmeja ja muita rakennuksia sekä koko rannikkopuolustuksen linnakejärjestelmä siirtyivät Suomen valtion haltuun. Tosin on todettava, että jopa suhteellisen uudet, maailmansodan aattona rakennetut punatiilikasarmit olivat hirvittävässä kunnossa, kosteita ja epäterveellisiä.

Suomen puolustuslaitoksen alkuvuodet olivat täynnään jatkuvia organisaatiomuutoksia. Joukko-osastojen nimet vaihtuivat taajaan. Sampo Ahdon mukaan tärkeimpiä kasarmialueita olivat keskuskasarmit ja Papulan suuri kasarmialue. Linnan länsipuolella oleviin Neitsytniemen ja Tervaniemen alueen kasarmeihin oli sijoitettu kenttätykistö- ja ilmatorjuntarykmentit, Sorvalissa puolestaan oli muun muassa viestirykmentti. Patterinmäen holveissa ja kellareissa oli Asevarikko 2 ja kaupungin pohjoispuolella Markovillassa toimi Taistelukoulu. Viipurin lähistöllä Suur-Merijoella ja Turkinsaarella oli ilmapuolustuksen tukikohta. Viipurinlahden rannikkopuolustuksesta taas vastasi Rannikkotykistörykmentti 2.

Ahdon mukaan syyskuussa 1939 Viipuriin oli sijoitettu tärkeimpinä joukko-osastoina Karjalan kaarti, Kenttätykistörykmentti 2, Ilmatorjuntarykmentti 2, Huoltorykmentti ja Viestirykmentti. Sotakouluja olivat Taistelukoulu, Lääkintäaliupseerikoulu ja Kaasusuojelukoulu. Lisäksi kaupunkiin oli sijoitettu jo aiemmin mainitut Asevarikko 2:n ohella, Muonavarikko, Kenttäsairaala 2 ja Sotilasmeteorologinen asema.

Itsenäisyyden alkuvaiheessa Viipurin linnassa toimi 2. divisioonan esikunta, mutta vuonna 1934 toteutetun suuren organisaatiomuutoksen tuloksena linnaan muutti Armeijakunnan eli koko Suomen maavoimien esikunta komentajanaan eversti ja sittemmin kenraaliluutnantti Harald Öhquist.¹⁰ Häntä pidettiin laajasti Karjalankannaksen parhaana asiantuntijana. Siten Suomen jalkaväkijoukkojen painopiste oli jo rauhanaikana Viipurissa, Viipurin alueella tai Karjalankannaksella. Syynä tähän oli se, että puolustusvoimien liikekannallepano- ja operaatiosuunnitelmissa lähdettiin itsenäisyyden ajan ensimmäisten kahden vuosikymmenen ajan siitä peruslähtökohdasta, että hyökkäys Suomeen voi kohdistua vain idästä, Venäjältä. Mitkään muut suunnat eivät olleet vakavasti otettavia.

KANNAS JA VIIPURI

Puolustussuunnitelmien lähtökohtana oli, että Karjalankannas tulisi olemaan venäläisten päähyökkäyssuunta. Vuoteen 1934 suuren ongelman muodosti aikakysymys: puna-armeija saattaisi keskittää joukkoja Leningradin pohjoispuolelle Pohjois-Inkeriin ilman, että siitä saataisiin ajoissa tietoja. Yllätyshyökkäyksellä aloitettu sota voisi johtaa Karjalankannaksen nopeaan menetykseen, jonka yhteydessä menetettäisiin pahimmassa tapauksessa myös Viipuri.¹¹

Tilanteen muutti edullisemmaksi vasta 1930-luvun puolivälissä voimaan tulut aluejärjestelmä. Maan sotavoima jaettiin kahteen osaan, joista ensimmäisen muodosti vakinainen armeija eli aseissa oleva asevelvollisuusarmeija varusmiehineen. Aluejärjestö eli suojeluskunnat taas kokoaisivat ja varustaisivat kenttäarmeijan, jonka palvelukseen astuisivat reserviläiset. Sen varustamiseen kuluisi luonnollisesti pidempi aika, jonka kuluessa vakinainen armeija olisi jo kuljetettu ja keskitetty pääpuolustuslinjan ja valtakunnan rajan väliselle suojajoukkoalueelle. Paikalliset rajavartiojoukot ja suojeluskunnat muodostaisivat omilla paikkakunnillaan suojajoukkoja.

Karjalankannaksen puolustukseen kuuluivat olennaisesti kiinteät kantalinnoitteet ja kenttälinoitteet. Valtakunnan rajan ja Kannaksen läpäisevän pääpuolustuslinjan välisellä suojajoukkoalueella oli tarkoitus kuluttaa etenevää vihollista vereksin vakinaisen armeijan voimin, joita tukisivat rajavartiojoukot sekä raja-alueen hyvin tuntevat suojeluskuntajoukot.

Pääpuolustuslinjan paikan valinta ei ollut helppo. Se ei edellä esitetyn aikaongelman takia voinut sijaita liian lähellä valtakunnan rajaa. Yleisesikunnan päällikkö, upseerinuransa Venäjällä suorittanut ja synnyinmaahansa palannut Oscar Enckell teki 1920-luvulla kohtalokkaan päätöksen pääpuolustuslinjan yleisestä kulusta. Tälle ”Enckellin linjalle” rakennettiin yhteensä 182 erilaista betonista puolustuslaitetta. Rakentamisessa käytettiin ulkomaisia asiantuntijoita, joilla oli maailmansodan asemasota kokemustaan. Linnoitussuunnitelma sekä itse linja valmistuttuaan herättivät ristiriitaisia käsityksiä. Nuoren jääkäriupseeriston asenne kantalinnoitteisiin oli kielteinen. ”Ryssä on lyötävä liikuntasodassa”, oli heidän iskulauseensa. Suomi ei kestäisi pitkäaikaista maailmansodan kaltaista kulutusotaa, asemasotaa. Tällä perusteella kantalinnoitteiden rakentaminen keskeytettiin 1920-luvun puolivälissä jääkärien toiveesta ja virkaa tekevän yleisesikunnan päällikön, everstiluutnantti Erik Heinrichsin päätöksestä. Kesti kymmenen vuotta ennen kuin uusiin rakennustöihin ryhdyttiin. Tässä tapauksessa kysymys ei ollut määrärahoista, vaan taktisesta näkemyksestä.

Vasta 1930-luvun puoliväliä lähestyttäessä Karjalankannaksen linnoitustyöt saatiin vähitellen alkuun. Merkittävää osaa tässä esitti yleisesikunnan operatii-

visen osaston päälliköksi nimitetty eversti Aksel Fredrik Airo. Aika oli kuitenkin jäämässä vähiin. Jo vuonna 1931 oli yleisesikunnassa päätetty pitää aikaisemmin rakennettu Enckellin linja pääpuolustuslinjana ja vahvistaa sitä uusilla laitteilla. Tämä merkitsi, että Summan kylän ja Summanjärven alueelle jo 1920-luvulla jätetty ”mutka” tai painanne pääpuolustuslinjassa säilyi. Juuri tästä suunnasta puna-armeija yritti läpimurtoa jo talvisodan alussa joulukuussa 1939, vielä tuolloin epäonnistuen, mutta onnistuen lopulta valtavaa ylivoimaa käyttäen helmikuun puolivälin jälkeen 1940.

Pääpuolustuslinja sai talvisodan aikana nimen ”Mannerheim-linja”. Sillä oli erittäin vähän syvyyttä. Sekä syksyn 1939 ylimääräisten harjoitusten aikana että jo kesäkuussa alkaneen ja lokakuuhun jatkuneen niin sanotun vapaaehtoisen linnoitustyön aikana tavattomasti aikaa ja tarmoa oli uhrattu suojajoukkoalueen kenttälinnoituksiin. Tuhannet työtunnit valuivat turhina hiekkaan, kun monet asemat menetettiin tositilanteessa viholliselle päivässä tai jopa muutamassa tunnissa. Kenttälinnoitusten rakentamista hyödyllisempää olisi ollut luoda syvyyttä pääpuolustuslinjan taakse. Jonkinlaista syvyyttä yritettiin luoda sodan aikana, kun Mannerheim-linjan taakse alettiin rakentaa niin sanottua väliasemaa eli Näykkijärven-linjaa. Kannaksen armeijan komentaja, kenraaliluutnantti Hugo Österman vastusti koko hanketta ja olisi halunnut saatavissa olevien voimien keskittämistä niin kutsutun Taka-aseman linnoittamiseen. Siihen kuului myös Viipurin kaupunki, jota oli tarkoitus puolustaa sen osana.

Puna-armeijaa ei onnistuttu pysäyttämään väliasemaan, vaan joukot etenivät suomalaisten vetäytyessä sitkeästi taistellen ja hallitusti Viipurin edustalle. Lokakuun 1939 ylimääräisten kertausharjoitusten (YH) aikana Viipurin ympäristöä oli alettu linnoittaa, mutta mikään linnoitustöiden painopiste se ei ollut. Tosin ulkomainen asiantuntija everstiluutnantti Gros-Coissy oli yleisesikunnan päällikön Oscar Enckellin käskystä tiedustellut jo 1920-luvulla taka-aseman kuluista myös Viipurin kohdalla, mutta asia tuli uudelleen ajankohtaiseksi vasta kesällä 1939! Syksyllä 1939 Viipurin alueella tehtiin panssariesteitä lähinnä työtömyystöinä.¹² Viipurin edustan linnoitustöitä yritettiin tehostaa vielä sodan aikana, mutta hankkeet etenivät hitaasti. Kolmannen divisioonan komentaja, eversti Paavo Paalu, olisi halunnut sijoittaa puolustuksen alun perin suoraan Patterinmäen linjalle ja totesikin helmikuussa 1940, että ”tuo mäki olisi pitänyt rakentaa valmiiksi jo paljon aikaisemmin [– –] kaupungin reunan varustaminen on vasta alussaan ja työ vaikeaa kivikkoisessa ja routaantuneessa maassa”.¹³

Patterinmäen linjalle joukot vetäytyivät juuri ennen rauhan tuloa maaliskuun 12. ja 13. päivän välisenä yönä 1940. Rauha otettiin vastaan näissä alkeellisissä asemissa. Patterinmäki ja koko Viipurin kantakaupunki olivat rauhanteon

hetkellä suomalaisten joukkojen hallussa, vaikka venäläiset tiedottivatkin jo valloittaneensa kaupungin. Vaivautuivathan neuvostoliittolaiset sotataiteilijat myöhemmin peräti maalaamaan tauluja Viipurin valloituksesta 1940 - valheella on kuitenkin lyhyet jäljet. Eräs suomalainen kirjailijakin erehtyi kuvaamaan 2000-luvun alussa sotaromaanissaan Viipurin valloitusta talvisodan aikana. Asiasta nousi äläkkä – eikä syyttä.¹⁴

Maaliskuun 13. päivänä 1940 kello 15.15 kenraali Harald Öhquist tarkasti linnan alapihalla olevan komppanian, jonka jälkeen Pyhän Olavin tornissa ollut Suomen sotalippu laskettiin puolitankoon, nostettiin kerran vielä ylös ja laskettiin sitten odottamaan uutta nostoa. Se luovutettiin kenraalille, minkä jälkeen lippu tallennettiin Sotamuseoon.

JATKOSOTA - HELPPO VALTAUS JA HELPPO MENETYS

Tuskin mitään muuta Suomen sotahistorian taistelua on sen tapahtumisesta lähtien tutkittu niin paljon kuin Viipurin menetystä kesäkuussa 1944. Siihen nähden on omituista, ettei huomiota ole juuri ollenkaan kiinnitetty siihen, kuinka helposti puna-armeija oli luovuttanut Viipurin hyökkääville suomalaisjoukoille jatkosodan hyökkäysvaiheessa elokuun lopulla 1941. Venäläiset eivät käytännössä puolustaneet Viipuria lainkaan. Kaupunki joutui jokseenkin tyhjänä ja tyhjennettynä suomalaisjoukkojen pihtien leukojen väliin. Pakoon venäläisjoukot eivät päässeet, sillä Viipurin eteläpuolella sijaitsevalle Porlammille muodostui valtava motti, jossa oli miltei parin divisioonan aseistus ja kalusto.

Niin kuin jo keväällä 1918, Viipurin symboliarvoa haluttiin nytkin korostaa järjestämällä elokuun viimeisenä päivänä 1941 linnan läheisyydessä komea paraati kaupungin valtauksen kunniaksi. Linnan salossa pari päivää liehunut sotalippu oli poistettu ja yhdeksän kunnialaukauksen kajahtaessa sinne kohotettiin sama Suomen sotalippu, joka sieltä oli laskettu talvisodan päättyessä. Tapahtuma korjasi symbolisesti Moskovan rauhan vääryyden: Viipuri, Karjalan pääkaupunki ja sen ikivanha länsimainen linna olivat palanneet kotimaan yhteyteen. Kaikkialla Suomessa liputettiin. Paraati radioitiin suorana sekä filmattiin. Kun ylipäällikkö oli lähettänyt virallisen ilmoituksen Viipurin takaisinvaltauksesta, tasavallan presidentti Risto Ryti kiitti tätä seuraavin sanoin: ”Sanomanne, että siniristilippu jälleen liehuu Viipurin vanhan linnan tornissa, täyttää jokaisen suomalaisen sydämen rajattomalla riemulla.”¹⁵

Vajaat kolme vuotta myöhemmin, kesäkuun 20. päivänä 1944, Viipurin linnan tornissa vaihtui jälleen lippu. Lähdettyään vastentahtoisesti PYP:n talossa sijaitsevasta komentopaikastaan kello 16 jälkeen ja käveltyään linnan kulmille 20. prikaatin komentaja, eversti Armas Kemppi antoi käskyn hakea Suomen

sotalipun pois Pyhän Olavin linnan salosta. Toimenpiteen suoritti henkensä kaupalla vänrikki Eelis Mäkinen. Lippu laskettiin kello 16.45 ja viisi minuuttia myöhemmin linnansilta räjäytettiin. Puoli tuntia myöhemmin linnan lippusallissa liehui punainen vaate, joka oli jostain asunnosta löydetty naisten hame.¹⁶

Jos Viipuri oli elokuussa 1941 saatu takaisin helposti, helposti se myös menetettiin kesäkuussa 1944. Tämän katsauksen tarkoituksena ei ollut selvittää syitä suomalaisten joukkojen heikkoon menestykseen, mutta täysin omaan arvoonsa voi jättää mielikuvitukselliset ajatukset ylimmän sodanjohdon ylipäällikön selän takana tekemästä sopimuksesta luovuttaa Viipuri tarkoituksellisesti viholliselle taistelutta. Jos tällainen ”sotapetos” olisi ollut totta, ainakin 3–4 suomalaisupseeria olisi tuomittu kuolemanrangaistukseen ja myös teloitettu.

Viipurin menetyksen merkitys oli pikemmin moraalinen kuin sotilaallinen. Siitä koettu suru ja mielipaha kuvastavat tärkeää asemaa, jonka Karjalan pääkaupunki oli melkein 700 vuoden aikana suomalaisten mielissä saanut. Vuosien 1944 ja 1710 menetykset ovat verrattavissa keskenään, vaikka suuressa Pohjan sodassa Viipurin linnan puolustajat taistelivatkin hyökkääjää vastaan sitkeästi ja urhoollisesti kahden ja puolen kuukauden ajan. Tuolloin pelkuruutusta osoitti pääasiassa lähellä oleskellut Suomen armeijan ylipäällikkö kenraalimajuri Georg Lybecker. Viipurin takaisinvalloitusta on pidetty mahdollisena vuonna 1710 ja jopa kesällä 1944. Jatkosodan loppuvaiheen yleispoliittinen tilanne pelasti Viipurin taisteluilta, sillä hyökkäys sinne olisi ollut poliittinen itsemurha.

VAIKENEMISEN AIKA

Viipurissa koulunsa käynyt kirjallisuuden professori, kirjailija sekä runoilija Unto Kupiainen (1909–1961) kuului iältään sotasukupolveen – ja sota sekä viipurilaisuus heijastuvat hänen runotuotannossaan.¹⁷ Sotaa tai alueluovutuksia käsitellyttä runoutta ei jatkosodan jälkeisinä vuosina aina julkaistu antologioissa, ei esimerkiksi kokoelmassa *Runon vuosikymmenet: Valikoima suomalaista runoutta vuosilta 1897–1947* (WSOY 1950) eikä saman kustantajan julkaisemissa *Valituissa runoissa* vuodelta 1956. Viipuri katsottiin sodanjälkeisinä vuosikymmeninä ”vaaralliseksi aiheeksi”. Halusihan J. K. Paasikivi jo pääministerinä ja sittemmin presidenttinä sanan ”Viipuri” turvallisuussyistä häviävän kauppojen, yritysten, yhtiöiden ja seurojen nimistä. Sataprosenttisesti hän ei tässä sentään onnistunut.

Historiallista perspektiiviä on Kupiaisen komeasti kalskahtavassa välirauhan aikaisessa runossa ”Viipurin linnan lippu”, joka sopii päättämään tämän Viipurin linnoittamisen historiaa käsitelleen katsauksen¹⁸.

Viipurin linnassa hulmuava Suomen lippu ja Torkkeli Knuutinpojan patsas jatkosodan alussa

---

Vingahti viimana taas sotajousi
vierellä Viipurin vanhan muurin.
Taivaalle latvoin ja paatehen juurin
hulmahti lippu ja salkohon nousi.

Kankailla Kannaksen taistelu riehui,
lieskat ne taivaalle vaskensa valoi.
Vanha ja valkea kaupunki paloi.
Uhmaten, uljaana lippumme liehui.

Lännen rajalla torvet te soikaa!
Rientävät Karjalan pojat taas rinnan!
Niin kuin veljeä lippu se linnan
tervehti Torkkeli Knuutinpoikaa.

Kamppaili Kannas, ja jokainen tuuma
jäi vihamiehelle hinnalla veren.
Vyöryvän nähtiin vain tulimeren –
Hulmusi lipussa kunnia kuuma.

– Rauha! – On laskettu linnassa viiri.
Söi sitä sauhu ja löi sitä luoti,
uljainta verta sen juurelle vuoti,
hangelle harveni sankaripiiri.

Pieni on heimo, mut korkea taru:
helistä soittona, paina kuin paasi.
Kohtalon voima sen kovempi kaasi.
Karjalan kohtalo kaunis ja karu.

Viitteet

- 1 Suurta Pohjan sotaa koskeva osuus pe-
rustuu seuraaviin tutkimuksiin: Hornborg
1955; A. Kujala 2001.
- 2 Tuomas-piispaa käsitteli ensimmäinen
Suomen historiaa käsitellyt väitöskirja,
Axel Åkesonin yliopiston rehtori Gabriel
Reinin ohjauksessa puolustama tutki-
mus *Biskop Thomas och Finland i hans
tid: historisk afhandling*. Helsingfors:
J. C. Frenckell & son 1839. Tuomas-
piispasta: Palola 2012.
- 3 Vrt. Karonen tässä kokoelmassa, 21.
- 4 Ahto 1976
- 5 Kauppi & Miltšik 1993
- 6 Ahrenbergin restaurointisuunnitelmista:
Ripatti 2011.
- 7 Ahto 1976, 121.
- 8 Keskisarja 2013, 317-323.
- 9 Ahto 1976, 124. Vuoden 1918 Viipurin ta-
pahtumista tarkemmin: esim. Keskisarja
2013.
- 10 Ahto 1976, 125-127; Uola 2015.
- 11 Perusteellisin selvitys maailmansotien
välisestä linnoittamistoiminnasta: Arimo
1981
- 12 Arimo 1981, 166.
- 13 Arimo 1981, 173.
- 14 Ulla-Lena Lundbergin romaani *Marsipan-
soldaten - Marsipaanisotilas*. Helsinki:
Söderström/Gummerus 2001. Virhe
korjattiin seuraaviin suomenkielisiin pai-
noksiin.
- 15 N. Lappalainen 1991, 92.
- 16 N. Lappalainen 1991, 230.
- 17 Vaikka Kupiainen oli syntynyt Helsingissä,
hän oli karjalaisen talollisuvun jälkeläinen
ja piti itseään pesunkestävänä viipurilaise-
na. Koskela 2015.
- 18 O. Paavolainen 1940.

Viipuri ja muuttuvat historiantulkinnat

Viipurin kulttuurielämä Vanhan Suomen aikana: historiankirjoitusta ja tutkimusideoita

Tässä artikkelissa tarkastellaan Vanhan Suomen ajan (1710–1811) Viipurin kulttuurihistorian tutkimustilannetta ja tarjotaan uusia tutkimustehtäviä paikkaamaan olemassa olevan tutkimuksen aukkoja tai ajanmukaistamaan sen näkökulmia. Vuonna 2013 julkaistussa Yrjö Kaukiaisien, Risto Marjomaan ja Jouko Nurmiaisen toimittamassa teoksessa *Viipurin läänin historia IV: Vanhan Suomen aika* on muun ohella esitetty ajanmukainen yhteenveto Viipurin kaupunkikulttuurin osa-alueista eikä siinä olevaa faktatietoa ei ole tässä tarpeen toistaa. Toisaalta kyseisessä laajalle yleisölle suunnatussa suurteoksessa ei ollut mahdollista pohtia Viipurin kaupunkia koskevia historiografisia kysymyksiä tai ongelmakohtia, saattikka ehdottaa uusia, vaihtoehtoisia tutkimustapoja. Tämä aukko täytetään tässä artikkelissa.

Seuraavassa luodataan Vanhan Suomen ajan Viipurin kulttuurihistorian tutkimustilannetta pitkällä aikavälillä. Tavoitteena on selvittää tutkimuksen taustatekijöitä ja aihevalintoja ja arvioida niiden julkilausumattomia tavoitteita ja metodisia perusteluja.

1800-LUVUN TUTKIJAT: VON KNORRING, AKIANDER JA LAGUS

Kuten monen muunkin Vanhan Suomen historian osa-alueen, myös Viipurin 1700-luvun kulttuurihistorian tutkimus alkaa Frans Petter von Knorringin kuvauksesta *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska gouvernementet* vuodelta 1833. Teoksessa esitetään tilastollis-maantieteellinen katsaus Vanhan Suomen aikaan ja sen tueksi runsaasti kuvernementin pääkaupunkia Viipuriakin koskevaa asiatietoa kaikilta hallinnonaloilta.¹ Kertovaa tai problematisoivaa historian tutkimusta teos edustaa enintään välillisesti: se luo rehabilitoivan yleiskatsauksen Vanhan Suomen oloista, ruotsiksi painettuna ensimmäisen laatuaan. Vanhan Suomen ja muun Suomen yhdistämisen (1812) jälkeisinä vuosikymmeninä tällainen Viipurin läänin erityisoloja kuvaava hakuteos oli tarpeellinen: siitä hyötyivät etenkin suuriruhtinaskunnan virkamiehet, mutta myös suuri

yleisö. Kulttuurihistoriallisiksi voidaan lukea von Knorringin teoksen ensimmäisen osan kuvaukset esimerkiksi kirkon – myös kreikkalais-venäläisen – sekä koululaitoksen asemasta ja toiminnasta.

Ensimmäinen Vanhaan Suomeen sekä Suomen ja Venäjän välisten suhteisiin erikoistunut akateemisesti ansioitunut tutkija oli Matthias Akiander. Kulttuurihistoriallisesti tärkeitä ovat edelleen hänen kaksi perusteostaan *Skolverket inom fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift* (1866) sekä yli 1000-sivuisen hiippakunnan paimenmuisto *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift* (1868–69). *Skolverket*-teos sisältää kouluja koskevia asetuksia, ohjesääntöjä ja viranomaispäätöksiä sekä tietoja kaikkien koulujen historiasta ja opettajakunnasta julkaisuajankohtaan saakka. Henkilöhistoriallisesti tärkeästä Akianderin paimenmuistosta on vuonna 2008 julkaistu Iikko B. Voipion toimittama uudistettu ja neliosaiseksi laajennettu laitos *Östra Finlands herdaminne*.

Akianderin kaksi teosta luovat etenkin henkilöhistoriallisen kontekstin koko itäisen hiippakunnan kirkolliselle kulttuurille. Tämän kulttuurin vuosisatainen jatkuvuus ja suhteellinen riippumattomuus maallisesta esivallasta poikkeavat perustavanlaatuisesti kuvasta, joka matrikkeliä ja muiden henkilöhistoriallisten tietolähteiden avulla muodostuu seudun muusta virkakunnasta.

Ennen kuin varsinainen kaupunkihistoriallinen tutkimus käynnistyi, varhaismodernin ajan Viipurin historian tunnetuin popularisoija oli tohtori ja Viipurin kymnaasin lehtori Gabriel Lagus. Hän julkaisi linnan 600-vuotisjuhliin vuonna 1893 ruotsiksi ja suomeksi ensimmäisen osan sarjastaan *Ur Wiborgs historia (Kuvauksia Wiipurin historiasta)*. Kaksiosaisen sarjan myöhempi osa ilmestyi vuonna 1895. Näissä teoksissa käsitellään kaupungin vanhaa historiaa, erityisesti tarinoita ja kertomuksia Ruotsin vallan ajasta.²

Laguksen teokset ovat rinnakkaisia muillekin näihin aikoihin huomiota herättäneille hankkeille paikallisen historian rekonstruoimiseksi. Niihin kuuluivat 1880-luvulla arkkitehti Jac. Ahrenbergin suurisuuntaiset linnan restaurointisuunnitelmat ja vuosisadan vaihteessa toteutuneet pyrinnot Viipurin museon perustamiseksi ja patsaan pystyttämiseksi linnan perustajalle Torkkeli Knuutinpojalle.³

Yhteistä näille kaikille oli Viipurin historian Ruotsin aikaisten vaiheiden korostaminen ja miltei täydellinen vaikeneminen Vanhan Suomen venäläisestä

Venäjän kielen ja kirjallisuuden professori, historiantutkija Matthias Akiander 1860-luvun alussa.

Viipurin linnaa korjataan 600-vuotisjuhlia varten 1890-luvun alussa. Vasemmalla vanha Hackmanin talo.

---

kaudesta. Kyseessä oli osin vastareaktio Venäjän viranomaisten tuolloisille yhdenmukaistamistoimille Suomessa ja keisarin vuonna 1888 antamalle päätökselle jättää Ruotsin vallan ajan tärkein historiallinen muistomerkki, Viipurin linna, venäläisten sotilasviranomaisten hallintaan.

SORTOKAUSIEN HANKALA VENÄLÄISSUHDE: RUUTHIN JA BORODKININ TULKINNAT

Suomalaisen tutkimuksen yleiskäsitykselle Vanhan Suomen ajan Viipurin kultuurihistoriasta loi perustan lähes sadan vuoden ajaksi J. W. Ruuthin *Viipurin kaupungin historian* 2. osa (ruotsiksi 1906, suomeksi 1908). Esitys perustuu lähes yksinomaan ei-venäläisiin lähteisiin, ennen kaikkea kaupungin hallinnon omiin pöytäkirja- ja asiakirjasarjoihin. Ruuth omistaa Vanhan Suomen ajalle lähes 250 sivua, josta kaupunkirakentaminen, asemakaavat sekä julkiset ja yksityiset rakennukset saavat osakseen noin viidesosan.⁴

Rakennushistorian ohella Ruuth käsittelee monipuolisesti ruotsalais-saksalaisen kaupunkiporvariston omintakeista kulttuuria ja henkilöhistoriaa sekä johtavien sukujen verkostoitumista ja taloudellisia suhteita. Hän kiinnittää huomionsa ”porvarillisen julkisuuden” ensi askeliin 1700-luvun lopulla: arki-

elämään, huveihin ja aineellisen kulttuurin muoti-ilmioihin. Kirkollista elämää, kirkkoja ja seurakuntien johtohahmoja käsitellään sangen perusteellisesti, mutta koululaitokselle ja etenkin Katariina II:n aikaisille uudistuksille Ruuth ei anna juurikaan arvoa. Aleksanteri I:n aikana vuonna 1805 perustettu kymnaasi sen sijaan nähdään tärkeäksi sivistyslaitokseksi. Monipuolisessa kuvauksessaan hän sivuaa myös porvariston aatemaailman uutuuksia vapaa-muurariudesta pietismiin siinä kuin ruotsinkielisten ja saksankielisten sukujen intressejä ja ristiriitojakin.

Aikakauden muun Vanhan Suomen oloja koskevan tutkimuksen tapaan Ruuthille on ominaista eräänlainen pysyvä konfliktiasetelma venäläisen esivallan ja paikallisyhteisön välillä, minkä hän ulottaa myös kulttuurin alueelle. Etenkin sotilasviranomaiset ja kuvernöörit esitetään yleensä mielivaltaisina ja kielteisessä valossa eikä venäläistä kaupunkiasujaimistoa mainita juuri ollenkaan. Rappio ja taantuminen uhkaavat stereotyyppisesti aina venäläisten valtaa pitävien alaisuudessa, mutta kehitystä vastaan taistellaan Viipurin ruotsalais-saksalaisen sivistysperinnön voimin menestyksellisesti vuoteen 1812 saakka.

Ruuthin näkökulmat heijastelevat 1900-luvun alun saksan- ja ruotsinkieliselle ajattelulle ominaisia käsityksiä siitä, että valitut, alkuperältään germaaniset ja rahvaan yläpuolella olevat yhteiskuntaryhmät toimivat historian eri vaiheissa kulttuurin tuottajina ja ylläpitäjinä (*Kulturträger*). Niiden vastakohtina olivat alempiarvoiset, vielä sivistymättömät ja kulttuurittomat yhteiskuntaryhmät, jotka määrittyivät etnisesti tai kielellisesti. Viipurissa tällaisiksi ryhmiksi voitiin ajatella suomalainen ja venäläinen palvelusväki ja käsityöläiset sekä venäläiset sotilaat ja kaupustelijat.

J. W. Ruuthin jälkeen Viipurin ja Vanhan Suomen oloja käsiteltiin laajasti Mihail Borodkinin (1852–1919) moniosaisessa venäjänkielisessä Suomen historiassa *Istorija Finljandii*, joka oli jaettu osiin hallitsijoiden mukaan. Sen osat Pietari I:stä Aleksanteri I:een ilmestyivät vuosina 1909–1912. Borodkin kuului kenraalikuvernööri Bobrikovin uskollisiin kannattajiin, minkä vuoksi hän oli Suomessa huonossa maineessa jo vuosisadan alussa. Suomen Venäjään liittämisen 100-vuotisjuhlinnan vuosina ilmestynyt historiateos ei asiaa ainakaan parantanut, koska teoksen yleinen sanoma kohdistui suomalaista ”separatismia” vastaan. Borodkin esittää Viipurin historiasta runsaasti venäläisiin lähteisiin ja kirjallisuuteen perustuvia tietoja alkaen kaupungin valloituksesta vuonna 1710. Borodkinin historiasarja tarkastelee 1700-lukua yli tuhannen sivun ja Aleksanteri I:n aikaa yli 600 sivun verran. Vaikka hän käsittelee ennen muuta Vanhan Suomen ja muun Suomen suhteisiin liittyvää sotahistoriaa ja Venäjän hallintotoimia, sarjan läpäisevänä teemana on näiden ”rajamaiden” kulttuurinen integroiminen Venäjän keisarikuntaan.⁵

VIIPURI-TUTKIMUKSEN SUUNTAUKSIA ITSENÄISYYDEN AJAN ALKUVUOSIKYMMENINÄ: RAKENNUS-, KOULU- JA YRITYSHISTORIAA

Bobrikovin vuosien kotimaisen historiankirjoituksen tendenssi, jonka mukaan kaikki ”venäläiseen vaikutukseen” viittaavat ilmiöt kaikkina aikoina nähtiin suomalaisen kansallisen kulttuurin kannalta kielteisiksi ja vahingollisiksi, jatkui ja voimistui itsenäisessä Suomessa. Tämä koski myös Vanhan Suomen aikakautta. Viipurin historiasta nostettiin mieluusti esille Ruotsin vallan ajan sotaisuuksia Venäjää vastaan ja kaupungin asemaa läntisen kulttuurin etuvariona itää vastaan. 1920–1930-lukujen sotahistoriaa ja suomalaisen talonpojan – läntistä – historiaa suosiva suuntautuminen ei juuri antanut sijaa 1700-luvun Vanhan Suomen tai Viipurin kulttuurin erityispiirteille muutoin kuin lahjoitusmaiden historian nostamisena esimerkiksi venäläisten sortotoimista.

Mielenkiinto Ruotsin 1700-luvun historiaan ja Kustaa III:n aikakauteen eräänlaisena suomalaisena ”esinationalismin” nousukautena antoi toisaalta aiheita Katariina II:n aikakauden arvostamiseen Venäjän historiassa. Viipurilainen arkkitehti Juhani Vikstedt (Viiste) sisällytti teokseensa *Suomen kaupunkien vanhaa rakennustaidetta* (1926) ensimmäisenä yleisesityksenä runsaasti esimerkkejä Viipurin ja Vanhan Suomen kaupunkien 1700-luvun loppupuolen rakennuksista.⁶

Arkistoaineistojen parissa työskennelleet historiantutkijat paneutuivat 1930-luvun kuluessa uudella innolla Vanhan Suomen viranomaisten kielellisesti hankalaan (ruotsi, saksa ja venäjä) alkuperäisaineistoon, joka oli koko sotien välisen ajan vielä osaksi järjestämättä. Viipuriin vuonna 1933 noussut arkkitehti Uno Ullbergin suunnittelema uusi monumentaalinen maakunta-arkisto vakiinnutti historiantutkimuksen näkyväksi osaksi kaupunkikuvaa. Maakunta-arkiston johtaja Ragnar Rosén kuului niihin kielitaitoisiin tutkijoihin, jotka ottivat Vanhan Suomen aikakauden ja aineistot tutkimuskohteikseen, vaikkei hän erityisesti paneutunutkaan Viipurin 1700-luvun aihepiireihin.

Harvoja Viipurin kulttuurin perustutkimuksia 1930-luvulta edustaa Maija Raijasen väitöskirja *Vanhan Suomen koulut I* vuodelta 1940.⁷ Teoksessa sijoitetaan ensimmäistä kertaa koululaitoksen uudistukset laajemman valtakunnallisen kokonaisuuden osaksi ilman aiemmin yleistä vähättelevää J. W. Ruuthin ja hänen aikalaistensa perusasennetta.

Kuvernementtikaupunkina Viipuri oli koululaitoksen uudistuksissa ratkaisevassa asemassa. Täällä esimerkiksi toteutettiin papiston vastustuksesta huolimatta venäläisen hallintomallin mukainen julkisten koulujen sekularisointi. Uudet niin kutsutut kansakoulut ja muutkin oppilaitokset – uutuutena tyttökoulut – jäivät kirkon ja tuomiokapitulia vastaavan konsistorin valvonnan ulottumattomiin. Katariina II:n aikaista koulu-uudistusta arvosteltiin myös Ruotsin puolella rajaa: muun muassa Henrik Gabriel Porthan esitti siitä ja

sen oppilaista erittäin kielteisiä arvioita.⁸ Vanhan Suomen ja muun Suomen yhdistämisen jälkeen Porvoon piispa Magnus Alopaeus yritti voimaperäisesti lakkauttaa Viipurin kuvernementin saksankielisen koululaitoksen ja siirtää sen tuomiokapitulinsa alaisuuteen. Viipurin läänin koulujen ylitarkastaja Gabriel Melartinin onnistui lykätä päätöstä lukuisten komiteoiden selvitettäväksi, ja vasta vuonna 1842 Viipurin kymnaasin opetuskieli vaihtui saksasta ruotsiksi.

1930-luvun ilmapiirissä syntynyt, Viipurin kauppahuoneiden porvarillista kulttuurimuotoa laajasti kuvaileva ja osin ihailevakin klassikkoteos oli kirjailija Örnulf Tigerstedtin vuonna 1940 ilmestynyt *Huset Hackman. En wiburgensisk patriciersläkts öden 1790–1879 I*. (suomeksi *Kauppahuone Hackman* samana vuonna, II osa 1952). Kauppahuoneen varhaisvaiheiden esittelyllä on huomattavia kirjallisia ansioita, ja se perustuu laajasti säilyneisiin perheen ja yrityksen arkistolähteisiin. Kuvauksessa nousee esille ennen muuta Viipurin porvariston monikielinen, kansainvälinen kulttuurimuoto ja sen taloudellinen perusta koko Itä-Suomessa.⁹

TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEISET VUOSIKYMMENET: UUDET ARKISTOT JA NIISTÄ NOUSEVAT TUTKIMUSTEEMAT

Talvisodan jälkeen keväästä 1940 ja uudelleen Viipurin menettämisen jälkeen 1944 kaupungin historiaa ja kulttuuria voitiin Suomessa vaalia muistojulkaisuissa, paikallishistoriallisissa tutkielmissa, muistelmissa ja kaunokirjallisissa esityksissä. Tällöin 1700-luvun loppuvuosikymmenillä pystytetyt kirkot ja muut rakennukset nostettiin olennaisiksi kulttuuriperinnön osiksi muiden aikakausien monumenttien rinnalle. Tulevien julkaisujen ja kuvateosten esikuvaksi muodostui Olavi Paavolaisen toimittama *Karjala, muistojen maa* vuodelta 1940. Siinä huomioitiin Vanhan Suomen aikainen Viipuri. Aikakausi niin ikään oli varsin näkyvästi esillä Juhani O. V. Viisteen kulttuurihistoriallisessa kuvateoksessa *Viihtyisä vanha Viipuri* (I painos 1943). Teoksella oli kuvaava alaotsikko: *Kulttuurimuistojen, kuulujen puistojen, kauniiden tornien kaupunki*. Monrepos'n puisto oli muodostunut tunnetuksi matkailukohteeksi ja sen historiaa ja erityispiirteitä oli suomalaiselle yleisölle esitelty ensimmäisenä K. K. Meinander suurteoksen *Herrgårdar i Finland* kolmannen osan Karjala-osiossa vuonna 1929. Ruuth ei näet käsitellyt Monrepos'n puistoa ja sen historiaa. Syynä lienee se, että kartano sijaitsi hänen historiateostensa kirjoitusajankohtana Viipurin maaseurakunnan alueella.¹⁰

”Evakkoperspektiivi” ja riippuvuus Suomen puolelle pelastetuista ja vasta vähitellen Mikkelin maakunta-arkistossa tutkijoiden käyttöön saaduista aineistoista leimasivat 1950–1960-lukujen Viipuri-julkaisuja Suomessa. 1700-lu-

vun akateemista viipurilaisuutta ja sen henkilöhistoriaa Turun akatemian näkökulmasta tutki Viljo Nissilä (1953) *Viipurilaisen osakunnan historiassaan* vuoteen 1827 saakka.¹¹ Nissilä korjaa esimerkkien avulla aikaisemmin vallalla olleet käsitykset Vanhasta Suomesta kotoisin olevien ylioppilaiden alhaisesta sivistystastosta ja taipumuksista venäläisyyden myötäilijöiksi. Jo aikaisemmin Yrjö Blomstedt oli eräässä artikkelissaan esitellyt ”Suomesta kotoisin olevat ylioppilaat Tarton yliopistossa 1802–1852”. Näistä huomattavan moni oli kotoisin Viipurista ja Vanhan Suomen alueelta, mitä Venäjän oppilaitosjärjestelmän uudistus vuonna 1802 oli edellyttänytkin.¹²

Viipurin vuonna 1805 avatun kymnaasin oppilasmatrikkelin taustatietoi-
neen julkaisivat 1961 Harald Hornborg ja Ingegerd Lunden Cronström.¹³ Uusi saksankielinen kymnaasi oli kaupungin sivistyslaitoksista huomattavin ja samalla kaupungin koulutetun akateemisen eliitin tärkeä kokoontumispaikka. Sen opettajakunta edusti aikansa pätevintä huippua: alkuun monet tohtorin tutkinnon suorittaneista opettajista tulivat Saksan yliopistoista. Tämän kirjallisesti tuottoisan opettajakunnan ympärille Sven Hirn konstruoii oman ”Viipurin romantiikan” aikakauden ”Turun romantiikan” varhaiseksi, 1810-luvun taitteeseen ajoittuneeksi vastineeksi. Vuonna 1959 ilmestynyt ”Viborgsromantiken” oli Hirnin ensimmäinen laaja artikkeli muun kuin suomenkielisen kotimaisen kirjallisuuden tutkimuksen alalta.¹⁴

1970–1980-LUVUT: UUDISTUNEEN PERUSTUTKIMUKSEN VUOSIKYMMENET

Sven Hirnin toinen Vanhan Suomen ajan historiografiassa uraa uurtanut Viipuri-tutkimus oli laajaan lähdeaineistoon pohjautunut *Teater i Viborg 1743–1870* (1970). Teoksessa käydään läpi kaupungin vanha teatterihistoria ja sen ohessa valotetaan kokonaisvaltaisesti muutakin kaupungin kulttuurielämää.¹⁵ Teatteriseurueet, esitykset ja näytelmät sitoivat Viipurin saumattomasti Itämeren provinssien kaupunkien ja Pietarin saksankielisen porvariston maailmaan.¹⁶ Vuoden 1812 jälkeen tilanne muuttui: Viipurin saapui yhä useammin seurueita Ruotsin ja Suomen puolelta ja esitysten kieleksi vaihtui vähitellen ruotsi.

1970-luvulla tuotettiin Erkki Kuujon johdolla J. W. Ruuthin kaupunkihistorian Vanhan Suomen aikaa käsittelevän osan uudistettu ja laajennettu laitos *Viipurin kaupungin historia 3, 1710–1812* (1975).¹⁷ Se ei varsinaisesti kajonnut Ruuthin aikaiseen historiakuvaan, vaikka 70 vuoden aikana ilmestyneet uudet tutkimukset ja kirjoitusajankohdan paikallishistorioiden normaalikäytännöt otettiin huomioon. Viljo Nissilän aloitteesta perustettiin 1976 uusi Viipuri-tutkimusten sarja *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita*. Sen

osassa 2 (1977) julkaistu professori Otto-I. Meurmanin Viipurin arkkitehteja käsittelevä artikkeli tarkasteli myös 1700-luvun kuvernementinarkkitehtejä. Saman sarjan osassa 6 (1983) Meurman kirjoitti laajan yhteenvedon Viipurin kirkkojen rakennushistoriasta.¹⁸

Viipurin kirkollisen kulttuuri- ja henkilöhistorian merkkiteoksia olivat 1970-luvun puolivälissä ilmestyneet Kyösti Väänäsen *Pappissivistys Vanhassa Suomessa* sekä *Vanhan Suomen papiston matrikkeli*.¹⁹ Molemmissa teoksissa täsmennetään olennaisesti tietoja Vanhan Suomen papiston oppineisuudesta ja henkisestä tasosta samoin kuin seurakuntien oloista. Viipurin papisto oli hiippakuntaa vastaavassa konsistoripiirissään luonnollisesti keskeisessä asemassa koko 1700-luvun ajan.

Suomessa saatavilla olleiden lähteiden ja kirjallisuuden perusteella 1970–80-luvuilla tutkittiin myös 1700-luvun linnoitusrakentamisen sekä Viipurin ja muun Vanhan Suomen kaupunkien kirkkojen ja muiden julkisten rakennusten arkkitehtuurin historiaa (Rainer Knapas, Ulla-Riitta Kauppi).²⁰ Suomen taidehistorian perusteokseksi toimitetun kuusiosaisen sarjan *Ars-Suomen taide* (1987–1990) vuonna 1988 ilmestyneessä toisessa osassa esiteltiin muun Suomen rakennusmuistomerkkien kanssa tasaveroisina Vanhan Suomen kaupunkien rakennuskulttuuri, asemakaavat, linnoitukset, samoin kuin Viipurin kirkot ja julkiset rakennukset. Kirkkorakennusten historiankirjoitusta täydensi vielä vuonna 1989 venäjäksi julkaistu venäläiseen aineistoon perustuva Juri Küttnerin tutkielma Viipurin Kristuksen Kirkastumisen katedraalin syntyvaiheista 1780- ja 1790-luvuilla.²¹ Siinä esitettiin ensimmäinen luotettava selvitys katedraalin arkkitehtuurista ja sen merkityksestä paitsi venäläisessä yhteydessään myös monialaisesti kulttuurielämässä vaikuttaneen N. I. Lvovin tuotannossa.

NEUVOSTOLIITON ROMAHTAMISEN JÄLKEINEN SUOMEN-, RUOTSIN- JA SAKSANKIELINEN VIIPURI-TUTKIMUS

Neuvostoliiton valtion ja valtiomuodon vaihduttua vuoden 1991 lopulla Venäjän federaatioksi suomalainen Viipuri-tutkimus elpyi. Yhteydet Venäjälle ja sikäläisten arkistoaineistojen käyttö helpottuivat samalla, kun Viipurissa lisääntyi kiinnostus oman kaupungin historiaa ja sen muistomerkkejä kohtaan. Linnan 700-vuotisjuhla vuonna 1993 heijasteli henkistä muutuskautta: sen yhteydessä rehabilitoitiin näkyvästi sekä kaupungin keskiajan ja varhaismodernin ajan ruotsalainen historia että suomalainen 1800–1900-lukujen historiavaihe. Näkyvimpänä symbolisena eleenä oli vuonna 1948 poistetun Torkkeli Knuutinpojan patsaan uudelleen pystytys entiselle paikalleen linnan sillan kupeeseen.²² Viipurin Vanhan Suomen aikakin nousi erityisesti esille Ulla-Riitta Kaupin ja

Gunnar Finnen Suomen itsenäisyyden 10-vuotisjuhlaa varten veistämä leijonapatsas sijoitettiin aluksi Tervaniemeen paikalle, josta oli itsenäisyyden alussa poistettu keisari Pietari I:n patsas. ”Suomen leijona” poistettiin sijaltaan jatkosodan jälkeen. Nykyiselle paikalleen Monrepos’n puistoon leijonapatsas siirrettiin 1980-luvun lopulla sen jälkeen, kun se oli löytynyt puiston lähistöltä osin maahan haudattuna.

Mihail Miltšikin suomalais-venäläisen yhteistyön tuloksena syntyneessä, vuonna 1993 ilmestyneessä kirjassa *Viipuri. Vanhan Suomen pääkaupunki*. Teoksessa esiteltiin runsaasti sekä uutta teksti- ja kuva-aineistoa Venäjän arkistoista että jo aiemmin tunnettuja suomalaisia lähteitä.²³

Myös aate- ja sivistyshistoriallinen tutkimus virkosi. Saksankielisen Viipurin historiografian perinnettä jatkoi vuonna 1993 ilmestynyt Robert Schweitzerin perustavaa laatua oleva tutkielma Viipurin saksalaisista, *Die Wiborger Deutschen*. Myöhemmin Schweitzer on jatkanut paneutumistaan ”Viipurin romantiikan” aikakauteen ja sen saksankielisiin edustajiin muun muassa Viipurin koulujen vuosijulkaisuja käsittelevässä artikkelissaan ”Die Fibeln der Wiburger Aufklärung” (1996) ja August Thiemen ”Finnland”-runoelman (1808) monikielisessä, kommentoidussa käännöseditiössä vuodelta 2012.²⁴

Edelleen vuonna 1993 ilmestyi puolestaan ensimmäinen laaja tieteellinen tutkimus Monrepos’n puiston historiasta, Eeva Ruoffin *Monrepos, muistojen puutarha*.²⁵ Vuonna 2003 ilmestyi toinen Monrepos’n 1700-lukua esittelevä teos, Rainer Knapaksen *Monrepos. Ludwig Heinrich Nicolay och hans värld i 1700-talets ryska*

Finland.²⁶ Teoksen tavoitteena oli esitellä Monrepos'n kokonaisuutta sekä yleis-eurooppalaisena että Venäjän hovin vaikutuspiirissä syntyneenä ja Suomessa toteutettuna synteeseinä aikakautensa taidekäsityksistä. Monrepos'n historiaa ja sen Suomessa säilyneitä arkisto- ja kirjakokoelmia esiteltiin 1990-luvulta alkaen useissa Helsingin yliopiston kirjaston järjestämissä näyttelyissä julkaisuineen.

Valtionarkeologi C.-J. Gardbergin ja valokuvaaja P.-O. Welinin kirja *Viipuri – kivestä rakennettu kaupunki* (myös ruotsiksi, *Viborg – stad i sten*, 1996) taas esitteli uusissa valokuviissa näkyvästi muun muassa 1700-luvun rakennusmuistomerkkejä.²⁷ Suomalaisten arkkitehtien Juhani Viisteen ja Otto-I. Meurmanin aloittama arkkitehtuurin historian tutkimusperinne jatkui uudistettuna 2000-luvulle tultaessa. Uutta tarkennettua tietoa Viipurin 1700-luvun rakentamisesta ja rakennuksista esiteltiin muun muassa Petri Neuvosen, Tuula Pöyhien ja Tapani Mustosen laajassa arkkitehtuurioppaassa *Viipuri – Vyborg. Opas kaupunkiin – Town Guide* (1999). Petri Neuvonen on kahdessakin tutkimuksessaan selvittänyt yksityiskohtaisesti vanhan kaupunginosan rakentamisen vaiheita kortteli kortteliin mukaan lukien talvi- ja jatkosotien aikaiset tuhot ja jälleenrakentamisen vaiheet. Vielä säilyneet 1700-luvun rakennukset ovat näissä teoksissa luonnollisesti näkyvästi esillä.²⁸

1700-luvun Viipuriin liittyvää henkilöhistoriaa on jatkuvasti tutkittu ja täydennetty Suomessa. Etenkin *Kansallisbiografia*-hankkeeseen sisältyi lukuisia uusia elämäkertoja Viipurin kaupungin merkittävistä suvuista, porvareista ja virkamiehistä, kirjoittajinaan muun muassa Jyrki Paaskoski ja Georg Haggrén. *Kansallisbiografian* painettu versio ja www-sivusto antaa – ilmeisesti toimituskunnan tietoisten painotusten tuloksena – aikasempia vastaavia hakuteoksia huomattavasti enemmän tilaa itäisen Suomen ja Venäjällä uraa tehneiden virkamiesten henkilöhistorialle. Samoin erityisesti Georg Lutherin sukuhistoriallisissa tutkimuksissa on käsitelty runsaasti viipurilaisia 1700-luvun merkkihenkilöitä ja sukujen verkostoitumista. Suomen papiston ja pappissukujen kulttuuriperinteen itäinen ulottuvuus käy erittäin selvästi ilmi myös laajasta ja perusteellisesta Inkerin paimenmuistosta *Herdaminne för Ingermanland*, joka kuuluu alansa parhaimpiin.²⁹

Viipurin 1700-luvun sivistyshistorian kuuluu olennaisesti kaupunkilaisten akateeminen opinkäynti. Henkilötiedot kaikista viipurilaisista ylioppilaista ja heidän akateemisista opinnoistaan sekä Turun akateemiassa että muissa yliopistoissa Ruotsissa, Saksassa ja Venäjällä sisältyvät Yrjö Kotivuoren kooramaan ja ylläpitämään elektroniseen *Ylioppilasmatrikeliin* ajalta 1640–1852, vaikka se onkin otsikoitu vain Turkua ja Helsinkiä koskevaksi. Muiden perusteellisten viitetietojen ohella matrikkeli sisältää tiedot viipurilaisten ylioppilaiden väitöskirjoista ja julkaisuista sekä keskseisimmistä elämänvaiheista.³⁰

Uusimpana Viipurin 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkuvuosikymmenten kulttuurimuotoa kuvaavaksi tutkimuksena mainittakoon Ulla Ijäksen väitöskirja *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa* vuodelta 2015. Se käsittelee myös laajasti viipurilaisen ylimmän porvariston maailmaa, etenkin sen materiaalista puolta, Marie Hackmanin toimintaa, hankintoja ja elämänmuotoa sekä kaupungissa että Herttualan kartanoympäristössä.³¹

NEUVOSTOLIITON JA VENÄJÄN VIIPURI-TUTKIMUKSEN VAIHEITA

Viipurin paikallishistoriaa venäläisenä 1700-luvun kuvernementtikaupunkina käsiteltiin 1950-luvulta 1980-luvulle matkaoppaissa ja kaupunkia esittelevissä kuvateoksissa vain ohimennen. Tapahtumista mainittiin lähinnä Pietari Suuren valloitus vuonna 1710 ja vuosisadan muistomerkeistä Monrepos. Uusi paikallishistorian, venäläisittäin ”seutututkimuksen” (*kraevedenie*) nousukausi alkoi 1980-luvulla. Sen keskeinen henkiin herättäjä Viipurissa oli opettaja Jevgeni Kepp, joka perusti ”Vanha Viipuri”, *Staryj Vyborg* -nimisen harrastajapiirinsä 1985. Hän keräsi suuren määrän historiallista lähde- ja kuva-aineistoa ja kirjoitti paikallisiin lehtiin ja muihin julkaisuihin Viipurin historiasta ja erityisesti sen arkkitehtuurin muistomerkeistä.³²

Ensimmäisen Viipurin arkkitehtuurihistoriaa esittelevän kirjasensa Kepp julkaisi vuonna 1977. Sen jälkeen Kepp laajensi jatkuvasti opaskirjojensa sisältöä. Perusteellisin, 200-sivuinen taiteellisten nähtävyyksien esittely ilmestyi vuonna 1992 (*Vyborg, Hudožestvennye dostoprimešatelnosti*).³³ Keppin ohella Viipurin rakennusperinnön tutkijana on 1970-luvulta alkaen toiminut arkkitehti Viktor Dmitriev. Venäläisiin arkistoaineistoihin pohjautuvissa tutkimuksissaan hän on tarkentanut kuvaa 1700-luvun jälkipuoliskon julkisten rakennusten ja sotilasrakennusten suunnittelijoista ja niiden syntyvaiheista.

1980-luvun alkuvuosista lähtien venäläisten tutkijoiden huomio kohdistui yhä enemmän Monrepos’n puiston historiaan Venäjän 1700-luvun kulttuurin osana. Avainasemassa oli arvostettu akateemikko, kirjallisuuden tutkija ja filologi Dmitri Lihatšov, joka ”löysi” Monrepos’n ja sen kansainvälisen aatetaustan uudelleen ja käsitteli sitä monessa yhteydessä, etenkin puutarhataiteen historiaa Venäjällä ja Euroopassa käsittelevässä teoksessaan *Poezija sadov* (Puutarhojen runoutta, I painos 1982).³⁴ Siinä Monrepos’n puistoa esitellään Venäjän tunnetuimpien keisarillisten puistojen rinnalla pohjoisena, ”ossiaanisena” ja suomalaisen luonnon erityispiirteitä korostavana taideluomana, joka oli omistajansa Ludwig Heinrich Nicolayn maailmankuvan ilmentymä. Lihatšov korosti paitsi Monrepos’n ”esiromantiikkaa” (*romantizm*) myös *Ossianin laulujen* ja

muun pohjoisen mytologian mielikuvien yhdistymistä suomalaisen kansanrunouden ja *Kalevalan* maailmaan. Kirja on Venäjällä saavuttanut klassikon aseman ja ilmestynyt monina painoksina.

Vuonna 1984 Lihatšov otti eräässä artikkelissaan voimakkaasti kantaa Monrepos'n säilyttämisen ja suojelun puolesta.³⁵ Tästä seurasi Venäjällä julkinen debatti Monrepos'n merkityksestä, mikä inspiroi uusia Monrepos'n historiaa koskevia tutkimuksia. Keskustelun lopputuloksena Monrepos'n virallinen status muuttui tammikuussa 1988, kun Venäjän neuvostotasavallan ministerineuvosto päätti nimetä alueen ”Park Monrepos -nimiseksi historian, arkkitehtuurin ja luonnon museo-suojelukohteeksi”.

Monrepos'n puiston vaiheet ja sen henkilöhistoria ovat 1990-luvulta 2010-luvulle olleet toistuvasti venäläisten tutkijoiden (muun muassa Mihail Kostolomov, Mihail Jefimov, Julia Moshnik) aiheina, joskin pääsääntöisesti varsin suppeissa julkaisuissa ja artikkeleissa. Mainitut kolme tutkijaa ovat muun muassa julkaisseet vuonna 2013 uuden, seikkaperäisesti kommentoidun käännöksen venäjäksi Ludwig Heinrich Nicolayn pitkästä runoelmasta ”Das Landgut Monrepos in Finnland, 1804”. Monrepos-aihepiiristä on Viipurissa julkaistu venäjäksi Julia Moshnikin ja Mihail Jefimovin toimittama laaja artikkelikokoelma, *Monrepo Almanah* (2010).³⁶

Kiinnostusta on herättänyt myös paikallinen kirkollinen historia. Viipurin ortodoksisten kirkkojen ja seurakuntien historiaa vuodesta 1710 uudelle vuosituhannelle saakka käsittelee osin uusiin venäläisiin lähteisiin perustuva I. V. Trohovan kirja *Tšerkovnaja istorija Vyborga i ego okrestnostej* (2007). Teoksesta saa 1900-luvun alkuvuosilta ja lähdekirjallisuudestakin periytyvän venäläiskansallisen esityskonvention mukaisesti sen kuvan, että Viipuri olisi ollut täysin venäläisten ja venäjänuskoisten asuttama kaupunki 1710-luvulta lähtien.³⁷

PAIKALLISUUS, YLEISVALTAKUNNALLISUUS JA SAKSANKIELISEN MAAILMAN KULTTUURIN LAINAUTUMINEN

Viipurin läänin historia -sarjan IV osassa kootaan muun ohella yhteen Viipurin kaupungin kulttuurihistorian yllä kuvattu yleinen tutkimustilanne, tosin esittämättä varsinaisesti uusia kysymyksenasetteluja tai tuomatta esiin uutta lähdeaineistoa.³⁸ Tällä hetkellä 1700-luvun Viipuria tutkittaessa on entistä paremmat mahdollisuudet luopua kansallisista tulkinta- ja ennakkomalleista, joissa kulttuuri nähdään ensisijaisesti sitoutuneena kansallisuus- ja kieliryhmiin. Tämän perusmallin mukaisesti 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvulla kehitettyä käsitteistöä on projisoitu ajassa taaksepäin aikakauteen, jolloin kansallisuus- ja kielikysymykset eivät olleet yhteiskunnallisesti tai valtiollisesti

määräviä jakolinjoja. Paikallisuus, paikallisen yhteisön tai korporaation jäsenyys tai toisaalta monikansallisen valtakunnan ja sen hallitsijan – Venäjän – alamaisuus määrsivät yksilön aseman ja toiminnan mahdollisuuksia.

Viimeistään edellä mainitun teoksen artikkelit ovat vakiinnuttaneet uudenlaista historiakuva, jossa ymmärretään, että Venäjänkin keskushallinto ja hallitsija pyrkivät rationaalsiin, valistuskauden filosofiaan ja aatteisiin perustuneisiin ”yleistä etua” tavoitelleisiin reformeihin. Niitä tehtiin niin opetuslaitoksessa, kaupunkisuunnittelussa, sotalaitoksessa kuin oikeudenhoidossa ja verotuksessakin. Reformit ohjattiin ylhäältä käsin laatimalla lainsäädäntöä ja antamalla määräyksiä, joissa esiteltiin seurattaviksi tarkoitettuja normeja ja joissain tapauksissa myös taustalla olevia käsitteitä, kuten 1700-luvun kasvatusteorioita. Niiden toteuttamisesta paikallistasolla seurasi säännöllisesti eri intressiryhmien välisiä konflikteja, valituksia ja oikeusprosesseja. Ne on dokumentoitu asiakirjoihin, jotka ovat suomalaisten tutkijoiden saatavilla (esimerkiksi Viron, Liivinmaan ja Suomen oikeuskollegion aineistot Kansallisarkistossa). Käytännössä annetuista ohjeista ja määräyksistä poikettiin säännöllisesti vedoten paikallisiin erityisoloihin, perinteisiin tai taloudellisiin vaikeuksiin.

Hallinnolliseen, oikeudelliseen, sotilaalliseen tai kirkolliseen – sekä luterilaiseen että kreikkalais-venäläiseen – esivaltaan sidotut kulttuurin ilmentymät pyrittiin sovittamaan ylhäältä annettuihin muotoihin. Valvonta, raportointi ja rankaiseminen poikkeamisista lisäsivät ristiriitoja eri toimijoiden ja ryhmitymien välillä. Kaupunkiin nimitetyt kuvernöörit ja komendantit edustivat keskushallintoa julkisen vallan käyttäjinä, kaupungin porvarien omat hallintoelimet taas puolustivat omaa perinteistä itsenäisyyttään ja hallitsijoiden vahvistamia privilegioitaan.

Olemassa oli toisaalta kaupunkiyhteisön ja sen eri korporaatioiden omaehtoisia ”vapaita sivistyspyrkimyksiä”, joiden kohdalla vapaus merkitsi ainakin jonkinlaista riippumattomuutta kaupungin, kuvernementin tai valtakunnan hallinnosta. Tällaisia olivat esimerkiksi julkiset ja yksityiset huvit tai tanssiaiset, ”klubit”, vierailevien seurueiden teatteriesitykset, lukuyhdistykset ja lainakirjastot. Historiallista lähdeaineistoa on tältä alalta saatavissa lähinnä ylemmän porvariston maailmasta, joka oli 1700-luvulla ”luonnostaan” monikielinen. Teatterinäytäntöjen yleisö oli sekä saksan-, venäjän- että ruotsintaitoista, ja ajoittain esitettiin amatöörivoimin näytelmiä venäjäksiin. Vierailevat teatteriseurueet esiintyivät silti pääsääntöisesti saksaksi. Näytelmien valikoima oli huomattavan laaja, mutta ilmeisesti täysin samanlainen kuin muussakin saksankielisessä maailmassa Baltian kaupungit, Pietari ja Moskova mukaan lukien. Vakavaan kulttuuriin kuuluivat suuret saksalaiset aikalaikirjailijat, kuten Schiller tai Lessing, joiden tuotantoon saattoi tutustua tuoreeltaan myös

Viipurissa. Hengeltään kepeämpää kirjallisuutta edusti huvinäytelmien kansainvälinen suursuosikki August Friedrich Ferdinand von Kotzebue.

Viipurin lyseon yliopettajan August Wilhelm Tappen aloitteesta 1808 perustettu ”kaupunginkirjasto”, *Wiburgische Stadtbibliothek*, oli tyypillinen 1700-luvun lopun kaupunkiporvariston yhteishanke, joka toi tarjolle lainattavaa ajankohtaista kirjallisuutta eri aloilta, samoin aikakauslehtiä. Kirjat olivat pääasiassa saksankielisiä. Myös joitakin ranskan- ja venäkielisiä teoksia oli tarjolla, mutta ruotsinkielisiä ei yhtäkään.

Paikallinen kulttuuri heijasteli yleiseurooppalaisia aatteita ja virtauksia. Uutuudet – oli kyseessä julkisen tai yksityisen rakentamisen, asumisen tai kulutuksen tyyli – edustivat kulttuurin tuontia ja soveltamista Viipuriin. Ilmiöt rantautuivat joko suoraan saksankielisestä maailmasta tai suodattuneina Baltian provinssien tai Pietarin saksalaispiirien välityksellä.

Yhteys Ruotsiin tai rajantakaiseen Suomeen oli tässä yhteydessä – ehkä evankelis-luterilaista kirkollista kulttuuria lukuun ottamatta – varsin merkityksetön. Kulttuurin eri muotojen reseptio, vastaanotto, hyväksyminen ja paikallinen muuntuminen olisi tässä suhteessa mielenkiintoinen prosessi tutkittavaksi.

Esimerkiksi 1760-luvulla alkanut arkkitehtuurin tyylinmuutos uusklassiseksi koski koko Venäjää. Ajan virtauksia pyrittiin tältä oin seuraamaan Viipurissakin, mutta akatemista huipputasoa edustavien arkkitehtien (Giacomo Quarenghi, Nikolai Lvov tai Georg von Veldten) suunnitelmia joko muutettiin, yksinkertaistettiin tai jätettiin Viipurissa eri syistä puolitiehen. Samoin valtakunnallisia sotilasrakennusten 1770-luvulla tehtyjä, sitoviksi tarkoitettuja mallipiirustuksia toteutettiin Vanhan Suomen linnoituspaikkakunnilla poikkeuksetta paikallisina muunnoksina, vaikka hahmo ja tyylin peruspiirteet olivat tunnistettavissa yleisvenäläisiksi.

Viipuria vuonna 1793 tuhonneen tulipalon jälkeen valtakunnallinen kaupun-

Saksalais-ruotsalaisen seurakunnan uusklassinen Pietarin-Paavalin kirkko.

kien rakennuskomissio antoi arkkitehti Quarenghin tehtäväksi suunnitella kaupunkiin julkiset rakennukset, mutta useimmat jäivät vain paperille. Kuvernementin hallintovirastoja ja oikeuslaitosta varten tarkoitetun korttelin rakentamista ei ehditty aloittaa ennen kuin uusi keisari Paavali I alkoi vuoden 1796 jälkeen perua kaikkia edeltäjänsä Katariina II:n aikaisia reformeja. Komeaksi suunnitellusta kaksikerroksisesta, hevosenkengän muotoisesta kauppahallista, *gostinnyi dvorista*, valmistui vain vajaa puolikas ja sekin yksikerroksisena. Pietarin monumentaalirakennuksia suunnitellut Georg von Veldten (1730–1801) korjaili ja Viipurin saksalais-ruotsalaisen seurakunnan uuden kirkon piirustuksia, jotka kuvernementinarkkitehti Johan Brockmann oli laatinut. Kyseinen Pietari-Paavalin kirkko valmistui vuonna 1799 suurin piirtein Pietarissa viimeistelyjen piirustusten mukaisesti, mutta pyhätön molemmin puolin suunnitellut koulu- ja konsistorirakennukset jäivät rakentamatta.

KANSAINVÄLISEN TUTKIMUKSEN INSPIROIMIA TUTKIMUSTEHTÄVIÄ

Viipurin Vanhan Suomen aikainen kulttuurielämä – kulttuuri tässä laajasti ymmärrettynä – on ollut Suomessa ja Venäjällä systemaattisen tutkimuksen kohteena runsaan sadan vuoden ajan, Gabriel Laguksen historiakoosteesta ja J. W. Ruuthin kaupunkihistoriasta alkaen. Kuten aiemmin esitetystä on käynyt ilmi, tutkimus on jatkunut sekä suomalais- että venäläisvoimin jo Ruuthin aikanaan määrittämällä osa-alueilla. Empiirisesti painottunutta tutkimustietoa on karttunut etenkin kolmesta teemakokonaisuudesta: 1) kirkolliset olot, kirkot, papisto ja koulujärjestelmä, 2) kaupungin rakentuminen, asemakaavat ja julkiset rakennukset sekä 3) henkilö- ja sukuhistoria.

Varsinkin 1990-luvulta eteenpäin on sekä Suomessa että Venäjällä tutkittu erityisesti Monrepos’n kartanoa sekä sen puistoa, kirjastoa ja muita kokoelmia sekä henkilöhistoriaa 1700-luvun valistuskulttuurin ja ”esiromantiikan” laajemmassa, vertailevassa viitekehyksessä. Myös muutamia muita 1700–1800-lukujen kulttuurihistorian erityiskysymyksiä on selvitetty perusteellisesti. Näihin kuuluvat kaupungin teatterihistoria sekä saksankielinen kirjallinen tuotanto Viipurissa vuonna 1805 perustetun lyseon vaikutuspiirissä.³⁹

Millaisia tutkimustehtäviä tulevalle Vanhan Suomen ajan kaupunkikulttuuria käsittelevälle tutkimukselle voisi asettaa? Lisäselvittämistä kaipaavat edelleen Viipurin kulttuurikentän muodonmuutokset 1700-luvulla ja niiden sovittaminen vuoden 1812 jälkeiseen uuteen valtiolliseen tilanteeseen Suomen suuriruhtinaskunnan osana: kuinka virallisesti venäläinen, joskaan ei venäjänkielinen kuvernementinkaupunki muuntui suomalaiseksi läänin residenssikaupungiksi? Aihetta tutkittaessa Viipurin kuvernementin muut kaupungit Hamina, Käkisalmi,

Lappeenranta, Savonlinna ja Sortavala muodostaisivat Viipurille kulttuurisesti lähimmän vertailukohteen. Näiden kaupunkien 1700- ja 1800-luvun kulttuurin tutkimus on Viipurin tavoin korostanut kansallisuuspiirteitä, kieliryhmiä ja venäläis-suomalaisia konfliktitilanteita. Kaikki mainitut pienet kaupungit olivat sangen yhtenäisen saksalaisvoittoisen, Pietarissa ja Itämeren provinseissa voimakkaana kukoistaneen urbaanin kulttuurin paikallismuunnoksia.

Vanhan Suomen kaupungeissa käytettiin sekä kahta ”maankieltä” (*Landessprachen*) eli suomea ja ruotsia valtakunnankieli venäjän ja sivistyskieli saksan rinnalla, mutta kaikkia eri yhteyksissä ja vaihtelevissa suhteissa. Moninaisten ja muuttuvien määräysten mukaisesti hallinto- ja oikeusasioissa käytettiin virkakielenä venäjää, saksaa ja ruotsia. Kirkon piirissä toimittiin ruotsiksi ja saksaksi, mutta jumalanpalvelusten ja toimitusten kielenä oli luterilaisten seurakuntien jäsenten enemmistön kieli suomi. Itämeren provinseissa eli Viron-, Liivin- ja Kuurinmaan kuvernementeissa käytettiin niin ikään saksaa ja venäjää ja vastaavalla tavoin paikallisia ”maankieliä”.

Uusia vaikutteita Viipuri-tutkimukseen on syytä etsiä myös venäläisestä historiankirjoituksesta. Venäjän valtakunnan 1700-luvun kulttuurihistorian tutkimuksessa on viime vuosina ja vuosikymmeninä noussut esille Viipuriinkin sovellettavissa olevia lähestymistapoja ja tutkimusongelmien kokonaisuuksia. Monikansallisten valtioiden historiallinen ja kulttuurinen ”dekonstruktio” niiden ”konstruktioita”, muodostumista ja rakentumista tutkimalla sisältää aina kannanottoja kansallisten näkökulmien soveltamisen historiaan, mikä merkitsee samalla yksinkertaisen kansallisen tulkintamallin uudistamista. Kokonaisia valtioita ja suurkaupunkeja koskevat moninaisuuden periaatteet voidaan ulottaa mikro- ja henkilötasolle myös pientä provinssikaupunkia tutkittaessa.⁴⁰ Hedelmällinen aihe voisi olla esimerkiksi Viipurin 1700-luvun porvariston maailma suku- ja henkilöhistorian verkoston puitteissa – siinä näkyvät kaikki *Vielvölkerreichin* ilmiöt, kieli- ja sosiaalihistoria sekä konkreettinen, maantieteellinen liikkuvuus.

Postkolonialistiseksi kutsuttu historiantutkimuksen suuntaus on jo pitkään luonut tärkeän kulttuurihistoriallisen lähtökohdan sekä suurvaltojen horonista että entisten siirtomaavalttojen nousuun ja tuhoon liittyvistä ”kulttuurisista kohtaamisista” (*encountering*). Kolonialismiin liittyviä kulttuurisia ja taloudellisia valtopyrkimyksiä ja niiden aatemaailmaa on nähty myös Venäjän sisäisessä historiassa. Esimerkiksi Alexander Etkindin tutkimukset Venäjän ja myöhemmin Neuvostoliiton historiasta eräänlaisena siirtomaavaltana eli jatkuvana oman maan ja valloitetujen alueiden kolonisaationa ovat herättäneet runsaasti huomiota.⁴¹ Kolonisaatioon liittyvät kysymykset valloituksista ja niiden seurauksista sekä valloitetujen alueiden väestön, kulttuurin, uskonnon ja kielen asemasta. Tässä mielessä Viipuri oli yhden Venäjän 1700-luvulla

valloittaman uuden ”siirtomaan”, Vanhan Suomen, pääkaupunki. Kaupungin historiaa olisi mahdollista tutkia tällaisestakin yleisperspektiivistä käsin.

Venäjällä 1960-luvulla muodostunut laaja kulttuurisemiotiikan tutkimusperinne, joka rakentui kirjallisuuden ja taiteen tarjoamien historiallisten ”tekstien” ympärille, ei ole yleisessä kulttuurihistoriassa juurtunut Suomeen. Viipuri olisi kiinnostava kohde tunnuskuviin ja symbolien, seremonioiden ja kirjallisten teosten tutkimiselle kulttuurisemioottisesta näkökulmasta, koska kaupungin menneisyydestä hahmottuu julkisen ja yksityisen tai paikallisen ja yleisvaltakunnallisen välistä kilpailuasetelmaa ja historiaa eri tavoin hyväksikäyttävää ”sisällöntuotantoa”. Jo 1700-luvulla virisi kiinnostus myös kaupungin näkyviä historiallisia muistomerkkejä ja historiankirjoitusta kohtaan, ja jo tällöin linna oli kaupungin itseoikeutettu tunnuskuva. Taiteilijat, kirjailijat ja koti- ja ulkomaisten matkailijoiden kertomukset tuottivat ”Viipuri-tekstejä”, joiden järjestelmällinen tutkiminen on vielä tekemättä.⁴² Venäjällä suosittu ”kulturologian” akateeminen, syntetisoiva lähestymistapa on Suomessa jäänyt varsin vähälle huomiolle. Tila, kaupunkitila ja sen eri muunnelmat ja niiden merkitykset ovat kulturologian keskeisiä tutkimuskohteita, jotka laajentavat puhtaan arkkitehtuuri- ja rakentamishistorian ulottuvuuksia. Tällaisia näkökulmia pyrkii yhdistämään Kimmo Katajalan johtama, Suomen Akatemian rahoittama hanke *Meanings of an Urban Space, Past and Present. Cross-cultural studies of the Town of Vyborg from the 16th to the 21st Century*.

Kansainvälisessä paikallishistoriallisessa tutkimuksessa on elvytetty saksalaisen Justus Möserin alkuaan Osnabrücken kaupungin historiassaan (1. painos 1768) esittämä käsite *Lokalvernunft*, paikallisjärki. Sen vastaparin muodosti *Universalvernunft*, yleisjärki, joka viittasi valistuskauden järkiuskon abstrakteihin käsitteisiin, poliittis-yhteiskunnalliseen teorianmuodostukseen tai lainsäädännön kirjaimeen. Paikallisjärki ohjasi todellisia tapahtumia, kaupunkien instituutioita ja henkilöitä tietyissä oloissa ja tiettyinä aikoina. Möserin mallin mukaan paikallista historiallista todellisuutta olisi tutkittava ja ymmärrettävä kokonaisvaltaisesti ja jatkuvana vuorovaikutuksena eristämättä mitään osa-aluetta tai ryhmää erilliseksi kohteeksi. ”Vapauden” kaltaiset abstraktit käsitteet eivät vaikuttaneet sellaisenaan mihinkään, vaan olivat ainoastaan todellisten henkilöiden ja näiden kokemien tapahtumien taustatekijöitä.

Paikallisjärki muotoutui maantieteellisessä yhteydessään ja paikallisessa kontaktipiirissä kulttuurisen vuorovaikutuksen tuloksena. Viipurilla oli lähi-alueensa: kuvernementti ja sen muut kaupungit. Sen ulkolähialueen muodostivat pääkaupunki ja Inkerinmaa sekä lähimmät Itämerenmaakunnat Viro ja Liivinmaa saksanvoittoisine kaupungeineen sekä Ruotsin Suomen puoleinen osa. Näistä seurannut konkreettisten yhteyksien vyöhyke kattoi jo yksin kaupan

ja merenkulun ansiosta lähes koko Itämeren eteläosan ja sitäkin kaukaisemmat maat, kuten Tanskan ja Hollannin.

Aatteellinen, kirjallinen ja tieteellinen yhteyksien vyöhyke oli vieläkin laajempi, jos otetaan lukuun esimerkiksi viipurilaisen ylimmän porvariston poikien opiskelupaikkakunnat 1700-luvulla: Turun ja Upsalan lisäksi lähdettiin myös Saksan parhaimpiin yliopistoihin, Göttingeniin, Jenaan, Halleen tai Kie-liin. Vastavuoroisesti ”Viipurin romantiikan” kauden johtohenkilöt, saksankielisen lyseon opettajat 1810-luvulle saakka, tulivat samoista opinahjoista. Opet-tajien Viipurissa vietetyt vuodet sijoittuivat tyypillisesti uran alkuvaiheisiin ja niitä seurasivat toiset opettajantoimet Itämeren provinseissa tai Pietarin saksankielisissä kouluissa.

Yliopisto-opintojen molemminpuolista vaikutuspiiriä myös rajattiin poliittisin perustein. Vuonna 1798 keisari Paavali kielsi Venäjän alamaisten opinnot ulko-maisissa yliopistoissa ja esimerkiksi Turusta muutamat Viipurilaisen osakunnan jäsenet palasivat kotiinsa. Vuoden 1802 jälkeisessä Aleksanteri I:n opetuslaitosre-formissa Venäjän jaettiin yliopistojen johtamiin opetuspiireihin. Viipurin ja ku-vernementin muiden paikkakuntien julkiset koulut luettiin Tarton uuden yliopis-ton yhteyteen perustetun komission alaisiksi, ja Viipurin vuonna 1805 perustetun kymnaasin oppilaiden edellytettiin jatkavan opintojaan ylioppilaina Tartossa.

Vanhan Suomen aikaisen Viipurin kulttuurin ulottuvuudet ovat niin maan-tieteellisesti kuin aatteiden, tieteiden tai taiteiden näkökulmasta huomattavan laajoja. Myös molemmilla suurilla kirkkokunnilla oli oma taustamaantieteensä, joka heijastui sekä henkilöhistoriaan että hallintoon ja henkiseen ilmapiiriin. Luterilaiseen papistoon kuului osin paikallisia pappissukuja, mutta täydennystä saatiin usein Ruotsin puolelta ja Saksan yliopistoista. Venäläinen papisto työ-skenteli puolestaan Pietarin metropoliitan sekä Pyhän Synodin alaisuudessa ja oli sidoksissa oman kirkkonsa pappiskoulutukseen ja perinteisiin. Lisäksi Viipu-ri oli koko 1700-luvun ajan sotilaallisesti aktiivikäytössä oleva linnoituskaupun-ki. Sellaisena se oli osa suurta valtakunnallista puolustuslaitosten, asevoimien ja sen sisäisen kulttuurin tarkoin normittamaa, univormuun puettua verkostoa.

Maallisten, henkisten, hallinnollisten ja sotilaallisten kulttuurien muodot kohtaavat Viipurissa; ne toteutuvat ja muuntuvat paikallisesti kaupungin asuk-kaiden toimissa ja heidän omassa aikahorisontissaan. Tutkijoiden aikahori-sontti on toinen ja tutkimuskysymykset muotoutuvat historioitsijan omasta ajasta käsin. Viipurin paikallisen kulttuurimuodon tutkiminen ja sen moni-puolinen ymmärtäminen oman aikakautensa, 1700-luvun historian, ilmaisuna on ollut ja on Suomen ja Venäjän historian tutkimuksen näkökulmasta harvi-naisen antoisa tehtävä. Näin voi olla tulevaisuudessakin, mikäli aikakauteen kuulumattomasta kansallisuusajattelusta on nyt lähtökohtaisesti luovuttu.⁴³

Viiiteet

- 1** Von Knorring 1833.
- 2** G. Lagus 1893; G. Lagus 1895.
- 3** Ahrenbergin restaurointisuunnitelmista: Ripatti 2011.
- 4** Ruuth 1906; Ruuth 1908.
- 5** Borodkin 1909.
- 6** Vikstedt 1926.
- 7** Rajanen 1940.
- 8** Porthanin käsityksistä: E. Lagus 1898. (Kirje Nils von Rosensteinille 22.7.1793); Takolander 1926.
- 9** Tigerstedt 1940; Tigerstedt 1952.
- 10** Nikander et al. 1929; O. Paavolainen 1940; Viiste 1943.
- 11** Nissilä 1953.
- 12** Y. Blomstedt 1949.
- 13** Lundén Cronström & Hornborg 1961.
- 14** Hirn 1959.
- 15** Hirn 1970.
- 16** Katso teatteriseurueista: Tässä kokoelmassa Wolff, 51–53; Paavolainen 61–65.
- 17** Kuujo & Ruuth 1975.
- 18** Meurman 1977; Meurman 1983.
- 19** Väänänen 1975a; Väänänen 1975b.
- 20** Knapas 1998, Knapas 2013; Kauppi 1993; Suhonen 2011.
- 21** Küttner 1986; Küttner 1988.
- 22** Tarkemmin: Shikalov tässä kokoelmassa, 248.
- 23** Kauppi & Miltšik 1993.
- 24** Schweitzer 1993; Schweitzer 1996; Thieme 2012.
- 25** Ruoff 1993.
- 26** Knapas 2003.
- 27** C. J. Gardberg & Welin 1996.
- 28** Neuvonen, Pöyhiä, & Mustonen 1999; Neuvonen 1994; Neuvonen 2008.
- 29** Väänänen 1987; Väänänen & Luther 2002.
- 30** Kotivuori 2005.
- 31** Ijäs 2015.
- 32** Esim. Kepp 1977.
- 33** Kepp 1992.
- 34** Lihačov 1982.
- 35** Lihačov 1984.
- 36** Efimov & Mošnik 2010.
- 37** Trohova 2007.
- 38** Kaukiainen, Marjomaa, & Nurmiainen 2013.
- 39** Hirn 1959; Hirn 1970; Schweitzer 1996. Myös Schweitzerin toimittama: Thieme 2012.
- 40** Kappeler 1992.
- 41** esim. Ètkind 2011.
- 42** Tällaista tutkimusta on tosin hiljattain käynnistänyt Yury Shikalov: esim. artikkeli tässä kokoelmassa, 243 alkaen.
- 43** Parpei 2011; Suutari 2013; Knapas 2015. Ajatusta Karjalan alueista osana kansallisvaltioita suuremman Itämeren kulttuuripiiriin osana voidaan pitää vakiintuneena: tässä kokoelmassa, 12–13.

Viipuri 1940-luvulta 2000-luvulle: neuvostoliittolainen, suomalainen, venäläinen

JOHDANTO

Viipuria pidetään hyvin poikkeuksellisena kaupunkina Nyky-Venäjän kaupunkien joukossa. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ja Baltian maiden itsenäistymisen myötä siitä tuli Venäjän ”ainutlaatuinen paikka”, maan ”ainoa todellinen eurooppalainen kaupunki”. Näin Viipuria kuvataan kaupungin mediaryhmän sivustolla *Naš gorod* (Meidän kaupunkimme).¹ Vastaavanlaisin sanankääntein kaupungista kerrotaan monissa muissakin lähteissä, erityisesti turisteille tarkoitetuissa teksteissä.

Näiden kuvauksien eurooppalaisuus viittaa ennen kaikkea länsieurooppalaisuuteen. Viipurin historiassa korostuvat 2010-luvulla ne sivut, joista ei neuvostovallan aikana juurikaan puhuttu. Kaupungin ruotsalainen ja suomalainen historia nostetaan esille ja erityisesti kaupungin keskiaikaisuutta korostetaan jatkuvasti. Viipurille on luotu uusi historiallinen imago, jonka on tarkoitus houkuttaa venäläisiä turisteja. Tällainen historiakuvan muutos on Nyky-Venäjälle hyvin tyypillinen: neuvostotalouden romahduksen jälkeen monien kaupunkien täytyi etsiä uudenlaisia tulonlähteitä, mikä teki historiastakin kauppatavaraa. Kaupunkien historiallisten erikoisuuksien markkinoiminen turisteille ja mahdollisille rahoittajille on saanut tutkijat puhumaan jopa historian uudesta roolista ja uusista funktioista.²

Viipurin historiaa pyrittiin hyödyntämään myös neuvostovallan aikana. Tuolloin tarkoituksena ei ollut kaupungin markkinointi, vaan syyt olivat poliittiset. Sotien jälkeen Viipurin historiaa pyrittiin tulkitsemaan oman aikansa neuvostopolitiikkaan soveltuvalla tavalla. Silloin Viipurille luodun menneisyyskuvan tarkoituksena oli vastata kysymykseen, miksi tämä kaupunki oli liitetty Neuvostoliittoon. Tuolloinen, neuvostokansalaisia varten luotu historiakuva poikkesi sekä nykyvenäläisestä että siitä, miten kaupungin historiaa esitettiin neuvostoajan suomalaisille turisteille. Viipurin rikasta menneisyyttä onkin Neuvostoliitossa ja Nyky-Venäjällä tulkittu varsin vapaasti ja tilannekohtaisesti. Tällainen menneisyyden hyödyntäminen jatkuu edelleen.

Tässä artikkelissa tarkastellaan, millainen Viipurin historiallinen imago oli neuvostovallan aikana ja miten se on sen jälkeisessä maailmassa muuttunut. Miten kaupungin historiaa tulkittiin neuvostokansalaisia varten, ja millainen kuva Neuvosto-Viipurista pyrittiin välittämään suomalaisille vierailijoille? Miten suomalaiset itse kokivat Viipurin? Millaiseksi Viipurin menneisyys kuvataan nykyisissä matkailuoppaissa? Artikkelissa pyritään tulkitsemaan mielikuvia, joita Neuvostoliitossa luotiin Viipurista, ja joita kaupungista edelleen Nyky-Venäjällä luodaan. Samalla selvitetään historian roolia ja merkitystä tällaisten mielikuvien rakentajana.

Paikkojen ja alueiden imagon luonti tai suoranainen tuotteistaminen on maailmanlaajuisesti kasvava ala, ja niin on asiaa koskeva tutkimuskin. Kaupunkien imagoa rakennetaan helposti yleisön saatavilla olevien julkisten tietolähteiden avulla. Tällaisia ovat muun muassa matkaoppaat ja kohdetta käsittelevät kirjat siinä kuin paikallinen lehdistö ja sosiaalinen mediakin.³ Nii-tä – Viipurin lehdistöä, kaupunkia käsitteleviä opaskirjoja ja matkailijoiden suosimia internet-foorumeja – selvitetään ja analysoidaan tässä artikkelissa.

NEUVOSTOLIITTOLAINEN PROVINSSIKESKUS: "VANHA VENÄLÄINEN KAUPUNKI"

Suomalaisesta väestöstä tyhjentyneen Viipurin asuttaminen talvi- ja jatkosodan jälkeen oli ennennäkemätön sosiokulttuurinen kokeilu. Kaupungin neuvosto-aikakausi alkoi nollapisteestä. Osa uudisasukkaista ei koskaan ollut kokenut kaupunkielämää. Tilanne muistutti aikakonesekkailua: 1800-luvun oloissa syrjäkylillä eläneet ihmiset muuttivat kehittyneeseen länsimaiseen kaupunkiin.

Ei ollutkaan ihme, että Viipurin neuvostoliittolaisten uudisasukkaiden ensivai-kutelma kaupungista oli mieleenpainuva. ”Pääsin isäni kanssa rautatieasemalle ja muistan yhä, kuinka ihmeissäni katsoin asemahallin koristeita ja kiiltäviä tiskejä”, muisteli eräs nainen ensimmäisiä hetkiään kaupungissa.⁴ Kaupunkikuvan näyttävyyteen kiinnittivät huomiota nekin, joille suurkaupunkielämä oli tuttua. Puna-armeijan marsalkka Timošenko muisteli varhaisimpia tunnelmiaan Viipurissa näin: ”Kaupat, talot, elokuvateatteri vieraskielisine mainoksineen, torit, puisto, lahden yli kulkevat sillat, mahtava linna torneineen, suurin mukulakivin päällystetyt kadut – niiden kauneus ja mahtavuus vaikuttivat voimakkaasti”.⁵

Ihastukseen sekoittui myös epävarmuutta ja pelkoa. Syyinä olivat kaikkialla näkyneet sodan tuhot. Viipurissa vuonna 1940 syntynyt nainen muisteli: ”Isäni ja äitini saapuivat Viipuriin vain kolme päivää sen jälkeen, kun kaupunki liitettiin Neuvostoliittoon. [– –] Junasta ulos astuttuaan he kauhistuivat nähdessään ka-duilla ruumiita, noen peittämiä raunioita ja ammuskuoppia. Ensimmäinen vai-

kutelma kaupungista oli masentava.”⁶

Sen ohella, että Neuvostoliiton hallintoviranomaisten oli korjattava kaupunki asumiskelpoiseksi, Viipurille oli luotava uudenlainen imago. Kuten sanomalehti *Viipurski bolševik* kirjoitti tammikuussa 1941: ”Kommunistinen puolue ja hallitus antavat meille varsin vakavan tehtävän: Viipuri on kohotettava kulttuurikaupungiksi Neuvostoliiton parhaimmista.”⁷ Koska kaupungin entisyys itsenäisen Suomen osana oli pyyhittävä katukuvasta mahdollisimman nopeasti, suomalaisia mainoskylttejä poistettiin pian maaliskuun 1940 Moskovan rauhanteon jälkeen rakennusten seiniltä ja katukilvet vaihdettiin venäjänkielisiin.⁸ Tosin jälkimmäiset täytyi kohta vaihtaa toistamiseen, kun Viipuri liitettiin heinäkuussa 1940 Karjalais-suomalaiseen neuvostotasavaltaan, jossa suomen kielen asemaa pyrittiin propagandasyistä vahvistamaan. ”Pakollinen päätös” kaikkien kadunnimien ja opaskyltten esittämisestä sekä suomeksi että venäjäksi julkistettiin kaupungin suomenkielistä muotoa käyttävässä *Viipurski bolševik* -lehdessä saman vuoden lokakuussa.⁹

Viipuria neuvostoliittolaistettiin myös tavoin, jotka vaikuttivat tavallisten kansalaisten silmin käsittämättömiltä. Eräs leningradilainen työmiehen, joka oli komentettu rakentamaan ”uutta Viipuria”, muisteli työtoverinsa kanssa seuraavasti:

Typeryyttähan riitti! Muistan, kun työskentelimme jossain virastossa. Siellä suomalaisten työhuoneissa ovet olivat semmoisia nättejä tammipeiliovia, pronssivetimin, ne säilyisivät edelleen vuosisatoja. No ei. Johto tuli ja käski: poistakaa kaikki ovet karmeineen. [- -] Sitten kysyimme: minkä takia piti murtaa ovet? Johtaja vastasi: selviämme ilman porvarillisia asioita. Ajatelkaa, mitä sitten! Että viitittiinkin Leningradista raahata uusia ovia, jotta me ne uudelleen asensimme!¹⁰

Vanha pariskunta suree ilmeisesti poikaansa kolmen elokuussa 1941 kaatuneen rautatietyöläisen muistomerkillä. Hautakiven teksti: ”Tässä on haudattu..., jotka kaatuivat Neuvostoliittolaisen Isänmaamme puolesta. 19... 1941. Azarov S. E., Mironov M. I., Zaitsev.”

Kaikkialla tällaisiin äärimmäisyyksiin ei sentään menty. Asiantuntijat, esimerkiksi neuvostoliittolaiset arkkitehdit, arvostivat Viipurin arkkitehtuuria ja pyrkivät ainakin jossain määrin säilyttämään sitä. Liian innokkaita ja omavaltaisia Neuvosto-Viipurin rakentajia yritettiin saada kuriin. Toukokuussa 1941 annettu kaupunginneuvoston päätös velvoitti rakentajia sopimaan kaikista korjaus- ja rakennustöistä kaupungin arkkitehtiosaston kanssa ennen niiden aloittamista. Luvatta pystytetyt rakennukset määrättiin purettaviksi, jottei vanhan kaupungin yhteinen ilme tuhoutuisi.¹¹

Propaganda kertoi uuden Neuvosto-Viipurin rakentamisen onnistuneen hyvinkin nopeasti. Jo vuoden 1941 ensimmäisenä päivänä *Viipurski bolševik*-lehti ilmoitti juhlallisesti, että Viipurista on tullut neuvostoliittolainen kaupunki.¹² Tammikuussa kaupungin johto ja kommunistisen puolueen kokous raportoiivat jo yli 2 000 asuintaloa korjatun. Vesijohdot ja viemärit oli saatu kuntoon, niin toimivat jo koulut, klubitalot, teatterit, lastentarhat, kaupungin poliklinikka ja sairaala sekä muunlaiset palvelut.

Viipuri oli Petroskoin jälkeen Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasavallan toiseksi suurin kaupunki. Edellisenä kesänä muodostettuun neuvostotasavaltaan kuuluivat Moskovan rauhanteossa luovutettu Karjalasen kaakkoisinta osaa lukuun ottamatta sekä aiempi Karjalan autonominen sosialistinen neuvostotasavalta. Tämän kokonaisuuden osana Viipuri nähtiin ”tasavallan teollisuuskeskukseksi, jolla on suuria potentiaalisia mahdollisuuksia”. Kaupungin jälleenrakentamisen monet puutteetkin kyllä myönnettiin. Erityisen ongelmalliseksi todettiin, että vuoden 1940 rakennustyöt oli tehty ilman kunnollisia suunnitelmia ja valvomatta työn laatua.¹³

Talvisodan jälkeisen Neuvosto-Viipurin kaupunkikuva ei ollut erityisen viehättävä. Kadut olivat huonossa kunnossa ja raunioituneita rakennuksia oli runsaasti, lisäksi nopea väestönkasvu (vuoden 1940 loppuun mennessä Viipurissa asui jo 38 000 asukasta¹⁴) pahensi epäjärjestyttä entisestään. Kaupunkiin näet siirrettiin maaseudulta uudisasukkaita, jotka toivat kerrostalohuoneistoihin mukanaan hyötyeläimensäkin. Myös viemäröinti oli puutteellista ja jätehuolto kokonaan järjestämättä. Kaatopaikkojen puuttuessa roskat heitettiin piholle tai raunioihin. Ne puolestaan houkuttelivat niin runsaasti rottia, että asukkaita varoitettiin yksin kulkemisen vaarallisuudesta.¹⁵ *Viipurski bolševik*-lehdessä kerrottiin lukuisin esimerkein, kuinka huonosti asukkaat hoitivat asuntojaan ja talojaan. Esimerkiksi erään Punaisen(lähteen) torin laidalla sijaitsevan talon pihaa ja porraskäytävää kuvattiin niin likaisiksi, että niihin oli pelottavaa astua. Toiseen, Linnankadulla sijaitsevaan taloon, oli puolestaan mahdotonta päästä pihan puolelta, koska se oli niin täynnä jätteitä ja ulosteita. Asukkaita moitittiin siitä, etteivät he huolehtineet asunnoistaan; monissa huoneistoissa hakattiin polttopuitakin.¹⁶

Viipurin kauppatori jälleen puna-armeijan komennossa syyskuussa 1944.

Elämänmeno pihoidella ja kaduilla koki eräänlaisen paluun menneisyyteen eikä kaupungin hygieniatilanne ehtinyt kohentua mainittavasti ennen uuden sodan alkamista. Kun suomalaiset palasivat Viipuriin loppukesästä 1941, tuhoilta säästyneissä taloissa täytyi järjestää suursiivous. Edellisten lyhytaikaisten asukkaiden jälkiä puhdistivat satojen suomalaisten ohella venäläiset sotavangit. Lokakuusta 1941 helmikuuhun 1942 mennessä korjattiin ja puhdistettiin asumiskelpoisiksi 7600 huonetta.¹⁷

PYSYVÄSTI NEUVOSTOLIITOLLE

Jatkosodan aselevosta syyskuussa 1944 alkoi Viipurin historian toinen neuvostoajakausi, jota kesti neuvostovaltion hajoamiseen saakka vuoden 1991 lopulla. Ajanjakson alku oli kuin toisintoa maaliskuulta 1940, joskin Viipuri oli nyt vieläkin raunioituneempi. Siitä alettiin rakentaa ”neuvostoliittolaista kaupunkia” toistamiseen. Kaupunkia ei enää yhdistetty Karjalais-suomalaiseen neuvostotasavaltaan, vaan Venäjän neuvostotasavallan Leningradin piiriin. Siksi esimerkiksi kaikki suomalaiset kadunnimet määrättiin lokakuussa 1944 muutettaviksi muutaman viikon määräajassa.¹⁸

Uutta Neuvosto-Viipuria rakennettaessa tuhottiin suomalaiskaupungin vanhaa, porvarilliseksi katsottua perintöä. Rakennus- ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaita rakennuksia purettiin ja näyttäviä interiöörejä tuhottiin, koska ne eivät sopineet neuvostoliittolaiseen tai sellaisena haluttuun kaupunkikuvaan. Näin 1950-luvun alussa kaupunkikuvasta hävisi lopullisesti Viipurin tuomio-kirkko, joka oli rakennettu 1890-luvun alussa. Kirkko oli osittain tuhoutunut talvisodan pommituksissa, mutta se oli korjauskelpoinen. Neuvostoviranomaiset pitivät kirkon jälleenrakentamista tarpeettomana, ja sen paikalle jäi vain tyhjä aukio.¹⁹ Vuonna 1948 sotilaat poistivat kaupungin johdon käskystä Tyrgils Knuutinpojan patsaan jalustaltaan. Patsas vaurioitui sitä pudotettaessa melko pahoin, muttei sentään päätynyt sulatettavaksi. Viipurin museon työntekijät löysivät patsaan Salakkalahden rannalla sijainneesta kaupungin varastosta vuonna 1975. Se vietiin Viipurin linnan kellariin, jossa sitä säilytettiin aina vuoteen 1991 saakka. Vuonna 1991 patsasta alettiin restauroida ja se palautettiin entiselle paikalleen linnan perustamisen 700-vuotisjuhlien yhteydessä heinäkuun alussa 1993.²⁰

Sijainti Neuvostoliiton raja-alueella teki Viipurista ratkaisevan tärkeän koko Karjalankannaksen puolustukselle. Siksi kaupunkiin siirrettiin vain väestöä, jota neuvostoviranomaiset pitivät luotettavana. Aluksi valtaosa asukkaista oli upseereita ja sotilaita. Heidän lisäksi Viipuriin pyrittiin asuttamaan asiantuntijoita ja teollisuuden rakentamiseen tarvittavia erikoistyömiehiä.²¹ Talonpoikaisiakin uudisasukkaita kaupunkiin siirrettiin erityisesti Neuvostoliiton eurooppalaisilta keskialueilta sekä Valko-Venäjän kylistä ja Ukrainasta. Siirtolaisille jaetun informaation olemattomuutta osoittaa esimerkiksi se, että valkovenäläiset talonpojat toivat mukanaan mukulakiviä olettaessaan, että luonnonkiveä oli Viipurissa saatavilla yhtä vähän kuin heidän lähtöalueellaan.²²

Jatkosodan jälkeen kaupungin hygieniatilat olivat vielä alkeellisemmat kuin vuosien 1940–41 välirauhan aikana. Raunioituneiden talojen asukkaat heittivät toimivan viemäröinnin puuttuessa ulosteita ja likavesiä ulos ikkunoista. Paikallislehdessä uutisoitiin muun ohella, kuinka joku kadunvarsitalon asukas oli eräänä aamuna tyhjentänyt yöastian sisällön ikkunasta suoraan erään ”insinööri N”:n niskaan. Muuan nainen ei puolestaan pystynyt muuttamaan hänelle osoitettuun asuntoon ennen kuin oli siivonnut sieltä noin 90 ämpäriä listä ulosteita ja roskia.²³

Kaupunkikuva siistiytyi silti kohtuullisen nopeasti, sillä Viipuria siivottiin, korjattiin ja rakennettiin kaikin liiennein voimin. Tästä huolimatta moni uudisasukas ei tuntenut oloaan kovin kotoisaksi, sillä kaupunkia pidettiin vihollis-peräisenä ja neuvostoliittolaisin standardein vieraan näköisenä. Suomalaisten paluutakin pelättiin vastaavasti kuin välirauhan aikana.²⁴ Viranomaisten olikin

tähdellistä keksiä väestön kannalta uskottavat perustelut Viipurin ja muidenkin luovutettujen alueiden uudelleenasettamiseen.²⁵ Ratkaisun ongelmaan tarjosi Viipurin imagon uudelleenmuokkaus ”vanhaksi venäläiseksi kaupungiksi”.

Koska kaupungin imagon eli julkisen kuvan piti rakentua menneisyyden varaan, neuvostoliittolaiset historioitsijat saivat sen rakentamisprosessissa merkittävän roolin. Historioitsija ja aluetutkija Nikolai Turtšaninov julkaisi vuosina 1945–1946 *Vyborgski bolševikissa* yli kaksikymmentä kaupungin historiaa käsitellyttä artikkelia. Viipurin syntyhistoriaa hän kuvasi seuraavasti:

Muinaisina aikoina esi-isämme perustivat nykyisen Viipurin paikalle kauppapaikan, jonka nimi oli ”Karjalaisten rajapaikka”. [– –] Ruotsalaiset valloittajat [– –] olivat pitkään himoinneet kyseistä paikkaa, mutta vasta Venäjän hajoamisen ja tataarien hyökkäyksen aikaan he pystyivät valloittamaan Novgorodin Karjalan länsiosat. Vuonna 1293 he rakensivat venäläisen rajapaikan liepeille aikaansa nähden vahvan puolustuslaitoksen, Viipurin linnan.²⁶

Vuoden 1710 venäläisvalloituksen myötä toteutui Turtšaninovin mukaan historiallinen oikeudenmukaisuus, kun Viipuri palautui venäläiseksi kaupungiksi. Syyksi siihen, että Leninin bolševikkihallitus luovutti vuoden 1917 vallankumouksen jälkeen Viipurin suomalaisille, Turtšaninov kertoi hallituksen uskollisuuden kansalliselle politiikalleen. Hänen mukaansa suomalaiset valkokaartilaiskoptat eivät kuitenkaan arvostaneet elettä, vaan tekivät kaupungista sillanpääaseman, josta he suunnittelivat hyökkäävänsä Neuvostoliittoon. Siksi neuvostohallitus oli pakotettu ”palauttamaan Viipurin kotimaalle” talvisodassa. Sotien jälkeisen ajan Turtšaninov näki nopean kehittymisen kaudeksi, jolloin Viipuri nousi neuvostoliittolaisten kaupunkien parhaimmiston.²⁷

Kaikki neuvostoaikana julkaistut Viipuria käsitelleet historiatekstit ja matkappaat toistivat Turtšaninovin näkemystä venäläisen Viipurin historiasta enintään vähäisin variaatioin. Esimerkiksi tästä käy vuonna 1958 ilmestyneen ensimmäisen Viipuri-aiheisen neuvostoliittolaisen kirjan *Vyborg: Goroda Leningradskoj oblasti* aloitus:

Viipuri tunnetaan maamme ikivanhana kaupunkina. Se syntyi 1000-luvulla Etelä-Karjalan kauppakeskukseksi. [– –] Muutaman ensimmäisen vuosisatansa ajan se oli osa Novgorodin valtiota, kunnes Ruotsi sen 1200-luvun lopussa valloitti. Seuraavien yli 400 vuoden ajan kaupunki oli valloitetun Karjalan ruotsalaisen herruuden tukikohtana.²⁸

Teos mainitsi alkuperäisen Viipurin sijainneen nykyisen Monrepos'n puiston alueella ja paikan saaneen nimensä valintaa tarkoittavan venäjän sanan *vybor* mukaan. Kirjan tekijä toisaalta myönsi muunkinlaisten Viipurin muinaisuutta koskevien käsitysten olemassaolon ja senkin, ettei ollut varmuutta, mikä niistä oli lähimpänä totuutta. Yksi tosiseikka oli kirjoittajan mukaan silti epäilyksetön: ”Alueella oli jokunen asutuspaikka jo ennen ruotsalaisten tuloa.”²⁹

Neuvostoliittolaiset kirjoitukset tähdensivät myöhemmin Viipuriksi nimeytyn seudun olleen alun perin venäläisten ja karjalaisten hallussa. Näin ruotsalaiset ja suomalaiset voitiin esittää vain alueen väliaikaisiksi valloittajiksi tai miehittäjiksi – ja saman logiikan mukaisesti osoittaa, että Viipuri oli talvisodan jälkeen palautunut oikeille omistajilleen. Tästä näkökulmasta jatkosota merkitsi uutta suomalaismiehitystä, jonka päätti uuden rauhanteon myötä neuvostosiirtolaisten ”paluu” omalle kotimaalleen.

Suuren neuvostoliittolaisen tietosanakirjan (*Bolšaja Sovjetskaja Entsiklopedija*, 5, 1971) Viipuria käsittelevän artikkelin sanavalinnat osoittavat muun ohella sen, että käsitys Viipurista vanhana venäläisenä kaupunkina vakiintui ”tieteelliseksi faktaksi”. Siinä kuvattiin kaupungin historiaa seuraavasti:

Novgorodilaiset olivat rakentaneet Viipurin seudulle asutusta 1100-luvulla. Ruotsalaiset valloittivat Länsi-Karjalan 1200-luvun lopulla ja rakensivat vuonna 1293 Viipurin linnan, jonka ympärille kaupunki muodostui. Vuosina 1700–1721 käytiin Suuri Pohjan sota, jonka aikana vuonna 1710 Pietari I:n sotajoukot valloittivat Viipurin. Näin Viipurista tuli Venäjän kaupunki [– –] Vuonna 1811³⁰ Viipuri kuvernementteineen liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan [– –] Viipurilla oli merkittävä rooli Venäjän ja Suomen vallankumousliikkeessä: sen kautta salakuljetettiin kiellettyä kirjallisuutta ja aseita. Syys–lokakuun vaihteessa 1917 V.I. Lenin oleskeli salaa Viipurissa. Vuosina 1918–1940 Viipuri kuului Suomen porvarilliseen tasavaltaan. Rauhansopimuksen mukaan kaupunki siirtyi Neuvostoliitolle 12.3.1940. Suuren Isänmaallisen sodan aikana Viipuri oli saksalais-suomalaisten sotajoukkojen miehityksessä vuoden 1941 elokuun 31. päivästä lähtien. Vapautettiin 20. kesäkuuta 1944.³¹

Kaikki tietosanakirjatekstit heijastelevat aikansa historiapolitiittisia näkemyksiä. Edellä esitetyt lainaukset olivatkin osa neuvostoajan virallista tulkintaa Viipurin historiasta, joka oli ennen lokakuun vallankumousta kuvattu kovin toisenlaisena. Esimerkiksi arvostettu pietarilainen Brockhausin ja Efronin kustantama tietosanakirja *Entsiklopedičeski slovar* (1890–1910) kertoi, että Viipuri oli perustettu vuonna 1293 ruotsalaisten vaikutuksen vahvistamiseksi Karjalassa ja kristinuskon levittämiseksi suomalaisten pariin.³²

Viihuriin vuonna 1957 perustetun laivankorjaustehtaan telakka kaupungin lähistöllä talvisessa asussaan.

Neuvostoliittolaiset historioitsijat ja kirjailijat pyrkivät vahvistamaan Viipurin historian ”venäläistä faktoria” kaikin mahdollisin tavoin. Näin vuonna 1962 ilmestyneessä Viipurin opaskirjassa kerrotaan kaupungin tehtaista ja laitoksista, patsaista ja muistomerkeistä, mutta sen suomalainen historia sivuutetaan täysin. Esimerkiksi Alvar Aaltoa ei mainita nimeltä, kun taas Viipurin yhteyksiä Venäjän historiaan korostetaan järjestelmällisesti: ”Tässä talossa asui suuri venäläinen säveltäjä Glinka [– –] Tässä talossa majaili suuri venäläinen sotapäällikkö A. Suvorov”.³³

Neuvostoliittolainen historian tutkimus oli niin politisoitua, että kaikkien 1800- ja 1900-lukua tutkivien historioitsijoiden täytyi etsiä ja esittää tutkimuskohteensa yhteyksiä ”vallankumoukselliseen menneisyyteen”. Tätä kirjoittamatonta sääntöä noudattivat myös Viipurin historiaa käsitelleet kirjoitukset. Neuvostoliittolaisten historioitsijoiden mukaan Viipurin ”vallankumouksellinen menneisyys” alkoi jo dekabristien kapinasta, ja myöhemmin kaupungilla nähtiin ”suuri rooli vallankumousliikkeen historiassa Venäjällä ja Suomessa”.³⁴ Suuri onnenpotku neuvostoliittolaisille historioitsijoille oli erityisesti se, että Lenin oleskeli syksyllä 1917 kaupungissa kolmisen viikkoa. Käynti edisti jopa

vanhan puutaloarkkitehtuurin säilymistä, sillä talo, jossa Lenin tuolloin majoittui, muutettiin sotien jälkeen Leninin museoksi. Vuosina 1971–1972 talo peruskorjattiin ja sen tontti läheisine rakennuksineen suojeltiin.

Viipuri nähtiin Neuvostoliitossa ainoaksi kapitalistisen länsimaailman rajalla sijainneeksi venäläiskaupungiksi: Suomi oli näet Euroopan ainoa sosialistiseen leiriin kuulumaton valtio, jolla oli yhteinen raja Neuvostoliiton kanssa. Tällainen asema teki Viipurista poikkeuksellisen, ja siitä pyrittiin rakentamaan esimerkillinen kaupunki, tietynlainen näyteikkuna Länteen. Väestön tuli olla kurinalaista, hyvin koulutettua ja poliittisesti luotettavaa. Keskustakuvaa hallitsivat sotilaat, armeijan ja rajavartioston upseerit, rautatietyöntekijät ja muut neuvostoliittolaisittain sivistyneet ihmiset.³⁵

Heti sotien jälkeen paikallishallinto katsoi myös, että Viipurista tulisi kehittää sotilaallinen rajakaupunki, jonka väestö täytyisi valita tämän aseman edellyttämällä tavalla. Tällaisen näkemyksen mukaan Viipuriin piti sijoittaa sotilasosastoja, päämaja ja sotakouluja ja paikallisen teollisuuden keskittyä vain näiden palvelemiseen.³⁶ Väestön oli koostuttava upseereista, sotilaista tai armeijaa tavalla tai toisella palvelevista siviilihenkilöistä. Tällaiset odotukset toteutuivatkin osittain. Viipurista alettiin rakentaa teollisuuskaupunkia palvelemaan toisaalta Leningradin teollisuutta ja toisaalta hoitamaan kaupankäyntiä Suomen ja muidenkin ulkomaiden kanssa. Näistä syistä Neuvosto-Viipurin väestön kasvoista tuli varsin maskuliiniset ja sotilaalliset.

Käsitys Viipurista onnistuttiin neuvostoliittolaistamaan niin henkisessä kuin aineellisessakin mielessä. Kaupungista tuli Leningradin alueen alaisen Viipurin piirin keskuskaupunki, jonne sijoitettiin piirin hallintoelimet ja muutama teollisuuslaitos. Niiden myötä kaupunki sai 1960-luvun mittaan tyypillisen neuvostoliittolaisen alueellisen hallinto- ja teollisuuskeskuksen ulkomuodon. Ilmettä korosti harmaiden silikaattitiilestä rakennettujen asuintalojen nouseminen Patterinmäen kaakkoispuolelle ja keskustan vanhojen talojen sekaan. Suomalaisten värikkäänä ja iloisena kulttuurikeskuksena muistama kaupunki oli muuttunut harmaaksi ja ankarapiirteiseksi teollisuus- ja sotilaskaupungiksi. Neuvostoliittolainen runoilija Anna Ahmatova oli käynyt Viipurissa ensimmäistä kertaa jo välirauhan aikana keväällä 1940. Tuolloin hän oli nimittänyt sitä vain ”viralliseksi” kaupungiksi, hyvin ankeaksi paikaksi. Vaikutelma ei muuttunut Ahmatovan toisellakaan vierailulla 1960-luvun alussa. Silloin runoilija luonnehti Viipuria keskikokoiseksi asutuskeskukseksi.³⁷ Kaupunkikuva jäi harmaan viralliseksi Neuvostoliiton hajoamiseen saakka.³⁸

Viipurin imagon uudistaminen oli sotien jälkeen tärkeää ennen kaikkea poliittisista ja sosiaalisista syistä. Tulkinta ”vanhasta venäläisestä Viipurista” oikeutti kaupungin valloituksen ja sen tarkoituksena oli myös rauhoittaa uudisasukkai-

den mieltä. Sen sijaan historiakuvalla ei vielä tässä vaiheessa ollut merkitystä kaupungin talouselämälle. Tilanne muuttui Neuvostoliiton hajottua, kun valtion tukien menettäminen romahdutti kaupungintalouden ja pakotti viranomaiset ja asukkaat etsimään uusia toimeentulon lähteitä. Ratkaisu löytyi turismista.

KIILTO JA KURJUUS: SUOMALAISTEN TURISTIEN VIIPURI

Venäläiset turistit olivat löytäneet Viipurin jo 1800-luvun loppupuolella. Tuolloin erityisesti pietarilaisia matkailijoita houkuttelivat Suomeen läheisyys, hyväkuntoiset tiet ja erinomaiset palvelut. Myös Karjalankannas oli erittäin suosittua venäläisten säätyläisten kesähuvila-aluetta. Ei olekaan yllättävää, että Pietarissa julkaistiin kymmeniä matkaoppaita Suomeen matkaavia turisteja ja kesäasukkaita varten. Niistä jokaisessa mainittiin Viipuri, vaikkakin usein vain pysähdyspaikkana, jossa matkustajilla olisi mahdollisuus yöpyä hyvässä hotellissa ja käydä pikaisella kaupunkikierröksellä.

Viipurista muodostui matkailukohde myös Neuvostoliiton aikana, mutta tuolloin ennen kaikkea suomalaisia turisteja varten. Tietosanakirja vuodelta 1971 kuvaili Viipuria paitsi merkittäväksi teollisuuskeskukseksi ja liikennesolmuksi, myös turistikeskukseksi, jossa käy ”suuri määrä ulkomaalaisia turisteja varsinkin Suomesta ja Skandinaviasta”.³⁹ Viipurissa kävi toki neuvostoliittolaisiakin turisteja, mutta he eivät juuri näkyneet kaupungin elämässä. Tarkasti aikataulutetuilla kotimaanmatkoilla heille esiteltiin Venäjän ja puna-armeijan taisteluihin liittyneitä paikkoja, Leninin museota ja linnaa sekä neuvostovallan aikaisia kaupungin teollisuuden ”saavutuksia”. Kotimaisille turisteille varten laadituissa opaskirjoissa korostettiin kaupungin menneisyyttä Venäjän ja Neuvostoliiton historian osana, mutta suomalaisesta menneisyydestä ei kerrottu juuri mitään.⁴⁰

Suomalaisia alkoi käydä Viipurissa jo 1940-luvun lopulta lähtien, aluksi pääasiassa virallisissa edustustehtävissä niin sanottujen ystävyys- eli delegaatiomatkojen yhteydessä.⁴¹ Tavalliseksi turismiksi virallisuonteiset Neuvostoliiton-matkat kehittyivät 1950-luvun lopulla, jolloin suomalainen massaturismi muutoinkin syntyi.⁴² Ensimmäiset suomalaiset turistibussit pysähtyivät Leningradin matkansa varrella Viipuriin pariiksi tunniksi heinäkuun alussa 1958. *Helsingin Sanomissa* kirjoitettiin silloin: ”Asema-aukiolle kerääntyy melkein heti läpätunkematon joukko uteliaita, jotka haluavat läheltä tutustua outoihin autoihin ja niiden matkustajiin.”⁴³

Ihmettely loppui varsin pian, sillä jo 1960-luvun alussa suomalaiset alkoivat olla tuttu näky Viipurin keskustassa. Enemmistö matkoista järjestettiin edelleen joko Suomi–Neuvostoliitto Seuran tai Intouristin kautta ja edelleen Viipuri oli useimmille vain muutaman tunnin pysähdyspaikka Leningradin

Yksi Viipuriin rakennettavan uuden asuinalue A:n kolmesta panoraamakuvasista kuvattuna vuonna 1967 rakenteilla olevasta talosta käsin

---

tai Moskovan reitin varrella. Matkailijoiden kokemukset Viipurista eivät olleet erityisen miellyttäviä etenkin sen jälkeen, kun turistien valvontaa tiukennettiin rautaesiripun laskeuduttua Prahan kevään 1968 jälkeen entistä tiiviimmin Neuvostoliiton länsirajoille.⁴⁴ Tuon aikaiset rajaylitykset painuivat monien suomalaismatkailijoiden mieleen: ”Tullimuodollisuudet olivat erittäin tiukoja, kaikki kirjattiin ylös: rahat, kellot, kamerat, korut sekä vaatteet, jos niitä tuntui olevan liikaa. Etsittiin huumeita, pornoa ja Raamattuja.”⁴⁵

Suomalaisille ja muille ulkomaisille vierailijoille Viipuri esitettiin toisin kuin kotimaisille turisteille. Neuvostoliittolaiset matkanjärjestäjät pyrkivät luomaan ulkomaalaisille turisteille oman maailmansa. Poikkeusolosuhteiden järjestäminen ulkomaalaisille matkailijoille on tyypillistä maille, joiden elintaso on suhteellisen alhainen. Matkailututkimuksessa sellainen ilmiö on nimetty turistikuplaksi.⁴⁶ Turistikuplia muodostivat Neuvostoliitossa esimerkiksi yksinomaan ulkomaalaisille tarkoitettut hotellit, valuuttaravintolat, *Berjožhka*-kaupat ja tasokkaat turistibussit. Ulkomailta saapuville turisteille pyrittiin järjestämään mahdollisimman hyvät olosuhteet, jotta heille jäisi käsitys, että Neuvostoliitossa on kaikki hyvin. Suomalaismatkailijat taas kokivat neuvostoversion valheellisena ja jopa loukkaavana.

Tällaisten kuplien rakentamisyhtymästä vastasi kokonaisuutena matkanjärjestäjä Intourist, ja miliisi ja tiedustelupalvelu KGB pyrkivät osaltaan pitämään huolta siitä, että kuplat säilyisivät ehjinä ja vieraiden kontaktit ulkomaailmaan mahdollisimman vähäisinä. Myös omaa liiketoimintaansa turistien kanssa harjoittaneet hotellien ja ravintoloiden työntekijät vartioivat revierejään hyvin tiukasti.

Vaikka Viipuri pyrittiin tarjoilemaan matkailijoille kiillotettuna ja postikorttimaisena, ei ylellisimpienkään erikoispalveluiden tarjoaminen muuttanut suomalaisten turistien perussuhtautumista neuvostoliittolaiseen Viipuriin. Etenkin vanhan sukupolven suomalaiset näkivät venäläiset Viipurin valloittajina ja tästä syystä etsimällään etsivät – tai toisesta näkökulmasta näkivät lahjomattomasti ja aivan ilmeisinä – kaupunkikuvan ulkonaiset puutteet. Ellei asukkaisiin suhtauduttu halveksivasti, niin vähintään säälien. Esimerkiksi Viipurissa vuonna 1969 käynyt naismatkustaja muisteli Viipurin saaneen hänet vain irvailemaan. Matkanjärjestäjien tarjoamat palvelut hän otti vastaan ylimielisesti ja paikallisasukkaat hän näki vain onnettomina kerjäläisinä.⁴⁷ Kielteisiä vaikutelmia ei tarvinnut hakemalla hakea, sillä ankea todellisuus tunkeutui turistikuplien läpi. Eräs matkailija muisteli seuramatkansa Viipuriin 1970-luvulla: ”Kaikki oli likaisen harmaata. Laumassa kuljettiin, syrjähyppyjä ei sallittu, aina oli joku oikaisemassa. Neuvosto-oppailla ja tulkeilla on ollut eri historiankirja kuin meikäläisellä, kommunismin ja Neuvostoliiton ylistystä kaikkialla.”⁴⁸

Monet matkailijat halusivat pysyä turvallisten turistikuplien sisällä, jossa palvelut toimivat. Suomalaisen turismin luonne muuttui kuitenkin 1970-luvulla, kun massaturismi laajeni huomattavasti.⁴⁹ Eri puolilla maailmaa suomalaisia konsulaatteja alkoivat työllistää matkalaiset, jotka ”olivat hävittäneet passinsa, hukanneet tai hummanneet rahansa ja matkalippunsa, rötöstelleet ja pidätetty, joutuneet rikoksen uhriksi.”⁵⁰ Neuvostoliitossa suomalaisten turistien keskuudessa taas muodostui ilmiö, jota ruvettiin kutsumaan vodkaturismiksi.

Ongelmia humalaisten turistien kanssa esiintyi Viipurissakin, vaikka 1970-luvulla suomalaiset eivät vieläkaan saaneet yöpyä kaupungissa. Rankkaa humalatailaa tavoitelleiden vodkaturistien kokemukset ja muistikuvat arkipäivän Viipurista jäivät usein hämäräksi: ”70-luvun loppupuolella kävin ensimmäistä kertaa vodkaturistien bussilla Leningradissa. Oli mukana joku lahtelainen Arska, joka sai Viipurissa ensimmäiset etanoliannoksensa, eikä sitten koko matkalla selvää hetkeä kokenut.”⁵¹ Samalla kaupungissa yleistyi trokaus eli laitton katukauppa. Trokarit ostivat ulkomaalaisilta vierailijoilta kaiken myytäväksi liikenevän niin hyvään hintaan, että tavallinen suomalainen työntekijä sai tuntea Viipurin ja Leningradin kaduilla itsensä miljonääriksi.

Viipuri-kuvaa pyrittiin kiillottamaan ulkomaalaisia vierailijoita varten erityi-

sesti vuonna 1980, jolloin Neuvostoliitto isännöi kesäolympialaisia. Koska osa ulkomaalaisista urheiludelegaatioista saapui maahan Viipurin kautta, kaupungista pyrittiin rakentamaan näyttävä juhlaportti. Vieraiden kulkureitti kaupungin läpi oli määrätty tarkoin. Reitin varrella olleiden katujen pinnat uusittiin. Rakennusten ulkosivut maalattiin ja koristettiin olympia-aiheisin julistein. Radanvartta ehostettiin, koska vieraita saapui myös rautateitse.⁵² Vastaavalaisten Potemkinin kulissien rakentamiseen oli Venäjällä pitkät perinteet.

Hotelli Družban valmistuminen vuonna 1982 antoi Viipuriin suuntautuneelle massaturismille voimakkaan sykäyksen. Nyt suomalaiset myös saivat mahdollisuuden yöpyä kaupungissa. Matkailijamäärät kasvoivat ja samalla järjestettyjen retkien suosio väheni. Yhä useampien matkojen henkeä luonnehti periaate, joka tiivistyi lauseeseen: ”Jengi pärjää itsekseen”.⁵³ Turistikuplat eivät silti hävinneet kokonaan. Suomalainen 1980-luvun lopulla ilmestynyt opaskirja ”Lyhyt matka Viipuriin” kuvaili matkailua kaupunkiin seuraavasti:

Ulkomaalaisten turistien oleskelu Viipurissa on suunniteltu niin, että kaupunkiin tutustutaan ryhmissä ja vapaa-aikaa vietetään sitten hotellissa. Kiertoajelujen, ohjattujen Berjozka-käyntien ja Pyöreän tornin ryhmäillallisten välissä turistin olisi kuitenkin ensiarvoisen tärkeää perehtyä Viipuriin omin päin. Kiellettyähän se ei missään nimessä ole, vain suomalainen voi liikkua kaupungin rajojen sisäpuolella ristiin ja rastiin. Kontakteja paikallisiin ihmisiin ei kuitenkaan ole helppoa solmia; siitä pitää Družbassakin huolen jako rupla- ja valuuttabaareihin. Tiukalla erottelulla halutaan toisaalta taata ulkomaalaisille tietyt kansainvälisen tason palvelut, toisaalta varjella näitä valuutan liepeillä liikkuvista hämämiehistä.⁵⁴

Suomalaisten matkat Viipuriin olivat pääasiassa pakettimatkoja, ja matkalaisia valvoivat muun muassa venäläiset matkaoppaat. Niin kutsutut kotiseutumatkalaiset pyrkivät silti usein livahtamaan opastetuilta reitiltä omille teilleen käydäkseen entisellä kotiseudullaan, ja jotkut matkaoppaat näitä salaa auttoivatkin. Ennen 1980-lukua tällaisille retkille lähdettiin Leningradista, sillä Viipurissa ei ollut luvallista yöpyä ennen 1980-luvun alkuvuosia. Sittenkin matkoille lähdettiin Viipuristakin. Avustamaan tarvittiin luotettavia oppaita ja trokareita, sillä kotiseutumatkat olivat kiellettyjä pitkälle Gorbatsšovin kaudelle eli vuoteen 1988 saakka.⁵⁵

Viipurille muodostui suomalaisten matkailijoiden silmissä erityinen imago: siellä kaikki oli mahdollista, mutta turvallista, eikä ryhmämatkalaisen tarvinnut huolehtia omatoimisesti kotimaahan paluustaan. Neuvostoviranomaiset eivät silti onnistuneet pyrkimyksissään kiillotetun Viipuri-kuvan luomiseksi, koska todellisuus paistoi matkailijoiden silmiin turistikuplien

läpinäkyvien seinien takaa. Käytyään Viipurissa vuonna 1999 kirjailija Laila Hietamies kirjoitti 35 vuotta aiemmasta käynnistään näin:

Kun näin 1964 kaupungin ensimmäisen kerran, olin pettynyt. Meille oli annettu kuva uskottoman kauniista kaupungista rakennuksineen. Nyt tulivat vihamielisen näköiset ihmiset bussin lähelle, suhahtelivat jotain ilkeää, katsoivat ivallisesti, suhtautuivat meihin kuin ala-arvoisiin ihmisiin. [– –] Kaikki oli harmaata ja ikävää – ja on tänäkin päivänä. Viipuri ei ole muuttunut lainkaan vuosikymmenien myötä. [– –] Kaupunkilaiset itse elävät sellaisessa unessa, ettei edes kuralätäköitä pystytä täyttämään. Samat ongelmat ovat taloissa vuosikymmeniä: vesikatot vuotavat, rännit ovat haljenneet, vesi lentää kaduille. [– –] Talvisin likaisuus, alakuloisuus ja masentuneisuus ovat kaupungille ominaista. Kesäisin vehreä luonto peittää tämän likaisuuden alleen ja antaa aavistuksen entisestä Viipurista.⁵⁶

Gorbatšovin kausi ja sitä seurannut Neuvostoliiton romahtaminen hajottivat turistikuplailmion. Viipurin matkoja voitiin vastedes toteuttaa suomalaisten omien mielihalujen mukaan – tai kuten eräs suomalainen Venäjä-opaskirja mainitsi, jokainen ”sankarimatkailija voi vapaasti valita, missä todellisuudessa vierailee”.⁵⁷ Matkailua edisti vuosituhannen taitteeseen asti myös viisumittoman rajanylityksen mahdollistanut Viipuri-kortti.

Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen tosin menetettiin turistikuplien edut. Viipuri ei enää ollut halpa eikä turvallinen. Neuvostovallan aikaiset trokarit olivat olleet joskus kiusallisia ja saattoivat huiputtaakin, mutta he olivat yleensä olleet vaarattomia. Tilanne paheni huomattavasti, kun trokareiden tilalle tulivat rikollisjengit ja turistien ahdistelu muuttui avoimiksi ryöstöiksi.⁵⁸

Keskeisten suomalaisten matkanjärjestäjien mitta turvallisuusongelmien osalta täyttyi talvella 2003. Tuolloin ne julistivat Viipurin matkailuboikotin, jonka myötä suomalaiset turistit katosivat Viipurin katukuvasta joksikin aikaa lähes kokonaan. Tämä oli kova isku kaupungille, jonka budjetista noin viidesosa saatiin turisteja palvelleiden yritysten maksamista veroista. Siksi kaupungin johto joutui myöntämään käytännössä ensimmäistä kertaa, kuinka suuri merkitys suomalais-turisteilla Viipurille oli.⁵⁹ Boikotti päättyi, kun kaupungin johto lupasi puhdistaa kauppatorin rikollisjengeistä, lisätä miliisipartioita ja helpottaa rikosilmoitusten tekemistä.⁶⁰ Vaikka boikotti kesti vain toista kuukautta, sen seuraukset näkyvät yhä. Suomalaismatkailijoiden määrä ei palannut entiselleen, ja suuret turistiryhmät ovat kadonneet Viipurin kauppatorilta ja kaduilta lähes tyystin.

Putinin kolmannella presidenttikaudella (2012–) matkailun hiipumista ovat edistäneet myös poliittiset käänteet. Suomalaisen tilastokeskuksen mukaan yöpymisiä sisältäneet matkat Venäjälle vähenivät 25 prosenttia vuonna 2014. Päivä-

matkojen osalta suunta oli täysin päinvastainen: niiden määrä lisääntyi runsaasti erityisesti vuoden loppupuolella.⁶¹ Nähtävästi suuri osa näistä oli niin sanottuja tankkausmatkoja, joiden määrää kasvatti raakaöljyn hinnan laskun ohella ruplan kurssin heikkeneminen. Tämän artikkelin kirjoitusajankohdan Viipurissa (kesällä 2015) suomalaiset käyvät pikaisesti kauppakeskuksessa ja tankkaamassa autoja.

Likainen, synkkä, rikollisia täynnä oleva kaupunki – sellainen oli Viipurin imago 2000-luvun alussa suomalaisturistien silmissä. Samanlaiseksi kaupunkia kuvattiin myös lehdissä ja matkakirjallisuudessa. Esimerkiksi *Karjala-matka-oppaassa* Viipuria nimitettiin syrjäseudun kurjalaksi ja todelliseksi Villi Idäksi, jonka ”torilla myydään enemmän väärennöksiä kuin aitoja tuotteita” ja jossa ”pimeän tultua alkaa ihmiskauppa”. On ilmeistä, että kirjoittajan perimmäisenä tarkoituksena oli luoda Viipuri-kuvaa, joka oikeuttaisi yhtä lailla suomalaisten ylimielisyyden Venäjää kohtaan kuin vaatimukset Karjalan palauttamiseksi. ”Jokaisella matkalla oli mahdolloman mukavaa olla suomalaisena Karjalassa! [– –] Vieläkö joku väittää etteikö Karjalaa haluttaisi takaisin?”⁶²

Kun eräällä suomalaisten suosimalla internetin matkailusivustolla kysyttiin vuonna 2004 Viipurin matkailuvinkkejä, huomattava osa vastanneista oli sitä mieltä, että kaupunki on tuskin käymisen arvoinen. Viipuria luonnehdittiin surullisen näköiseksi paikaksi, jonne voi kyllä matkustaa, mutta ehkä vain kerran elämässä. Kuten eräs vastaaja kirjoitti: ”Jotenkin se on sellainen paikka, joka ei edes houkuttele yöpymään. En tiedä mistä se fiilis johtuu. Ehkä siitä rappiotilasta, johon se kaupunki on vajonnut ja siitä suomalaisten villistä menosta”.⁶³ ”Mikä Viipurissa suomalaisia niin paljon kiinnostaa?” pohdiskeli toisella keskusteluforumilla eräs matkailija vuonna 2005. ”Olen käynyt muutamana kerran Venäjällä eri paikoissa, ja minun mielestä Viipuri oli kaikkein rumin ja tympein paikka. Tuntui kuin koko kaupunki olisi jätetty kokonaan oman onnensa nojaan. Mielestäni esimerkiksi Keski-Venäjän kaupungit ovat huomattavasti mukavampia ja vilkkaampia kuin joku peräkylä Viipuri.”⁶⁴

Nykyisin suomalaisten matkailijoiden mielikuvat Viipurista vaihtelevat laidasta laitaan. Kuten eräs kokenut Viipurin kävijä kirjoitti vuonna 2013:

Asenne ratkaisee. [– –] Viipuri on aivan samanlainen kaupunki kuin [– –] mikä tahansa muu kaupunki. [– –] Ja kun matkustetaan, niin kannattaa miettiä miksi matkustaa. Jos haluaa kaiken olevan kuin kotona - voi pysyä kotona. Jos haluaa kaiken sujuvan kuin rasvattu niin matkustaa luksus-lomakohteeseen [– –] Mutta jos matkustaa Venäjälle, niin kannattaa varautua, että kyseessä on entinen Neuvostoliitto jossa on omat tavat ja kulttuuri. Sitä kulttuurishokkiahan moni lähtee Venäjältä hakemaan joten kannattaa liikkua avoimin mielin eikä käydä kiukuttelemaan kaikista pikku asioista.⁶⁵

Osa suomalaisturisteista pitää Nyky-Viipurista hyvinkin paljon: ”Aivan fantastista! Ja hinnat ovat vain murto-osa Tallinnasta tai Suomesta!” Kehutaan ”Leningradin alueen parhaita ja edullisimpia partureita.” Kauppahallin myyjätkin saavat kiitosta siitä, että he ovat ”ystävällisiä, eivät liian tyrkyttäviä.” Myönteiseksi koetaan jopa McDonald’sien puuttuminen katukuvasta. Kulttuurimatkailijat ovat innossaan Eremitaasin filiaalista ja nimittävät sitä ”mielettömän upeaksi museoksi”. On huomattu, että Viipuri tarjoaa paitsi hyviä ostosmahdollisuuksia, ”myös viihdettä muulle vapaa-ajalle ja tietysti monipuolisia yksityiskohtia Ruotsin, Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton historian ajalta”. Romantikot kokevat kaupungin ”satumaisena paikkana”, missä ”tulee ihan epätodellinen tunne joskus oluisilla istuessa”. Toiset taas kaipaavat ”entisiä hyviä aikoja”: ”Olin viikonlopun Viipuris (syksyllä 2011), tein baarikierroksen ja ajelin autol ristiin rastiin. Täysin kuollu kaupunki, aivan kuin vaipunut jo talviunilleen. Ei turismia, ei elämää, ei tyyjiä yhtikäs missään eikä muuten hauskaakaan [– –] 134 km etelään, Pietariin ja alkaa elämäki maistua.”⁶⁶

KESKIAIKA JA VENÄLÄINEN PATRIOTISMI: VENÄLÄISTEN TURISTIEN VIIPURI

Syksyllä 2007 Viipurin yläkoululaisille tehtiin kysely kaupungin tulevaisuudesta. Nuorten viipurilaisten yleinen vastaus kuului: ”Tulevaisuudessa Viipuri elää kaupalla ja turismilla”.⁶⁷ Kaupungin viranomaiset ajattelevat samoin. Viipurin alueen talouskomitean johtaja avasi keväällä 2013 turismikehitystä koskevan neuvottelun sanoin: ”Turismi on yksi Viipurin alueen tärkeimmistä kehitysstrategian linjoista”. Hänen mukaansa edes Pietari ei kiinnosta turisteja niin pysyvästi kuin Viipuri.⁶⁸

Viipuri nähdään tulevaisuudessakin turistikaupunkina – joskaan ei enää suomalaisten matkakohteena, vaan kotimaanmatkailun Mekkana. Venäläiset asiantuntijat pitävät Viipurin edellytyksiä venäläisten suosikkimatkakohteeksi erinomaisina esimerkiksi Pietarin läheisyyden, ainutlaatuisen rakennuskannan, vanhan linnan sekä kaupungin mielenkiintoisen historian ansiosta. Baltian maiden itsenäistymisen jälkeen Viipuri on jäänyt ainoaksi vanhaksi länsieurooppalaiseksi kaupungiksi, joka sijaitsee Venäjän rajojen sisäpuolella: vain Viipurissa venäläiset matkailijat saavat mahdollisuuden tutustua läntisen Euroopan keskiaikaiseen kaupunkimiljööseen ilman viisumia ja kielivaikeuksia.

Kesällä 2013 kaupungissa järjestettiin kolmas Viipurin matkailun kehittämistä käsittelevä konferenssi. Sen esitelmöitsijät kokivat valitettavaksi, että Viipuri tunnetaan edelleen vain linnasta ja Suomen rajan läheisyydestä. Suurta matkailupotentiaalia nähtiin esimerkiksi Pietarin, Moskovan ja muiden suur-

"Viipurin pamaus"-keskiaikafestivaalin osallistujia värikkäissä asusteissaan heinäkuussa 2014.

kaupunkien asukkaiden toiveissa etsiä rauhaa keskiaikaisesta pikkukaupungista. Asiantuntijat katsoivat, ettei vanhojen rakennusten huono kunto haittaa venäläisiä turisteja, jotka arvostavat aitoutta enemmän kuin kaunistelua. Korean ulkokuoren sijaan viihtyvyyden määrittää kaupungin ilmapiiri. Koska erityisesti asukkaiden ystävällisyys ja tyytyväisyys rakentavat paikkakunnan mainetta, kaupungin johtoa kehoitettiin ponnistelemaan erityisesti viipurilaisen elintason kohottamiseksi.⁶⁹

Edellä mainittujen tekijöiden ohella matkailun kehittämiseksi tarvitaan laadukkaita majoitus- ja ruokailutiloja sekä kiinnostavia nähtävyyksiä ja kulttuuritapahtumia,⁷⁰ mutta nykyinen Viipuri täyttää nämä edellytykset helposti. Hotellien, kahviloiden ja ravintoloiden tarjonta on hyvä, nähtävyyksiä riittävästi ja kalenteri täynnä tapahtumia. Kotimaisten elokuvien festivaali "Ikkuna Eurooppaan" (*Okno v Evropu*), erilaiset ritariturnajaiset ja keskiaikaiset markkinat samoin kuin jazz-, etno-, folk- ja elektronisen musiikin festivaalit sekä linnan oopperajuhlat houkuttelevat kaupunkiin vuosittain tuhansia vieraita.⁷¹ Kaikkien mainittujen tapahtumien kohderyhmänä ovat ennen muuta kotimaiset vierailijat, minkä osoittavat myös tilastot. Esimerkiksi vuonna 2012 Viipurissa kävi noin miljoona rekisteröitynyttä matkailijaa, joista vain hiukan yli 10 prosenttia oli ulkomaalaisia.⁷²

Nykyisin venäläisille matkailijoille esitettävä Viipuri-kuva on varsin erilainen kuin neuvostovallan aikana. Kaupungin muinaishistoriaa koskevissa nykytulkinnoissa on hylätty neuvostoaikaiset kuvaukset karjalaisten asutuspaikasta tai novgorodilaisesta linnakkeista.⁷³ ”Vanhan venäläisen kaupungin” sijaan esitellään keskiaikaista länsieurooppalaista kaupunkia, jonka ”rikas historia on rakennettu eri kansojen – esimerkiksi karjalaisten, ruotsalaisten, venäläisten, saksalaisten ja suomalaisten – yhteisvoimin”.⁷⁴

Keskiajasta on tullut todellinen matkailuhoukutin, joka näkyy kaupunkikuvassa esimerkiksi keskiaikateemaisina ravintoloina ja kahviloina, puoteina ja näyttelyinä. Linnassa ja sen ympäristössä järjestetään erilaisia historiaviiheteellisiä festivaaleja, joiden tunnelmaa rakennetaan erityisesti romantisoitun ja mystisen keskiaikakäsityksen varaan. Historiallisten yksityiskohtien aitous on sivuseikka kaikille osapuolille – niin kohteiden omistajille, tapahtumien järjestäjille kuin osallistujillekin. Olennaisinta festivaaleilla on karnevaalihenki, joka sallii esimerkiksi arkisten käyttäytymisnormien rikkomisen. Näin paikallislehti kirjoitti eräistä Viipurissa järjestetyistä ritarifestivaaleista:

Heidän [so. ritarihahmojen] leirinsä Pyhän Annan Kruunun linnoituksella aiheuttaa shokkia. [- -] Teltantapaiset majoituspaikat eivät sinänsä hämmästyttä, mutta niiden välissä vaeltavaa oliota, jotka alkoholin ylitarjonnan vuoksi pysyvät tuskin jaloillaan, näyttävät varsin karismaattisilta. [- -] Puoletkaan heistä eivät osallistu esityksiin tai kilpailuihin, vaan etusijalla ovat juomingit. Niissä pukeudutaan entisajan asuihin, jollaiseksi käy vaikka karkeasta materiaalipalasesta tehty yksinkertainen viitta, joka on sitaistunut vyötäisiltä narulla.⁷⁵

Vanhasta Viipurista ja linnasta on tullut festivaalien ja elokuvien kulissi, ja tapahtumissa tarjotussa historiakuvassa myytit ja legendat ovat usein syrjäyttäneet tieteelliset tosiasiat.⁷⁶ Esimerkiksi tästä käy kaupunkipäivän juhlan ajankohdan siirtäminen. Juhlaa vietettiin aikaisemmin kesäkuun 20. päivänä vuoden 1944 Viipurin valloituksen kunniaksi. Historioitsijoiden, kotiseutututkijoiden ja kansalaisjärjestöjen edustajien toivomuksesta juhlapäivä kuitenkin siirrettiin vuonna 2008 elokuun 19. päivään. Pyyntöä perusteltiin sillä, että tuona päivänä vuonna 1403 Viipuri sai kaupunkioikeudet ruotsalaiselta kuninkaalta [tosiasiassa Ruotsin ja Tanska-Norjan saksalaiselta unionikuninkaalta Eerik Pommerilaiselta]. Kesäkuun 20. päivän juhla on nykyisin omistettu yksinomaan Viipurin ”vapauttamiselle”.⁷⁷

Kokonaan viikingit ja ritarit eivät silti ole syrjäyttäneet Viipurin venäläistä historiaa. Päinvastoin venäläisten roolia kaupungin menneisyydessä on varsinakin viime vuosina tähdennetty jatkuvasti aivan vastaavalla tavoin kuin isän-

Vuonna 2010 Viipurin valtauksen kunniaksi pystytetty Amiraali Apraksinin patsas

maallisuus ja venäläisyys ovat hallituksen politiikan myötä korostuneet voimakkaasti koko maassa. Myös Viipuria koskevat historiakäsitykset ovat venäläistymässä uudelleen, kuten puhe yliamiraali Fjodor Apraksinin muistomerkin paljastustilaisuudessa vuonna 2010 kuvastaa. Amiraali oli Pietari Suuren asetoveri, jolla oli keskeinen rooli kaupungin valloituksessa vuonna 1710. Paljastustilaisuudessa Leningradin alueen kuvernööri lausui historiallisen oikeudenmukaisuuden toteutuneen, kun Viipuri voitiin amiraali Apraksinin sotajoukkojen ansiosta ”palauttaa Venäjälle”. Paikallinen johto ei peitellyt sitä, että Apraksinin rintapatsas pystytettiin ideologisista syistä. Toisinajattelijat puolestaan näkivät tapahtuman heijastelevan Venäjän ”imperialististen arvojen ekspansiota”.⁷⁸

Venäjän nykyistä historiapolitiikkaa ilmentää myös se, että Viipuri sai yllättäen ”Sotakunnian kaupungin”

arvonimen maaliskuussa 2010. Presidentin allekirjoittamassa ukaasissa arvonimi mainitaan annetun ”urhoollisuudesta, sitkeydestä ja sankarillisuudesta, joita kaupungin puolustajat osoittivat taisteluissa Isänmaan vapauden ja itsenäisyyden puolesta”. Ukaasin teksti saattoi hämilleen niin historioitsijat kuin kaupungin asukkaatkin, koska venäläisten puolustustaistelujen historia Viipurissa on tosiasiaa erityisen ohut.⁷⁹ Arvonimen myöntämisen kunniaksi kaupungissa paljastettiin uusi muistomerkki toukokuun 9. päivän Voitonpäivän juhlan yhteydessä vuonna 2011.

Venäläisen isänmaallisuuden ekspansiota kuvastaa niin ikään erikoinen episodi huhtikuussa 2013. Tuolloin Viipurin virkaatekevänä kaupunginjohtajana toiminut nuori virkamies yritti kieltää sotahistoriallisen Ritarilinna-festivaalin, jota oli järjestetty 12 vuoden ajan. Tapahtumaa järjesti historiarekonstruoijien klubi ”Saksalainen ritarikunta”. Kieltoa perusteltiin seuraavasti:

Festivaali herättää huolta poliittisella epäkorrektuudellaan. 'Saksalainen ritarikunta' on ollut historiallisesti Venäjälle vihamielinen järjestö, jota vastaan Pyhä Ruhtinas Aleksanteri Nevski [– –] taisteli sankarillisesti. Suuren Isänmaallisen sodan aikaan saksalaisfasististen valloittajien sotajoukot tunkeutuivat Saksalaisen ritarikunnan symboleita kantaen Kotimaamme alueille. Nykyisen ritarikunnan propaganda massatapahtumia järjestämällä on epäisänmaallista, eikä se vastaa Venäjän federaation nykyisen sisäpolitiikan tavoitteita kansan henkiseksi yhdistämiseksi ja varttuvan sukupolven kasvattamiseksi.⁸⁰

Kielto ja sen perusteet herättivät hämmennystä jopa muiden virkamiesten parissa. Erikoisuudestaan huolimatta tapaus kuvastaa Viipurin ja koko Venäjänkin historiapolitiittisia nykytendenssejä.

LOPUKSI

Toisen maailmansodan jälkeisestä Viipurista on tullut malliesimerkki valikoivasta historian käytöstä. Kaupungin rikasta menneisyyttä on tulkittu ja tulkitaan edelleen poliittisten tai taloudellisten tarpeiden mukaan. Viimeisten 70 vuoden aikana Viipurin historiasta on kirjoitettu monenlaisia versioita, mutta tulkintojen totuus pohja on jatkuvasti ollut alisteinen ulkotieteellisille tilannetekijöille. Neuvostoliiton aikana kaupungille keksittiin venäläistä historiaa, jossa Suomelle (tai Ruotsillekaan) ei juuri ollut paikkaa. Ulkomaalaisille turisteille tarkoitettu, kiillotettu Viipuri-kuva taas ei onnistunut peittämään karua todellisuutta, eikä Neuvosto-Viipurin imago Suomen puolella ollut kovin miellyttävä. Nykyisin venäläisille turisteille puolestaan esitetään Viipurin historiaa vähemmän venäläisestä näkökulmasta, mutta silti varsin yksipuolisesti ja kaavamaisesti.

Viimeisimpien vuosien panostukset Viipurin kaupungin kehittämiseen turistikohdeena ovat herättäneet laajan kiinnostuksen kaupungin historiaa kohtaan niin viipurilaisten parissa kuin kaupungin ulkopuolellakin. Joidenkin neuvostoajakaisten historiantulkintojen paluu, historiakuvan kiillottaminen turisteja varten, isänmaallisten muistomerkkien perustaminen ja erilaiset pseudohistorialliset festivaalit eivät silti anna alkuunkaan kattavaa ja objektiivista tietoa kaupungin menneisyydestä. Kysyntää olisi tieteelliset vaatimukset täyttävälle historiateokselle, joka tarjoaisi perusteellisen kuvan kaupungin menneisyydestä. Tällaista tutkimukseen pohjautuvaa teosta varten tarvitaan tutkijoiden yhteistyötä rajan molemmin puolin.

Viitteet

- 1 <http://vyborg.tv/vyborg.html>, luettu 20.5.2015.
- 2 Malkova & Tiškov 2010, 21–22.
- 3 Malkova & Tiškov 2010, 18–19.
- 4 *Karjala* 8.3.2012.
- 5 Bolšakova 2009, 80.
- 6 *Karjala* 8.3.2012.
- 7 *Viipurski bolševik* 18.1.1941.
- 8 *Vyborg* 27.4.2007; Musin, Rupasov 2009, 177, 182–184, 188.
- 9 *Viipurski bolševik* 29.10.1940.
- 10 Tikka, Balasov, & Stepakov 2002, 33.
- 11 *Viipurski bolševik* 22.5.1941.
- 12 *Vyborg* 20.4.2007.
- 13 *Viipurski bolševik* 7.1.1941, 11.1.1941.
- 14 Vasiljev 1958, 67.
- 15 Musin & Rupasov 2009, 189, 199; Bolšakova 2009, 80; <http://www.188800.ru/history/petrova>, luettu 20.5.2015; *Viipurski bolševik* 24.11.1940.
- 16 *Viipurski bolševik* 28.5.1941.
- 17 Šikalov & Hämynen 2013, 78.
- 18 Kilvet oli vaihdettava marraskuun alkuun mennessä. *Vyborg* 25.5.2007.
- 19 http://www.188800.ru/history/petrova_1940.htm, luettu 20.5.2015.
- 20 http://www.vbrg.ru/articles/istorija_vyborga/torgils_knutsson/sudba_rytsarja_i_pamjatnika/, luettu 20.5.2015.
- 21 Bolšakova 2010, 36–37; Gerašenko 2011, 164, 204.
- 22 Tikka, Balasov, & Stepakov 2002, 38; *Vehi vyborgskoi istorii* 2005, 203; <http://www.youtube.com/watch?v=76liikkQBCvQ&list=PL168DOCCEAD6F032C&index=3>, katsottu 20.5.2015.
- 23 *Vyborgski bolševik* 11.7.1945, 9.1.1946; 20.3.1946; 26.3.1946.
- 24 <http://www.youtube.com/watch?v=76liikkQBCvQ&list=PL168DOCCEAD6F032C&index=3>, katsottu 20.5.2015; *Vyborg* 25.5.2007.
- 25 Gerašenko 2011, 165.
- 26 *Vyborgski bolševik* 20.6.1945.
- 27 *Vyborgski bolševik* 20.6.1945.
- 28 Vasilev 1958, 3.
- 29 Vasilev 1958, 9.
- 30 Vuoden 1811 lopulla keisari Aleksanteri I vain sinetöi asiakirjan alueiden liittämisestä Suomeen. Itse liitos astui voimaan vuoden vaihteessa 1812.
- 31 *Bolšaa Soveckaa Enciklopediä*, Tom 5, 1971, 513.
- 32 *Enciklopedičeski slovar Brokhausa i Efrona. Tom 13*, 1890, 468.
- 33 Ippo, Turčaninov, & Štin 1962/1962.
- 34 Dekabristeihin viittaamisen mahdollisti se tosiasia, että Viipurin linnoituksessa pidettiin vangittuina noin 300 sotilasta ja aliupseeria sekä muutamia kapinan järjestäjiä. Neuvostohistorioitsijat jättivät mainitsematta, että vangitut dekabristit pysyivät kaupungissa vain muutaman kuukauden. Ippo, Turčaninov, & Štin 1962, 45.
- 35 <http://www.youtube.com/watch?v=76liikkQBCvQ&list=PL168DOCCEAD6F032C&index=3>, katsottu 20.5.2015.
- 36 Orav 2015, 192–196.
- 37 http://www.vbrg.ru/articles/istorija_vyborga/istoricheskie_lichnosti_nashego_goroda/vyborg_i_poezija_serebrjanogo_veka/, luettu 20.5.2015
- 38 Kepp 1977, 35.
- 39 *Sovecki Soúz. Rossijskaa Federaciä*, 1971, 310.
- 40 Vasilev 1958.
- 41 A. Kostiainen et al. 2004, 271–272.
- 42 Veijola 1988, 22–25.
- 43 <http://www.premier.gov.ru/visits/ru/6086/info/2532/>, luettu 20.5.2015; *Vyborg* 4.7.2008; *Helsingin Sanomat* 1.7., 2.7., 6.7.1958; *Viipuri. Ilta-Sanomien erikoislehti* 3.5.2012, 36–37.
- 44 A. Kostiainen et al. 2004, 275.
- 45 Lehto 2010, 37, 38, 146–148.
- 46 Selänniemi 1996, 97–98.
- 47 Lehto 2010, 146–148.
- 48 <http://www.ess.fi/?article=345229>, luettu 20.5.2015.
- 49 Veijola 1988, 22–25; Selänniemi 1996, 50–51.
- 50 Pekkarinen 2009, 266–267.
- 51 <http://www.ess.fi/?article=345229>, luettu 20.5.2015.

- 52** *Vyborg* 4.8.2010; Volkova 2011, 84.
- 53** Veijola 1988, 22–25, 179; Selänniemi 1996, 50–51.
- 54** Hämäläinen-Forslund & Forslund 1988, 13.
- 55** Shikalov & Hämynen 2013, 202–203, 215–216.
- 56** Lehtipuu 2000, 156–157.
- 57** Kauppinen & Häkkinen 2005, 10.
- 58** Kostianen *et al.* 2004, 280; *Helsingin Sanomat* 9.1.2003; <http://www.itv.ru/news/crime/40077>, katsottu 20.5.2015.
- 59** *Kauppalehti* 22.1.2003; <http://www.itv.ru/news/crime/40077>, katsottu 20.5.2015; Häkkinen 2003, 13.
- 60** <http://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/milliisipartioita-lisatty-viipuriin/494783/>, luettu 20.5.2015; *Kommersant S.-Peterburg* 28.1.2003; *Helsingin Sanomat* 23.2.2003, 26.4.2003.
- 61** *Suomalaisten matkailu 2014* (http://www.stat.fi/til/smat/2014/smat_2014_2015-04-10_fi.pdf, luettu 20.5.2015).
- 62** Lehtipuu 2000, 148; Lehtipuu 2002, 709.
- 63** <http://www.pallontallajaat.net/pt3/keskustelu/index.php?topic=1933.20>, luettu 20.5.2015.
- 64** <http://keskustelu.suomi24.fi/node/1816828>, luettu 20.5.2015.
- 65** <http://www.napsu.fi/matkailu/kokemukset/1097>, luettu 20.5.2015.
- 66** <http://www.napsu.fi/matkailu/kokemukset/1097>, luettu 20.5.2015; <http://keskustelu.suomi24.fi/node/1816828>, luettu 20.5.2015.
- 67** *Vyborg* 6.9.2007.
- 68** *Vyborg* 26.9.2008, 24.2.2012, 5.3.2013; *Vyborgskie vedomosti*, 5.3.2013; <http://www.city.vbg.ru/print/2560>, luettu 20.5.2015.
- 69** *Vyborg* 2.3.2012; 14.6.2013.
- 70** Lülko 2014, 153.
- 71** <http://www.city.vbg.ru/content/vyborg-segodnya-0>, luettu 20.5.2015.
- 72** <http://www.city.vbg.ru/print/2560>, luettu 20.5.2015; *Vyborgskie vedomosti* 5.3.2013.
- 73** Vyskočkov 2000, 68–72; *Vehi Vyborgskoj istorii* 2005, 52.
- 74** <http://vbgcity.ru/vyborg>, luettu 20.5.2015.
- 75** *Vyborgskie vedomosti* 18.6.2010.
- 76** Nikolaev 2013; Nikolaev 2015.
- 77** *Vyborg* 20.7.2012.
- 78** *Vyborg* 22.6.2010.
- 79** Venäläiset ovat joutuneet puolustamaan kaupunkia vain loppukesästä 1941 suomalaisten hyökkäysvaiheessa ja silloinkin lyhyesti. *Svobodnaä Pressa* 27.2.2012. Turtola tässä kokoelmassa, 218.
- 80** <http://47news.ru/articles/63203/>, luettu 20.5.2015.; http://russiantourism.ru/events/events_3279.html, luettu 20.5.2015.

Lyhenteet

HKA	Helsingin kaupunginarkisto	SKHS	Suomen kirkkohistoriallinen seura
KA	Kansallisarkisto, Helsinki	SKS	Suomalaisen kirjallisuuden seura
KK	Kansalliskirjasto, Helsinki	SLS	Svenska litteratursällskapet i Finland
SAOB	Svenska Akademiens ordbok	SSS	Suomen sukututkimusseura
SHS	Suomen historiallinen seura	VSKS	Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura

Painettu lähdeaineisto ja tutkimuskirjallisuus

- Aalto, Seppo (2012).** *Sotakaupunki. Helsingin vanhankaupungin historia 1550–1639.* Helsinki: Otava.
- Abdullina, S. A. (sost. 2000).** *Stranicy vyborgskoj istorii. Kraevedčeskie zapiski.* Gosudarstvennyj muzej Vyborgskij zamok. Vyborg.
- Abdullina, S. A. (sost. 2004).** *Stranicy Vyborgskoj istorii. Sbornik statej. II.* Gosudarstvennyj muzej Vyborgskij zamok. Kniga vtoraa. Vyborg: Evropejskij Dom (SPB).
- Ahlberg, Nils (2005).** *Stadsgrundningar och planförändringar: Svensk stadsplanering 1521–1721.* Acta Universitatis agriculturae Sueciae, 2005:94. Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences.
- Ahrenberg Jac. (1907).** *Människor som jag känt, 2.* Helsingfors.
- Ahvenainen, Jorma (1984).** *Suomen sahaiteollisuuden historia.* Helsinki: WSOY.
- Aro, Sulo (1978).** *Musiikki.* Teoksessa Halila, Kuujo & Nissilä 1978, 283–288.
- Aspelin-Haapkylä, Eliel (1906).** *Suomalaisen teatterin historia I.* Helsinki: SKS.
- Aspelin-Haapkylä, Eliel (1907).** *Suomalaisen teatterin historia II.* Helsinki: SKS.
- Aspelin-Haapkylä, Eliel (1909).** *Suomalaisen teatterin historia III.* Helsinki: SKS.
- Attman, Artur (1973).** *The Russian and Polish Markets in international trade 1500–1650.* transl. Eva and Allan Green. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 26. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Attman, Artur (1979).** *The Struggle for Baltic Markets. Powers in Conflict, 1558–1618.* Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis 14. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Attman, Artur (1985).** *Swedish Aspirations and the Russian Market during the 17th Century.* Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis 24. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Auranen, Kari (2006).** *Agneta Rosenbröjjer (noin 1620–1697).* *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410). Helsinki: SKS.
- Berger, Stefan & Lorenz, Chris (eds. 2008).** *The contested nation: ethnicity, class, religion and gender in national histories.* New York: Palgrave Macmillan.
- Bergroth, Kersti (1981).** *Teatteria.* Teoksessa Lainio, Kähäri & Pulla 1981, 84–88.
- Björkenheim, Magnus (1981).** *Äldre fransk litteratur på herrgårdar i Finland. Collections littéraires francaises conservées dans les manoirs de Finlande (1929).* Näköispainos. Helsingfors: Helsingfors universitetsbibliotek.
- Blockmans, Willem Pieter & Tilly, Charles (eds. 1994).** *Cities and the rise of states in Europe, A.D. 1000 to 1800.* Boulder, CO: Westview Press.
- Blom, Grethe Authén (red. 1977).** *Urbaniseringsprosessen i Norden. D. 2, De anlagte steder på 1600-1700 talet.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Blomstedt, Kaarlo (1921).** *Henrik Klaunpoika Horn: ajankuvaus. 1, Kustaa Vaasan ja Juhana Herttuan palveluksessa.* Helsinki: SHS.
- Blomstedt, Yrjö (1949).** *Suomesta kotoisin olevat ylioppilaat Tarton yliopistossa 1802–1852.* *Genos:* 20, 28–35.
- Blomstedt, Yrjö; Hakalehto, Ilkka & Åström, Sven-Erik (toim. 1967).** *Näkökulmia menneisyyteen: Eino Jutikkalan juhlakirja.* Porvoo: W. Söderström.
- Bolšaa Sovetskaâ Enciklopediâ, Tom 5 (1971).** Moskva: Soveckaâ Enciklopediâ.

- Bolšakova G. (2009).** Vyborg soveckij: iz istorii stanovleniä i razvitiä goroda v 1940-e gody. *Vestnik Udmurtskogo universiteta, Vyp 2.* Iževsk: UdmGU, 71–86.
- Bolšakova G. (2010).** Pereselenčeskaä politika Soveckogo gosudarstva i eë realnoe voplošenie na Karelskom perešejke v 1940–1960-gody. Vältöskirjan referaatti. S.–Peterburg: RGPI.
- Borodkin, M. (1909).** *Istorija Finljandii: vremja imperatora Aleksandra I. S.–Peterburg.*
- Clark, Peter (2009).** *European cities and towns: 400–2000.* New York: Oxford University Press.
- Corin, Carl-Fredrik & Sleman Folke (utg. 1985).** *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Sjätte delen (1621–1632).* Stockholm.
- Danielson-Kalmari, J. R. (1911).** *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen. Uusien lähteiden nojalla tarkastettu ja täydennetty painos.* Porvoo: WSOY.
- Durchman, Osmo (1928).** Domkyrkan i Viborg räkenskaper 1655–1704. Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 12. Helsinki: SSS, 103–275.
- Efimov, Mihail Vital'evič & Mošnik, Ūliä Igorevna (sost. 2010).** *Monrepo: al'manah.* Vyborg: Park Monrepo.
- Eimer, Gerhard (1961).** *Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich. 1600–1715.* Stockholm.
- Einonen, Piia (2011).** A Traveling Governor. Teoksessa Lamberg, Hakanen & Haikari 2011, 124–151.
- Einonen, Piia (2013a).** Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus: etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä. *Historiallinen aikakauskirja: 111 (1)*, 3–16.
- Einonen, Piia (2013b).** Venäläiset Viipurissa: kielellisiä, kansallisia ja kulttuurisia ristiriitoja 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa Paavolainen & Supponen 2013, 34–51.
- Ekelund, Erik (1943).** *Jac. Ahrenberg och östra Finland: en litteraturhistorisk studie med politisk bakgrund.* Helsingfors: Söderström.
- Ekelund, Robert B. & Tollison, Robert D. (1997).** *Politicized economies: monarchy, monopoly, and mercantilism.* College Station, Tex.: Texas A&M University Press.
- Elias, Norbert (1994).** *The civilizing process. 1–2, The history of manners; State formation and civilization.* Orig. *Über den Prozess der Zivilisation* (1939). trans. Edmund Jephcott. Oxford: Blackwell.
- Enbom, Sten & Sandelin, Carl Fredrik (1991).** *Ett handelshus i Viborg: Hackman & Co. 1880–1925.* Helsingfors: Hackman.
- Encyklopedičeski slovar Brokhausa i Efrona, Tom 13 (1890).** Uusittu painos. Moskva: Terra.
- Engman, Max (2009).** *Pitkät jäähyväiset: Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen.* Helsinki: WSOY.
- Ericsson, Peter (2013).** Mordet på fodgen Warenberg. Våldsam interaktion mellan stat och lokalsamhälle i Karl XII:s Sverige. Teoksessa Ericsson et al. 2013, 257–269.
- Ericsson, Peter; Thisner, Fredrik; Winton, Patrik & Åkerlund, Andreas (red. 2013).** *Allt på ett bräde: stat, ekonomi och bondeoffer: en vänbok till Jan Lindegren.* Uppsala: Uppsala Universitet.
- Ervi, A. (toim. 1935).** *Viipurin kaupungin kirjasto: 13.10.1935.* Viipuri: Viipurin kaupunginkirjaston johtokunta.
- Ėtkind, Aleksandr (2011).** *Internal colonization: Russia's imperial experience.* Cambridge: Polity.
- Fingerroos, Outi (2010).** *Karjala utopiana.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Forsberg, Tuomas et al. (toim. 1993).** *Ikuinen Viipuri: ajankuvia seitsemältä vuosisadalta.* Helsinki: Otava.
- Forsell, Pia (2000).** Skönandar och engagement. Teoksessa Zilliacus 2000, 55–60.
- Friedrichs, Christopher R. (1995).** *The early modern city 1450–1750.* New York: Longman.
- Friedrichs, Christopher R. (2000).** *Urban politics in early modern Europe.* London: Routledge.
- Gardberg, Carl-Rudolf (1937).** Nygårdin kirjasto Pohjan pitäjässä. Satavuotismuisto. *Kansanvalistus ja kirjastolehti: 1/1937*, 108–114.
- Gardberg, Carl-Rudolf (1973).** *Kirjapainotaito Suomessa. 3: Turun palosta vuoteen 1918.* Helsinki: Helsingin graafinen klubi.
- Gardberg, C. J. (1997).** Vardagsliv i Wiborg på 1650-talet enligt Johan Rosenhanes dagboksanteckningar. *Wiborgs nyheter: 1*, 3.
- Gardberg, C. J. & Welin, Per-Olof (1996).** *Viipuri: kivistä rakennettu kaupunki. Alkup. Wiborg: en stad i sten.* Suomentanut Irma Savolainen. Helsinki: Otava.
- Gerašenko L. (2011).** *Planovoe pereselenie i obustroistvo soveckih graždan v pograničnyh raionah Karelskogo perešejka v 1940–1941, 1944–1953 godah.* S.–Peterburg: SPbGIEU.

- Gordon, Daniel (1994).** *Citizens without sovereignty: equality and sociability in French thought, 1670–1789.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Grotenfelt, Kustavi (1887).** *Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaitten aikoina.* Helsinki.
- Grotenfelt, Kustavi (toim. 1889).** *Kahdeksantoista runoniekkaa: walikoima Korhosen, Lyytisen, Makkosen, Kymäläisen, Puhakan, Räikkösen y.m. runoja ja lauluja.* Helsinki: SKS.
- Grönroos, Henrik & Nyman, Ann-Charlotte (1996).** *Boken i Finland: bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809.* Helsingfors: SLS.
- Grönstrand, Heidi (2011).** Eeva suomeksi ja Eva ruotsiksi: kirjailija-kääntäjä Kersti Bergroth kielikielistojen sovittelijana. Teoksessa Grönstrand & Malmio 2011, 80–100.
- Grönstrand, Heidi & Malmio, Kristina (toim. 2011).** *Både och, sekä että: om flerspråkighet, monikielisydestä.* Helsingfors: Schildts.
- Habermas, Jürgen (2004).** *Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft (1926).* Suomentanut Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Halila, Aimo (1942).** *Suomen kaupunkien kunnallishallinto 1600-luvulla.* Helsinki: SHS.
- Halila, Aimo (1944).** *Me raatiherrat ja porvarit.* Porvoo: WSOY.
- Halila, Aimo; Kuujo, Erkki & Nissilä, Viljo (toim. 1978).** *Viipurin kaupungin historia. 5. osa, Vuodet 1917–1944.* Helsinki: Torckelin säätiö.
- Hallberg, Annagreta (1959).** *Tjäreexport och tjärhandelskompanier under stormaktstiden. Historiska och litteraturhistoriska studier, 34. / Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 371.* Helsingfors: SLS.
- Hammarström, Ingrid (red. 1982).** *Kalmar stads historia. 2, Från Kalmarunionens stad till den nya stadsgrundningen på Kvarnholmen.* Kalmar: Kulturmånden.
- Hanho, J. T. (1947).** *Suomen oppikoululaitoksen historia. 1, Ruotsin vallan aika.* Porvoo: WSOY.
- Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim. 2010).** *Huoneentaulun maailma: kasvatusta ja koulutusta Suomessa keskiajalta 1860-luvulle.* Helsinki: SKS.
- Harjula, Mirko (2014).** *Ryssänupseerit: ensimmäisen maailmansodan Venäjän asevoimien suomalaistaustaiset upseerit 1914–1956.* Helsinki: Books on Demand GmbH.
- Heckscher, Eli F. (1923).** *Den ekonomiska innebörden av 1500- och 1600-talens svenska stadsgrundningar. Historisk Tidskrift 1923, 309–350.*
- Heikkilä, Ritva (1998).** *Ida Aalberg: näyttelijä jumalan armosta.* Porvoo: WSOY.
- Heininen, Simo (2007).** *Mikael Agricola: elämä ja teokset.* Helsinki: Edita.
- Heininen, Simo (2012a).** *Agricolan perintö: Paulus Juusten elämä.* Helsinki: Edita.
- Heininen, Simo (2012b).** *Vuoden 1829 kirjarovio.* Teoksessa Huhtala & Supponen 2012, 72–79.
- Henriksson, Karl-Erik (1946).** *Juho Pynnisen herätysluodon satavuotismuisto.* Teoksessa Suomen Kirjastoseura 1946, 7–41.
- Henriksson, Karl-Erik (1948).** *Tampereen lainakirjastoseura vuodelta 1836. Kirjastoletti 1948:1, 144–147.*
- Henriksson, Karl-Erik (1949).** *Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura kansankirjastojen auttajana vuosina 1859–1865. Yhteiskunta: Yhteiskunnallisen Korkeakoulun vuosikirja: 1:1, 27–39.*
- Henriksson, Karl-Erik (1950).** *Ylioppilaat pitäjänkirjastoja perustamassa sata vuotta sitten. Yhteiskunta: Yhteiskunnallisen Korkeakoulun vuosikirja 2: 25-vuotisjuhlaulkaisu. Toim. U. Harva. Helsinki, 44–51.*
- Henriksson, Karl-Erik (1961).** *Johan Pynninen, 1818–1864.* Teoksessa Paavolainen 1961, 88–96.
- Herlitz, Nils (utg. 1927).** *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Första delen (1251–1523).* Stockholm.
- Hentilä, Seppo (2004).** *Harppi-Saksan haarukassa: DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa.* Helsinki: SKS.
- Hildén, Kate & Hildén, Henrik (1976).** *Kate och Henrik Hildéns brev 1907–1932.* Samlade och utgivna av Inga och Philip Hildén. Esbo.
- Hirn, Sven (1959).** *Viborgsromantiken. Historisk tidskrift för Finland: 44, 1–16.*
- Hirn, Sven (1960).** *Johannes Alfthan – författare och publicist. Historiska och litteraturhistoriska studier: 35, 150–211.*
- Hirn, Sven (1970).** *Teater i Viborg 1743–1870.* Helsingfors: Söderström & Co.
- Hirn, Sven (1973).** *Familjen Cedervaller och tidningspressen i Viborg. Historiska och litteraturhistoriska studier: 48, 223–243.*

- Hirn, Sven (1981).** Kulttuurielämä, vapaa-ajan vietto. Teoksessa Ruuth & Kuujo 1981, 485–575.
- Hirn, Sven (1982).** *Våra danspedagoger och dansnöjen: om undervisning och evenemang före 1914.* Helsingfors: SLS.
- Hirn, Sven (1992).** *Operett i Finland 1860–1918.* Helsingfors: SLS.
- Hirn, Sven (1998a).** *Alati kiertueella: teatterimme varhaisvaiheet vuoteen 1870.* Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirn, Sven (1998b).** Johannes Alfthan (1830–1893), toimittaja, kirjailija. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 16.2.2016).
- Hirn, Sven (2009).** Karjalan kaupunginkirjastot Viipuria myöten. Teoksessa Mäkinen 2009, 814–844.
- Hirvonen, Maija (toim. 1993).** *Suomen kirjailijat 1809–1916. Pienoiselämäkerrat, teosbibliografiat, tutkimusviitteet. Finlands författare 1809–1916. Kortbiografier, verkförteckningar, litteraturhänvisningar. Writers in Finland 1809–1916. Concise biographies, bibliographies, research references.* SKS:n toimituksia 570. Helsinki: SKS/SLS
- Hornborg, Eirik (1955).** *Karoliini Armfelt ja kamppailu Suomesta isonvihan aikana. Karolinen Armfelt och kampen om Finland under Stora nordiska kriget.* Porvoo: WS.
- Houni, Pia; Paavolainen, Pentti; Reitala, Heta & Suutela, Hanna (toim. 2005).** *Esitys katsoo meitä. Näyttämö ja tutkimus, 1.* Helsinki: Teatterintutkimuksen seura.
- Huhtala, Liisi (2009).** Aamun mies: Jaakko Juteini (1781–1855). Teoksessa Juteini 2009, 10–18.
- Huhtala, Liisi & Supponen, Sanna (toim. 2012).** *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 16: Viipurin viisas – näkökulmia Jaakko Juteiniin.* Verkkojulkaisu. Helsinki: VSKS. (http://vsks.azurewebsites.net/wp-content/uploads/2012/03/Toimite-16_valmis.pdf)
- Huldén, Lena & Tandefelt, Marika (2002).** Gräl mellan viborgare på 1600-talet. Teoksessa Tandefelt 2002, 115–336.
- Huuhka, Kalervo & Leinonen, Juhani (1997).** *Wiborgs Sångarbröder, Viipurin Lauluveikot vuosina 1897–1997. Kuoron toiminta vuosina 1897–1947.* Teoksessa Leinonen et al. 1997, 14–45.
- Hyvärinen, Jari (2012).** *Viipuri – Hansan ja Ruotsin kauppakaupunki. Rakennushistoriaa kylästä linnoitukseksi: Viipurin kaupungin rakennushistoriaa 1100-luvun lopulta 1700-luvun alkuun.* Toim. V. Vaara Helsinki: VSKS.
- Häkkinen, V. (2003).** Suomen ja Venäjän välisen matkailun ajankohtaiskatsaus. *Muuttuva matkailu, 4/2003: Tietoa Suomen ja Venäjän välisestä matkailusta ja matkailuyhteistyöstä.* Verkkojulkaisu. Joensuun yliopisto, Matkailualan tietokeskus, 7–14. (http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20100077/urn_nbn_fi_uef-20100077.pdf)
- Hällström, Elli (1945).** Piiriteitä suomalaisuuden nousuajalta Viipurissa. Teoksessa Suolahti 1945, 5–132.
- Hämynen, Tapio (2014).** Viipurin läänin väestönkehitys autonomian ajalla. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 144–185.
- Hämäläinen-Forslund, Pirjo & Forslund, Jukka (1988).** *Lyhyt matka Viipuriin: kaupunkiopas.* Porvoo: WSOY.
- Höckert, Esther & Borenius, Ingrid (1940).** *Människor och minnen från Wiborg: vid sekelskiftet.* Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Ijäs, Ulla (2015).** *Talo, kartano, puutarha: kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa.* Turku: Turun yliopisto.
- Ippo, B.; Turčaninov, N. & Štin, A. (1962).** *Karelski perešeeek.* Leningrad: Lenizdat.
- Jalkanen, Pekka (toim. 2003).** *Suomen musiikin historia, 6: Populaarimusiikki.* Helsinki: WSOY.
- Jansson, Arne (1995).** *Inledning.* Teoksessa Rosenhane 1995, 3–14.
- Junkkari, Olli (1997).** Kuorolaulu valloitti Karjalan. Teoksessa Leinonen et al. 1997, 148–163.
- Jussila, Osmo (1983).** *Venäläinen Suomi.* Porvoo: Werner Söderström.
- Juteini, Jaakko (2009).** *Kootut teokset. I–II.* Toim. K. Krohn. Helsinki: VSKS.
- Jutikkala, Eino (1997).** *Esiteollisen ajan puukaupunkien suurpalot.* Teoksessa Koskivirta 1997, 491–507.
- Jutikkala, Eino; Kaukiainen, Yrjö & Åström, Sven-Erik (toim. 1980).** *Suomen taloushistoria. 1, Agraarinen Suomi.* Helsinki: Tammi.
- Kalela, Jorma (2012).** *Making history: the historian and uses of the past.* Basingstoke, New York: Palgrave & McMillan.
- Kallioniemi, Jouni (toim. 1993).** *Viipurin seitsemän vuosisataa.* Turku: Kirjaveteraanit.
- Kannila, Helle (1946).** *Edelläkävijä.* Reginakoulun kirjasto Anjalassa. Teoksessa Suomen Kirjastoseura 1946, 76–101.

- Kappeler, Andreas (1992).** *Russland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall.* München: Beck.
- Karonen, Petri (1994a).** *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620–1660).* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karonen, Petri (1994b).** Viipurin raastuvanoikeudessa vuonna 1634 tehdyt oikeudenkäyntiudistukset ja niiden vaikutus kaupungin oikeudenhoitoon. *Lakimies: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen aikakauskirja:* 6, 807–820.
- Karonen, Petri (1995).** 'Raastuvassa tavataan': Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karonen, Petri (2003).** De österbottniska städernas differentiering från landsbygden under 1600-talet. *Historisk tidskrift för Finland:* 4, 377–398.
- Karonen, Petri (2004).** *Patruunat ja poliitikot: yritysjohdajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920.* Helsinki: SKS.
- Karonen, Petri (ed. 2009a).** *Hopes and fears for the future in early modern Sweden, 1500–1850.* Helsinki: SKS.
- Karonen, Petri (2009b).** The Council of the Realm and the Quest for Peace in Sweden, 1718–1721. Teoksessa Karonen 2009, 262–287.
- Karonen, Petri (2010).** Viipurin hallinto ja oikeudenhoito 1600-luvulla. Teoksessa Katajala, Kujala & Mäkinen 2010, 324–325.
- Karonen, Petri (2013).** Jaetun alueen talouselämä. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2013, 68–107.
- Karonen, Petri (2014).** *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809.* 4. painos. Helsinki: SKS.
- Karonen, Petri & Rähä, Antti (toim. 2014a).** *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: suomalainen historiakuva Oma maa –kirjasarjassa 1900–1960.* Helsinki: SKS.
- Karonen, Petri & Rähä, Antti (2014b).** Oma Maa –kirjasarja ja instituutioiden historia. Teoksessa Karonen & Rähä 2014, 9–28.
- Karonen, Petri & Villstrand, Nils Erik (2014).** Sotilaskansan tuskainen taival. Teoksessa Karonen & Rähä 2014, 146–178.
- Katajala, Kimmo (2010).** Viipurin Karjala rajamaakuntana. Katajala, Kujala & Mäkinen 2010, 11–216, 463–477.
- Katajala, Kimmo (2013).** *Konstruoitu Karjala-kuva. Suomalaisen historiankirjoituksen Karjala-paradigmat 1900-luvulla.* Teoksessa Suutari 2013, 29–80.
- Katajala, Kimmo; Kujala, Antti & Mäkinen, Anssi (2010).** *Viipurin läänin historia. 3, Suomenlahdelta Laatokalle.* Toim. Kaukiainen, Yrjö; Marjomaa, Risto & Nurmiainen, Jouko. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino & Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2013).** Viipurin suomalaistuminen. Teoksessa Paavolainen & Supponen 2013, 74–88.
- Kaukiainen, Yrjö (2014a).** Virkavallasta vuorovaikutukseen. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 36–65.
- Kaukiainen, Yrjö (2014b).** Viipurin lääni palaa Suomeen – Suomi tulee Viipurin lääniin. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 12–35.
- Kaukiainen, Yrjö (2014c).** Vanhasta Suomesta uuteen Suomeen. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 9–10.
- Kaukiainen, Yrjö; Marjomaa, Risto & Nurmiainen, Jouko (toim. 2010).** *Viipurin läänin historia. 6, Karjala itärajan varjossa.* Lappeenranta: Karjalan kirjapaino & Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö; Marjomaa, Risto & Nurmiainen, Jouko (toim. 2013).** *Viipurin läänin historia. IV, Vanhan Suomen aika.* Joensuu: Karjalan kirjapaino & Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö; Marjomaa, Risto & Nurmiainen, Jouko (toim. 2014).** *Viipurin läänin historia. 5, Autonomisen Suomen rajamaa.* Joensuu: Karjalan kirjapaino & Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Kauppi, Ulla-Riitta & Miltšik, Mihail (1993).** *Viipuri: Vanhan Suomen pääkaupunki.* Helsinki: SKS.
- Kauppinen, Antti & Häkkinen, Anna (2005).** *Sankarimatkaillijan Pietari.* Helsinki: Like.
- Kepp, Evgenij Evgen'evič (1977).** *Arhitekturnyje pamâtniki Vyborga XIII–XX: putevoditel'.* Leningrad: Lenizdat.
- Kepp, Evgenij Evgen'evič (1992).** *Vyborg. Hudožestvennye dostoprimečatelnosti.* Vyborg: Fantakt.
- Kerkkonen, Veikko (1945).** *Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650.* Helsinki: SHS.
- Keskisarja, Teemu (2008).** *Suomen ainoa sarjamurhaaja: Juhani Adaminpöjan rikos ja rangaistus.* Jyväskylä: Atena.
- Keskisarja, Teemu (2013).** *Viipuri 1918.* Helsinki: Siltala.
- Kirjakka, Marjut (1996).** *The orthogonal Finnish town 1620–1860: its structure, components and dimensions.* Espoo: Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies.

- Kiuasmaa, Kyösti (1968).** *Suomen alempi sotilaspäälllystyö 1500-luvun loppupuolella (n. v. 1570–1600)*. Helsinki: SHS.
- Kivi, Aleksis (2015).** *Kihlaus, Leo ja Liina, Selman juonet: kriittinen editio*. Toim. P. Paavolainen, S. Katajamäki, O. Kokko, P. Lauerma, J. Niemi, & J. Nummi. Helsinki: SKS.
- Kivi-Koskinen, Juho (toim. 1958).** *Viipurin kirja: muistojulkaisu*. Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Kivistö, Sari & Riikonen, H. K. (2012).** *Satiiri Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Klinge, Matti (1970).** Östra Finland i 1800-talets politiska idéspektrum. *Historisk tidskrift för Finland*: 55, 129–152.
- Klinge, Matti (1975).** *Bernadotten ja Leninin välissä: tutkielma kansallisista aiheista*. Porvoo: Werner Söderström.
- Klinge, Matti (1993).** Viipurin kulttuuritraditiosta. Teoksessa Forsberg 1993, 33–54.
- Knapas, Rainer (2003).** *Monrepos: Ludwig Heinrich Nicolay och hans värld i 1700-talets ryska Finland*. Helsingfors: Söderström.
- Knapas, Rainer (2015).** *Landet som var: karelska kulturbilder*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- von Knorring, Frans Peter (1833).** *Gamla Finland eller Det fordna wiborgska gouvernementet. 1:sta afdelningen*. Åbo: Hjelt.
- Kohtamäki, Ilmari (1959).** *Pietari Hannikaisen 'Kanava': uudenaikaisen lehdistömmen ladunavaaja*. Helsinki: SKS.
- Kolesnik, S. (red. 1971).** *Sovecki Soüz: geografičeskoe opisanie. Rossijskaâ Federaciâ. Evropeiski Sever*. Moskva: Mysl.
- Konung Gustaf den förstes registratur 1-29.** Utgivet genom Victor Granlund, Joh. Ax. Almquist, G. O. Berg. Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien. Stockholm 1861–1916.
- Koskela, Lasse (2005).** Unto Kupiainen (1909–1960). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Koskimies, Rafael (1972).** *Suomen kansallisteatteri. 2, 1917–1950*. Helsinki: Otava.
- Koskimies-Envall, Marianne (2005).** *Valokuvantarkat kasvat: Arvid Liljelundin muotokuvaus ja muotokuvatut*. Vaasa: Pohjanmaan museo.
- Koskivirta, Anu (2014a).** Karjala kansallisen herätyksen innoittajana. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 399–418.
- Koskivirta, Anu (2014b).** *Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen*. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 378–398.
- Koskivirta, Anu (2014c).** *Oikeudenhoito ja käräjöintikulttuuri*. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 66–102.
- Koskivirta, Anu (2014d).** *Kuka oli K. H. J. Ignatius*. Verkkootartikkeli. (http://www.vsk.net/wp-content/uploads/2014/10/2014_Ignatius_artikkeli_Koskivirta.pdf).
- Koskivirta, Anu (toim. 1997).** *Tie tulkintaan: juhlaKirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. Porvoo: WSOY.
- Kostet, Juhani (1995).** *Cartographia urbium Finnicarum. Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Kostiainen, Auvo (2013).** *Matti Kurikka. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Kostiainen, Auvo et al. (2004).** *Matkailijan ihmeellinen maailma: matkailun historia vanhalta ajalta omaan aikaamme*. Helsinki: SKS.
- Kostiainen, Eija (1979).** *Kirjastoliikkeen alkuvaiheet Viipurin läänin eteläosassa 1800-luvun puolivälissä*. Tampere: Tampereen yliopisto, Kirjastotieteen ja informatiikan laitos.
- Kotilaine, Jarmo T. (2004).** *Russia's foreign trade and economic expansion in the seventeenth-century*. Leiden: Brill.
- Kotivuori, Yrjö (2005).** *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852-verkkojulkaisu*. (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>). Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Krohn, Aarni (toim. 2005).** *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 15*. Helsinki: VSKS.
- Krohn, Felix (1958).** Viipuri musiikkikaupunkina. Teoksessa Kivi-Koskinen 1958, 421–427.
- Krohn, Helmi (1922).** *Lea: Hedvig Charlotte Winterhjelm ihmisenä ja taiteilijana*. Helsinki: Otava.
- Krohn, Julius (1897).** *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. Toim. K. Krohn Helsinki: SKS.
- Krohn, Kaarle (1917).** *Kansallinen herätys Viipurissa 1840-luvulla. Suomalainen Suomi: Suomalaisuuden liiton kulttuuripoliittinen aikakauskirja 2, 47–52*.
- Kuisma, Markku (1993).** *Metsäteollisuuden maa: Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Helsinki: SHS.
- Kuismin, Anna (2012).** *Puhuvat puustaavit – Jaakko Juteini ja rahvaan runoniekat*. Teoksessa Huhtala & Supponen 2012, 80–94.
- Kujala, Antti (2001).** *Miekka ei laske leikkiä: Suomi suuressa Pohjan sodassa 1700–1714*. Helsinki: SKS.

- Kujala, Antti (2010).** Viipurin Karjala, Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa Ruotsin suurvaltakaudella 1617-1710. Teoksessa Katajala, Kujala & Mäkinen 2010, 239-461.
- Kujala, Lauri (1935).** *Ensimmäiset pitäjänkirjastot kansallisen herätyksen aikana.* Helsinki: SHS.
- Kulha, Keijo K. (2000).** Juhana Henrik Erkko. *Kansallisbiografia -verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Kuujo, Erkki (1981).** Sanomalehdistö. Teoksessa Ruuth & Kuujo 1981, 577-583.
- Kuujo, Erkki (toim. 1996).** *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita, 11.* Helsinki: VSKS.
- Kuula, Pentti (2006).** *Viipurin musiikin ystävien orkesteri suomalaisen musiikin ja kansallisen identiteetin edistäjänä 1894-1918.* Helsinki: Sibeliuksenakatemia.
- Küttner, Juri (1986).** *Viipurin ortodoksisen katedraalin rakennusvaiheet ja sen asema Venäjän arkkitehtuurissa: muistomerkin attribuointi ja katsaus palladisin migraatioon.* Helsinki.
- Kyyrö, Kauko (1966).** *Tuulta ja tyyntä: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 1845-1965.* Tampere: Tampereen Yliopisto.
- Kähäri, Matti (1981).** Viipurin suomalaistuminen - suomalaisuuden liike. Teoksessa Ruuth & Kuujo 1981, 603-628.
- Laasonen, Pentti (2001).** Henrik Renqvist (1789-1866). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.106). Helsinki: SKS.
- Laasonen, Pentti (2012).** Anders Josef Europaeus. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Lackman, Matti (2000).** *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäri liikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915-1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka.* Helsinki: Otava.
- Lagus, Ernst (utg. 1898).** *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida.* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 38. Helsingfors: SLS.
- Lagus, Gabriel (1893).** *Ur Wiborgs historia: minnesskrift. 1.* Wiborg: Wiborgs stad.
- Lagus, Gabriel (1895).** *Ur Wiborgs historia: minneskrift. 2, häft 1.* Wiborg: Wiborgs stad.
- Laine, Tuija (1997).** *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja.* Helsinki: SKS.
- Laine, Tuija & Nyqvist, Rita (toim. 1996).** *Suomen kansallisbibliografia. 1488-1700.* Helsinki: SKS.
- Lainio, Eino, Kähäri, Iris & Armas J. Pulla (toim. 1981).** *Oi aika Viipurin.* Porvoo: WSOY.
- Laitinen, Kai (1981).** *Suomen kirjallisuuden historia.* Helsingissä: Otava.
- Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim. 2013).** *Kynällä kyntäjät: kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa.* Helsinki: SKS.
- Lamberg, Juha-Antti (1999).** *Taloudelliset eturyhmät neuvotteluprosesseissa: Suomen kauppasopimuspolitiikka 1920-1930-luvulla.* Helsinki: Suomen tiedeseura.
- Lamberg, Juha-Antti; Ojala, Jari & Eloranta, Jari (toim. 1997a).** *Uusi institutionaalinen taloushistoria: johdanto tutkimukseen.* Jyväskylä: Atena.
- Lamberg, Juha-Antti; Ojala, Jari & Eloranta, Jari (1997b).** *Uusinstitucionalismi ja taloushistoria: Kollektiivisen valinnan ja liiketoiminnan kustannusten problematiikka.* Teoksessa Lamberg, Ojala & Eloranta 1997, 15-47.
- Lamberg, Marko; Hakanen, Marko & Haikari, Janne (eds. 2011).** *Physical and cultural space in pre-industrial Europe: methodological approaches to spatiality.* Lund: Nordic Academic Press.
- Landgren, Lars-Folke (1988).** *Kieli ja aate - politisoituva sanomalehdistö 1860-1889.* Teoksessa Tommila 1988, 267-420.
- Landgrén, Lars-Folke (1995).** *För frihet och framåtskridande: Helsingfors Dagblads etableringsskede 1861-1864.* Helsingfors: SLS.
- Lappalainen, Matti (2005).** *Hannes Ignatius: Mannerheimin harmaa eminenssi.* Helsinki: WSOY.
- Lappalainen, Mirkka (2014).** *Pohjolan leijona: Kustaa II Adolf ja Suomi 1611-1632.* Helsinki: Siltala.
- Lappalainen, Niilo (1991).** *Viipuri toisessa maailmansodassa.* Porvoo: WSOY.
- Lappalainen, Seija (1994).** Ernst Mielck. Teoksessa Salmenhaara 1994, 336-338.
- Lassila, Pertti (2003).** *Ihanteiden isänmaa: Julius Krohnin romanttinen fennomania ja kirjallisuus.* Helsinki: Yliopistopaino.
- Lassila, Pertti (2008).** *Syvistä riveistä: kansankirjailija, sivistyneistö ja kirjallisuus 1800-luvulla.* Helsinki: Gaudeamus.

- Launonen, Hannu et al. (toim. 1981).** *Suomen kirjailijat 1917–1944. Pienoiselämäkerrat, teosbibliografiat, tutkimusviitteet. Finlands författare 1917–1944. Kortbiografier, veckförteckningar, litteraturhänvisningar. Writers in Finland 1917–1944. Concise biographies, bibliographies, research references.* SKS:n toimituksia 365. Helsinki: SKS.
- Lehtipuu, Markus (2000).** *Karjala: matkaopas.* Helsinki: Suomalainen matkaopas.
- Lehtipuu, Markus (2002).** *Karjala: matkaopas.* Kartat: Timo-Pekka Lehtipuu, valokuvat: Markus Lehtipuu. Helsinki: Suomalainen matkaopas.
- Lehto, Liisa (toim. 2010).** *Kaipaus Karjalaan: matkoja kotiseudulle.* Helsinki: SKS.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2007).** Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen aikakauskirja*: 105:4, 420–438.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014a).** Tiellä venäläiseen suomeen. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 468–514.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014b).** Kohti koulutusyhteiskuntaa. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 300–336.
- Leinonen, Juhani et al. (toim. 1997).** *Viipurin lauluveikot 100 vuotta: 1897–1997.* Helsinki: Viipurin lauluveikot.
- Leppo, Jaako (1946).** *Viipurilaisia.* Lahti: Kivi.
- Lihačov, D. S. (1982).** *Poësiâ sadov. K semantike sadovo-parkovyh stilej. Sad kak tekst.* Leningrad: Nauka.
- Lihačov, D. S. (1984).** *Èto nužno nam i potomkam! Sovetskaja kul'tura.* 16.10.1984.
- Liikanen, Ilkka (1995).** *Fennomania ja kansa: joukköjärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty.* Helsinki: SHS.
- Lilius, Henrik (1981).** *Kaupunkirakentaminen 1617–1856.* Teoksessa Tommila 1981, 303–388.
- Lilja, Sven (1996).** *Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal. Historisk tätortsstatistik utgiven av stads- och kommunhistoriska institutet. Del 2.* Stockholm: Stockholms Universitet.
- Lilja, Sven (2000).** *Tjuvehål och stolta städer: urbaniseringens kronologi och geografi i Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal.* Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, Stockholms Universitet.
- Lilti, Antoine (2005).** *Le monde des salons: sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle.* Paris: Fayard.
- Lindberg, Folke (utg. 1939).** *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Tredje delen (1560–1592).* Första och andra halvbandet. Stockholm.
- Lindberg, Folke & Sleman, Folke (utg. 1946).** *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Fjärde delen (1592–1611).* Stockholm.
- Lindholm, Artur J. (1892).** *Bidrag till kännedom om Finlands ekonomiska tillstånd under tidskiftet 1634–1654.* Helsingfors: Lindholm.
- Lindström, Dag (2013).** Om konsten att inte säga nej. Kungliga resolutioner på städers besvär under 1680-talet. Teoksessa Ericsson et al. 2013, 235–245.
- Lülko, A. (2014).** Strategija formirovaniâ imidža gorodov. *Imidž Rossii: koncepcsiâ nacionalnogo i territorialnogo brendinga.* Toim. Vasilenko & E. Al. Moskva: Ekonomika.
- Lundén Cronström, Ingegerd & Hornborg, Harald (utg. 1961).** *Viborgs gymnasium 1805–1842: biografisk matrikel.* Helsingfors: SLS.
- Lundkvist, Sven (1960).** *Gustav Vasa och Europa: svensk handels- och utrikespolitik, 1534–1557.* Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Luukko, Armas (1967).** Suomen todellinen tervanvienti ensimmäisen tervakompanian aikana (1648–1658). Teoksessa Blomstedt, Hakalehto & Åström 1967, 59–64.
- Lähteenmäki, Maria (2013).** Heimopuheen synty Karjalan syrjässä. Teoksessa Suutari, 83–107.
- Malcus, Kerstin (1971).** *Maktpolitik och länsrättslig förvaltning: den regalrättsliga doktrinen i Sverige under 1560-talet.* Bibliotheca historica Lundensis, 25. Lund.
- Malkova, V. & Tiškov, V. (2010).** *Kultura i prostranstvo. Istoriko-kulturnye brendy territori, regionov, mest. Kniga 2.* Moskva: Institut etnologii i antropologii RAN.
- Marjomaa, Risto (2005).** Ernst Berthold Löfström (1865–1937). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Markkanen, Erkki (1967).** *Juho Lallukka: karjalainen elämäntarina.* Jyväskylä: Gummerus.

- Marttinen, Seppo (2006).** *Viipurin lääninvankilan historia*. Toim. Marjaana Kempas, Vera Suomalainen & Tuukka Virtanen. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskus.
- Matikainen, Olli (2014a).** ”Harakka joka sian tappajaisissa”, Sanomalehdistö Viipurin läänissä. *Viipurin läänin historia*. 5, *Autonomisen Suomen rajamaa*. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 419–430.
- Matikainen, Olli (2014b).** Ylioppilaat, maakunta ja sivistyneistö. *Viipurin läänin historia*. 5, *Autonomisen Suomen rajamaa*. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 337–349.
- Melander, K. R. (1910).** Tiedonanto: Viipurin linnan palkkausluettelo vuosilta 1632–1633. SHS pöytäkirja 16.2.1910, pykälä 7. *Historiallinen arkisto* 22. Helsinki: SHS.
- Melander, Toini (1951).** *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713. Bibliografisk förteckning*. Helsingfors universitetsbibliotekets skrifter XXII. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Mervola, Pekka (1995).** *Kirja, kirjavampi, sanomalehti: ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994*. Helsinki: SHS.
- Meurman, Otto-livari (1958).** Asemakaavan kehitys. Teoksessa Kivi-Koskinen 1958, 127–153.
- Meurman, Otto-livari (1977).** *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita 2: Viipurin arkkitehdit*. Helsinki: VSKS.
- Meurman, Otto-livari (1983).** Viipurin kirkot. Teoksessa Nissilä et al. 1983, 3–138.
- Meyer, Frank & Myhre, Jan Eivind (eds. 2000).** *Nordic historiography in the 20th century*. Oslo: Department of History, University of Oslo.
- Moilanen, Laura-Kristiina (2008).** *Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800– ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mošnik, Ū (red. 2005).** *Vehi vyborgskoj istorii*. Vyborg: Upravlenije obrazovanija.
- Musin M. & Rupasov A. (2009).** *Viipuri (Vyborg). 1940 god. Dokumenty*. Vyborg.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli (2008).** Catharina Wallerianintytär (noin 1619–1692). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Mäkinen, Anssi (2002).** *Linnaleirit ja vainoalkeat: Viipurin läänin asutus kaksikymmentäviisivuotisen sodan (1570–1595) jaloissa*. Helsinki: SKS.
- Mäkinen, Anssi (2010).** Viipurin läänin asutus sotien jaloissa 1570–1617. Teoksessa Katajala, Kujala & Mäkinen 2010, 217–318.
- Mäkinen, Ilkka (1991).** Per August Cygnæus, pyhäkoulujen ja kirjastojen apostoli. *Kirjastotiede ja informatiikka: 10(2)*, 57–69.
- Mäkinen, Ilkka (1997).** ’Nödvändighet af LainaKirjasto’: modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Helsinki: SKS.
- Mäkinen, Ilkka (2007).** Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1800-luvulla. *Historiallinen aikakauskirja: 105:4*, 402–419.
- Mäkinen, Ilkka (toim. 2009).** *Suomen yleisten kirjastojen historia*. Helsinki: BTJ.
- Möller, Sylvi (1954).** *Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella*. Helsinki: SHS.
- Möller, Sylvi (1975).** Norrlannin tervakomppania ja Suomen tapulikaupungit. *Historiallinen Arkisto* 70. Helsinki: SHS, 159–170.
- Neuvonen, Petri (1994).** *Viipurin historiallinen keskusta: rakennusperinnön nykytila*. Helsinki: SHS.
- Neuvonen, Petri (2008).** *Viipuri: rakennusperinnön seitsemän vuosisataa*. Helsinki: SKS.
- Neuvonen, Petri; Pöyhiä, Tuula & Mustonen, Tapani (1999).** *Viipuri: opas kaupunkiin/Vyborg: town guide*. Helsinki: Rakennustieto.
- Nevalainen, Pekka (2010).** Karjala takaisin – palautuskeskustelun vaiheet sotavuosista 2000-luvulle. Teoksessa Katajala, Kujala & Mäkinen 2010, 493–521.
- Niemi, Juhani (2005).** *Arvid Järnefelt: kirjailija ajassa ja ikuisuudessa*. Helsinki: SKS.
- Nikander, Gabriel et al. (utg. 1929).** *Herrgårdar i Finland. 3, Satakunda, Östbotten, Tavastland, Savolax, Karelen*. Helsingfors: Söderström.
- Nikolaev, A. (2013).** *Drevni Vyborg. Legendy i gorodskie istorii*. S.–Peterburg: Centr Sohraneniä Kulturnogo Naslediä.
- Nikolaev, A. (2015).** *Srednevekovyj Vyborg. Istorii i predanie*. S.–Peterburg: Centr Sohraneniä Kulturnogo Naslediä.
- Nikula, Oscar (1981).** *Kaupunkilaitos 1721–1875*. Teoksessa Tommila 1981, 135–301.
- Niléhén, Lars (1981).** ’Brain-Gain’ under stormaktstiden. Professorerna i Uppsala. *Historisk Tidskrift* 101, 157–169.
- Nissilä, Viljo (1953).** *Viipurilainen osakunta. 1, Turun Akatemian aika 1640–1827*. Helsinki: Otava.

- Nissilä, Viljo (1958a).** Viipuri kautta aikojen. Teoksessa Kivi-Koskinen 1958, 9–52.
- Nissilä, Viljo (1958b).** Viipurin koulut. Teoksessa Kivi-Koskinen 1958, 201–252.
- Nissilä, Viljo et al. (toim. 1983).** Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 6. Helsinki: VSKS.
- Norborg, Lars-Arne (1963).** Krona och stad i Sverige under äldre vasatid. Några synpunkter. *Historisk tidskrift*: 83, 365–384.
- North, Michael (Hrsg. 2002).** *Kunstsammeln und Geschmack im 18. Jahrhundert*. Berlin: Berlin-Verl. Spitz.
- Nuorteva, Jussi (1997).** *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Helsinki: SKHS & SKS.
- Nurmio, Yrjö (1947).** *Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä: vuoden 1850 kielisäännöksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen selvittelyä*. Helsinki: WSOY.
- Nygren, Ernst (utg. 1932).** *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Andra delen (1523–1560)*. Stockholm.
- Nygård, Toivo (1985).** *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Odén, Birgitta (1966).** *Kronohandel och finanspolitik 1560–1595*. Lund: Gleerup.
- Ojala, Jari (1999).** *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa: purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. Helsinki: SHS.
- Orav, V. (2015).** Problemy razvitiä g. Vyborga v 1944 – seredine 1950–h godov. Rossiä v XX veke: voiny, reformy, revolütsii. *Materialy konferentsii*. Toim. Dobroštan et al. S.-Peterburg.
- Paaskoski, Jyrki (1997).** *Vanhan Suomen lahjoitusmaat: 1710–1826*. Bibliotheca historica, 24. Helsinki: SHS.
- Paaskoski, Jyrki (2010).** *Vanhan Suomen liittäminen suuriruhtinaskuntaan*. Teoksessa Vihavainen & Saharov 2010, 121–129.
- Paaskoski, Jyrki (2013).** *Uudistaja Aleksanteri*. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2013, 449–472.
- Paavolainen, Jaakko (toim. 1961).** *Karjalainen elämäkerrasto*. WSOY.
- Paavolainen, Olavi (toim. 1940).** *Karjala, muistojen maa: Karjalan liiton muistojulkaisu*. Porvoo: WSOY.
- Paavolainen, Pentti (2005).** Ernst Toller Hinkemann – avainteos 1920-luvulla. Teoksessa Houni et al. 2005, 160–182.
- Paavolainen, Pentti (2014).** *Nuori Bergbom: Kaarlo Bergbomin elämä ja työ. I, 1843–1872*. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu.
- Paavolainen, Pentti (2015).** *Porvariston nousu, pienoisenäytelmä ja Kivi*. Teoksessa Kivi 2015, 14–32.
- Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (toim. 2013).** *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseura toimitteita 17: Monikulttuurisuuden aika Viipurissa*. Verkkojulkaisu. Helsinki: VSKS. (<http://vsks.azurewebsites.net/wp-content/uploads/2011/12/Toimite-17.pdf>)
- Pajamo, Reijo (1997a).** *Viipuri musiikkikaupunkina*. Teoksessa Leinonen et al. 1997, 134–143.
- Pajamo, Reijo (1997b).** *Tauno Äikää – Suomalaisen urkutaiteen grand old man*. Teoksessa Leinonen et al. 1997, 146–147.
- Palmén, E. G. (1895).** *Lisiä lahjoitusmaakysymyksen historiaan. Historiallinen arkisto: 14:1*. Helsinki: SHS.
- Palola, Ari-Pekka (2012).** *Thomas (K 1248). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkastettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Paloposki, Outi (2008).** *Kääntäjät, koulutus ja kansanvalistus. MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu 2, 1–14*.
- Parpei, Kati (2011).** *'The oldest one in Russia': the formation of the historiographical image of Valaam monastery*. Leiden: Brill.
- Pekkarinen, Jussi (2009).** *Konsulinkyydyillä kotiin: suomalaisia ahdingossa maailmalla*. Helsinki: Otava.
- Pietilä, Elina (2003).** *Sivistävä huvi: suomalainen seuranäytelmä vuoteen 1910*. Helsinki: SKS.
- Pohjolan-Pirhonen, Helge (1960).** *Suomen historia. 7, Suomen historia 1523–1617*. Porvoo: WSOY.
- Puhakka, Väinö (1910).** *Viipurin läänin maanviljelysseura. I, Toimintavuodet 1847–1868*. Viipuri: Viipurin uusi kirjapaino- ja sanomalehti-o.-y.
- Pulkkinen, Maire (toim. 1958).** *Suomalaisia musiikin taitajia: esittävien säveltäiteilijöiden elämäkertoja*. Helsinki: Fazerin musiikkikauppa.
- Purhonen, Semi; Hoikkala, Tommi & Roos, J. P. (toim. 2008).** *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pärnänen, Väinö (1950).** *Viipurilaista teatterielämää: Viipurin työväen teatteri – Viipurin kaupunginteatteri 1898–1945*. Helsinki: Tammi.
- Pärssinen, Leena & Rahikainen, Esko (toim. 1996).** *Mundus librorum: kirja- ja oppihistoriallisia tutkielmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.

- Qvist, Johannes (1909).** *Finlands marknader och finska landsbygdens handelsplatser 1614-1772: en historisk-geografisk undersökning.* Helsingfors.
- Raijanen, Maija (1940).** *Vanhan Suomen koulut. 1, Normaalkoulut vv. 1788-1806.* Helsinki: SHS.
- Railo, J. E. (2001).** Carl Immanuel Qvist. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Ranta, Raimo (1975).** *Turun kaupungin historia. 1600-1721, 1:2.* Turku: Turun kaupunki.
- Ranta, Raimo (1979).** Markkinapaikasta linnoitus- ja varuskuntakaupungiksi. Lappeenrannan ja Viipurin kilpailu. *Kaupunkihistorian seminaari Tampereella 21.-22.1.1979.* Acta Universitatis Tamperensis, vol. 12. Tampere: Tampereen yliopisto, 43-70.
- Ranta, Raimo (1980).** Ulkomaan- ja kotimaankauppa. Teoksessa Jutikkala, Kaukiainen & Åström 1980, 266-293.
- Ranta, Raimo (1981).** Suurvalta ajan kaupunkilaitos. Teoksessa Tommila 1981, 51-133.
- Ranta, Raimo (1982).** Städernas handelsomland och gränsens inverkan i Gamla Finland. *Historisk tidskrift för Finland: 1,* 48-77.
- Ranta, Raimo (1986).** *Vanhan Suomen talouselämä vuosina 1721-43.* Helsinki: SHS.
- Ranta, Raimo & Åström, Sven-Erik (1980).** Tapulipolitiikka ja Suomi. Teoksessa Jutikkala, Kaukiainen & Åström 1980, 255-265.
- Riikonen, H. K. (2012).** Jaakko Juteini - suomalaisen satiirin uranuurtaja. Teoksessa Huhtala 2012, 40-52.
- Ripatti, Anna (2011).** *Jac. Ahrenberg ja historian perintö: restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa.* Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Roine, Maija-Stiina (2007).** *Harry Wahl: ainutlaatuisen jousisoitinkoelman omistaja.* Helsinki.
- Rojola, Lea (toim. 1999).** *Suomen kirjallisuushistoria. 2, Järkiuskosta vaistojen kapinaan.* Helsinki: SKS.
- Rommi, Pirkko & Polhs, Maritta (1989).** Poliittisen fennomanian synty ja nousu. Teoksessa Tommila & Pohls 1989, 51-133.
- Roos, J. (1871).** *Gömdt är icke glömdt, några och treåriga teateranteckningar.* Stockholm.
- Roos, J. P. (1987).** *Suomalainen elämä: tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista.* Helsinki: SKS.
- Rosenhane, Johan (1995).** *Johan Rosenhanes dagbok 1652-1661.* Utgiven genom Arne Jansson. Kungl. Samfun-det för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 18. Stockholm.
- Ruoff, Eeva (1993).** *Monrepos: muistojen puutarha.* Porvoo: WSOY.
- Ruuth, J. W. (1906).** *Viborgs stads historia, 1-2.* Viborg.
- Ruuth, J. W. (1908).** *Wiipurin kaupungin historia. Osat 1-2.* Wiipuri: Wiipurin kaupunki.
- Ruuth, J. W. et al. (1982).** *Viipurin kaupungin historia. 1, Vuoteen 1617.* Uudistaneet Ragnar Rosén, Erkki Kuujo, Gunvor Kerkkonen, Aito-Veikko Koskivirta, Viljo Nissilä sekä V. A. Tjulenev. Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Ruuth, J. W. & Halila, Aimo (1974).** *Viipurin kaupungin historia. 2. osa, Vuodet 1617-1710.* Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1975).** *Viipurin kaupungin historia. 3. osa, Vuodet 1710-1812.* Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1981).** *Viipurin kaupungin historia. 4. osa, 1-2, vuodet 1812-1917.* (Vuodet 1812-1840 kirjoittanut J. W. Ruuth, uudistanut Erkki Kuujo; vuodet 1840-1900 kirjoittanut J. W. Ruuth & uudistaneet Aimo Halila et al., jotka myös ovat kirjoittaneet vuodet 1900-1917). Toim. A. Halila & A. Huuskonen. Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1981).** Kirjallisia harrastuksia ja muuta vapaa-ajan viettoa. Teoksessa Ruuth 1981, 103-111.
- Räsänen, Ilmari (1925).** *Ida Aalberg.* Porvoo: WSOY.
- Saarikoski, Vesa (1998).** *Elon mainingit: jääkäri-kenraali Aarne Sihvo 1889-1963.* Porvoo: WSOY.
- Sala, Kaarina (2008).** Jaakko Juteini. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkastettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Salenius, J. M. (1911).** Pari Viipurin kaupungissa v. 1649 toimitettua perunkirjoitusta. *Historiallinen aikakauskirja,* 49-51.
- Salmenhaara, Erkki (toim. 1994).** *Suomalaisia säveltäjiä.* Helsinki: Otava.
- Sandström, Åke (1996).** *Plöjande borgare och handlande bönder: mötet mellan den europeiska urbana ekonomin och vasatidens Sverige.* Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, Stockholm Universitet.
- Savolainen, Aino-Maria (2007).** *Näkyvä työ - näkymätön tekijä: Carl Henrik Ståhlberg 1799-1878.* (Suomen historian Pro Gradu-tutkielma). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Savolainen, Raimo (2000).** Casimir von Kothen. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkastettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.

- Schadewitz, L. (1903).** *Suomen kansankirjastot: tilastollinen katsaus maamme kansankirjasto-oloihin 1900-luvun alussa.* Helsinki: Kansanwalistus-seura.
- Schweitzer, Robert (1993).** *Die Wiborger Deutschen.* Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Schweitzer, Robert (1996).** Die 'Fibeln der Wiborger Aufklärung': die Schulprogramme des Wiborger deutschsprachigen Gymnasiums (1806-1814). Teoksessa Pärssinen & Rahikainen 1996, 209-242.
- Schweitzer, Robert (2013).** Saksalainen Viipuri. Teoksessa Paavolainen & Supponen 2013, 12-33.
- Selänniemi, Tom (1996).** *Matka ikuisen kesään: kulttuuriantropologinen näkökulma suomalaisten etelänmatkailuun.* Helsinki: SKS.
- Seppälä, Mikko-Olavi (2010).** *Suomalaisen työväenteatterin varhaisvaiheet.* Helsinki: SKS.
- Shikalov, Yury & Hämynen, Tapio (2013).** *Viipurin kadotetut vuodet 1940-1990.* Helsinki: Tammi.
- Sihvo, Hannes (1973).** *Karjalan kuva: karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana.* Helsinki: SKS.
- Silander, Kaarle (toim. 1900).** *Suomalaiset maaseututeatterit 1887-1900.* Viipuri: Maaseututeatteri-osakeyhtiö.
- Silius, Emer (2010).** *7 januari 1836-2010.* Föreningen 7 januari. Helsingfors: Tyrgilmuseet.
- Sleman, Folke (utg. 1964).** *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Femte delen (1611-1620).* Stockholm.
- Soikkanen, Hannu (1978).** Työväenliike. Teoksessa Halila, Kuujo & Nissilä 1978, 325-333.
- Soiniola, Raija (toim. 2005).** "Carl Henrik Ståhlbergin ja Elias Lönnrotin kirjeenvaihtoa", puhtaaksikirjoittanut Raija Soiniola ja suomentanut Rauno Ekholm. Teoksessa Krohn 2005.
- Stadius, Peter (2002).** Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress. Teoksessa Tandefelt 2002, 69-113.
- Stark, Rodney (2013).** *Gottes Krieger: Die Kreuzzüge in neuem Licht. 1. Aufl.* Berlin: Haffmans & Tolkemitt.
- Stenberg, Göran (1998).** *Döden dikterar: en studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen.* Stockholm: Atlantis.
- Stenius, Henrik (1987).** *Frivilligt, jämlikt, samfällt: föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott.* Helsingfors: SLS.
- Strömberg, John (1996).** *Studenten, nationen och universitet: studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademien i Åbo 1640-1808.* Helsingfors: SLS.
- Sulkunen, Irma (2004).** *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831-1892.* Helsinki: SKS.
- Suolahti, Eino E. (toim. 1945).** *Muistikuvia: Suomalaisia kulttuurimuistelmia.* Helsinki.
- Suolahti, Eino E. (1946).** *Opinkäynti ja sen aiheuttama säätykierto Suomen porvariston keskuudessa 1600-luvulla.* Porvoo.
- Suomen kirjastoseura (toim. 1946).** *Pynnisen perintö: kirjastoliikkeen varhaishistoriaa.* Helsinki: Otava.
- Suutari, Pekka (toim. 2013).** *Karjala-kuvaa rakentamassa.* Helsinki: SKS.
- Suvanto, Seppo (2007).** Kaarle Knutinpoika Bonde (noin 1408-1470). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkastettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Söderhjelm, Alma (1929).** *Min värld, 1.* Stockholm: Bonnier.
- Söderhjelm, Henning (1960).** *Werner Söderhjelm.* Helsingfors: SLS.
- Söderhjelm Werner (1914).** "Finska Operan: ett 40-årsminne". *Nya Argus* 1914:6, 49-51.
- Takala, Hannu (2010).** *Karjalan museot ja niiden tuhoutuminen talvi- ja jatkosodassa.* Helsinki: SKS.
- Takolander, Alfons (1926).** *Erik Gabriel Melartin: hans liv och verksamhet. 1.* Helsingfors: SKHS.
- Talvio, Tuukka (2011).** Borenius, Tancred. *Biografiskt lexikon för Finland. 3, Republiken: A-L.* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 710:3. Helsingfors: SLS.
- TalviOja, Kuuno A. (1915).** *Jaakko Juteini ja hänen kirjallinen toimintansa.* Heinola.
- Tandefelt, Marika (red. 2002a).** *Viborgs fyra språk under sju sekel.* Esbo: Schildt.
- Tandefelt, Marika (2002b).** *Fyra språk på en marknad.* Teoksessa Tandefelt 2002, 11-67.
- Tarkiainen, Viljo (1934).** *Suomalaisen kirjallisuuden historia.* Helsinki: Otava.
- Tawaststjerna, Erik (1997).** Sibelius. Toimittanut Erik T. Tawaststjerna. Helsinki: Otava.
- Teperi, Jouko (1959).** *Viipurin suomalainen kirjallisuus-seura näytelmien kustantajana vuosina 1867-1876.* Helsinki: SKS.
- Teperi, Jouko (1965).** *Vanhan Suomen suomalaisuusliike. 1, Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun.* Helsinki: SHS.

- Teperi, Jouko (1967).** *Vanhan Suomen suomalaisuusliike*. 2. Helsinki: SHS.
- Teperi, Jouko (1972).** *Arvon mekin ansaitsemme: Jaakko Juteinin aatemaailman eräät päälinjat*. Helsinki: SHS.
- Teperi, Jouko (1986).** *Pro Carelia: vuosisadan iltama Helsingin Seurahuoneessa 13.11.1893*. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Teperi, Jouko (1988).** *Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla: Viipurilainen osakunta 1868-1917*. Helsinki: Karjalan kirjapaino.
- Thieme, August (2012).** *Finnland. Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie die Zugabe zu dem Wiborgschen Schulprogram Finnland. Mit Übersetzungen und Kommentaren herausgegeben von Robert Schweitzer*. Suom. Teivas Oksala; Svenska översättningen Lars Huldén och Mats Huldén, Tekst poemi v perevode M. N. Kostolomova. Aue-säätiön julkaisuja 27. Helsinki: Aue-Stiftung.
- Tidigs, Julia (2014).** *Att skriva sig över språkgränserna: flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Tigerstedt, Örnulf (1940)** *Huset Hackman: en viburgensisk patriciersläkts öden 1790-1879*. 1. Helsingfors: Söderström.
- Tigerstedt, Örnulf (1952).** *Huset Hackman: en viburgensisk patriciersläkts öden 1790-1879*. 2. Helsingfors: Söderström.
- Tikka, Boris; Balasov, Jevgeni & Stepakov, Viktor (2002).** *Karjalan kannas sotien jälkeen: v. 1940-1941, 1944-1950*. Suom. Vladimir Kokko, Olga Shitova, Jevgeni Balasov. Pietari: KultInformPress.
- Tikka, Marko (2004).** *Kenttöoikeudet: välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Helsinki: SKS.
- Tikkanen, J. J. (1926).** *Den moderna bildkonsten i Finland. Ord och bild. Illustrerad månadsskrift*: 35. 25-95.
- Tilli, Jouni (2012).** *The Continuation War as a metanoic moment: a Burkean reading of Lutheran hierocratic rhetoric*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Tilli, Kalevi (1996).** Boris Sirpo Viipurin musiikkielämässä. Teoksessa Kuujo 1996, 28-44.
- Toivanen, Pekka (1991).** *Landshövding Johan Rosenhanes diarium från åren 1652-1655: tjänsteresor i östra Finland*. Teoksessa Åström & Nordlund 1991, 64-72.
- Tommila, Päiviö (toim. 1981).** *Suomen kaupunkilaitoksen historia. 1, Keskiajalta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto.
- Tommila, Päiviö (toim. 1988).** *Suomen lehdistön historia. 1, Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila.
- Tommila, Päiviö (1988).** Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809-1859. Teoksessa Tommila 1988, 77-261.
- Tommila, Päiviö & Pohls, Maritta (toim. 1989).** *Herää Suomi: suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila.
- Trohova, Irina Vladimirovna (2007).** *Cerkovnaâ istoriâ Vyborga i ego okrestnostej*. Sankt-Peterburg: Russkaâ klassika.
- Tudeer, L. T. Th. (1945).** *Die Wiburgische Stadtbibliothek 1807-19*. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja*: 8, 338-344.
- Tuurna, Arno (1958).** *Esipuhe*. Teoksessa Kivi-Koskinen 1958, 7-8.
- Uola, Mikko (2015).** Harald Öhquist (1891-1971). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Valkonen, Olli (1992).** *Viipurin taiteenystävät 1890-1940*. Helsinki: Viipurin taiteenystävät.
- Vallinkoski, J. & Schauman, Henrik (1961).** *Suomen historiallinen bibliografia 1544-1900*. Käsikirjoja V. SHS: Helsinki.
- Vares, Vesa (2001).** Arvid Genetz. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. (URN:NBN:fi-fe20051410, tarkistettu 17.2.2016). Helsinki: SKS.
- Vasenius, Johan (1935).** Piirteitä kirjastotoiminnasta Viipurissa. Teoksessa Ervi 1935, 5-14.
- Vasiljev, M. (1958).** *Vyborg. Goroda Leningradskoj oblasti*. Leningrad: Lenizdat.
- Veijola, Soile (1988).** *Turismin näyttämöt ja kullisit: huomioita suomalaisesta seuramatkaetiketistä*. Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos.
- Veistjä, Verner (1957).** *Viipurin ja muun Suomen teatteri: Suomalaisen maaseututeatterin, Viipurin näyttämön, Viipurin kaupunginteatterin historia näyttämötaiteemme vakiintumisen ja kehityksen kuvastajana*. Helsinki: Tammi.
- Vergoossen, Manuela (2012).** *Kunstvereinkunst: Ökonomie und Ästhetik bürgerlichen Bilder im 19. Jahrhundert*. Weimar: VDG.
- Werkko, K. (toim. 1879).** *Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lasten-kirjastoista ynnä luku-yhdistyksistä ja luennosta vuoteen 1875*. Jyväskylä.

- Westerlund, Lars (2004a)** *Venäläissurmat Suomessa vuosina 1914–22. Osa 2.1, Sotatapahtumat 1918–22.* Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja, 2/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Westerlund, Lars (2004b)**. Me odotimme teitä vapauttajina ja te toitte kuolemaa. Viipurin valloituksen yhteydessä teloitettut venäläiset. Teoksessa Westerlund 2004a, 97–189.
- Westling, Claes (2002)**. *Småstadens dynamik: Skänninges och Vadstenas befolkning och kontaktfält ca 1630–1660.* Linköping: Enheten för historia, Linköpings universitet.
- Vihavainen, Timo & Saharov, Andrei N. (toim.) (2010)**. *Suomi ja Venäjä 1808–1809: suomalais-venäläisissä historiantutkijoiden symposiumeissa Moskovassa vuonna 2007 ja Haminassa vuonna 2009 pidetyt esitelmät.* Helsinki: Renvall-instituutti.
- Viiste, Juhani O. V (1943)**. *Viihtyisä vanha Wiipuri: kulttuurimuistojen, kuulujen puistojen, kauniiden tornien kaupunki.* Porvoo: WSOY.
- Vikstedt, J. (1926)**. *Suomen kaupunkien vanhaa rakennustaidetta.* Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (1994)**. *Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruukinpatruunalle hyödyksi: Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla.* Helsinki: SHS.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2009)**. *Neljä ruumista.* Helsinki: Teos.
- Villstrand, Nils Erik (1992)** Med stor möda i en hop gropar i marken. Tjärnbränning kring Bottniska viken under svensk stormaktstid. *Historisk tidskrift för Finland*: 1:1992, 31–72.
- Villstrand, Nils Erik (2011)**. *Sveriges historia: 1600–1721.* Stockholm: Norstedts.
- Wolff, Charlotta (2014)**. Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirielämä. Teoksessa Kaukiainen, Marjomaa & Nurmiainen 2014, 350–375.
- Volkova L. (2011)**. *Plošadi Vyborga.* S.-Peterburg: Ostrov.
- Vyskočkov L. (2000)**. K etničeskoj i poličeskoj istorij Karel'skogo perešejka. Teoksessa Abdullina 2000.
- Väänänen, Kyösti (1975a)**. *Vanhan Suomen papisto: pappien lukumäärä, alueellinen ja sosiaalinen koostumus: matrikkeli.* Helsinki: SKHS.
- Väänänen, Kyösti (1975b)**. *Pappissivistys Vanhassa Suomessa.* Helsinki: SKHS.
- Väänänen, Kyösti (1987)**. *Herdaminne för Ingermanland. 1, Lutherska stiftsstyrelsen, församlingarnas prästerskap och skollärare i Ingermanland under svenska tiden.* Helsingfors: SLS.
- Väänänen, Kyösti & Luther, Georg (2002)**. *Herdaminne för Ingermanland. 2, De finska och svenska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940.* Helsingfors: SLS.
- Zilliacus, Clas (utg. 2000)**. *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen, 1900-talet. Uppslagsdel.* Helsingfors: SLS.
- Zilliacus, Clas & Knif, Henrik (1985)**. *Opinionens tryck: en studie över pressens bildningsskede i Finland.* Helsingfors: SLS.
- Ågren, Henrik (1998)**. *Tidigmodern tid: den sociala tidens roll i fyra lokalsamhällen 1650–1730.* Uppsala: Uppsala Universitet.
- Ågren, Henrik (2011)**. *Kejsarens nya kläder: historiebruk och kulturarv under tidigmodern reformation och modern revolution.* Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Åström, Anna-Maria & Nordlund, Ivar (red. 1991)**. *Kring tiden: etnologiska och folkloristiska uppsatser.* Helsingfors: SLS.
- Åström, Sven-Erik (1977a)**. *Anlagda städer och centralortssystemet i Finland 1550–1785.* Teoksessa Blom 1977, 135–157.
- Åström, Sven-Erik (1977b)**. *Majmiseriet. Försök till en komparativ och konceptuell analys.* *Historisk tidskrift för Finland*: 2, 89–108.
- Åström, Sven-Erik (1988)**. *From tar to timber: studies in Northeast European forest exploitation and foreign trade 1660–1860.* Helsinki: Societas scientiarum Fennica.
- Öhrberg, Ann (2014)**. *Samtalets retorik: Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal.* Höör: Brutus Östlings förlag Symposion.

Kuvalähteet

- s. 21** *Teckningarna till Svecia Antiqua et Hodierna* IV, 1709. Museovirasto.
- s. 29** Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.
- s. 35** Museovirasto.
- s. 54** Kuva kirjasta Ulla-Riitta Kauppi & Mihail Mil-tšik, *Viipuri: Vanhan Suomen pääkaupunki*. Helsinki: SKS. 1993, 74.
- s. 55** Kuva Viktor Svaetichin. Uudenkaupungin museon kokoelmat. Kuvatekstin tiedot teoksesta Juhani O. V. Viiste, *Viihtyisä vanha Viipuri: Kulttuurimuistojen, koulujen, puistojen, kauniiden tornien kaupunki*. Porvoo: WSOY. 1943, 113.
- s. 56** Ateneumin taidemuseo. Kuva *Wikimedia Commons*.
- s. 62** Lahden taidemuseo.
- s. 63** Kuva Risto Marjomaa 2014.
- s. 67** Kuva teoksesta Sven Hirn, *Teater i Viborg 1743–1870*. Helsingfors: Söderström & co. 1970, 96, kuvaliite iv.
- s. 74** **ylh.** Alkuperäinen kuva teoksesta *Viipurin Osoite- ja Ammatti-Kalenteri 1909–10*. Julkaistu teoksessa Hirn 1970 (emt.), 102.
- s. 74** **kesk.** Valokuva: Svaetichin ja Viiste. Kuvallaina Teknisestä Korkeakoulusta, teoksesta Viiste (emt.) 1943, 82. Julkaistu myös teoksissa Verneri Veistäjä, *Viipurin ja muun Suomen teatteri: Suomalaisen maaseututeatterin, Viipurin näyttämön, Viipurin kaupunginteatterin historia näyttämötaiteemme vakiintumisen ja kehityksen kuvastajana*. Helsinki: Tammi. 1957, 128 sekä Hirn 1970 (emt.), 96 kuvaliite, kuva 5.
- s. 77** Teatterimuseon arkisto.
- s. 79** Kuva Viktor Barsokevitch. Kuopion historiallisen museo.
- s. 83** Kuva Fredrik Diehl. Museovirasto.
- s. 85** Museovirasto.
- s. 86** Kalevi Tillin kokoelma. Julkaistu teoksessa Aimo Halila, Erkki Kuujo & Viljo Nissilä (toim.): *Viipurin kaupungin historia*. 5. osa. Vuodet 1917–1944. Helsinki: Torkkelin säätiö. 1978, s. 284 ja Juhani Leinonen et al. *Viipurin laulu-veikot 100 vuotta 1897–1997*. Helsinki: Viipurin lauluveikot. 1997, 144.
- s. 88** Kuva Pierre Saniotas. Museovirasto.
- s. 90** Kalevi Tillin kokoelma. Julkaistu teoksessa Kalevi Tilli: *Viipurilainen rapsodia. Vanha viipurilainen kertoo*. Helsinki: WSOY. 1992, s. 156 jälkeen kuvaliite s. 5.
- s. 102** Kuva Ludwig Heinrich von Nicolayn kirjan *Das Landgut Monrepos* (1804) kuvitetusta uusintapainoksesta, jonka Paul Nicolay julkaisi 1840. Teoksen kuvitti ranskalainen Jean Louis Jacotet (1806–1880), jonka litografiat pohjautuivat tanskalaisen Christian Ferdinand Christensenin (1805–1883) akvarelleihin. Museovirasto.
- s. 104** Kansalliskirjaston digitoidut aineistot (Doria).
- s. 106** Kabinettikuva K. E. Ståhlberg. Museovirasto.
- s. 116** Museovirasto.
- s. 122** Museovirasto.
- s. 125** Museovirasto.
- s. 135** Kansalliskirjaston digitoidut aineistot.
- s. 142** Kuva Risto Marjomaa.
- s. 146** Museovirasto.
- s. 150** **ylh.** Kansalliskirjaston digitoidut aineistot (Doria).
- s. 150** **alh.** Kuva Risto Marjomaa.
- s. 154** Kuva Geb. Borchardt. Museovirasto.
- s. 163** Kansalliskirjaston digitoidut aineistot.
- s. 165** Kansalliskirjaston digitoidut aineistot.
- s. 171** Valokuvan pohjalta tehty piirros ilmestynyt lehdessä *Ny Illustrerad Tidning*. Kuva M. Seifert. Museovirasto.
- s. 185** Kansalliskirjaston digitoidut aineistot.
- s. 195** Kuva Rembrandt, Helsinki. Museovirasto.
- s. 199** Museovirasto.
- s. 204** Etelä-Karjalan museo.
- s. 209** Alkuperäinen kuparipiirros Eremitaasin kokoelmassa Pietarissa. Museovirasto.
- s. 211** Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.
- s. 220** Kuva E. Partanen. SA-kuva.
- s. 225** Käyntikorttikuva Nikolaj Michaelis. Museovirasto.
- s. 226** Kuva Fredrik Diehl. Museovirasto.
- s. 232** Kuva Risto Marjomaa 2010.
- s. 237** Kuva Risto Marjomaa 2014.
- s. 245** Leningradin alueen valtiollinen arkisto Viipurissa, LOGAV.
- s. 247** Leningradin alueen valtiollinen arkisto Viipurissa, LOGAV.
- s. 251** Kuva V. D. Kiseljov. Leningradin alueen valtiollinen arkisto Viipurissa, LOGAV.
- s. 254** Kuva N. D. Nikolihin. Leningradin alueen valtiollinen arkisto Viipurissa, LOGAV.
- s. 260** Kuva Lehtikuva.
- s. 262** Kuva Risto Marjomaa 2014.

Henkilöhakemisto

A

Aalberg, Ida; 73, 75, 76
Aalto, Alvar; 59, 251
Aarne Sihvo; 15
Achté, Emmy; 72, 75, 83
Achté, Niklas; 71
Ackté, Aino; 53
Adam Wilke; 144, 146, 148
Agricola, Mikael; 8, 126
Ahlberg, Nils; 34
Ahlqvist, F. J.; 104
Ahlstedt, Fredrik; 56
Ahmatova, Anna; 252
Ahrenberg, Carl Wilhelm; 116, 119, 151, 155
Ahrenberg, Jac.; 7, 74, 88, 119, 121, 124, 126, 213, 225
Ahrenberg, Widolfa; 74
Ahto, Sampo; 215
Airer, Jacob; 41
Airo, Aksel Fredrik; 217
Akiander, Matthias; 142, 225
Alanco, Uno (Uno Alanko); 61
Aleksanteri I; 103, 227, 241
Aleksanteri II; 152, 181
Aleksanteri Nevski; 263
Alfthan, Ferdinand; 60
Alfthan, Johannes; 99, 114, 115, 124, 126, 162, 164, 178, 179, 180, 182, 183, 186
Alfthan, Toni; 60
Alopaeus, Magnus; 229
Alpo, Pekka; 78
Aminoff, Ivar; 60
Anders Nilsson (Sabelfana); 25
Andersson, Otto; 70
Apraksin, Fjodor; 262
Ara, Tuure; 90
Armfelt, C. G.; 208
Arni, Annikki; 124
Aro, Sulo; 90
Arppe, August; 76
Arwidsson, A. I.; 149
Aspegrén, August; 76, 78
Aspegrén, Aurora; 73, 76

B

Basilier, Ida; 71, 75
von Becker, Adolf; 56

Bergbom, Emilie; 66
Bergbom, Johan Erik; 147
Bergbom, Kaarlo; 52, 66, 71, 72, 73, 75, 118, 119, 120
Berg (Vuorinen), Olli; 117
Bergenheim, Edvard; 181, 182, 188
Bergroth, Kersti; 81, 121, 122, 123, 126, 141
Berndtson, Gunnar; 56, 57
Berner, Gustaf; 41
Björkenheim, Magnus; 175
Blomqvist, Brynolf; 60
Blomstedt, Yrjö; 230
Bobrikov, Nikolai; 85, 118, 227, 228
Bodin, Jean; 41
Bonde, Kaarle Knuutinpoika; 7, 74
Bonuvier, Carl Gustav; 69, 103
Borenius, Carl; 60
Borenius, Ingrid; 123
Borenius, Tancred; 60
Borodkin, Mihail; 227
Borup, G.; 103
Brockmann, Johan; 238
Brusilov, Aleksei; 195
Bull, Ole; 82
Burjam (Borga), Mally; 84, 88
Bång, Petrus; 39, 42

C

Catharina Walleriansdotter; 32
Cederwall, A. F.; 102, 107, 112
Churberg, Fanny; 56
Clouberg, Ludvig; 61
Collan, Fabian; 153
Colliander, O. I.; 202
Corander, A. G.; 165, 167, 170, 183
Corander, H. K.; 167, 170
Cremer, A. F.; 169
Cröell, Catharina Hansdotter; 32
Cröell, Johan; 34, 38
Cröell, Samuel; 34, 120
Cygnaeus, August; 178, 179
Cygnaeus, Uno; 151, 169

D

Dahlgren, C. T.; 176
Deland, Pierre Joseph; 69, 110
von Deringer, Mikko; 90
Deutschman, Donatus; 32

Dieberg, G. J.; 82
Dmitriev, Viktor; 234
Donizett, Gaetano; 72
Donner, Kai; 203

E

Edelfelt, Albert; 56, 57, 60, 61
Eerik Pommerilainen; 261
Ekelund, Erik; 119
Ekman, Robert Wilhelm; 56
Ekström, C. A.; 53, 58
Ekström, Martin; 202
Elias, Norbert; 172
Emilie Bergbom; 73, 75
Enckell, Oscar; 216, 217
Engel, Johan Carl Ludvig; 68
Erassi, M. S.; 55, 61
Erkko, J. H.; 99, 118, 119
Etkind, Alexander; 239
Europaeus, A. J.; 134, 177, 178, 179
Europaeus, D. E. D.; 149

F

Fabritius, Ernst; 84
Fabritius, Lilli; 60
Falck, Abraham; 167
Falkman, Severin; 7, 55
Faltin, Richard; 52, 82, 84, 86, 91
Favorin, Selma; 140, 141
Fichtelberger, L.; 72
Fingerroos, Outi; 12
Finne, Jalmari; 78, 123
Fogelberg, Gunnar; 71
Forsström, Emil; 124
Forstén, Anna; 52, 71, 83, 84, 86
Forstén, Filip; 83, 84
Forstén, Mortimer; 83, 84
Frankenhaeuser, Thella; 60
Franklin, Benjamin; 141
Fremling, Per; 27, 28
Frey, Aleksander; 199
Frey, Hjalmar; 84

G

Gallén, Axel (Gallen-Kallela, Akse-
li); 56, 57, 60, 88
Ganander, Christfrid; 103
Gardberg, C.-J.; 233
Garibaldi, Giuseppe; 168

Genetz, Arvid; 117, 118
Glinka, Mihail; 251
von Goethe, Johann Wolfgang;
176
von der Goltz, Rüdiger; 203
Gorbatšov, Mihail; 124, 256, 257
Gossner, Johannes; 141
Gottlund, Carl Axel; 108
Grandell, Leon; 122
Granstedt, A. F.; 68
Greve, Conrad; 91
Gripenberg, Axel; 53
Grommé (Tillmann Grommé),
William; 61, 62, 63
Gros-Coissy, J. J.; 217
Grotenfelt, Kustavi; 117
Grothusen, Jakob; 32
Grønbeek Rademacher, Niels ; 55

H

Haapalainen, Väinö; 90
Habermas, Jürgen; 162, 172
Hackman, Alfred; 59
Hackman, Emilie; 59
Hackman, Fred; 61
Hackman, Johan Fredrik; 57
Hackman, Johann Friedrich (nuo-
rempi); 59
Hackman, Johann Friedrich (van-
hemp); 52, 54
Hackman, Julius; 59
Hackman, Marie; 234
Hackman, Viktor; 59
Hackman, Wilhelm; 57, 58, 59,
60, 61
Hackman, Woldemar; 59
Haggrén, Georg; 233
Haitto, Heimo; 90
Halila, Aimo; 23
Halme, Kaarle; 78
Halonen, Eemil; 57
Halonen, Pekka; 57, 60
Hannikainen, Pietari (Peter
Hanén); 15, 68, 69, 98, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 117,
124, 126, 133, 143, 147, 148, 154,
156, 162, 164, 167, 169, 170, 171,
173
Hannula, J. O.; 204
Hans Jonsson; 26
Haverinen, Aino; 78
Heinrich, Erik; 216
Helismaa, Reino; 91
Henrik Klasson (Horn); 36

Henriksson, Karl-Erik; 175
Hertz, Johannes; 178, 179, 180
Hessler, Carl Gustaf; 70
Hietamies, Laila; 257
Hirn, Sven; 66, 68, 186, 230
Holberg, Ludvig; 109
Hornicke, Philip; 68
Hornborg, Eirik; 208, 209
Hornborg, Harald; 230
Horn, Klaus Kristerinpoika; 32
Hougberg, B. S.; 183
Hoving, Victor; 57, 123
Hoving, Walter; 61
Huhtala, Liisi; 105
Hällén (kapteeni); 202
Höckert, Esther; 123

I

Ibsen, Henrik; 115
Ignatius, Hannes; 196, 197, 198,
203
Ignatius, K. H. J.; 15, 102, 116, 133,
134, 135, 136, 137, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 146, 147, 148, 149,
150, 151, 152, 153, 154, 155, 156,
157
Ijäs, Ulla; 234
Ingman-Starck, Naëmi; 87

J

Jaenisch, Andreas (nuorempi); 52
Jahnsson, E. W.; 72
Jeesus; 103
Jefimov, Mihail; 235
Johan Knutson; 55
Joutseno, Lea; 122
Judén Jac. (Juteini, Jaakko) ; 15,
59, 98, 100, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 108, 111, 112, 113, 130,
131, 157, 158, 126, 133, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 144, 146, 148,
149, 153, 154
Judén, J.J.; 165
Juhana herttua; 7, 25, 27
Jurkka, Eino; 78
Jurkka, Emmi; 78
Järnefelt, Armas; 53, 85, 89
Järnefelt, Arvid; 120
Järnefelt, Eero; 57, 60
Järnefelt, Maikki; 53
Jääskeläinen, Lemp; 123, 125, 126

K

Kaarle herttua; 26
Kaarle XII; 207
Kallas, Aino; 116
Karonen, Petri; 14
Katajala, Kimmo; 11, 12, 240
Katariina II; 149, 227, 228, 238
Kaukiainen, Yrjö; 13, 133, 166, 169,
224
Kauppi, Ulla-Riitta; 231
Keckman, C. N.; 153
Kekkonen, Urho; 11
Keldan, Abraham; 148, 183
Kellgren, Herman; 49, 147
Kepp, Jevgeni; 234
Keskisarja, Teemu; 15
Kielenbeck, Ernst; 57
Kinnunen, Hilikka; 90
Kirkinen, Heikki; 12
Kivi, Aleksis; 52, 71, 73, 99, 105,
106, 114
Kivijärvi, Erkki; 78, 123
Klinge, Matti; 13
Knapas, Rainer; 7, 11, 13, 16, 231,
232
von Knorring, F. P.; 7, 224, 225
Kohtamäki, Ilmari; 108, 111, 112
Kojo, Viljo; 123
Korpela, Jukka; 12
Koskinen, Yrjö; 106, 113, 115, 173,
178, 182, 190
Koskivirta, Anu; 15
Kostiainen, Auvo; 175, 180
Kostomolov, Mihail; 235
von Kothen, Casimir; 110, 111, 112,
113, 151, 152
Kotivuori, Yrjö; 233
von Kotzebue, August Friedrich
Ferdinand; 51, 237
Krogus, Adolf; 59
Krohn, Aune; 116
Krohn, Helmi; 116
Krohn, Ilmari; 116
Krohn, Julius; 99, 108, 109, 115, 116,
117, 151, 167
Krohn, Kaarle; 109, 116
Krohn, Leopold Wilhelm; 99, 116
Kupiainen, Unto; 219
Kurikka, Matti; 120, 121
Kustaa II Aadolf; 26, 36, 75
Kustaa III; 212, 228
Kustaa Vaasa; 22, 23, 24, 26, 27,
28, 32, 35
Kuujo, Erkki; 230

Kuula, Toivo; 85, 89, 202
Kuutola, Kalle; 61
Kühn, Louis; 69
Küttner, Juri; 231
Köhler, August; 69

L

Lagerspetz, Mathilda; 60
Lagervall, J. F.; 108
Lagus, Gabriel; 7, 22, 23, 34, 71,
74, 75, 117, 118, 124, 126, 225, 238
Laitinen, Kai; 118
Lakman, Hans; 32
Lallukka, Juho; 50, 52, 57, 64, 78,
81, 92, 99, 119, 123
Langhoff, August; 202
Längman, E. J.; 190
Laurila, Vihtori; 66
Leino, Kasimir; 78
Lenin, V.I.; 249, 250, 251, 252
Leppänen, Glory; 80
Leppo, Jaakko; 80, 81, 87, 123
Lessing, Gotthold Ephraim; 176,
236
Lihatšov, Dmitri; 234, 235
Lilius, C. R.; 53
Liljelund, Arvid; 55, 56, 60
Lillja, J. W.; 185, 187, 189
Lindh, Johan Erik; 55
Lindholm, Berndt; 56, 57, 61
Lorenz, kelloseppä; 37
Lucander, Agnes; 201
Lunden Cronström, Ingegerd; 230
Luther, Georg; 233
Luther, Martin; 143, 153
Lvov, N. I.; 231, 237
Lybecker, Georg; 210, 219
Lähteenmäki, Maria; 12
Löfström, Ernst ; 15, 194, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206
Lönrot, Elias; 103, 137, 140, 142,
144, 148, 149

M

Madetoja, Leevi; 85, 89
Makeprang, Klaus; 32
Mallenius, Robert; 167
Malm, Carl Vilhelm; 197
Mannerheim, C. G.; 59, 151
Mannerheim, C. G. E.; 15, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 214
Mansikka, Pietari; 117

Marjomaa, Risto; 224
Masset, Jean Jacques; 83
Matikainen, Olli; 15
Mechelin, Emilie; 83
Meinander, K. K.; 229
Melander, Toini; 22
Melartin, Erkki; 53, 85, 89
Melartin, Gabriel; 229
Merikanto, Oskar; 84, 88, 119
Meurman, Agathon; 182
Meurman, Otto-I.; 231, 233
Meyer, Ernst; 82
Mielck, Ernst; 53, 84
Mielck, Theodor; 53
Miltšhik, Mihail; 232
Mjasojedov, Nikolai; 9
Moiij, Paul; 39
Molander, Torsten; 59
Moshnik, Julia; 13, 235
Munsterhjelm, Hjalmar; 56, 57, 60
Murman, Johan Wilhelm; 167
Mustonen, Tapani; 233
Mäkelä, A. B.; 121
Mäkinen, Anssi; 25
Mäkinen, Eelis; 219
Mörner, Carl; 41
Möser, Justus; 240

N

Napoleon; 103, 168
Neuvonen, Petri; 233
Nicolay, Ludwig Heinrich; 234,
235
Nielitz, Carl Theodor; 52, 69
Niemi, Masa; 91
Niklander, G.; 53
Nissilä, Viljo; 23, 230
Nuotio, Auvo; 91
Nurmiainen, Jouko; 224
Nyman, H.; 153

O

Odenwall, F. A.; 72
Oldenburg, Conrad; 52, 60
Olde, Vit; 32
Oxenstierna, Axel; 41
Oxenstierna, Gabriel Bengtsson;
41

P

Paalu, Paavo; 217
Paasikivi, J. K.; 219
Paaskoski, Jyrki; 13, 133, 233
Paavali I.; 238, 241

Paavolainen, Olavi; 229
Paavolainen, Pentti; 10, 14, 15
Pacius, Eduard; 53
Pacius, Fredrik; 53, 91
Palmgren, Selim; 53
Pertteli Simeoninpoika; 72
Pietari Suuri; 13, 207, 208, 209,
211, 227, 234, 250, 262
Pihlajamäki, Aapo; 78
Polén, Rietrikki (Fredrik) ; 115, 116,
118
Poppius, Abraham; 102
Porthan, Henrik Gabriel; 101, 103,
228
Pöyhiä, Tuula; 233
Putin, Vladimir; 257
Pynninen, Juho; 99, 148, 151, 178,
179, 183, 186, 187

Q

Quarengi, Giacomo; 237, 238
Qvast, Olaus; 40, 41
Qvist, C. I.; 114, 115, 126, 152, 162,
164, 171, 178, 179, 180, 182, 183,
186, 187

R

Raa, Charlotte; 70, 71
Raa, Frithiof; 70
Rahkonen, Aleksanteri; 117, 118
Raijanen, Maija; 228
Ranta, Sulho; 90
Rappe, Axel; 200, 201, 202, 205
Rein, Gabriel; 148
Reinholm, H. A.; 149
Reithmeyer, Josef; 68, 69
Renqvist, Henrik; 137
Renvall, Gustaf; 153
Renvall, Heikki; 199
Rissanen, Juho; 57
Roos, Johan Petter; 70
Rosenbröijer, Agneta; 32
Rosén, Ragnar; 22, 228
Runeberg, Johan Ludvig; 105, 135,
137, 139, 148
Runne, Ossi; 91
Ruoff, Eeva; 232
Ruuth, Beata; 40
Ruuth, J. W.; 9, 10, 22, 23, 32, 33,
34, 36, 124, 226, 227, 228, 229,
230, 238
Ryti, Risto; 218
Räty, Antti; 117

S

Saarits, Sulo; 90
 Sadelin, P. U. F. ; 177
 Salo, Jaakko; 91
 Saukko, F. M.; 166, 167, 183
 Schadowitz, L.; 180
 Schildt-Kilpinen, Wolmar; 108, 137, 143, 144, 147, 149
 Schiller, Friedrich; 51, 236
 Schmedeman, Hans; 34
 Schmidt, Hans; 40
 Schnéevoigt, Ernst; 84
 Schödler, Friedrich ; 152
 von Schoultz, Johanna; 82
 Schulman, Allan; 87
 Schultz, Johann Arnold; 68, 82
 Schwartz, Theodor Adolf; 70
 Schweitzer, Robert; 33, 232
 Schröder, Konstatin; 117, 140, 142
 Scott, Walter; 72
 Scribe, Eugène; 115
 Shakespeare, William; 70, 115
 Shikalov, Yury; 13, 16
 Sibelius, Aino; 58
 Sibelius, Jean; 53, 58, 85, 88, 89, 119
 Sihvo, Aarne; 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205
 Sihvo, Hannes; 12, 13, 41
 Simberg, Hugo; 57, 60
 Sirpo, Boris; 82, 89, 90
 Sivori, Emil; 86, 87
 Sivori, Hellin; 87
 Slöör, Kaarlo; 115, 116, 117, 118
 Snellman, J. V.; 106, 107, 110, 142, 143, 147, 148, 149, 153, 155, 156, 162, 169, 178, 179
 Sohlberg, Seth; 55, 61
 Soikkeli, Kaarle; 22
 Spohr, Conrad; 52, 84
 Sprengel, Theodor Albert; 57
 Ståhlberg, Carl Henrik; 116, 140, 141, 146, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 156
 Stark, Laura; 172
 Stiernstråle, Magnus; 209
 Stjernström, Edvard; 52, 70
 Stråhlman, Johannes Caroli?; 153
 Suhonen, Onni; 90
 Suvorov, A.; 251
 Svinhufvud, P. E.; 199
 Szalkiewicz, Cyril; 90
 Söderhjelm, Alma; 58, 123
 Söderhjelm, Werner; 72, 75

Söderström, Werner; 187, 189

Sörensen, Theodor; 84

T

Takanen, Johannes; 57
 Tandefelt, Marika; 33
 Tanner; Väinö; 124
 Tappe, August Wilhelm; 58, 176, 237
 Teperi, Jouko; 10, 133, 147, 152, 154, 155, 166, 171, 175
 Terentinus; 41
 Theslöf, Gösta; 196
 Thieme, August; 101, 102, 232
 Thile, Carl; 41
 Thile, Casper; 41
 Thomé, Verner; 56
 Thurman, J. F.; 183
 Ticklén, Petar; 153
 Tigerstedt, Örnulf; 123, 229
 Tilli, Olavi; 90
 Timošenko, Semjon; 244
 Topelius, Zachris; 58, 75, 110, 213
 Torkkeli Knuutinpoika (Tyrgils Knuutinpoika, Tyrgils Knutsson); 7, 8, 207, 220, 248
 Trohova, I. V.; 235
 Tunkkanen, Bruno; 61
 Tuomas, piispa; 207
 Tuomi, Arvi; 78, 80
 Turakainen, Elsa; 80
 Turtola, Martti; 15, 16
 Turtšaninov, Nikolai; 249
 Tuurna, Arno; 10, 20

U

von Uexkull-Gyllenband, Alexander; 76
 Ullberg, Uno; 60, 61, 228
 af Ursin, Nils Robert; 120

V

Vaala, Valentin; 122
 von Veldten, Georg; 237, 238
 Veltheim, Katri; 124
 Verdi, Giuseppe; 71
 Vergilius; 41
 Vikstedt (Viiste), Juhani; 228, 229, 233
 Vintapper, Per; 32
 Voipio, likko B.; 225
 Väänänen, Kyösti; 231

W

Waechter, Elise; 71, 84
 Waechter, Heinrich Hermann; 52, 71, 82
 Wahl, F.; 53
 Wahl, F. tytär Dagmar; 53
 Wahl, F. vaimo Sonja; 53
 Wahl, Harry; 58
 Wahl, Paul; 58, 60
 Weckström, Mathias; 177
 Welin, P.-O.; 233
 Werkko, Kaarle; 180, 189
 Westerholm, Victor ; 60
 Westerlund, Carl Wilhelm; 69
 Wieland, Cristoph Martin; 176
 Wilén, G. W.; 189
 Wilho, Oskari; 71, 73
 Wilke, Adam; 151, 153
 Wilkman, K. F.; 201, 202, 203
 Wiiska, Mikko; 81
 Winter, Henrik; 41
 Wolff, C. G.; 56
 Wolff, Charlotta; 11, 14, 98
 Wolff, Eugène; 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
 Wolff, Eugène poika Charlie; 56
 Wolff, Eugène tytär Aline; 56
 Wolff, Eugène tytär Annuli; 56
 Wolff, Eugène tytär Kate; 58
 von Wright, Ferdinand; 56, 57
 von Wright, Magnus; 56, 57
 Wärnhjelm, Herman; 197, 199

Z

Zhokke, Heinrich; 142
 Zilliacus, N. A.; 99, 115, 164, 170, 173

Å

Åhman, Wilhelm; 70
 Åkerman, D. W.; 78
 Åkerman, Erich; 30

Ä

Äikää, Tauno; 90

Ö

Öhquist, Harald; 215, 218
 Örn, Sophie; 68
 Österman, Hugo; 217